

Національна академія наук України
Інститут мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М. Т. Рильського

МАРИНА ОЛІЙНИК

УКРАЇНСЬКИЙ ОДЯГ У СИСТЕМІ МІСЬКОЇ КУЛЬТУРИ КИЄВА

(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ –
ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)

Київ
Видавництво ІМФЕ
2017

УДК 391(477-25)“185/20”

О-54

Головний редактор

академік НАН України, доктор історичних наук **Ганна Скрипник**

Рецензенти:

Валерій Капелюшний, доктор історичних наук, професор

Тетяна Кара-Васильєва, академік НАМУ, доктор мистецтвознавства, професор

Науковий керівник:

Валентина Борисенко, доктор історичних наук, професор

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського (протокол № 15 від 23 жовтня 2017 р.)

О-54 Олійник Марина.

Український одяг у системі міської культури Києва (друга половина XIX – початок XXI століття) : монографія / Марина Олійник ; [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАН України, ІМФЕ. – Київ, 2017. – 312 с.
ISBN 978-966-02-8365-7

У монографії вперше здійснено комплексне дослідження етнокультурного явища побутування українського традиційного одягу в системі міського повсякдення в другій половині XIX – на початку XXI ст. на прикладі м. Києва. Вивчено стан наукового опрацювання проблеми, визначено методологію проведення дослідження. Виокремлено три періоди урбаністичного розвитку українського народного одягу. Проаналізовано головні чинники дифузії сільського вбрання в міський соціокультурний вимір. Простежено напрями розвитку традиційного вбрання українців у побуті міста. Охарактеризовано основні комплекси міського вбрання з українськими національними ознаками.

Визначено специфіку функціонування народного одягу за радянських часів. Шляхом проведення польового дослідження окреслено особливості використання традиційного українського вбрання за часів незалежної України.

Рекомендовано етнологам, історикам, мистецтвознавцям, працівникам освіти, народним майстрам, фахівцям з виготовлення одягу та всім, хто цікавиться тематикою традиційного українського одягу.

ISBN 978-966-02-8365-7

© ІМФЕ ім. М. Т. Рильського
НАН України, 2017

ПЕРЕДМОВА

Традиційний український одяг завжди привертав увагу дослідників, оскільки він виступає одним з переконливих доказів самобутності українського етносу та несе в собі інформацію про матеріальний і духовний бік його життя. Наукове вивчення сільського строю вийшло на рівень розуміння його як виразника національної ідентичності. Народне вбрання більшою чи меншою мірою в різні історичні періоди було присутнє в міських реаліях, але не вивчалось належним чином. Його побутування визнавалось похідним явищем як від сільської, так і міської культур. Такий спрощений підхід щодо ролі традиційного українського одягу в міських практиках не сприяв вивченню урбаністичного етапу його розвитку в контексті етнологічної науки. Незважаючи на поширення загальноєвропейського костюма в XX ст. серед усіх верств населення, традиційний одяг українців завжди перебував у культурному полі міста. У монографії розглянуто побутування народного вбрання серед різних соціальних станів українців. Враховувалося, що в Києві працювало багато селян, особливо з приміської зони. Особливу увагу зосереджено на свідомому використанні українського одягу представниками інтелігенції, оскільки селяни вдягалися у звичну для них доморобну ношу ще й з економічних причин. До сучасного побуту містян увійшли різні комплекси одягу, що являють собою як традиційний стрій, так і поєднання його компонентів із сучасним вбранням. Значну популярність серед молоді має модний етнічний стиль, створений під впливом естетики традиційного українського костюма. Потужним рушієм розвитку українського одягу в сучасних реаліях України є відродження його основної функції – вираження національної ідентифікації, яка актуалізувала його святкове,

обрядове та утилітарне навантаження. Дослідники вітчизняного дизайну виробів легкої промисловості наголошують на постійній наявності національних тенденцій та етностилу в сучасних колекціях модельєрів, популярних серед українських споживачів, смаки яких вигідно вирізняються власною етнокультурною знаковістю. Тому актуальним є дослідження присутності традиційного українського вбрання в системі міської культури, оскільки на сьогодні немає спеціальної праці за такою тематикою, хоча нині спостерігається посилення інтересу до висвітлення широкого кола проблем, пов'язаних з культурою та побутом міста.

За об'єкт вивчення обрано традиційний український одяг, який побутував у місті Києві в другій половині XIX – на початку XXI ст. Предметом дослідження є розвиток народного вбрання в урбаністичних реаліях, який включає трансформацію основних характеристик одягу: функцій, соціальних обставин використання, художньо-технологічних рішень та способів виготовлення.

Мета монографії полягає в розкритті специфіки побутування традиційного українського одягу в повсякденності міста, що передбачає виокремлення основних етапів його урбаністичного розвитку та визначення комплексів вбрання, які були притаманні певному часовому періоду.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань:

- з'ясувати ступінь наукової розробки досліджуваної тематики;
- охарактеризувати джерельну базу дослідження;
- визначити основні фактори, що спричинили присутність українського вбрання в повсякденності міста в другій половині XIX – на початку XX ст.;
- вивчити напрями урбаністичного розвитку українського народного одягу;
- виявити особливості побутування вбрання з українськими маркерами за радянських часів;
- дослідити процес відродження популярності одягу з національним позначенням після здобуття Україною незалежності.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від другої половини XIX ст. до початку XXI ст. Нижня хронологічна межа зумовлена початком модернізаційних процесів у Російській імперії, коли в 1860–1870-х рр. було впроваджено буржуазні реформи з відміною 1861 р. кріпосного права, що створило можливості мі-

грації селян до міста для пошуку роботи. У цей час на території України розвинувся народницький рух, який, окрім просвітництва, виконував завдання національного пробудження та поширення української ідеї. Народний одяг почали використовувати представники вищих соціальних станів, що сприяло етнокультурному об'єднанню української нації. Верхня хронологічна межа відповідає початку ХХІ ст. Саме в цей період спостерігається відродження популярності та значимості національних традицій серед широкого кола громадян України. Для дослідження було обрано місто Київ, причому його територію розглянуто в динаміці історичного розвитку. Київ завжди був центром, який впливав на основні напрями розвитку українського міського життя та формував стандарти культури повсякденності, які намагалися наслідувати інші міста.

Традиційне вбрання є потужним візуальним маркером національної ідентичності, який необхідно використовувати при проведенні державної політики з патріотичного виховання та популяризації української культури у світі. Представлені в монографії результати можна застосовувати для складання спецкурсів, написання навчальних посібників з української етнології, історії матеріальної культури України. Частина матеріалів може бути використана фахівцями, які безпосередньо займаються виготовленням вбрання для сучасного споживача.

Це дослідження було здійснене в рамках планової теми відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського (далі – ІМФЕ), очолюваного академіком НАН України Г. Скрипник. Авторка висловлює велику подяку науковому керівникові, професору В. Борисенко, яка спрямовувала й підтримувала дослідницькі пошуки. Пропонована монографія не була б написана без участі колег – Л. Пономар, Л. Босої, Г. Бондаренко, О. Вільшанської, Н. Литвинчук, які, ознайомлюючись із працею, висловлювали оригінальні думки щодо порушеної проблематики. Хочеться також висловити вдячність за фахові консультації та сприяння в доборі ілюстративних матеріалів дирекції та колективу МВДУК, Літературно-меморіального музею Максима Рильського, науковцям АНФРФ, співробітникам видавничого відділу та працівникам наукової бібліотеки ІМФЕ. Щира подяка всім респондентам, які щедро ділилися своїм етнокультурним досвідом.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Традиційний український одяг належить до особливих наукових об'єктів, які для свого висвітлення потребують застосування міждисциплінарного підходу. У ході дослідження було опрацьовано наукову літературу, яка відображає багатовимірність українського вбрання як явища матеріальної та духовної культури. Вивчення народної ноші розпочалося з побіжних описів одягу та розвинулося до окремого напрямку в системі етнологічної науки, а згодом розширилося на мистецтвознавчі, культурологічні студіювання, які також були розглянуті під час вивчення стану наукової розробки проблеми. Специфіка дослідження українського вбрання в урбаністичних реаліях передбачає опрацювання наукової літератури, яка висвітлює загальні питання побутування народного одягу українців та особливості його використання в міському повсякденні.

Наукові праці структуровано за хронологічним принципом на три періоди. Виокремлення граничних меж кожного періоду пов'язане з особливостями розвитку методології та інформативної бази наукового опрацювання традиційного українського вбрання.

Перший період вивчення традиційного українського одягу припадає на 1851–1920 рр. Це пов'язано з тим, що етнографія, яка визначила своїм завданням дослідження всіх сторін побуту етносу, сформувалась як окрема галузь науки в середині XIX ст. У 1851 р. була опублікована програма з дослідження Київського учбового

округу, яку розробила комісія при Київському університеті. Дослідження всіх станів і класів «народонаселення» передбачало збір інформації з «убранства» дворянства, купецтва, міщанства та селянства. Було звернено увагу на складові приданого молодії та витрати на одяг для пересічних мешканців, порушено питання впливу місцевої промисловості на життя селян ¹. Народне вбрання потрапляє в поле зору державних інститутів та вивчається як частина сільського побуту. У «Статистичному описі Київської губернії» докладно описано українське народне вбрання селян і міщан ². Певні фрагментарні описи традиційного одягу українців Васильківського пов. Київської губ. здійснив Е. Руликівський у своїй розвідці етнографічного спрямування ³. Вагомий внесок у вивчення традиційного вбрання українців зробив Де ля Фліз. Як член Комісії для опису губерній Київського навчального округу, він збирав по селах Київщини інформацію про вплив на здоров'я людини природних умов, побуту, господарювання та соціального рівня життя. Цінність праці Де ля Фліза полягає в застосуванні методу порівняльного аналізу до визначення загальних та локальних характеристик українського вбрання окремих повітів Київського учбового округу. Зокрема, він звернув увагу на особливості в оформленні деталей у кожному селі. Де ля Фліз дійшов висновку, що поширену саморобну картату тканину для поясного вбрання, яка трапляється в усіх куточках України, слід вважати народною тканиною Малоросії ⁴. Лікар за фахом та уважний дослідник, він акцентує увагу на утилітарній функції на-

¹ План статистического описания губерний Киевского учебного округа: Киевской, Волынской, Подольской, Полтавской и Черниговской. – Киев: Университетская типография, 1851. – 59 с., С. 10, 27–29, 35.

² Одежда // Статистическое описание Киевской губернии, изданное Тайным Советником, Сенатором Иваном Фундуклеем. – Санкт-Петербург: Типография Министерства внутренних дел, 1852. – Ч. 1. – С. 282–285.

³ Rulikowski E. Lud, charakter jego, ubiory, zwyczaje, wierzenia i podania / Edward Rulikowski // Opis powiatu Wasylkowskiego / Edward Rulikowski. – Warszawa: S. Orgelbranda, 1853. – S. 147–178.

⁴ Де ля Фліз Д. П. Альбоми / Домінік П'єр Де ля Фліз. – Київ: НАНУ, ІУАД ім. М. Грушевського, ІР НБУ ім. В. Вернадського, кафедра української культури та етнографії ім. Гуцуляків Університету Альберта (Канада), 1996. – Т. 2. – 687 с., С. 653.

родного вбрання – захисті від шкідливого впливу навколишнього середовища. Так, за його висновком, одяг і взуття місцевих мешканців цілком відповідали кліматичним умовам⁵. Автор наводить економічний розрахунок витрат сім'ї із семи осіб на одяг у грошовому виразі. За його спостереженнями, у жіночому костюмі наближених до великих міст селищ і передмість помітно більше елегантності⁶. Своє дослідження Де ля Фліз проілюстрував малюнками, зробленими з натури, які мають велику наукову цінність і сьогодні⁷.

У другій половині XIX ст. зацікавлення етнографією виникає в широких колах інтелігенції. Цьому сприяло заснування 1845 р. Російського географічного товариства, у друкованих виданнях якого публікували розвідки з описом українського народного вбрання конкретної місцевості. У розвідці А. Іваниці подано розлогу характеристику народного вбрання українців. Він розглядає чоловічий і жіночий, літній і зимовий, повсякденний і святковий одяг. Зокрема, для нашої тематики важливим є те, що автор звернув увагу на особливості носі для відвідування церкви⁸. У 1855 р. вийшла розвідка О. Афанасьєва-Чужбинського з дослідження сільського побуту за матеріалами Полтавської губ., де описано основні комплекси буденного і святкового чоловічого та жіночого вбрання, вказано їхні локальні назви⁹. У 1856 р. у часопису «Русская Бесѣда»

⁵ Де ля Фліз Д. П. Альбоми / Домінік П'єр Де ля Фліз. – Київ : НАНУ, ІУАД ім. М. Грушевського, ІР НБУ ім. В. Вернадського, кафедра української культури та етнографії ім. Гуцуляків Університету Альберта (Канада), 1996. – Т. 1. – 251 с., С. 154–156.

⁶ Де ля Фліз Д. П. Альбоми / Домінік П'єр Де ля Фліз. – Київ : НАНУ, ІУАД ім. М. Грушевського, ІР НБУ ім. В. Вернадського, кафедра української культури та етнографії ім. Гуцуляків Університету Альберта (Канада), 1996. – Т. 1. – 251 с., С. 156.

⁷ Там само. – С. 212–243.

⁸ Иваница А. Домашний быт малоросса / А. Иваница // Этнографический сборник, издаваемый Императорским Русским Географическим обществом. – 1853. – № 1. – С. 337–371, С. 342–346.

⁹ Афанасьев-Чужбинский А. Быт малорусского крестьянина (преимущественно в Полтавской губернии) / А. Афанасьев-Чужбинский // Вестник Императорского Русского географического общества. – 1855. – № 13. – 129–156, С. 151–152.

опубліковано статтю М. Максимовича «Дни и мѣсяцы украинскаго селянина», у якій автор розглянув використання сорочки в магичних діях при заговорюванні посівів, а також символічне значення дівочого вінка під час відзначення трійцьких свят¹⁰. Ця інформація дозволяє простежити поступове зникнення магичної функції, яка була важливою складовою функціонування народного вбрання.

Особливості традиційного вбрання чумаків у середині 1850-х рр. висвітлив Г. Данилевський. У праці, написаній у художньо-публіцистичному стилі, звернено увагу на обрядово-святкове значення вбрання на Свят-вечір та під час дівочого ворожіння на Святки. Для нас важливим є акцентування автора на тому, що «малороссъ-простолюдинъ», незалежно від своїх статків, не змінює звичок дотримання народного одягу, тому описаний зовнішній вигляд чумака має типові ознаки традиційного вбрання українців¹¹.

Нові аспекти у вивченні народної носії Галичини виокремлює Я. Головацький у своїй доповіді на засіданні етнографічного відділу Імператорського російського географічного товариства в 1867 р.¹² Дослідник аналізує, як кліматичні умови та способи господарювання впливають на формування комплексу народного вбрання. Статичність форми вбрання простого люду він пояснив потребою зберігати традиції предків, які живлять національне почуття народу. На думку вченого, за матеріалами традиційного вбрання необхідно вивчати історію етнокультурних взаємодій, а аналіз народного вбрання необхідно здійснювати через історичний екскурс пошуку його первинної форми. В одязі Галичини він шукає спіль-

¹⁰ Максимович М. А. Дни и месяцы украинского селянина / М. А. Максимович // Собрание сочинений / М. А. Максимович. – Киев : Типография М. П. Фрица, 1877. – Т. 2. – С. 463–524, С. 498, 506–507.

¹¹ Данилевский Г. П. Сочинения Г. П. Данилевского / Г. П. Данилевский. – Санкт-Петербург : Издание А. Ф. Маркса, 1901. – Т. 3 : Чумаки. Из путевых заметок 1856 г. о нравах и обычаях украинских чумаков. – 212 с., С. 148, 151, 156, 168.

¹² Головацкий Я. О костюмах или народном убранстве русинов или русских в Галичине и Северо-Восточной Венгрии / Яков Головацкий // Отечественные записки. – 1867. – Кн. 1. – С. 472–503; Головацкий Я. О костюмах или народном убранстве русинов или русских в Галичине и Северо-Восточной Венгрии / Яков Головацкий // Отечественные записки. – 1867. – Кн. 2. – С. 810–844.

ні риси з ношею Галицько-Волинського князівства. Уперше в історії дослідження українського вбрання науковець вивчає не тільки сільський, але й міський костюм, виділяючи основні відмінності та певні спільні риси у вбранні міщан, які не втратили зв'язок із традиційною культурою.

Перше комплексне етнографічне дослідження культури й побуту українців було здійснено під час експедиції П. Чубинського в Західно-Руський край у 1869–1870-х рр. на замовлення Російського географічного товариства. Свої узагальнення щодо традиційного одягу українців він виклав в окремому параграфі¹³. Праця П. Чубинського має велику наукову вагу, оскільки вперше було застосовано методи польового дослідження на значних територіях проживання українців. Це дозволило зібрати достовірний і репрезентативний матеріал для визначення основних компонентів українського строю, які були типовими для Київської, Волинської, Полтавської та Подільської губ. Водночас подано вагомий локальний матеріал з видів одягу, способів його ношення, технології виготовлення та поширених назв. П. Чубинський окремо розглядає чоловічий і жіночий одяг, виділяє компоненти строю, які характеризує за зовнішнім виглядом, матеріалом, технологією виготовлення, оздобленням, віком і соціальним статусом носія, призначенням. Такий принцип викладу матеріалу залишається актуальним і сьогодні. Особливості вбрання Київської губ. проходять лейтмотивом у його праці.

В історіографії питання важливо зацентувати на дослідженнях історичних форм українського вбрання, оскільки в міських реаліях спостерігається чітке субкультурне захоплення козацьким вбранням, яке то збільшується, то зменшується протягом досліджуваного періоду. У 1888 р. вийшла друком праця Д. Яворницького з дослідження етнокультурних феноменів запорізького козацтва. У ній розглянуто вбрання українських вояків як особливий

¹³ Чубинский П. П. Одежда, пища и увеселения Малоруссов / П. П. Чубинский // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским / П. П. Чубинский. – Санкт-Петербург, 1872. – Т. 7. – С. 412–453.

комплекс національного вбрання¹⁴. Праця базується на яскравому польовому матеріалі автора, що привернув увагу широкого загалу до популяризації етнокультури запорожців.

Важливим майданчиком для оприлюднення досліджень з української етнографії стало видання часопису «Киевская старина», який виходив протягом 1882–1906 рр. У першій статті Н. Степового¹⁵ висвітлено особливості тогочасного народного одягу мешканців Ніжинського пов. Виклад матеріалу має чіткий науковий підхід: огляд опублікованих праць з вивчення українського вбрання, географічно-кліматична характеристика території дослідження, опис поширених ремесел і промислів та основних компонентів народного строю. Причину появи одноманітності в народному побуті автор пояснює міськими впливами. У наступній статті Н. Степовий¹⁶ досліджує народне вбрання Козелецького пов. Чернігівської губ. Цікавою є заувага про появу однобортної «жилетки» з фабричної тканини як характерної складової чоловічого строю. У розвідці В. Милорадовича подано характеристику народного одягу Лубенщини. Автор звертає увагу на існування певної моди в різних частинах Лубенського пов., а також наводить цікаві дані, що окреслюють інформативно-знакові функції народного вбрання¹⁷.

У матеріалах етнографічної експедиції в Охтирський та Лебединський пов. Харківської губ., здійсненої за дорученням XII Археологічного з'їзду, М. Сумцов показує поширення міського вбрання насамперед серед жіночого населення с. Боромля¹⁸. В іншій статті на прикладі поеми І. Котляревського «Енеїда» він пропонує вико-

¹⁴ Эварницкий Д. И. Запорожье в остатках старины и преданиях народа / Д. И. Эварницкий // Запорожжя в залишках старовини і переказах народу. Ч. I; Ч. II / Д. И. Эварницкий. – Київ : Веселка, 1995. – С. 239–444, С. 258–262, 295–296.

¹⁵ Степовой Н. Малорусская народная одежда. Нежинский уезд / Н. Степовой // Киевская старина. – 1893. – № 5. – С. 272–284.

¹⁶ Степовой Н. Малорусская народная одежда. Козелецкий уезд / Н. Степовой // Киевская старина. – 1893. – № 12. – С. 444–450.

¹⁷ Милорадович В. Житие-бытие лубенского крестьянина. Одежда / В. Милорадович // Киевская старина. – 1902. – № 10. – С. 62–91.

¹⁸ Сумцов Н. Ф. Очерки народного быта (Из этнографической экскурсии по Ахтырскому уезду Харьковской губернии) / Н. Ф. Сумцов. – Харьков : Типо-литография «Печатное дело», 1902. – 57 с., С. 17–18.

ристовувати літературно-художні джерела для дослідження розвитку українського вбрання¹⁹. У дослідженні «Слобожане» М. Сумцов порушує питання переходу від традиційного українського вбрання до загальноєвропейського міського на території Слобожанщини серед козацької верхівки, а також проводить паралелі між тогочасним сільським вбранням слобожан і одягом на Київщині та Полтавщині²⁰.

Слобожанський старовинний одяг розглянуто в контексті загальноукраїнського історичного вбрання в цікавому науковому дослідженні О. Єфименко²¹. У своїй праці авторка використовує як джерельну базу архівні дані щодо конфіскованого вбрання козацької верхівки, що відповідають початку XIX ст. Вона подає загальну інформацію стосовно типового вбрання шляхти, а також інтерпретує конкретний матеріал. На думку О. Єфименко, значна кількість вбрання пояснюється його майновим виміром та складністю виготовлення, що робило його гідним передачі в спадок. Для нас цінним є висновок дослідниці про існування зв'язку між економічним станом розвитку суспільства та звичаями, які прийняті за норму в сфері побуту й безпосередньо одягу.

У 1899 р. з ініціативи Хв. Вовка у Львові почав виходити друкований орган Етнографічної комісії Наукового Товариства ім. Шевченка «Матеріали до українсько-руської етнології». На сторінках цього часопису В. Шухевич надрукував етнографічне дослідження «Гуцульщина», частина якого присвячена традиційному вбранню гуцулів. Систематичний виклад матеріалу з повсякденного («завсідного») та святкового («прилюдного») чоловічого та жіночого вбрання різних вікових груп автор доповнив надзвичайно інформативним фотоматеріалом.

¹⁹ Сумцов Н. Ф. Бытовая сторона «Энеиды» И. П. Котляревского / Н. Ф. Сумцов // Из украинской старины / Н. Ф. Сумцов. – Харьков : Типография «Печатное дело», 1905. – С. 14–35.

²⁰ Сумцов М. Ф. Одежа / М. Ф. Сумцов // Слобожане. Історично-етнографічна розвідка / М. Ф. Сумцов. – Харків : «Союз» Харківського кредитового союзу кооператорів, 1918. – С. 131–137.

²¹ Єфименко А. Старинная одежда и принадлежности домашнего быта слобожан / Александра Ефименко // Очерки, исследования и заметки / Александра Ефименко. – Санкт-Петербург : Книгопечатня Шмидта, 1905. – Т. 2. – С. 191–207.

теріалом реальних людей у повному комплексі традиційного вбрання та окремих його видів²². У праці використано прогресивний метод візуалізації, при чому автор з технічною точністю використовує метод проєкційного зображення ззаду, збоку та спереду. Для нас цікавою є інформація про вишивання на замовлення гуцулками-«шваліями» на уставках і рукавах сорочок та торгування такими заготовками в крамницях, які тримали євреї²³. У 1901 р. виходить стаття В. Шухевича присвячена опису технік вишивання гуцульських сорочок, яку також проілюстровано світлинами²⁴.

М. Зубрицький у своїй статті розкриває тематику специфіки верхнього вбрання гірського населення Галичини, виокремлюючи три географічні пояси побутування певних форм одягу²⁵. Автор торкається питання міських впливів на побут народного вбрання, зокрема впливу на народну ношу українців з Північної Америки, які, повертаючись додому, починають носити панське американське вбрання²⁶. Характеристика традиційних видів верхнього одягу доповнюється спеціальними знімками реальних людей у кількох проєкціях та схемами лекал для крою верхнього вбрання. Вивчення традиційної носії перейшло на рівень потенційної реконструкції на основі опрацьованого польового матеріалу.

Вагоме наукове значення має праця Б. Познанського «Одежда малороссовъ», яку рекомендували до друку після представлення її в Імператорському московському археологічному товаристві. Дослідник відзначив солідне накопичення описового матеріалу з народного вбрання українців та звернув увагу на необхідність візуалізації інформації шляхом створення наочності в малюнках до текстів та впорядкування спеціального музею з натуральними

²² Шухевич В. Гуцульська ноша / Володимир Шухевич // Матеріали до українсько-руської етнології. – 1899. – Т. 2. – С. 120–139.

²³ Там само. – С. 124–125.

²⁴ Шухевич В. Звичайні заняття Гуцулів. Шитє / Володимир Шухевич // Матеріали до українсько-руської етнології. – 1901. – Т. 4. – С. 153–159.

²⁵ Зубрицький М. Верхня вовняна ноша україно-руського народу в Галичині / Михайло Зубрицький // Матеріали до українсько-руської етнології. – 1908. – Т. 10. – С. 69–104.

²⁶ Там само. – С. 70.

зразками костюмів²⁷. У своїй праці він розмістив 13 пояснювальних рисунків, які відображають класифікаційні характеристики вбрання та окремі деталі їхнього конструктивного устрою. Розглядаючи одяг як продукт розвитку культури, він акцентує увагу на необхідності дослідження національного костюма, носієм якого є простий народ, що складає основу будь-якої нації. У праці проаналізовано механізми поступового проникнення міського костюма в побут села. У корені цього явища він бачить економічні причини, які зводять до широкої пропозиції товарів на ринку за доступною ціною, а також психологічні механізми «подражательности», наводить факти соціальної неprestижності саморобного одягу. Описуючи основні види традиційного українського вбрання, він дає його широку характеристику через такі ознаки, як географія побутування, номенклатура термінів, матеріалів, технології виготовлення, сезон та обставини використання. У роботі відображено основні етапи замовлення та виготовлення верхнього вбрання у кравців.

Художньо-публіцистична праця М. Березіна містить фрагментарні дані з традиційного одягу українців. Автор звертає увагу, що навіть побіжний погляд на народне вбрання підкреслює відмінність між «великоруським народом» та «малоросами»²⁸. Для нас важливо, що народний побут розглянуто у друкованій праці під назвою «Україна».

У 1914 р. опубліковано статтю В. Богданова у виданні Етнографічного відділу при Московському університеті, яка присвячена методології дослідження історії розвитку традиційного вбрання на прикладі південно-великоруського костюма²⁹. Автор розширив уявлення про інтерпретаційний потенціал народного вбрання, окресливши два рівня його вивчення: опис інформації про вбрання та її аналіз. Наскрізний принцип проведення дослідження має ба-

²⁷ Познанский Б. Одежда малороссов / Борис Познанский. – Москва : Типография Общ. Р. П. Книг, аренд. В. И. Вороновым, 1905. – 33 с.

²⁸ Березин Н. Украина. (Малороссы, их страна, быт и прошлое) / Н. Березин. – Санкт-Петербург : Слово, 1907. – 128 с., С. 67.

²⁹ Богданов В. В. Из истории женского южно-великорусского костюма / В. В. Богданов // Этнографическое обозрение. – 1914. – № 1–2. – С. 127–154.

зуватися на засадах історичної етнографії, а пояснення виникнення усталених форм має спиратися на історичну достовірність.

Ґрунтовне етнографічне дослідження українського вбрання Хв. Вовка вийшло друком у 1916 р. Йому вдалося зібрати відомий на той час матеріал з народного одягу різних регіонів України. Різновиди традиційної носії вперше були систематизовані в контексті національного вбрання українського народу ³⁰. Праця Хв. Вовка мала вагоме наукове значення, оскільки містила узагальнюючу модель основних видів українського традиційного вбрання, а також показувала його локальні особливості в різних етнографічних регіонах. Автор зробив короткий історичний екскурс у теорії виникнення одягу як культурного явища, зупинився на основних етапах видозміни українського вбрання як частини історичного розвитку українського народу. Жіноче та чоловіче вбрання він поділив на групи: оздоби, головне вкриття, верхня плечова одіж, білизна, верхня та нижня поясна одежа, взуття. У кожній групі він розкрив типові та локальні характеристики вбрання. У праці вміщено цінні ілюстрації художника Ю. Павловича. Хв. Вовк висунув цікаві припущення з приводу впливу характерних властивостей традиційного вбрання на майбутні смаки етносу щодо вибору стилю та оздоб одягу ³¹. Сьогодення підтверджує тезу про вплив традиційного вбрання на уподобання українців.

Отже, у період з 1851 р. до 1920 р. наукові праці з вивчення традиційного вбрання українців відображають три лінії розвитку. Для першої характерне накопичення інформативної бази з народного вбрання конкретної місцевості, що заклало підвалини для регіонального напряму досліджень. Друга забезпечила розробку методології етнологічних досліджень традиційного вбрання. Третя виходила на рівень досліджень народного одягу українців як категорії національного костюма, що виконував функцію етнічного позначення.

Другий період відповідає часу, коли Україна входила до складу союзу формально незалежних радянських республік. З 1920 р. до

³⁰ Волков Ф. К. Одежда / Ф. К. Волков // Украинский народ в его прошлом и настоящем / Ф. К. Волков. – Петроград : Типография т-ва «Общественная Польза», 1916. – Т. 2. – С. 543–595.

³¹ Там само. – С. 577.

1991 р. на території України діяли закони радянської влади, а всі сфери життя, у тому числі й наукова галузь, контролювалися й керувалися діяльністю Комуністичної партії. Незважаючи на відчутну ідеологічну заангажованість цього історичного періоду, вивчення традиційного народного вбрання українців виокремилось як особлива гілка дослідження матеріальної та духової культури українського народу. У 1925 р. було опубліковано статтю Н. Заглади, у якій вона порушила питання необхідності дослідження окремих «класів» міської людності, зокрема й особливостей їхнього вбрання³². У 1930 р. вийшло друком її дослідження з комплексного вивчення побуту с. Старосілля, у якому окремий параграф присвячено докладному опису як нещодавніх видів сільського одягу, так і нових його форм, що почали замінювати традиційне вбрання міським костюмом³³. Цікавою є праця В. Білецької з вивчення традиційних українських сорочок³⁴. Авторка дослідила їхні історичні форми, починаючи від козацьких часів до свого часу, проаналізувала не тільки історично-етнологічні матеріали, а й художні та фольклорні джерела. Характеристика конструктивного устрою та оздоблення різних типів сорочок з ілюстративним поясненням, яку представила В. Білецька, є актуальною й сьогодні. Дослідниця збила цінний матеріал з магічної функції сорочок. У 1927 р. вийшла її розвідка з вивчення локальних особливостей кожухів Богодухівської округи на Харківщині³⁵.

Б. Крижановський порушує питання вивчення видозміни народного вбрання українців під впливом естетики міста. У своїй статті він здійснив спробу поєднати етнологічні та мистецтвознав-

³² Заглада Н. В справі дослідження міської людності / Н. Заглада // Записки етнографічного товариства. – 1925. – Кн. 1. – С. 51–53.

³³ Заглада Н. Відділ монографічного дослідження села (село Старосілля) / Надія Заглада ; Всеукраїнська академія наук, Провідник по Музеї антропології та етнології ім. Хв. Вовка. – Київ, 1930. – 80 с., С. 29–34.

³⁴ Білецька В. Українські сорочки, їх типи, еволюція й орнаментация / В. Білецька. – Київ, 1927. – 67 с.

³⁵ Білецька В. Ю. Вишиті кожухи в Богодухівській окрузі на Харківщині / В. Ю. Білецька // Науковий збірник Харківської науково-дослідчої катедри історії української культури. – 1927. – Чис. 7. Етнологічно-краєзнавча секція. – Вип. 1. – С. 63–70.

чі підходи до розуміння такого «найрухливішого» елементу культури, як одяг. Для нашої роботи важливим є висновок науковця про те, що є «основні», незмінні характеристики вбрання і ті, що змінюються в різних історичних обставинах, не порушуючи його визначальних елементів ³⁶.

Цікавий матеріал з поховального вбрання українських селян містить стаття К. Червяка. Він розглядає похорон як ритуал переходу в потойбічне життя, який має певні правила добору вбрання небіжчика залежно від його віку та соціального статусу ³⁷. Зібрана ним інформація допомагає відстежити зміну ролі народного вбрання в обрядах міського життя.

У 1927 р. у Німеччині опубліковано працю Д. Зеленина зі східнослов'янської етнографії, яка містила окремий підрозділ, присвячений одягу та взуттю, а 1991 р. її було перекладено російською мовою ³⁸. Автор на основі історично-порівняльного методу визначив спільні риси українського, російського та білоруського традиційного вбрання, проте наголосив і на певній самобутності українського національного костюма.

Оскільки протягом 1931–1934 рр. радянська репресивна система ліквідувала спеціалізовані наукові центри етнологічних досліджень в Україні, а більшість представників української інтелігенції було фізично знищено в 1937–1938 рр., новий етап досліджень з вивчення культури і побуту в Україні розпочався після Другої світової війни. Інститут українського фольклору АН УРСР в 1944 р. було реорганізовано в Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії (далі – ІМФЕ) АН УРСР ³⁹.

³⁶ Крижановський Б. Вивчення народного мистецтва в етнологічних дослідях / Борис Крижановський // Етнографічний вісник. – 1927. – Т. 5. – Ч. 3. – С. 118–125.

³⁷ Червяк К. Дослідження похоронного обряду. (Похорон як весілля) / Корній Червяк // Етнографічний вісник. – 1927. – Т. 5. – Ч. 3. – С. 143–177.

³⁸ Зеленин Д. К. Одежда и обувь / Д. К. Зеленин // Восточнославянская этнография / Д. К. Зеленин ; пер. с нем. К. Д. Цивиной. – Москва : Наука, 1991. – С. 224–272.

³⁹ Борисенко В. Розвиток української етнології від другої половини XIX ст. до сьогодні / Валентина Борисенко // Українська етнологія / Валентина Борисенко. – Київ : Либідь, 2007. – С. 77–92, С. 89–90.

У 1924 р. у Празі чеською мовою видано працю Л. Нідерле, четвертий том якої, «Слов'янські старожитності», містить дослідження історичного вбрання слов'ян. У 1953 р. науковець опублікував «Керівництво до слов'янських старожитностей», а в Радянському Союзі вийшов її скорочений російськомовний переклад. Окрему главу книжки присвячено дослідженню стародавнього вбрання слов'ян, яке ґрунтується на значній джерельній базі матеріалів з Київської Русі, та безпосередньо побуту Києва⁴⁰.

У 1961 р. побачила світ праця С. Колоса та І. Гургулі, у якій подано солідний історіографічний аналіз накопиченого матеріалу з вивчення традиційного вбрання, а систематизований виклад характеристик основних видів народного вбрання несе інформацію про всі етнографічні регіони України⁴¹. Для нашого дослідження важливо відзначити, що вперше вивчення традиційного костюма не обмежалося ретроспективним підходом, до уваги було взято тогочасне побутове вбрання в українському стилі. Отже, адаптація конструктивно-технологічних та художньо-естетичних здобутків традиційного вбрання українців до потреб розробки модного одягу стала актуальним напрямом дослідження в етнології.

У 1964 р. науковці Інституту етнографії ім. М. М. Міклухо-Маклая АН СРСР видали дослідження, присвячене народам європейської частини СРСР, у розділі «Українці» якого міститься загальна інформація про основні компоненти українського традиційного вбрання⁴². У праці порушено питання зміни народного вбрання під впливом костюма міста. Особливий інтерес викликає вивчення міського та сільського одягу за радянського часу. Звернено увагу, що виготовлення вбрання для містян на основі народного українського костюма для широкого кола споживачів набуло поширення з другої половини 1930-х рр., а розпочався цей процес уже в 1920-х рр.

⁴⁰ Нідерле Л. Одежда и украшения / Л. Нидерле // Славянские древности / Л. Нидерле. – Москва : Издательство иностранной литературы, 1956. – С. 223–247.

⁴¹ Українське народне мистецтво. Вбрання. – Київ : Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1961. – 327 с.

⁴² Одежда // Народы европейской части СССР. – Москва : Наука, 1964. – Т. 1. – С. 664–677.

Починаючи з 1957 р., ІМФЕ АН УРСР видає щоквартальник «Народна творчість та етнографія», який з 1964 р. виходить раз на два місяці. На сторінках видання проходять апробацію численні розвідки з вивчення народної ноші українців. Розглянуті публікації відображають чотири напрями проведення досліджень з вивчення одягу українців.

До першого напрямку були зараховані розвідки, у яких висвітлюються питання регіональних особливостей традиційного вбрання. Л. Комарова, досліджуючи традиційну вишивку Київщини, виокремила три типи композиційного оформлення сорочок, проаналізувала характерні ознаки дожовтневої вишивки⁴³.

Аналіз художньо-технологічного вирішення традиційного костюма Середньої Наддніпрянщини здійснила у своїй статті Т. Ніколаєва, яка класифікувала техніки прикрашання одягу й матеріали, які використовувалися, а також виділила типові місця розташування оздоби різних видів вбрання⁴⁴.

У статті Н. Здоровеги та К. Матейко подано характеристику основних компонентів комплексів традиційного одягу різних етнографічних регіонів за матеріалами Львівського музею етнографії та художнього промислу⁴⁵. Цікавим є дослідження Т. Кари-Васильєвої із систематизації семантичного навантаження елементів вишивки полтавських сорочок⁴⁶.

Другий напрям публікацій стосується питань методології вивчення народного одягу та історичного костюма. Я. Прилипко запропонував ширше використовувати порівняльно-історичний метод для дослідження культурних зв'язків між етносами на основі аналізу осно-

⁴³ Комарова Л. Д. Вишивка Київщини переджовтневого часу / Л. Д. Комарова // Народна творчість та етнографія. – 1963. – № 1. – С. 86–90.

⁴⁴ Ніколаєва Т. Принципи художнього оформлення народного жіночого одягу Середньої Наддніпрянщини / Тамара Ніколаєва // Народна творчість та етнографія. – 1972. – № 2. – С. 80–84.

⁴⁵ Здоровега Н. Краса народного вбрання / Н. Здоровега, К. Матейко // Народна творчість та етнографія. – 1970. – № 1. – С. 30–39.

⁴⁶ Кара-Васильєва Т. В. Художньо-образна структура полтавської вишивки / Т. В. Кара-Васильєва // Народна творчість та етнографія. – 1980. – № 4. – С. 16–24.

вних характеристик одягу⁴⁷. У своїй статті В. Горленко подав аналіз програми Ф. О. Туманського з дослідження побуту та господарювання населення для Петербурзької Академії наук, у якій ставиться завдання збору інформації про особливості міського одягу⁴⁸.

У статтях третього напряму досліджується міське вбрання. Я. Ісаєвич об'єктом свого дослідження обрав вбрання городян Галичини в XVII–XVIII ст. Він звернув увагу на спільні види одягу для знаті та низів, які відрізнялися лише пишністю і вартістю оздобы й матеріалів, а міська біднота й міщани мали наближений одяг до селянства⁴⁹.

Характеристику одягу містян України наприкінці XIX – на початку XX ст. подав В. Миронов⁵⁰. Описуючи типовий одяг чоловіків і жінок різних соціальних верств, дослідник констатував наявність українських елементів серед костюмів купців, міщан, інтелігенції та робітників. Факти вдягання вишитих сорочок серед інтелігенції автор справедливо пояснив бажанням наблизитися зовнішнім виглядом до вбрання простого народу, уникаючи такої важливої мотивації, як прояв національного самовизначення. Розвідка В. Миронова заклала підвалини для подальшого вивчення особливостей вбрання українських містян.

Четвертий напрям висвітлює актуальність вивчення особливостей тогочасного вбрання з українськими ознаками. У 1962 р. П. Толочко дослідив розвиток плахтової тканини за радянських часів⁵¹. К. Матейко і С. Сидорович звернули увагу на проектування нового одягу на основі традиційного українського строю та необ-

⁴⁷ Прилипка Я. Український народний одяг як джерело вивчення етнічної історії / Яків Прилипка // Народна творчість та етнографія. – 1971. – № 5. – С. 10–19.

⁴⁸ Горленко В. Ф. З історії формування наукової методики народознавства (анкета Ф. О. Туманського) / В. Ф. Горленко // Народна творчість та етнографія. – 1980. – № 4. – С. 76–83.

⁴⁹ Ісаєвич Я. Д. Культура й побут міського населення Галичини XVII–XVIII ст. / Я. Д. Ісаєвич // Народна творчість та етнографія. – 1963. – № 4. – С. 91–94.

⁵⁰ Миронов В. Міський костюм на Україні (кінець XIX – початок XX ст.) / Вадим Миронов // Народна творчість та етнографія. – 1971. – № 5. – С. 20–29.

⁵¹ Толочко П. П. Українське радянське плахтове ткацтво / П. П. Толочко // Народна творчість та етнографія. – 1962. – № 2. – С. 101–106.

хідність розробки етнографічної наукової бази для вивчення того-часного вбрання⁵².

У статтях В. Бойка⁵³, А. Савчука⁵⁴, І. Гургули⁵⁵, Л. Ульянової⁵⁶, Т. Кари-Васильєвої⁵⁷ висвітлено залучення української вишивки як основного виразника національного стилю в одязі. Використання традиційних орнаментів і розробку на їх основі нових творчих малюнків для тканини зафіксував В. Бойко, який розпочав дослідження трансформації народного мистецтва виготовлення одягу⁵⁸. Основні зміни в конструктивному та художньому устрої вбрання сільських мешканців окреслив В. Миронов⁵⁹.

Накопичений науковий матеріал з вивчення традиційного вбрання українців потребував оформлення на рівні фундаментальних праць. У 1977 р. було видано етнологічну працю К. Матейко «Український народний одяг», у якій етногенез традиційного вбрання українців розглядається від часів Київської Русі. Уперше, окрім характеристики окремих видів одягу, науковець презентує склад комплексів вбрання основних етнографічних регіонів України. Видання добре проілюстроване малюнками реальних речей з колекцій музеїв та фотографіями⁶⁰.

⁵² Матейко К. І. Використання в сучасному одязі елементів традиційного вбрання / К. І. Матейко, С. Й. Сидорович // Народна творчість та етнографія. – 1963. – № 2. – С. 14–20.

⁵³ Бойко В. Вибійчані мотиви в сучасних тканинах / Василь Бойко // Народна творчість та етнографія. – 1967. – № 4. – С. 64–66.

⁵⁴ Савчук А. Елементи шнурової орнаментики в сучасному вишиванні / Анатолій Савчук // Народна творчість та етнографія. – 1967. – № 4. – С. 53–58.

⁵⁵ Гургула І. Сьогочасне ткання і вишивка Буковини та Полісся / Ірина Гургула // Народна творчість та етнографія. – 1967. – № 4. – С. 102–103.

⁵⁶ Ульянова Л. Сучасна українська вишивка / Лідія Ульянова // Народна творчість та етнографія. – 1970. – № 1. – С. 13–19.

⁵⁷ Кара-Васильєва Т. В. Вишивка в оформленні одягу / Т. В. Кара-Васильєва // Народна творчість та етнографія. – 1978. – № 5. – С. 13–21.

⁵⁸ Бойко В. Вибійчані мотиви в сучасних тканинах / Василь Бойко // Народна творчість та етнографія. – 1967. – № 4. – С. 64–66.

⁵⁹ Миронов В. Розвиток українського народного костюма за радянського часу / Вадим Миронов // Народна творчість та етнографія. – 1972. – № 2. – С. 18–28.

⁶⁰ Матейко К. І. Український народний одяг / Катерина Іванівна Матейко. – Київ : Наукова думка, 1977. – 224 с.

Український одяг XV–XVII ст. висвітлено як історичний період розвитку національного одягу в дослідженні з історії костюмів К. Стамерова ⁶¹. Автор розглянув тогочасний одяг через соціальну стратифікацію, звернувши увагу на наявність національних рис у вбранні козацької верхівки, міського міщанства. На думку автора, сільська ноша та вбрання міських небагатих верств мали спільні риси, які вказували на зв'язок з давньоруським одягом. Фактично К. Стамеров дотримується тези розвитку як міського, так і сільського вбрання українців у XV–XVII ст. на національному ґрунті, не відкидаючи впливів з боку загальноєвропейського та східного костюма.

Цікавий лінгвістичний аналіз назв вбрання і тканин, зафіксованих у документах заможного козацтва, здійснив В. Горобець ⁶². Він дійшов висновку, що запозичення іноземних термінів для позначення одягу відбиває переймання українською елітою європейського модного вбрання в першій половині XVIII ст. Розвиток народного українського вбрання у XVIII–XIX ст. на Галичині на основі малюнків польського архітектора Ю. Глоговського дослідила Г. Стельмашук ⁶³. Викладений аналіз одягової культури побуту міських та приміських мешканців Галичини проілюстровано 217 малюнками з докладним описом видів вбрання та соціального стану його носіїв.

У 1984 р. вийшло комплексне дослідження Г. Маслової з вивчення обрядової функції одягу в побуті східних слов'ян ⁶⁴. Даючи загальну характеристику проведення таких дійств, як весілля, поховання, та родинних обрядів, свят календарного циклу автор акцентує увагу на ролі одягу в цих процесах. У праці висвітлено

⁶¹ Стамеров К. К. Український костюм XV–XVII ст. / К. К. Стамеров // Нариси з історії костюмів / К. К. Стамеров. – Київ : Мистецтво, 1978. – Ч. 1. – С. 159–179.

⁶² Горобець В. Назви тканин та одягу в українських джерелах (за матеріалами XVIII ст.) / Василь Горобець // Народна творчість та етнографія. – 1972. – № 4. – С. 53–59.

⁶³ Кравич Д. П. Український народний одяг XVII – початку XIX ст. в акварелях Ю. Глоговського / Д. П. Кравич, Г. Г. Стельмашук. – Київ : Наукова думка, 1981. – 272 с.

⁶⁴ Маслова Г. С. Народная одежда в восточнославянских традиционных обычаях и обрядах XIX – начала XX в. / Гали Семеновна Маслова. – Москва : Наука, 1984. – 216 с.

особливості народного вбрання українців через порівняльний аналіз з одягом росіян та білорусів.

У 1986 р. побачило світ етнологічне дослідження Києва та Київщини, що містить розділ з характеристикою традиційного вбрання цього етнографічного району, підготоване Т. Ніколаєвою ⁶⁵. Авторка здійснила глибокий аналіз історіографії. Зібрана інформація з народного одягу Київщини залишається актуальною і нині. Усі складові комплексу традиційного строю кінця XIX – початку XX ст. охарактеризовано через такі показники, як крій, матеріал, конструктивно-декоративні деталі, види оздоблення та інші ознаки зовнішнього вигляду одягу. Дослідниця звернула увагу на динаміку розвитку форми одягу під впливом моди міста: появу нових матеріалів, заміну плахт на спідниці. Систематизуючи матеріал, Т. Ніколаєва зауважила, що ознаки традиційного одягу Київщини можна вважати типовими для Центральної Наддніпрянщини, проте слід виокремити локальні особливості для Південної, Центральної та Північної (Поліської) Київщини. Виникненню локальних комплексів сприяли географічні, економічні передумови та історично усталені традиції. У дослідженні подано опис найхарактерніших видів одягу для комплексів Центральної, Північної та Південної Київщини. Т. Ніколаєва коротко проаналізувала розвиток урбанізованої традиції виготовлення вбрання з українським позначенням у радянський час, що важливо для нашої роботи. У 1988 р. було опубліковано дослідження Т. Ніколаєвої з народного одягу Середньої Наддніпрянщини ⁶⁶. Авторка здійснила історичний аналіз витоків тієї чи іншої форми вбрання, на основі фактологічного матеріалу встановила найдавніший період присутності конкретного виду одягу на теренах Середньої Наддніпрянщини. Належну увагу приділено також змінам у побутуванні українського вбрання за радянських часів. Дослідниця фіксує зміни в зовнішньому вигляді радянського селянина в післяреволюційний період, коли постало питання наближення сільського одягу до міського, вилучення архаїчних видів вбрання. Для

⁶⁵ Ніколаєва Т. О. Традиційний селянський одяг Київщини / Тамара Олександрівна Ніколаєва // Етнографія Києва і Київщини. Традиції й сучасність / Тамара Олександрівна Ніколаєва. – Київ : Наукова думка, 1986. – С. 83–128.

⁶⁶ Ніколаєва Т. А. Украинская народная одежда: Среднее Поднепровье / Тамара Александровна Николаева. – Киев : Наукова думка, 1988. – 248 с.

нашої проблематики важливою є інформація про те, що народний костюм Київщини розглядався як праобраз для нового одягу радянського трудівника при проектуванні одягу в «Майстерні сучасного костюма», яка була створена 1919 р. під керівництвом Н. Ламанової⁶⁷. Т. Ніколаєва подала короткий огляд використання народних традицій у масовому виробництві одягу в Україні в радянський період.

Праці етнографічного спрямування, у яких розкривалася тематика українського традиційного вбрання, виходили друком і поза межами України. Так, 1966 р. в Мюнхені в «Українському видавництві» надруковано працю О. Воропая, яка містила розділ про український народний одяг. В Україні її було перевидано 1993 р.⁶⁸ Автор подав характеристику всіх компонентів українського строю. Дослідник згадав про сорочку Мотрі Кочубей, гаптовану золотом, яку в травні 1947 р. було експоновано в м. Ділінгер. Крій та оформлення горловини вузькою смужечкою цієї сорочки є типовою ознакою жіночих сорочок Київщини⁶⁹. Посилаючись на дослідження А. Брікнера, автор звернув увагу на особливе ставлення до власного українського вбрання Кирила Розумовського. Гетьман у своєму кабінеті в спеціальній шафі зберігав кобеняк і сиву шапку часів своєї молодості⁷⁰. О. Воропай наголошує на духовному вимірі національного одягу: «Збереження національного мистецтва, одягу – це не відсталість, як іноді кажуть нам наші вороги. Навпаки, це глибоке почуття батьківщини та вірності традиції своїх батьків, дідів та прадідів»⁷¹. Союзом українок Канади 1974 р. було видано цікаві рукописні матеріали Е. Кольбенгаєра, зібрані автором упродовж 1902–1912 рр., які висвітлюють особливості вишивки та носі на Буковині⁷². Окрім

⁶⁷ Там само. – С. 227.

⁶⁸ Воропай О. Український народний одяг / Олекса Воропай // Звичаї нашого народу : етнографічний нарис / Олекса Воропай. – Київ : Оберіг, 1993. – С. 474–572.

⁶⁹ Там само. – С. 510.

⁷⁰ Там само. – С. 560.

⁷¹ Там само. – С. 478.

⁷² Кольбенгаєр Е. Взори вишивок домашнього промислу на Буковині. Зібрав, нарисовав і обробив інженер Еріх Кольбенгаєр в період з 1902 по 1912 / Еріх Кольбенгаєр. – Канада : Союз українок в Канаді, 1974. – 100 с.

детального опису, в книжці представлені схеми з вишивками, паспортизовані автором за місцем їх побутування. Викликає інтерес зафіксована автором організація виготовлення вбрання з буковинською вишивкою для продажу⁷³. У 1976 р. у Канаді вийшла праця К. Антонович «Український одяг»⁷⁴. Видання орієнтоване на широке коло українських емігрантів та, окрім популярного ознайомлення з основними видами українського вбрання, містить рекомендації для виготовлення головних його компонентів, що показує тяглість побутування народного вбрання серед української діаспори.

Отже, можна дійти висновку, що на початку радянського періоду вивчення традиційного вбрання українців слід відзначити появу цікавих праць з дослідження українських сорочок, народного вбрання як мистецького явища. Проте антиукраїнські переслідування, які розпочалися 1929 р. та набули катастрофічних масштабів у 1937–1938 рр., унеможливили розробку фундаментальних праць, присвячених українському одягу. Тому наступні роботи побачили світ після відновлення інституцій з дослідження української етнології. У 1950-х рр. розширилася проблематика вивчення народної ноші. З'явилися розвідки з регіональним, методологічним, урбаністичним вектором дослідження українського одягу. Посилився науковий інтерес до побутування модного вбрання з українським маркуванням. З'явилися фундаментальні праці, у яких висвітлено матеріальний та духовний бік традиційного строю, окреслено картину основних регіональних комплексів. Вивчення побутування народного костюма продовжувалося представниками української діаспори, що підтверджується друкованими працями цього періоду.

Третій період вивчення традиційного українського вбрання розпочався 1991 р., коли Україна стала незалежною державою. Зняття ідеологічних обмежень радянської системи дозволило внести нові акценти в інтерпретації традиційного вбрання українців. Усвідомлення народного одягу як одного з механізмів конструювання етнічної ідентифікації визначило його як пріоритетну те-

⁷³ Там само. – С. 5.

⁷⁴ Антонович К. Український одяг. Історичні замітки. Практичні поради, рисунки, взори / Катерина Антонович. – Торонто : Організація Українок Канади, 1979. – 40 с.

матику дослідження етнокультурних явищ історичного минулого українського народу та сучасних реалій. Розвиток інформаційних технологій сприяв інтенсифікації проведення досліджень. Від 1991 р. до 2016 р. з'явилася значна кількість праць з вивчення українського народного вбрання, які дотичні до теми нашого дослідження. У сьогоденних міських практиках етнофестивалів, народних гулянь, у заходах етнокультурного спрямування зафіксовано використання традиційного вбрання всіх етнографічних регіонів, тому аналіз наукової літератури не обмежувався народним вбранням Середньої Наддніпрянщини чи Київщини, а включав найбільш значущі праці з основних регіонів України. Зважаючи на великий обсяг праць, їх систематизовано в групи з певним кутом дослідження. Народний стрій як складна інформаційна система належить до об'єктів, що викликають інтерес до вивчення в різних наукових дисциплінах, тому були розглянуті мистецтвознавчі, історичні, культурологічні та деякі лінгвістичні студіювання.

До першої групи увійшли праці загального спрямування, які відображають системний підхід до опрацювання накопичених знань. У них досліджено український народний одяг як національний костюм, що має певну структуру та регіональні особливості. Як правило, розглянуто розвиток одягу XIX – початку XX ст. У 1992 р. у Торонто видано книжку «Український народний одяг» з докладним історіографічним аналізом П. Одарченка та багатим ілюстративним матеріалом ⁷⁵. У 1993 р. у колективній монографії «Українська минувшина» Т. Ніколаєва детально описала різновиди українського одягу ⁷⁶. У 1994 р. вийшла друком праця Т. Кара-Васильєвої із систематизації знань з покрою та оздоблення українських сорочок ⁷⁷. У 1996 р. опубліковано дослідження «Історія українського костюма» Т. Ніколаєвої, у якому етногенез національного

⁷⁵ Український народний одяг. – Торонто ; Філадельфія : Світова федерація Українських жіночих організацій, 1992. – 312 с.

⁷⁶ Ніколаєва Т. Різновиди традиційного одягу / Тамара Ніколаєва // Українська минувшина : ілюстрований етнографічний довідник / Тамара Ніколаєва. – Київ : Либідь, 1993. – С. 110–132.

⁷⁷ Кара-Васильєва Т. Українська сорочка : альбом / Тетяна Кара-Васильєва. – Київ : ТОМІРІС, 1994. – 32 с.

вбрання розглянуто з часів Київської Русі⁷⁸. Цього самого року видано словник з народного одягу К. Матейко⁷⁹. Праця має велику наукову вагу, оскільки відображає солідний польовий матеріал автора, опрацювання фольклорних та літературних джерел. У 1993 р. у своїй книзі Г. Стельмашук розкриває тематику побутування головних уборів українців⁸⁰. Дослідниця подала історичний екскурс у побутування головних уборів з найдавніших часів на матеріалах археології до початку ХХ ст. Авторка зосередила увагу на визначенні ролі головних уборів у звичаях та обрядах українців. У 2000 р. Г. Стельмашук у співавторстві з М. Білан дослідила варіативність народного вбрання як явища традиційної культури⁸¹. У 2005 р. Т. Ніколаєва опублікувала своє дослідження «Український костюм. Надія на ренесанс», у якому особливу увагу приділено розробці зміни форми українського вбрання на різних історичних етапах, що має важливе наукове значення, а також питанням сучасних особливостей вбрання, що передає зв'язок з українською культурою⁸². У 2008 р. видано двотомну працю О. Косміної «Традиційне вбрання українців»⁸³. На основі вивчення колекцій традиційного вбрання українців з фондів музеїв та приватних колекцій авторка представила цілісну візуальну картину основних регіональних комплексів вбрання другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Тематика українського традиційного вбрання висвітлюється на сторінках навчальних підручників з етнології України. У навчаль-

⁷⁸ Ніколаєва Т. Історія українського костюма / Тамара Ніколаєва. – Київ : Либідь, 1996. – 176 с.

⁷⁹ Матейко К. Український народний одяг : етнологічний словник / Катерина Матейко. – Київ : Наукова думка, 1996. – 196 с.

⁸⁰ Стельмашук Г. Головні убори українців / Галина Стельмашук. – Київ : Наукова думка, 1993. – 240 с.

⁸¹ Білан М. С. Український стрій / М. С. Білан, Г. Г. Стельмашук. – Львів : Фенікс, 2000. – 328 с.

⁸² Ніколаєва Т. Український костюм. Надія на ренесанс / Тамара Ніколаєва. – Київ : Дніпро, 2005. – 320 с.

⁸³ Косміна О. Традиційне вбрання українців / Оксана Косміна. – Київ : Балтія-Друк, 2008. – Т. 1 : Лісостеп. Степ. – 160 с.; Косміна О. Традиційне вбрання українців / Оксана Косміна. – Київ : Балтія-Друк, 2008. – Т. 2 : Полісся. Карпати. – 160 с.

ному посібнику «Етнографія України» (2004) міститься параграф Ю. Гошка та Р. Сілецького з характеристикою вбрання селянства та української шляхти ⁸⁴. В узагальненому викладі представлено матеріал, присвячений українській ноші, у навчальному посібнику «Українська етнологія» (2004) Б. Савчука ⁸⁵. Г. Стельмашук у навчальному посібнику «Українське народознавство» (2006) систематизує матеріал з народного одягу ⁸⁶. У навчальному посібнику «Українська етнологія» (2007) О. Косміна порушила питання дослідження українського вбрання в контексті загальноєвропейської тенденції розвитку костюма ⁸⁷. У навчальному посібнику М. Глушка «Історія народної культури українців» (2014) досліджено питання виникнення та історичного розвитку вбрання, яке побутувало на теренах України, проаналізовано складові українського строю ⁸⁸.

Другу групу складають дослідження регіональних та локальних особливостей традиційного вбрання українців. У 1994 р. опубліковано працю О. Косміної «Українське традиційне жіноче вбрання Київщини. Кінець XIX – поч. XX ст.» ⁸⁹. Авторка виокремлює три етнографічні зони на території Київщини, які мають характерні ознаки зовнішнього вигляду народного одягу: північнокиївську (поліську), центральнокиївську, південнокиївську. Крім того, дослідницею проаналізовано для кожної етнографічної зони компоненти літнього, весняно-літнього, весняно-осіннього та осінньо-зимового комплексу жіночого вбрання. У розвідці Л. Пономар досліджено специ-

⁸⁴ Гошко Ю. Народний одяг / Ю. Гошко, Р. Сілецький // Етнографія України : навч. посіб. / Ю. Гошко, Р. Сілецький. – Львів : Світ, 2004. – С. 239–267.

⁸⁵ Савчук Б. Одяг (костюм) / Борис Савчук // Українська етнологія / Борис Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2004. – С. 386–396.

⁸⁶ Стельмашук Г. Українське національне вбрання / Галина Стельмашук // Українське народознавство / Галина Стельмашук. – Київ : Знання, 2006. – С. 465–518.

⁸⁷ Косміна О. Традиційне вбрання / Оксана Косміна // Українська етнологія / Оксана Косміна. – Київ : Либідь, 2007. – С. 169–188.

⁸⁸ Глушко М. Народний одяг українців (загальні аспекти виникнення і розвитку) / Михайло Глушко // Історія народної культури українців : навч. посіб. / Михайло Глушко. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. – С. 311–346.

⁸⁹ Косміна О. Українське традиційне жіноче вбрання Київщини. Кінець XIX – початок XX ст. / Оксана Косміна. – Київ : Хрещатик, 1994. – 15 с.

фіку народного вбрання Броварщини, відстежено типові ознаки, які характерні для традиційного костюма інших районів Київщини, а також виокремлено локальні особливості, притаманні народному вбранню, що побутувало в селах Броварського р-ну наприкінці XIX – у середині XX ст.⁹⁰ Цікаву інформацію про особливості вбрання Черкащини зібрано Т. Корнієнко⁹¹. У 2008 р. видано збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції «Народний костюм як виразник національної ідентичності», у якому в окремій главі зібрано розвідки з регіонально-локальною тематикою, зокрема висвітлено вбрання Житомирщини, Чернігівщини, Черкащини, Сумщини, Дніпропетровщини⁹². Характеристику асортименту виробів шкіряного кустарного виробництва в Середній Наддніпрянщині подала у своєму дисертаційному дослідженні О. Семенова⁹³. В. Щибря дослідив народне вбрання Правобережної Наддніпрянщини, застосувавши метод картографування⁹⁴.

Цікавий аналіз розвитку традиційного вбрання Поділля наприкінці XX ст. здійснив Г. Щербій, а його узагальнення торкаються й нашої тематики⁹⁵. Дослідник визначив мотиви та обставини побутування народного одягу наприкінці минулого століття. По-перше,

⁹⁰ Пономар Л. Народний одяг (кінець XIX – середина XX ст.) / Людмила Пономар // Броварська минувшина. Кн. 2 / Людмила Пономар. – Бровари : Водограй, 2003. – С. 466–476.

⁹¹ Корнієнко Т. Традиційний одяг Черкащини : каталог виставки / Тетяна Корнієнко. – Черкаси : Родовід, 1993. – 32 с.

⁹² Етно-регіональна специфіка народного костюма // Народний костюм як виразник національної ідентичності : зб. наук. пр. – Київ : ТОВ «ХІК», 2008. – С. 112–216.

⁹³ Семенова О. В. Розвиток шкіряного кустарного промислу українців Середньої Наддніпрянщини в кінці XIX – першій половині XX століття : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.05 «Етнологія» / Семенова Оксана Володимирівна. – Київ, 2016. – 190 с.

⁹⁴ Щибря В. В. Народний одяг Середньої Наддніпрянщини кінця XIX – початку ХХІ століття: локальні особливості, розвиток : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.05 – етнологія / Щибря Володимир Васильович. – Київ, 2017. – 189 с.

⁹⁵ Щербій Г. С. Сучасний одяг: проблеми використання традицій / Г. С. Щербій // Поділля : історико-етнографічне дослідження / Г. С. Щербій. – Київ : Доля, 1994. – С. 276–282.

його використовують з практичних міркувань: наприклад, полотняна сорочка може слугувати білизною, а суконний одяг – робочим вбранням у негоду. По-друге, деякі літні люди зберігають традиційний стрій і його елементи «на смерть», «як пам'ять» або про всяк випадок. По-третє, автор звернув увагу на побутування вторинної форми народного вбрання – модного одягу з актуальним кроєм з традиційною оздобою. По-четверте, традиційне вбрання використовують як обрядовий одяг: весільний і поховальний. По-п'яте, український народний одяг є невід'ємною частиною сценічного костюма фольклорних колективів. По-шосте, започатковано традицію використання народного строю при проведенні етнофестивалів, а саме «Подільські візерунки». Такі узагальнення автора є важливими точками опори для сучасного вивчення культури одягання. Класифікація конструктивно-естетичних особливостей сорочок Поділля, зроблена Л. Булгаковою-Ситник, відображає основні типи українських сорочок ⁹⁶. Важливим для нашої наукової роботи є її праця з характеристики борщівської сорочки, яка стала модним трендом сучасності ⁹⁷. Цікавим є дослідження В. Борисенко етнокультурних зв'язків між українцями й поляками Східного Поділля, у якому показані моменти запозичення в певних селах поляками елементів західноукраїнського вбрання, що пояснюється географією міграції поляків ⁹⁸. У дослідженні повсякдення с. Хижинці В. Борисенко подала характеристику вбрання, яке побутувало в 1950–1960-х рр. ⁹⁹ Тематика подільського вбрання активно розробляється в численних

⁹⁶ Булгакова-Ситник Л. Подільська народна вишивка: Етнографічний аспект / Людмила Булгакова-Ситник. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2010. – 336 с.

⁹⁷ Булгакова-Ситник Л. Борщівські сорочки з колекції Віри Матьковської / Людмила Булгакова-Ситник. – Львів : Укрпол, 2008. – 255 с.

⁹⁸ Борисенко В. Народний одяг українців та поляків Східного Поділля / Валентина Борисенко // Етнокультурні зв'язки українців та поляків Східного Поділля (кінець XIX – початок XX століття). Історико-етнологічне дослідження / Валентина Борисенко. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2014. – С. 66–103.

⁹⁹ Борисенко В. Одяг / Валентина Борисенко // Культура повсякдення села Хижинці (1950–1960-і рр.) / Валентина Борисенко. – Київ : Дуліби, 2014. – С. 39–55.

наукових розвідках. Так, Л. Іваневич досліджує традиційне вбрання Поділля¹⁰⁰. О. Воробей у своєму дисертаційному дослідженні, яке базується на польовому матеріалі, відстежила основні соціокультурні та художньо-технологічні зміни в сільському одязі подолян упродовж XX – початку XXI ст.¹⁰¹

Протягом останнього часу спостерігається активне вивчення вбрання Полісся як регіону, у народному одязі якого збереглося багато архаїчних ознак. У 2006 р. вийшла книжка Г. Стельмащук, присвячена розвитку вбрання на Волині¹⁰². Дослідниця виокремила історичні форми одягу волинської еліти, міщанства та селянства. У розвідці з народного одягу Чернігово-Сіверщини М. Герасько проаналізувала етнокультурні норми використання головних уборів та інших елементів строю¹⁰³.

У комплексному дослідженні Л. Пономар вбрання українців Правобережного Полісся цінною для нашої роботи є начотна презентація ареалів поширення основних видів одягу, яка включає й матеріал з Київського Полісся¹⁰⁴. Авторка охарактеризувала основні комплекси вбрання Правобережного Полісся та подала цікавий фотоматеріал, зібраний у численних польових експедиціях.

¹⁰⁰ Іваневич Л. А. Узагальнена типологія традиційного комплексу вбрання українців Східного Поділля XIX – початку XX століття / Л. А. Іваневич // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Історія. – 2014. – Вип. 2. – С. 123–129; Іваневич Л. Регіонально-специфічні ознаки класифікації традиційних головних уборів українців Поділля (XIX – перша половина XX ст.) / Лілія Іваневич // Народознавчі зошити. – 2015. – № 4. – С. 850–859.

¹⁰¹ Воробей О. В. Народне вбрання Поділля: регіональна специфіка, трансформаційні процеси (XX – початок XXI ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.05 – етнологія / Воробей Ольга Вадимівна. – Київ, 2017. – 215 с.

¹⁰² Стельмащук Г. Давнє вбрання на Волині : етнографічно-мистецтвознавче дослідження / Галина Стельмащук. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. – 280 с.

¹⁰³ Герасько М. Вбрання українців як явище традиційної культури / Марина Герасько // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. – 2014. – Вип. 44. – С. 30–36.

¹⁰⁴ Пономар Л. Г. Народний одяг Правобережного Полісся середини XIX – середини XX століть (Історико-етнографічний атлас. Словник) / Людмила Григорівна Пономар. – Київ : Бізнесполіграф, 2015. – 267 с.

Особливості оздоблення вбрання вишивкою в Західній Україні в XIX–XX ст. розкрила у своєму мистецтвознавчому дослідженні Р. Захарчук-Чугай¹⁰⁵. Л. Семчук показала неперервність розвитку одягової вишивки бойків Рожнятівщини та Долинщини протягом XX ст.¹⁰⁶

У 1994 р. побачило світ дослідження традиційного вбрання українців Буковини, підготоване Я. Кожолянко¹⁰⁷. У 1999 р. Г. Кожолянко подав глибокий аналіз витоків формування буковинського комплексу вбрання та характеристики основних його компонентів у першому томі дослідження матеріальної культури Буковини¹⁰⁸.

Закарпатське традиційне вбрання докладно опрацьовано в дисертаційному дослідженні В. Коцана¹⁰⁹, у якому він простежив етноідентифікуючі ознаки вбрання та виокремив характерні риси комплексів одягу ясінянських, богданських і рахівських гуцулів, долинян, бойків та лемків. Автор простежив давньоукраїнську лінію розвитку вбрання та більш пізні нашарування іноетнічних впливів, які притаманні пограничним етнографічним районам.

Необхідність дослідження традиційного вбрання Слобожанщини як важливого ідентифікаційного показника національної належності порушила у своїй статті В. Сушко¹¹⁰. Т. Віхрова на матеріалах досліджень Старобільського пов. Харківщини показала модерніза-

¹⁰⁵ Захарчук-Чугай Р. В. Народна вишивка Західної України XIX–XX ст. (проблеми традицій) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра мистецтвознавства : спец. 17.00.06 «Декоративне і прикладне мистецтво» / Захарчук-Чугай Раїса Володимирівна. – Львів, 1995. – 50 с.

¹⁰⁶ Семчук Л. Вишивка в народному одязі Рожнятівщини та Долинщини / Леся Семчук // Народнознавчі зошити. – 2009. – № 5–6. – С. 792–800.

¹⁰⁷ Кожолянко Я. Буковинський традиційний одяг / Я. Кожолянко. – Чернівці ; Саскатун, 1994. – 260 с.

¹⁰⁸ Кожолянко Г. К. Етнографія Буковини. Матеріальна культура. – Чернівці : Золоті литаври, 1999. – 384 с.

¹⁰⁹ Коцан В. В. Традиційний народний одяг як прояв ідентичності етнографічних груп українців Закарпаття (XIX – першої половини XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.05 «Етнологія» / Коцан Василь Васильович. – Львів, 2013. – 20 с.

¹¹⁰ Сушко В. Локальні варіації української традиційної культури Слобожанщини / Валентина Сушко // Народна творчість та етнологія. – 2015. – № 5. – С. 18–23.

цію народного вбрання на початку ХХ ст. Авторка констатувала, що з індустріалізацією суспільства стало престижно «заробити» на новий одяг, а не «зробити» його майстерно самотужки ¹¹¹.

Третя група досліджень народного одягу відповідає розробці символічно-знакового навантаження, яке несло в собі традиційне вбрання. Цю проблематику порушено 1993 р. Г. Щербієм у розвідці «Символіка народного костюма», яку він розглядає як певну інформаційно-знакову систему ¹¹². У 1995 р. вийшла стаття Н. Гурошевої, у якій вона звернула увагу на символічне значення дитячого одягу, який набував подібності до одягу дорослих по мірі залучення дітей до трудових обов'язків ¹¹³. У 1999 р. Г. Щербій та Н. Гурошева опублікували розгорнуте дослідження, у якому символічне значення одягу описано через певні функції, які він виконував у системі традиційної сільської культури, зосереджено увагу на обрядовій функції вбрання ¹¹⁴. Аналізуючи розвиток українського вбрання за радянських часів, автори дійшли висновку, що заміна традиційного одягу міським майже завершилася в 1930-х рр., а в 1940–1950-х рр. зародилася самодіяльна мода на народний стиль в одязі. Семіотичний зміст весільних головних уборів розглянуто Н. Гурошевою в колективній монографії «Українці», другий том якої було видано 2005 р. ¹¹⁵

У своїй статті О. Босий 2000 р. здійснив цікавий аналіз знакової функції тканини, яку розглянуто як обрядовий одяг при народжен-

¹¹¹ Віхрова Т. Еволюція традиційного народного вбрання кінця ХІХ – початку ХХ ст. За матеріалами Старобільського повіту Харківської губернії [Електронний ресурс] / Тетяна Віхрова. – Режим доступу : <http://www.ridnamoda.com.ua/?p=977>.

¹¹² Щербій Г. Символіка народного костюма / Григорій Щербій // Українська минувшина : ілюстрований етнографічний довідник / Григорій Щербій. – Київ : Либідь, 1993. – С. 133–138.

¹¹³ Гурошева Н. Традиційний український дитячий одяг / Наталія Гурошева // Народна творчість та етнографія. – 1995. – № 1. – С. 77–82.

¹¹⁴ Щербій Г. Символіка народного костюма / Г. Щербій, Н. Гурошева // Українці : історико-етнографічна монографія : у 2 кн. / Г. Щербій, Н. Гурошева. – Опішне, 1999. – С. 97–120.

¹¹⁵ Гурошева Н. Символіка весільних головних уборів / Наталка Гурошева // Українці. Історико-етнографічна монографія : у 3 т. / Наталка Гурошева. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2005. – Т. 2. – С. 243–252.

ні та похованні людини, що розкриває магічну функцію вбрання, яка посідала важливе місце в її традиційному побутуванні ¹¹⁶. Автор дослідив семантичний зміст використання предметів одягу в обрядовій культурі українців ¹¹⁷. Ця інформація дозволяє простежити, як змінювалось інформаційне навантаження народного одягу при його входженні в міську культуру.

У 2004 р. Ю. Нікішенко захистила дисертаційну роботу «Орнамент як джерело дослідження етнічної культури України (на матеріалах XIX – початку XX ст.)». Авторка на основі вивчення оздоби сорочок дійшла висновку, що орнамент є особливою семіотичною системою формування простору одягу, слугує засобом передачі інформації, яка включає етноментальний зміст ¹¹⁸.

Розробку тематики символічно-знакового значення українського вбрання продовжила О. Косміна. У статті, присвяченій соціальній символіці, визначено такі засоби забезпечення соціального статусу вбрання, як використання вишуканої вишивки, купованої тканини, дорогих матеріалів для оздоблення та аксесуарів до костюма, прикрас тощо ¹¹⁹. Для нашого дослідження важлива констатація О. Косміною підняття статусу сучасного вбрання з традиційною вишивкою до соціально-престижного та модного. У статті з регіональної символіки О. Косміна визначила сім ознак вбрання, які формують характерний тип регіонального комплексу ¹²⁰. Авторка здійснила

¹¹⁶ Босий О. Знакові функції тканини в звичаєво-обрядовій сфері українців (семантичні паралелі «крижмо» – «саван») / Олександр Босий // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. – 2000. – Вип. 4. – С. 114–117.

¹¹⁷ Босий О. Г. Священне ремесло Мокоші / Олександр Георгійович Босий. – Вінниця : ФОП Рогальська І. О., 2011. – 212 с.

¹¹⁸ Нікішенко Ю. І. Орнамент як джерело дослідження етнічної культури України (на матеріалах XIX – початку XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 17.00.01 «Теорія та історія культури» / Нікішенко Юлія Ігорівна. – Київ, 2004. – 23 с.

¹¹⁹ Косміна О. Соціальна символіка українського традиційного вбрання / Оксана Косміна // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 22. – С. 12–16.

¹²⁰ Косміна О. Регіональна символіка традиційного вбрання українців (до проблем класифікацій) / Оксана Косміна // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 23. – С. 18–23.

низку досліджень зі статевовікової знаковості традиційного вбрання¹²¹. Цікаві розвідки представлено в колективній монографії «Український модус *vestiendi* – спосіб зодягання» (2008), зокрема, В. Піскун звернула увагу на знаковість козацького вбрання¹²².

Вираження системи цінностей у традиційному одязі дослідила у своїй статті Г. Макогін¹²³. Вона окреслила модернізацію традиційного вбрання через використання нових зручних фабричних матеріалів. Відмову від доморобної тканини авторка пояснила й соціальним фактором престижності. Можливість заробити на фабричну тканину стала престижнішою для селянина, ніж використання доморобної тканини (можливо, міцнішої, ніж фабрична).

Збереження знакових функцій традиційного одягу в обрядовій культурі українців середини ХХ – початку ХХІ ст. розглянула Л. Пономар¹²⁴. На основі власних матеріалів польових досліджень науковець показала історичну тяглість побутування весільних головних уборів українців та розкрила їх символічне значення.

Філолог Л. Сорочук, опрацьовуючи український фольклор, дослідила символічно-оберегову функцію народного вбрання,

¹²¹ Косміна О. Дівоче вбрання / Оксана Косміна // Народна культура українців: життєвий цикл людини : історико-етнологічне дослідження : у 5 т. / Оксана Косміна. – Київ : Дуліби, 2010. – Т. 2 : Молодь. Молодість. Молодіжна субкультура. – С. 20–31; Косміна О. Жіноче вбрання кінця ХІХ – початку ХХ століття (до проблеми вікової градації традиційного одягу) / Оксана Косміна // Народна культура українців: життєвий цикл людини : історико-етнологічне дослідження : у 5 т. / Оксана Косміна. – Київ : Дуліби, 2012. – Т. 3 : Зрілість. Жіноцтво. Жіноча субкультура. – С. 116–125; Косміна О. Чоловіче традиційне вбрання кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Оксана Косміна // Народна культура українців: життєвий цикл людини : історико-етнологічне дослідження : у 5 т. / Оксана Косміна. – Київ : Дуліби, 2013. – Т. 4 : Зрілість. Чоловіки. Чоловіча субкультура. – С. 125–134.

¹²² Український модус *vestiendi* – спосіб зодягання : монографія. – Київ : Національний університет ім. Т. Шевченка, 2008. – 272 с., С. 33.

¹²³ Макогін Г. Соціальні функції українського народного вбрання: аксіологічний аспект / Ганна Макогін // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство). – Івано-Франківськ, 2012. – Вип. 24–25. – С. 105–110.

¹²⁴ Пономар Л. Знакові функції одягу в обрядовій культурі українців середини ХХ – початку ХХІ століття: появи локальних традицій (за матеріалами експедицій) / Людмила Пономар // Народна творчість та етнологія. – 2015. – № 1. – С. 32–38.

зосередивши увагу, зокрема, на особливій спеціалізації магічних властивостей різних видів вбрання та знаковості його кольору й оздоби ¹²⁵. У статті Л. Ковтун аналізується народне вбрання, описане М. Гоголем у творах з українською тематикою, яке розглядається як певний семантичний провідник міфологізованого уявлення про закони творення нового світу в карнавальних дійствах святкових обрядів ¹²⁶.

Традиційний одяг українців під культурологічним кутом розглянула О. Шевнюк в окремому підрозділі своєї книги «Історія костюма» ¹²⁷. В основних формах українського строю та специфіці його оздоблення авторка розгледіла вираження гармонійного психоемоційного стану людини в традиційному культурному просторі. Народний одяг проаналізовано в контексті міфологічних вірувань, за якими вбрання розглядалось як друга духовна оболонка людини. У культурологічному дослідженні А. Кікоть «Костюм в українській культурі: гендерні репрезентації» в третьому розділі розглянуто культурну, особистісну, гендерну та національну ідентичності, які маркуються через традиційний український одяг ¹²⁸. У праці висвітлено обрядовий народний одяг як символічну систему, подано аналіз особливостей костюма «типових жіночих та чоловічих образів». Метод структурно-семантичного аналізу застосувала М. Маєрчик у монографії «Ритуал і тіло» (2011), у якій окремий розділ присвячено дослідженню знакової функції традиційного вбрання

¹²⁵ Сорочук Л. Символи-обереги в елементах українського костюма як вияв художньої реалізації образного світу (на матеріалах фольклору) / Л. Сорочук // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство. – 2006. – № 10. – С. 45–46.

¹²⁶ Ковтун Л. Семантичний простір упестрених кольорів одягу «ряджених» у міфологічному вимірі М. Гоголя / Л. Ковтун // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство. – 2006. – № 10. – С. 12–15.

¹²⁷ Шевнюк О. Л. Історія костюма / Олена Леонідівна Шевнюк. – Київ : Знання, 2008. – 376 с., С. 35–41.

¹²⁸ Кікоть А. А. Костюм в українській культурі: гендерні репрезентації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра культурології : спец. 26.00.04 «Українська культура» / Кікоть Антоніна Андріївна. – Харків, 2010. – 22 с.

в українських обрядах ¹²⁹. У праці традиційний одяг досліджено як засіб конструювання основних етапів життєвого циклу: народження, зрілості, смерті, з використанням на кожному з них особливих смислів одягу, який стає мітичним тілом здійснення ритуалу.

Четверта група робіт висвітлює питання особливостей вбрання різних верст міського населення та носіїв урбаністичної культури. У 2001 р. вийшла стаття Т. Кара-Васильєвої, у якій вона звернула увагу на розробку художниками Є. Прибильською, О. Екстер та К. Малевичем моделей модного одягу з творчим переосмисленням естетики та конструктивного устрою компонентів традиційного українського строю ¹³⁰. Зафіксований дослідницею початок взаємодії народного та професійного мистецтв у галузі моделювання одягу має значення й у контексті розвитку традиційного вбрання в урбаністичному вимірі. Вивченню української народної вишивки та її розвитку в професійно організованому вишивальному промислі Т. Кара-Васильєва присвятила свою наступну працю ¹³¹. Зазначенні наукові доробки мають важливе значення в контексті дослідження розвитку традиційного українського одягу в урбаністичній парадигмі. У них з мистецтвознавчих позицій показано поступовий синтез сільських способів виготовлення вбрання з промисловою організацією його виробництва.

Етнологічні розвідки О. Васяновича з народних рис міщанського вбрання Житомирщини початку ХХ ст. розширюють фактологічну базу вивчення особливостей українського традиційного строю різних соціальних верств ¹³². М. Бех простежив впливи місь-

¹²⁹ Маєрчик М. Одяг як знак (у звичаях і обрядах) / Марія Маєрчик // Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу / Марія Маєрчик. – Київ : Критика, 2011. – С. 137–214.

¹³⁰ Кара-Васильєва Т. Народне мистецтво і художники авангарду / Тетяна Кара-Васильєва // Народне мистецтво. – 2001. – № 3–4 (15–16). – С. 14–17.

¹³¹ Кара-Васильєва Т. Декоративне мистецтво України ХХ століття. У пошуках «великого стилю» / Т. Кара-Васильєва, З. Чегусова. – Київ : Либідь, 2005. – 280 с.

¹³² Васянович О. Дружко коровай несе, намнеткою тресе (Жіночий одяг шляхти околиць села Мелені) / Олександр Васянович // Березина. – 2004. – № 1. – С. 67–76; Васянович О. Вбрання околиць шляхти Житомирщини як етносоціальний маркер / Олександр Васянович // Дні науки історичного факультету. Матеріали IV Міжнародної наукової конференції молодих учених, присвяченої 20-річчю Незалежності України. – 2011. – Вип. 4. – Ч. 5. – С. 67–76.

кої культури початку ХХ ст. на побут шляхти с. Бехи Коростенського р-ну Житомирської обл. на матеріалах одягу ¹³³.

Проблему вивчення історичного формування міщанського вбрання українців у ХІV–ХІVІ ст. порушила О. Косміна ¹³⁴. В іншій статті авторка торкається питання вивчення традиційного вбрання в сучасних умовах українського міста ¹³⁵. Анкетне опитування серед студентів дозволило зафіксувати ставлення до українського вбрання в 2006 р. серед найбільш соціально активної частини населення. Дослідження засвідчило, що елементи традиційного вбрання продовжували побутувати в молодіжних реаліях як символи української культури, до того ж їхнє інформативне значення переважало над функціональним. Українське вбрання у свідомості опитуваних сприймалось як презентація сільської культури, що дозволило автору дійти висновку про невикористаний потенціал історичних форм національного вбрання.

Проблему дослідження всіх комплексів міського вбрання порушує у статті 2010 р. Ю. Нікішенко ¹³⁶. Зокрема, вона звернула увагу, що вивчення народного одягу зосереджено на сільських носіях і, таким чином, міський мешканець не враховується як частина народу. Тому Ю. Нікішенко запропонувала вивчати міське вбрання як частину практик повсякдення, що дозволить досягнути його приховані інформаційні навантаження. Для нашої роботи такими лакунами є тематика присутності в міському одязі національних маркерів.

Особливості міщанського вбрання Волині розглянула в розвідці 2013 р. Т. Косміна, яка показала подвійність інформаційного навантаження міщанського вбрання, яке несе в собі як міські, так

¹³³ Бех М. Вплив міської культури на зміни в побуті населення села Бехи Коростенського району Житомирської області (ХХ – початок ХХІ ст.) / Микола Бех // Матеріали до української етнології. – 2011. – Вип. 10 (13). – С. 154–158.

¹³⁴ Косміна О. Іноетнічні запозичення та їх вплив на формування одягу українських міщан : (за матеріалами ХІV–ХІVІ ст.) / Оксана Косміна // Народна творчість та етнографія. – 2005. – № 5. – С. 80–87.

¹³⁵ Косміна О. Українське традиційне вбрання в сучасному урбаністичному середовищі (з досвіду етносоціологічного дослідження) / Оксана Косміна // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. – 2006. – Вип. 21. – С. 29–34.

¹³⁶ Нікішенко Ю. І. Комплекс одягу міського населення як маловивчений аспект у дослідженнях костюма / Ю. І. Нікішенко // Наукові записки НаУ-КМА. Теорія та історія культури. – 2010. – Т. 101. – С. 53–59.

і сільські ознаки ¹³⁷. У 2013 р. вийшла книжка Г. Стельмашук «Українське народне вбрання», яка містить відомості про вбрання різних соціальних верств XIX – початку XX ст. Авторка наголосила на необхідності дослідження вбрання української інтелігенції, яка час від часу вдягала компоненти народного строю ¹³⁸. У книжці наведено цікавий ілюстративний матеріал, що демонструє використання традиційного одягу серед міщанства та робітництва.

У п'ятій групі праць традиційний український одяг розглядається як особливий інструмент конструювання національної ідентифікації. У 1923 р. Б. Лепкий написав статтю «Народне вбрання», яку за збереженням рукописом було надруковано 1989 р. у нью-йоркському діаспорному виданні ¹³⁹. Автор порушив питання ширшого використання в побуті традиційного одягу, який на початку XX ст. замінювали на загальноєвропейське вбрання. Народна ноша поряд з мовою, школою та церквою «є одною з прикмет нашої національної окремішності», тому автор закликає залучати нові матеріали при збереженні крою та оздоб, а провідниками цього процесу мають бути панночки і вчительки, які покажуть приклад для наслідування селянству.

У 1992 р. С. Павличко в літературному есе «Роздуми про вуса, навіяні одним оповіданням Олекси Стороженка» здійснила спробу виявити особливу моду на національне позначення серед українських письменників ¹⁴⁰. Їхня зовнішність і національні елементи в одязі, на думку авторки, є не просто вираженням смаку, вони відображають світоглядну позицію. С. Павличко порушила питання дослідження українського знака-коду в зовнішньому вигляді.

¹³⁷ Косміна Т. Вбрання волинських міщан XIX ст. в колекціях Російського етнографічного музею (до проблеми спадкування історичних форм та взаємовпливів із сільським одягом) / Тамара Косміна // Збірник наукових праць. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – 2013. – С. 381–392.

¹³⁸ Стельмашук Г. Українське народне вбрання / Галина Стельмашук. – Львів : Апріорі, 2013. – 256 с., С. 148.

¹³⁹ Лепкий Б. Народне вбрання / Богдан Лепкий // Наше життя. – 1989. – № 6. – С. 5–6.

¹⁴⁰ Павличко С. Роздуми про вуса, навіяні одним оповіданням Олекси Стороженка / Соломія Павличко // Теорія літератури / Соломія Павличко. – Київ : Основи, 2002. – С. 463–471, С. 467.

У 1993 р. на конференції в м. Хмельницькому у своїй доповіді Г. Покотило і З. Тканко зауважили, що український одяг поряд з мовою та пісню слід зараховувати до категорій, які закладають фундамент національної ідентичності у свідомості українців ¹⁴¹.

У 2006 р. вийшла стаття О. Матюхіної, у якій зібрано та проаналізовано історичні факти використання елементів народного строю серед містян з метою вираження демократичних поглядів та національної самоідентифікації наприкінці XIX – на початку XX ст. у Франції, Чехії, Польщі, Норвегії, Фінляндії та Україні ¹⁴².

С. Єкельчик 2006 р. на основі методів семіотики вивчав духовну і матеріальну культуру українофілів другої половини XIX ст., зокрема побутування українського традиційного вбрання серед української еліти ¹⁴³. У 2010 р. в Україні вийшло друком його дослідження за цією проблематикою ¹⁴⁴. Автор визначив, що для інтелігенції український одяг був частиною «комунікативного коду», який указував напрям розбудови українського суспільства. На думку дослідника, український костюм включав компоненти двох типів: селянського та історичного козацького вбрання. Перший тип виражав об'єднання з простим народом, другий – відтворення права на власну історію.

Цікавою є праця історика О. Вільшанської, яка дослідила національний контекст у повсякденному житті міст України наприкінці XIX – на початку XX ст. Учена дійшла висновку, що українське вбрання використовували, по-перше, для символічного фотографування, що було популярне в колах інтелігенції, по-друге, для вираження української самоідентифікації через одягання вишиванки

¹⁴¹ Покотило Г. М. Народний одяг як історична пам'ять етносу / Г. М. Покотило, З. О. Тканко // Матеріали другої науково-практичної конференції, присвяченої 500-річчю М. Хмельницького. Культура Поділля: історія і сучасність. – 1993. – С. 156–158.

¹⁴² Матюхіна О. А. Національний стиль в одязі як вираз національної самосвідомості / О. А. Матюхіна // Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія. – 2006. – № 1. – С. 142–148.

¹⁴³ Єкельчик С. Человеческое тело и национальная мифология: некоторые мотивы украинского национального возрождения XIX века / Сергей Екельчик // Ab Imperio. – 2006. – № 3. – С. 23–54.

¹⁴⁴ Єкельчик С. Українофіли. Світ українських патріотів другої половини XIX століття / Сергій Єкельчик. – Київ : КІС, 2010. – 267 с.

з міським костюмом, по-третє, для задоволення потреб в одязі серед частини селянства та як модне явище ¹⁴⁵.

Важливою для нашої тематики є розвідка Г. Макогін, яка проаналізувала використання народної ноші міським населенням Галичини в другій половині XIX – на початку XX ст. Авторка справедливо пов'язує це явище з поширенням хвилі романтичного захоплення народною культурою після революційних подій у Європі в 1848–1849 рр., які увійшли в історію як «Весна народів» ¹⁴⁶.

Значимою для нашої роботи є розвідка Т. Шептицької ¹⁴⁷. На основі вивчення літературних творів авторка доводить, що традиційне вбрання українців стало певним соціокультурним кодом вираження проукраїнських переконань, а його використання в побуті чинило опір атакам з асиміляції до російсько-радянської ідентичності. Опрацьована вченою джерельна база є цінною для нашого дослідження.

У 2014 р. надруковано монографію Г. Бондаренко, у якій розкрито трансформацію складових українського етнокультурного життя ¹⁴⁸. Дослідження обрядової культури Київщини на матеріалах Броварщини показало побутування народного вбрання до початку Другої світової війни ¹⁴⁹. Авторка порушує питання дослідження індикаторів сучасної ідентичності, наголошує на тому, що українське традиційне вбрання слугує важливим етноідентифікаційним маркером, а народна вишивка інтерпретується як національний визначник ¹⁵⁰.

¹⁴⁵ Вільшанська О. Повсякденне життя міст України кінця XIX – початку XX ст.: європейські впливи та українські національні особливості / Оксана Вільшанська. – Київ : НАН України, Ін-т історії України, 2009. – 171 с., С. 118.

¹⁴⁶ Макогін Г. Народне вбрання як національний символ еволюції народного одягу в системі культури (друга половина XIX – початок XX ст.) / Ганна Макогін // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – 2011. – Вип. 23. – С. 59–64, С. 60.

¹⁴⁷ Шептицька Т. Л. Національне вбрання як маркер історичної пам'яті народу й роду в українській літературі першої третини XX ст. / Т. Л. Шептицька // Наукові записки Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». – 2010. – Вип. 122. – С. 99–103.

¹⁴⁸ Бондаренко Г. Українська культура в контексті глобалізаційних викликів / Галина Бондаренко. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2014. – 226 с.

¹⁴⁹ Там само. – С. 66, 71, 72.

¹⁵⁰ Там само. – С. 66, 46–49.

Проблему дослідження народного вбрання, яке «підкреслює національну ідентичність, є носієм традиції» українців, розглядає Л. Пономар¹⁵¹. Науковець аналізує нинішню ситуацію використання народного одягу, звертає увагу на необхідність розширення джерельної бази етнологічних досліджень шляхом опрацювання інтернет-сторінок з рекламою сучасних форм одягу в українському стилі.

Н. Хома порушує питання дослідження політичної реальності та національної ідентифікації через сучасний традиційний і модний одяг. Аналізуючи опитування 200 студентів Львівського національного університету імені Івана Франка, автор доходить висновку, що «якщо вишиванка беззаперечно сприймається громадськістю як символ вічного (“вишиванка – це те, що не вийде з моди”, “це урочистий одяг не на щодень”), то одяг із патріотичними принтами має повсякденне сприйняття як елемент буденного гардероба»¹⁵².

В. Косів у своїй розвідці проаналізував і порівняв зразки радянської та діаспорної поліграфічної продукції з зображенням українців у народному костюмі. Дослідник дійшов висновку, що в обох конкуруючих та конфронтуючих ідеологічних системах народний одяг як візуальний символ виконував схожі завдання, а його основним смисловим навантаженням було вираження національної ідентифікації українців, що знайшло відображення у використанні його як засобу конструювання візуальної комунікації¹⁵³.

До шостої групи вивчення традиційного вбрання зараховано дослідження історичних форм українського одягу. У 2007 р. видано працю Г. Стельмашук «Одяг козацького народу», у якій досліджено особливості вбрання різних соціальних верст, які жили в Україні в

¹⁵¹ Пономар Л. Г. Сучасний контекст функціонування народного вбрання: традиції, новачі та перспективи / Людмила Григорівна Пономар // Традиційна культура України ХХІ століття як складова культурної політики: сучасний стан, загрози, перспективи : зб. наук. пр. за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 21 жовтня 2016. – Київ, 2016. – С. 22–27, С. 22.

¹⁵² Хома Н. М. Символізація політичної реальності: тіло й одяг як самоідентифікаційне вираження / Наталія Михайлівна Хома // Політичні інститути та процеси. – 2016. – Вип. 1. – С. 132–139, С. 138.

¹⁵³ Косів В. Народний костюм як вияв української ідентичності у графічному дизайні УРСР та діаспори (1945–1989) / Василь Косів // Українська вільна академія наук у США. Новини з академії. – 2016. – Ч. 40. – С. 29–35.

XVII–XVIII ст.¹⁵⁴ Авторка окреслила впливи західноєвропейської моди на формотворення костюма української шляхти. У праці представлено цікавий іконографічний матеріал історичних і реконструйованих зразків вбрання шляхти й селянства з музейних фондів та приватних колекцій, а також роботи художників Т. Калиновського, Л. Жемчужникова, А. Ждахи, О. Сластіона, С. Васильківського, Л. Білоусова.

А. Гурбик дослідив козацький одяг як явище військової субкультури українців¹⁵⁵. Автор звернув увагу, що козацький стиль в одязі передавав етнічну ідентифікацію, соціальний статус та матеріальний рівень забезпечення носія вбрання. Козацтво розглянуто як особливе етнокультурне явище з виробленим естетичним образом в одязі, який сприяв популяризації та героїзації козащини в період її існування.

У статті О. Косміної досліджено вбрання заможних українських містян XVIII ст. через його порівняльний аналіз із сільським одягом¹⁵⁶. Відзначено відмінність за такими ознаками: варіативність тканини, складність конструктивного устрою одягу та взуття, вишуканість прикрас. Стилистику міського зовнішнього іміджу авторка називає «французько-малоросійською», що підтверджує присутність національних рис у його складових. У розвідці, присвяченій вбранню Київської Русі, О. Косміна дослідила його символічне навантаження через аналіз конструктивного устрою, матеріалів, технології виготовлення та оздоблення одягу знаті¹⁵⁷. Авторка звернула увагу на багаточисельність давньоруського костюма, та збереження цього принципу формотворення в традиційному українському строї початку XX ст.

¹⁵⁴ Стельмашук Г. Одяг козацького народу / Галина Стельмашук // Україна – козацька держава. Ілюстрована історія українського козацтва у 5175 фотосвітлинах / Галина Стельмашук. – Київ : ПП «ЕММА», 2007. – С. 706–725.

¹⁵⁵ Гурбик А. Субкультура українського козацтва / Андрій Гурбик // Народна культура українців: життєвий цикл людини : історико-етнологічне дослідження : у 5 т. / Андрій Гурбик. – Київ : Дуліби, 2013. – Т. 4 : Зрілість. Чоловіки. Чоловіча субкультура. – С. 47–124.

¹⁵⁶ Косміна О. Одяг заможних городян Гетьманщини XVIII ст. за писемними джерелами / Оксана Косміна // Збірник наукових праць. Інститут української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – 2013. – С. 75–85.

¹⁵⁷ Косміна О. Передумови формування символіки традиційного вбрання: давньоруський одяг / Оксана Косміна // Народознавчі зошити. – 2015. – № 4. – С. 830–840.

Особливості української вишивки та моди XVII–XVIII ст. вивчаються в мистецтвознавчих студіях. У своїй статті І. Яніна на основі вивчення зразків вишивки козацької верхівки дійшла висновку про наявність на них західноєвропейських барокових мотивів, які поширилися і на народну орнаментацию¹⁵⁸. Мистецтвознавець Л. Білякович у дослідженні українського вбрання XVII–XVIII ст. констатує відчутний вплив західноєвропейських естетичних тенденцій, які в поєднанні з місцевою народною традицією породили новий національний стиль українського бароко¹⁵⁹. Авторка здійснила цікавий аналіз етнокультурних шляхів появи компонентів козацького вбрання, які створили цілісний образ. У дослідженні О. Лавренюк з визначення «етнонаціональних» характеристик українського вбрання від VI до початку XX ст. виокремлено загальнослов'янські, загальноукраїнські, регіональні та локальні ознаки¹⁶⁰.

Нами були взяті до уваги мистецтвознавчі дослідження з вивчення моделювання одягу на основі традиційного українського одягу, які увійшли до сьомої групи праць. У 2000 р. видано навчальний посібник З. Тканко і О. Коровицького, у якому розглянуто основні методи розробки модного одягу на основі національного українського костюма¹⁶¹. О. Цимбалюк проаналізувала розвиток національного стилю в одязі від народного костюма до професійного виробництва одягу¹⁶². У дисертаційній роботі О. Лагоди доведено, що сучасний вітчизняний дизайн одягу розвивається під впливом декоративно-прикладного мистецтва,

¹⁵⁸ Яніна І. Вплив східної та західноєвропейської орнаментики на українське гаптування й вишивку XVII–XVIII століть / Ірина Яніна // Українське мистецтвознавство. – 2008. – Вип. 8. – С. 170–175.

¹⁵⁹ Білякович Л. Вплив західноєвропейських барокових тенденцій на формування української моди в XVII–XVIII століттях / Ліана Білякович // Українське мистецтвознавство. – 2008. – Вип. 8. – С. 191–199.

¹⁶⁰ Лавренюк О. О. Етнонаціональні особливості українського вбрання : дис. ... канд. мистецтвознавства : спец. 26.00.01 «Теорія й історія культури» / Лавренюк Ольга Олександрівна. – Київ, 2016. – 198 с., С. 177.

¹⁶¹ Тканко З. Моделювання костюма в Україні XX століття / З. Тканко, О. Коровицький. – Львів : Брати Сиротинські, 2000. – 96 с.

¹⁶² Цимбалюк О. К. Етномистецькі традиції костюма в Україні середини XIX – XX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.06 «Декоративне і прикладне мистецтво» / Цимбалюк Олена Костянтинівна. – Львів, 2000. – 18 с.

що робить його національно орієнтованим та виокремлює з-поміж світових дизайнерських центрів ¹⁶³. О. Тканко резюмує, що відомі у світі українські модельєри у колекціях одягу передають національні образи ¹⁶⁴. А. Варивончик висвітлює адаптацію народного вишивального мистецтва до умов індустріалізованого виробництва в XX ст. ¹⁶⁵

Розвиток вишивального промислу Київщини наприкінці XIX – на початку XXI ст. вивчає В. Костюкова ¹⁶⁶. У своїй праці авторка здійснила детальний аналіз виробів з українською вишивкою студентів Київського державного інституту декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука (далі – КДІДПМД).

Цікавий аналіз творчого доробку українських модельєрів одягу, які працювали в будинках моделей у середині XX – на початку XXI ст., розробляючи етнічний напрям вітчизняного дизайну, здійснила у своєму дисертаційному дослідженні М. Костельна ¹⁶⁷. Заслужує на увагу визначення питомої ваги творів у національному стилі, фольклорному стилі та екостилі для київських, львівських, одеських, харківських та донецьких центрів моделювання одягу в 1950–1980-х рр.

В окремих мистецтвознавчих розвідках О. Мартинової, Т. Чухліб та Л. Скурятівської, Н. Король вивчаються особливості сучас-

¹⁶³ Лагода О. М. Художньо-образні особливості костюма в дизайні одягу кінця XX – початку XXI століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.07 «Дизайн» / Лагода Оксана Миколаївна. – Харків, 2007. – 22 с.

¹⁶⁴ Тканко О. Д. Мистецтво костюма в Україні кінця XX – початку XXI століття: тенденції, школи, національна специфіка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.07 «Декоративне і прикладне мистецтво» / Тканко Ольга Дмитрівна. – Львів, 2009. – 19 с.

¹⁶⁵ Варивончик А. В. Традиційна народна вишивка як складова українського одягу (XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури» / Варивончик Анастасія Віталіївна. – Київ, 2011. – 19 с.

¹⁶⁶ Костюкова В. М. Вишивальне мистецтво Київщини XX – початку XXI століття (типологія, стилістика, традиції та сучасна трансформація) : дис. ... канд. мистецтвознавства : спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури» / Костюкова Валентина Миколаївна. – Київ, 2016. – 227 с.

¹⁶⁷ Костельна М. В. Творчість дизайнерів українських будинків моделей середини XX – початку XXI ст.: етнічний напрям : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.17 / Костельна Марія Валентинівна. – Київ, 2016. – 219 с.

ного одягу в національному стилі¹⁶⁸. У розвідці В. Корнієнко окреслюється проблема дослідження сценічного одягу для виконання українських народних пісень¹⁶⁹.

Дотичною до нашого дослідження є розвідка М. Мельника, у якій порушується питання дослідження побутування вишиванки як модного одягу, який періодично стає популярним протягом XX – початку XXI ст.¹⁷⁰

Таким чином, здійснений історіографічний аналіз засвідчує, що незважаючи на окремі наукові напрацювання в етнологічних, історичних та мистецтвознавчих працях, на сьогодні немає спеціального дослідження, яке б висвітлювало побутування українського народного вбрання та його трансформованих форм в окремому українському місті в другій половині XIX – на початку XXI ст. Отже, тема вивчення використання традиційного українського одягу через систему культури повсякденного життя міста є актуальним напрямом дослідження.

1.2. Характеристика джерел

Побутування традиційного вбрання в міських умовах мало у своїй основі етнокультурне явище проникнення і трансформації сільської культури в міському середовищі, що відбилося в різнопланових свідченнях про особливості перебігу цього процесу на матеріальному та духовному рівнях. Тому при виконанні дослідження було залучено широку джерельну базу, яка охоплює такі групи: письмові, ілюстративні, предметно-речові, польові та візу-

¹⁶⁸ Мартинова О. М. Традиційна вишивка черкаського регіону в сучасному проектуванні костюма / О. М. Мартинова, О. М. Лагода // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – 2008. – № 11. – С. 87–93; Чухліб Т. Фольклорний стиль сучасного українського одягу / Т. Чухліб, Л. Скуратівська // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. – 2011. – С. 259–268; Король Н. Народні традиції в моделюванні дитячого одягу: історичний досвід українських дизайнерів / Наталія Король // Вісник Львівської національної академії мистецтв. – 2015. – Вип. 26. – С. 198–209.

¹⁶⁹ Корнієнко В. Р. Сценічний український костюм – «обличчя» естрадної репрезентації української народної пісні / В. Р. Корнієнко // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – 2015. – № 4. – С. 125–129.

¹⁷⁰ Мельник М. Т. Вишиванка в контексті моди XX – початку XXI століття / Мирослав Тарасович Мельник // Традиційна культура України XXI століття як складова культурної політики: сучасний стан, загрози, перспективи : зб. наук. пр. за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 21 жовтня 2016. – Київ, 2016. – С. 20–22.

ально-цифрові матеріали. Широкі хронологічні межі від другої половини XIX ст. до початку XXI ст. передбачать домінування різних груп джерел під час вивчення окремих історичних періодів. Матеріали кожної групи складаються з елементів підгрупової градації.

При опрацюванні інформації, яка представлена в письмовому вигляді, було виділено такі підгрупи: неопубліковані архівні матеріали, опубліковані документи та розвідки наукового спрямування, друківані популярні видання, тексти особового походження та художня література.

Було опрацьовано неопубліковані на момент написання монографії письмові матеріали з Архівних наукових фондів рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі – АНФРФ ІМФЕ). У матеріалах Ю. Павловича «Про шиття і носіння одягу і под. замітки» (ф. 39–1) подано цікаву інформацію щодо особливостей виготовлення народного дитячого одягу для дівчаток та хлопчиків¹⁷¹. Важливі відомості з адаптації традиційного українського вишивального промислу до виготовлення вбрання для міських споживачів зібрано у фонді Є. Спаської. У статті «Промислова вишивка Київщини. Стаття. 1929–1932 рр.»¹⁷², яку нещодавно було опубліковано¹⁷³, здійснено аналіз розвитку вишивки Київщини з кінця XIX ст. до початку 1930-х рр. У справі (ф. 48–5) описано технології виконання вишивок у техніці прозорого шитва для чоловічих і жіночих сорочок Київщини та інших місцевостей¹⁷⁴, особливо цінним є те, що авторка подала паспортні дані музейних експонатів, які взято за зразок для розробки нових моделей одягу, фотографії

¹⁷¹ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39–1, од. зб. 4. Про шиття і носіння одягу і под. замітки. – 49 арк.

¹⁷² АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 48–3, од. зб. 69. Спаська Є. Ю. Промислова вишивка Київщини. Стаття. 1929–1932 рр. (Матеріали до історії промислової вишивки Київщини). – 58 арк.

¹⁷³ Спаська Є. Матеріали до історії промислової вишивки Київщини / Євгенія Спаська // Народознавчі та мистецтвознавчі праці Євгенії Спаської / Євгенія Спаська. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2015. – Ч. 1. – С. 129–161.

¹⁷⁴ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 48–5, од. зб. 47. Є. Спаська. Зразки вишивок прозорого шиття на чоловічих та жіночих сорочках, на скатерках і под. (Київщини й ін. місцевості). Альбом фотографій (з поясненням до цих матеріалів). – 19 арк.; «Передмова до першого випуску» та «Пояснення до таблиць 1-го випуску». 1930–1932 рр. Передрук. – 40 арк.

яких додаються. Технічні прийоми виконання непрозорого шиття на чоловічих і жіночих сорочках (ф. 48–5) описані Є. Спаською на основі традицій вишивання на Київщині, до справи входить альбом із зображенням відшитих виробів за описаними зразками ¹⁷⁵. Особливості технічного виконання шиття на шовку та полотні шовковими й металевими нитками описані Є. Спаською на основі історичних матеріалів з вишивки XVIII ст. (ф. 48–5) ¹⁷⁶.

Важливим письмовим джерелом для висвітлення теми є вивчення опублікованих документів, звітів, доповідей, наукових розвідок, які стосуються статистичних, економічних та наукових експедицій з дослідження народних промислів. Можна виокремити матеріали 1890–1913 рр., у яких ідеться про початок адаптації традиційних вишивальних промислів до виробництва виробів для міського споживача. Розвиток цього процесу описано в публікаціях С. Лисенко, Н. Семпликевич та ін. ¹⁷⁷ В оглядах розвитку кустарної промисловості звернено увагу на попит речей з ручним оздобленням у народному стилі, до того ж Київський та Полтавський кустарні склади визнано зразковими центрами, у яких добре налагоджено справу з модернізації традиційних кустарних промислів, акцентовано на їхній взаємодії.

¹⁷⁵ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 48–5, од. зб. 48. Є. Спаська. Зображення вишивок непрозорого шиття на чоловічих та жіночих сорочках, на скатерках і под. (Київщина). Альбом фотографій, рисунків (з поясненням до цих матеріалів). – 35 арк.; «Передмова до другого випуску» та «Пояснення до таблиць 2-го випуску». 1930 р. – 52 арк.

¹⁷⁶ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 48–5, од. зб. 49. Є. Спаська. Зображення гаптування шиття на шовку, на полотні (Київщини). Альбом фотографій (з поясненнями до цих матеріалів). – 38 арк.; «Передмова до 4-го випуску», «Пояснення до табл. IV випуску» та «Передмова до 5-го випуску», «Пояснення до таблиць V випуску». 1930 р. – 37 арк.

¹⁷⁷ Лисенко С. И. Очерки домашних промыслов и ремесел Полтавской губернии. Роменский уезд. Издание Полтавского Губернского Земства / С. И. Лисенко. – Одесса : «Славянская» типография Н. Хрисогелос, 1900. – 540 с.; Лисенко С. И. Очерки домашних промыслов и ремесел Полтавской губернии / С. И. Лисенко. – Полтава : Л. Т. Фришберг, 1904. – Вып. 3. Промыслы Лохвицкого уезда. Издание Полтавского Губернского Земства. – 194 с.; Семпликевич Н. А. Постепенное вымирание и начало возрождения народного узора в женских рукоделиях / Н. А. Семпликевич // Труды III-го Всероссийского съезда деятелей по кустарной промышленности в С.-Петербурге / Н. А. Семпликевич. – Санкт-Петербург, 1913. – Вып. 1. – Отд. 1. – С. 115–120.

У період 1920–1991 рр. у численних друкованих розвідках висвітлювалися питання виготовлення вбрання з українськими ознаками в системі роботи художньо-промислових осередків та самодіяльної роботи окремих майстрів. Цікаві публікації на цю тематику розміщені на сторінках журналів «Народна творчість та етнографія», «Матеріали з етнографії та художнього промислу», «Матеріали з етнографії та мистецтвознавства». За радянських часів було розроблено спеціальний стандарт для швейних виробів з оздобленням вишивкою¹⁷⁸. Питання виготовлення одягу з українськими ознаками порушував у своїх дослідженнях М. Селівачов¹⁷⁹. У працях прослідковано вплив народної естетики оздоблення одягу на художній стиль орнаментики, яку розробляють художники-професіонали та народні майстри.

Упродовж 1991–2016 рр. було видано спеціалізовані мистецтвознавчі дослідження з розвитку української моди, у яких звернено увагу на стабільну присутність етнічного напрямку розвитку національного дизайну¹⁸⁰. На початку 2000-х рр. традиційне вбрання українців стало визнаним інструментарієм формування національної ідентичності, тому в педагогічних працях особливу роль відведено методологічному опрацюванню залучення народного одягу в систему державної освіти¹⁸¹.

¹⁷⁸ Республиканский стандарт УССР. Изделия вышитые. РСТ УССР 1157-76. – Киев : Госплан УССР, 1976.

¹⁷⁹ Селівачов М. Р. Народне мистецтво і сучасність / Михайло Романович Селівачов. – Київ : Знання, 1980. – 48 с.; Селівачов М. Р. Декоративно-прикладне мистецтво України в Радянському мистецтвознавстві / Михайло Романович Селівачов. – Київ : Наукова думка, 1981. – 140 с.

¹⁸⁰ Даниленко В. Я. Дизайн України у світовому контексті художньо-проектної культури ХХ століття (національний та глобальний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра мистецтвознавства : спец. 05.01.03 «Технічна естетика» / Даниленко Віктор Якович ; Львів. нац. акад. мист. – Львів, 2006. – 35 с.; Шестопадова Ю. А. Еволюція ідеалу краси в динаміці української моди (кінець ХІХ – початок ХХІ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.01. «Теорія та історія культури» / Шестопадова Юлія Анатоліївна. – Київ, 2007. – 23 с.

¹⁸¹ Саєнко Т. Використання здобутків українського народного мистецтва у громадському вихованні молодого покоління / Тетяна Саєнко // Вісник Львівського університету. – 2006. – Вип. 21. – Ч. 1. – С. 212–219; Філонич О. В. Формування творчої швейної майстерності майбутніх учителів технологій на засадах етнокультури України / О. В. Філонич // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки. – 2013. – № 3. – С. 146–150.

Наступну групу письмових джерел складають тексти особового походження: спогади, мемуари, щоденники, листування. Важливе значення ця група джерел має для відтворення історичної реальності побутування українського вбрання в найвіддаленіший період часу, який припадає на 1860–1920 рр. У численних спогадах видатних українських діячів міститься цінна для нас інформація про присутність народного вбрання в житті української інтелігенції. Нами були вивчені спомини О. Русова, С. Русової, О. Лотоцького, Б. Познанського, О. Косач-Кривинюк, М. Стороженка, Н. Полонської-Василенко, Г. Григор'єва та інших осіб, життя яких час від часу було пов'язане з Києвом¹⁸². Деякі побутові згадки про використання народного вбрання містяться в приватному листуванні Лесі Українки, М. Лисенка, у спогадах О. Лисенка, Є. Чикаленка, щоденниках С. Єфремова¹⁸³.

У спогадах про життя відомих радянських людей є свідчення про використання українського одягу в 1920–1990 рр. Про активне творче життя в Києві М. Рильського, П. Тичини, А. Малишка,

¹⁸² Русов О. Щоденники та спогади / Олександр Русов. – Чернігів : Десна Поліграф, 2011. – 320 с.; Русова С. Мемуари. Щоденник / Софія Русова. – Київ : Поліграфкнига, 2004. – 544 с.; Лотоцький О. Сторінки минулого / Олександр Лотоцький. – Видання Української православної церкви в США, 1966. – 288 с.; Познанський Б. С. Воспоминания / Борис Станиславович Познанский // Украинская жизнь. – 1913. – № 3. – С. 15–24; Познанський Б. С. Воспоминания / Борис Станиславович Познанский // Украинская жизнь. – 1913. – № 4. – С. 29–33; Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / Ольга Косач-Кривинюк. – Нью-Йорк : Українська вільна академія наук у США, 1970. – 927 с.; Стороженко М. В. З мого життя / Микола Володимирович Стороженко. – Київ : Либідь, 2005. – 432 с.; Полонська-Василенко Н. Спогади / Наталія Полонська-Василенко. – Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 591 с.; Григор'єв Г. У старому Києві. Спогади / Григорій Григор'єв. – Київ : Радянський письменник, 1961. – 360 с.

¹⁸³ Леся Українка. Твори : у 12 т. – Київ : Наукова думка, 1978. – Т. 10. – 542 с.; Леся Українка. Твори : у 5 т. – Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1956. – Т. 5 : Листи 1881–1913. – 863 с.; Лисенко М. В. Листи. – Київ : Музична Україна, 2004. – 680 с.; Лисенко О. Спогади про батька / Остап Лисенко. – Київ : Музична Україна, 1991. – 367 с.; Чикаленко Є. Спогади (1861–1907) / Євген Чикаленко. – Київ : Темпора, 2011. – 544 с.; Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917) / Євген Чикаленко. – Київ : Темпора, 2011. – 480 с.; Єфремов С. Щоденник. Про дні минулі (спогади) / Сергій Єфремов. – Київ : Темпора, 2011. – 792 с.

Б. Антоненко-Давидовича та інших писали у своїх мемуарах, есе самі діячі або їхні сучасники¹⁸⁴.

У спогадах представників української діаспори, виданих у Канаді, США та Німеччині, міститься важлива неупереджена оцінка життя за радянської влади в місті, селі, під час насильницького виселення української людності на початку 1930-х рр.¹⁸⁵ Вивчення цього матеріалу допомогло відтворити радянські реалії, які в силу політичних обставин не могли бути зафіксовані в офіційній радянській літературі. Чимало побутових замальовок з життя радянської людини в післявоєнні роки можна віднайти в подорожніх враженнях представників української діаспори, більшість з яких відвідувала місто Київ як столицю Української республіки. Описи вбрання пересічних радянських людей опосередковано свідчать про рівень забезпечення матеріальних потреб у Радянському Союзі. У такій літературі звернено увагу й на присутність чи брак українських позначень в одязі¹⁸⁶.

Упродовж останніх років було надруковано спогади й пересічних людей, які пам'ятають життя в Києві під час окупації німцями та налагодження життя в мирний час. Вивчення такої літератури дає хоч і фрагментарну, проте достовірну інформацію про рівень задоволеності матеріальних потреб в одязі¹⁸⁷.

У процесі написання монографії було використано літературно-художні твори, у яких правдиво відображено реалії побутування

¹⁸⁴ Рильський Б. Мандрівка в молодість батька / Богдан Рильський. – Київ : Київська правда, 2004. – 144 с.; Павло Тичина. Із щоденникових записів. – Київ : Радянський письменник, 1981. – 430 с.; Забашта Л. Горів для поезії / Любов Забашта // Отут я походив / Любов Забашта. – Київ : Задруга, 2012. – С. 84–94; Антоненко-Давидович Б. На шляхах і роздоріжжях. Спогади. Невідомі твори / Борис Антоненко-Давидович. – Київ : Смолоскип, 1999. – 287 с.

¹⁸⁵ Галан А. Будні советского журналіста / Анатоль Галан. – Буенос-Айрес : Перемога, 1956. – 210 с.; Дідковський А. Спогади / Андрій Дідковський. – США : Ukrainski Wisti, 1961. – 82 с.; Каздоба К. Заметений шлях. Спогади про хресну дорогу розкуркулених / Кузьма Каздоба. – Мюнхен : Аделаїда, 1974. – 367 с.

¹⁸⁶ Парфанович С. У Києві в 1940 році / Софія Парфанович. – Аугсбург, 1950. – 69 с.; Прокопів М. По п'ятдесятіть роках на Україні. Спогади з подорожі / Михайло Прокопів. – Нью-Йорк, 1964. – 64 с.; Ткаченко О. Ми відвідали Україну / Олександр Ткаченко. – Канада, 1991. – 115 с.

¹⁸⁷ Баканов В. А. Дětство 50-х – 60-х. Воспоминания киевлянина / Виталий Андреевич Баканов. – Киев : Скай Хорс, 2012. – 128 с.; Терно В. Растрепанные воспоминания о странном детстве / Валентин Терно. – Киев : Кий, 2003. – 302 с.

українського народного вбрання, зокрема цитати з творів І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка, М. Булгакова, В. Винниченка¹⁸⁸ та ін. Усі ці письменники в різний час мешкали в Києві та добре орієнтувалися в повсякденному житті міста. До уваги було взято художні описи Олени Пчілки міського життя¹⁸⁹. В опрацьованих художніх творах опис народного одягу презентує важливі характеристики героїв, їхній зв'язок із сільською культурою, вираження демократичних переконань, усвідомлення національної самоідентифікації.

Іншої інтерпретації набуває традиційне вбрання в період радянської модернізації життя. Новий радянський культурний принцип проголошував, що будь-яка форма має бути соціалістичною за змістом, а національною лише за формою. Тому традиційне вбрання насамперед трактувалось як сільське, що підкреслювало класову близькість до міського робітництва. У творі В. Підмогильного «Місто» показано свідомий відхід від сільського одягу молодого героя, який приїхав підкоряти Київ¹⁹⁰. У вірші С. Олійника «Гарбуз» спроектовано ставлення українського селянина до українського емігранта в традиційному строї, який приїхав відвідати Батьківщину¹⁹¹. Це свідчить, що постать українського емігранта в повсякденні 1960–1970-х рр. була помітною, тому були опрацьовані твори О. Шпильки, О. Лятуринської, О. Копач¹⁹². У поезії Д. Павличка тема української вишиваної сорочки

¹⁸⁸ Нечуй-Левицький І. Ніч на Дніпрі / Іван Нечуй-Левицький // Рідний край. – 1906. – № 3. – С. 3–6; Нечуй-Левицький І. С. Твори : у 2 т. / Іван Семенович Нечуй-Левицький. – Київ : Дніпро, 1977. – Т. 1. – 519 с.; Нечуй-Левицький І. С. Твори : у 2 т. / Іван Семенович Нечуй-Левицький. – Київ : Дніпро, 1977. – Т. 2. – 503 с.; Грінченко Б. Твори / Борис Грінченко. – Київ : Молодь, 1970. – 555 с.; Булгаков М. Беляя гвардия / Михаил Булгаков // Избранные произведения : в 2 т. / Михаил Булгаков. – Киев : Дніпро, 1989. – С. 25–284; Винниченко В. Краса і сила. Повісті та оповідання / Володимир Винниченко. – Київ : Дніпро, 1989. – 752 с.

¹⁸⁹ Олена Пчілка. Твори / Олена Пчілка. – Київ : Дніпро, 1988. – 583 с.

¹⁹⁰ Підмогильний В. П. Місто: Роман та оповідання / Валер'ян Петрович Підмогильний. – Київ : Веселка, 1993. – 351 с.

¹⁹¹ Олійник С. Гарбуз / Степан Олійник // Твори : у 2 т. / Степан Олійник. – Київ : Дніпро, 1964. – Т. 2. – С. 252–258.

¹⁹² Шпилька О. Поїздка до Києва / О. Шпилька // І сміх, і горе... / О. Шпилька. – Німеччина : Українські вісті, 1959. – С. 19–22; Лятуринська О. Вишивана сорочка / Оксана Лятуринська // Зібрані твори / Оксана Лятуринська. – Торонто : Організація українців Канади, 1983. – С. 591–595; Копач О. Вишивка / Олександра Копач // Мініатюри / Олександра Копач. – Торонто : Слово, 1988. – С. 77–79.

як головного репрезентанта національного костюма була піднята на рівень національних символів, що стало важливим етнокультурним усвідомленням у житті української нації¹⁹³.

Наступну групу джерел складають ілюстративні матеріали. Їх розділено на такі підгрупи: матеріали, які мають характер рекомендацій до виготовлення українського вбрання, фотографії чи замальовки з натури, на яких зафіксовано реально виготовлені українські вироби чи персон у такому вбранні за певних соціальних обставин. До першої підгрупи ілюстративних джерел зараховано каталоги, практичні посібники, журнали мод. Доволі часто ці матеріали супроводжуються пояснювальними текстами. Для нас важливо розглянути популярні видання з народного одягу, української вишивки, які заохочували до виготовлення традиційного українського вбрання та формували розуміння його високого естетичного рівня. Отже, для кожного з трьох періодів, які розглядаються, характерне поширення друкованих матеріалів з ілюстраціями та інформацією про традиційний український одяг. Розглянемо використані джерела для першого періоду – 1860–1920 рр. У 1876 р. О. Косач (Олена Пчілка) видала альбом візерунків української вишивки, зібраних нею на Волині. Видання мало неабиякий попит і неодноразово перевидавалося, а його значення для формування смаків і обізнаності міських споживачів було надзвичайно важливим¹⁹⁴. Матеріали Олени Пчілки і нині є авторитетним джерелом для багатьох шанувальників українського традиційного вбрання, відомо про організацію інтернет-спільнот вишивальниць, які згуртувалися для вивчення спадщини Олени Пчілки.

¹⁹³ Павличко Д. Два кольори [Електронний ресурс] / Дмитро Павличко – Режим доступу : <http://www.ukrclassic.com.ua/katalog/p/pavlichko-dmitro/1300-dmitro-pavlichko-dva-kolori>.

¹⁹⁴ Косачева О. П. Украинский народный орнамент. Вышивки, ткани, писанки / О. П. Косачева. – Киев : С. В. Кульженко, 1876. – 23 с., 31 табл.; Олена Пчілка. Українські взори / збирала Олена Пчілка (Ольга Косачова) ; Олена Пчілка. – Киев : Лит. С. В. Кульженко, 1902. – 15 лист.; Олена Пчілка. Українські узори / збирала Олена Пчілка (О. Косач) ; Олена Пчілка. – Київ : Друк.-лит С. В. Кульженка, 1912. – 12 табл.; Олена Пчілка. Українські узори / збирала Олена Пчілка (О. Косач) ; Олена Пчілка. – Новий Ульм : Вид-во «УВ», 1947. – 10 табл.

У Києві в 1878 та 1902 рр. було видано каталоги вишивок із Чернігівщини, які підготувала П. Литвинова¹⁹⁵. У 1902 р. у Києві опубліковано зразки вишивок з Полтавщини, зібрані родиною Клунних¹⁹⁶. Ці та інші матеріали з українськими орнаментами XVIII ст., які виходили в Києві, свідчать про зацікавленість традиційним оздобленням вбрання українців серед міської публіки¹⁹⁷.

Чимало «брокарівських» та «мильних» орнаментів пропагувалися для виготовлення вбрання в псевдонародному стилі. У неопублікованих архівних матеріалах Є. Спаської (ф. 48–5), які зберігаються в АНФРФ ІМФЕ, зібрана колекція зразків брокарівських візерунків з модних журналів кінця XIX ст.¹⁹⁸ Ці матеріали сприяють об'єктивному висвітленню етнокультурної специфіки міських реалій. Так, брокарівська мода, завоювавши популярність серед частини міських мешканців, увійшла в сільську культуру, у якій відбулась асиміляція мотивів, розроблених художниками, до канонів, прийнятих у традиційному мистецтві оздоблення одягу.

Серед широкого загалу за радянських часів спостерігається стійкий інтерес до літератури з українського народного одягу. Після революції було видано альбом вишивок О. Косач-Кривинюк,

¹⁹⁵ Литвинова П. Я. Южно-Русский Народный Орнамент / П. Я. Литвинова. – Киев, 1878. – Вып. 1 : Черниговская губ. Глуховской уезд. Узоры вышивания, ткань и рисования. – 13 с., 20 табл.; Литвинова П. Я. Южно-Русский Народный Орнамент. Черниговская губерния (уезды: Конотопский, Кролевецкий, Новгород-Северский и Стародубский) / П. Я. Литвинова. – Киев, 1902. – Вып. 2. – 19 с., 22 табл.

¹⁹⁶ Альбом українських узорів (гладь, вирізування і мережка). Зібраний Я. І Г. Клунними. Присвячується Зіньківському повітові на Полтавщині – Київ, 1915. – 10 с.

¹⁹⁷ Мотивы малороссийского орнамента. Издание Полтавского губернского земства. – 1907. – 20 табл.; Українські взори XVIII-го віку. – Санкт-Петербург : Видавництво П. Семенцова, 1909. – 7 с.

¹⁹⁸ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 48–5, од. зб. 63. Спаська Є. Ю. Узори вишивок, поширених на Україні в 1900–1934 рр. Товарищество парфюмерной фабрики Провизора А. М. Остроумова в Москве, А. Сіу и К, Москва, А. Ралле и К, Москва; Товарищество Брокер и К в Москве. – 24 арк.; АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 48–5, од. зб. 64. Спаська Є. Ю. Узори вишивок з додатку до журналу «Модный свет» 1887–1893 рр. – 19 арк.; АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 48–5, од. зб. 65. Спаська Є. Ю. Узори вишивок з додатку до журналу «Родина» 1891–1910 рр. – 17 арк.

працю Я. Риженка з дослідження розвитку української вишивки, проілюстровану виробами, виготовленими полтавським товариством ім. Лесі Українки, альбом В. Павленка і Л. Розенберга ¹⁹⁹.

У літературі для домашнього рукоділля можна знайти відомості про виготовлення одягу з використанням українських елементів оздоб для повсякденного і святкового одягу та виготовлення українських вишиванок, які увійшли до асортименту міського вбрання ²⁰⁰.

Цінний ілюстративний матеріал з проектування радянського модного одягу на основі здобутків українського традиційного костюма представлено в книжці, яку підготував науковий співробітник ІМФЕ В. Бойко ²⁰¹. У пояснювальному тексті автор аргументовано доводить важливість використання естетичних і конструктивно-технологічних основ виготовлення народного українського вбрання при створенні моделей одягу. Книжка проілюстрована кольоровими фотографіями тогочасного вбрання, яке було розроблено провідними українськими будинками моделей.

Каталог товарів з українським одягом забезпечував замовлення виробів через пошту ²⁰². Листівки із зображенням українських строїв різних етнографічних зон сприяли популяризації україн-

¹⁹⁹ Кривинюк О. Українські народні узори з Київщини, Полтавщини й Катеринославщини / Ольга Кривинюк. – Київ, 1928; Риженко Я. Українське шитво / Я. Риженко. – Полтава : Полтавський державний музей ім. В. Г. Короленка, 1929. – 28 с.; Павленко В. Орнаменти українського народного вишивання / В. Павленко, Л. Розенберг. – Харків : Книгоспілка, 1929. – 21 с.

²⁰⁰ Вишивання // Крій та шиття. – Київ : Державне видавництво технічної літератури УРСР, 1960. – С. 556–642; Детские карнавальные костюмы / [Р. И. Поляновская, А. Н. Кременская, И. Н. Рудченко и др.]. – Киев : Радянська школа, 1968. – 160 с.; Головіна М. В. Сучасне оздоблення одягу / М. В. Головіна, В. М. Михайлець, А. М. Ямпольська. – Київ : Техніка, 1975. – 144 с.; Грибанова Т. М. Костюм до свята в дитячому садку : альбом / Т. М. Грибанова. – Київ : Радянська школа, 1984. – 10 с., 72 табл.; Левчук В. Л. Червоними і чорними нитками / Валерія Львівна Левчук. – Київ : Реклама, 1986. – 16 с.; Гасюк О. Ю. Художнє вишивання : альбом / О. Ю. Гасюк, М. Г. Степан. – Київ : Вища школа, 1984. – 103 с.; Сорокина Л. М. Учитесь вышивать / Л. М. Сорокина. – Киев : Радянська школа, 1986. – 78 с.

²⁰¹ Бойко В. М. Українські народні традиції в сучасному одязі / В. М. Бойко. – Київ : Реклама, 1970. – 136 с.

²⁰² Краткий каталог товаров. – Киев : Министерство местной промышленности УССР, 1967. – 44 с.

ської культури та виховували шанобливе ставлення до здобутків народного мистецтва ²⁰³.

У журналах для жінок «Краса і мода», «Мода» ²⁰⁴, «Радянська жінка» ²⁰⁵ та інших час від часу розміщували інформацію з виготовлення одягу в українському стилі. Про значущість у житті пересічних людей такої літератури наголошували інформатори у своїх спогадах про особливості життя за радянський час.

Для періоду розвитку України як незалежної держави характерне поживлення інтересу до традиційного українського вбрання та модного одягу, який передає українську ідентифікацію. У цей період виходять численні каталоги, буклети, практичні посібники з виготовлення національного вбрання, його модернізованих інтерпретацій ²⁰⁶.

Нині з'являються спеціалізовані журнали, які ставлять за мету надати технологічно-методологічну допомогу при виготовленні

²⁰³ Миронов В. Український костюм. Комплект листівок / В. Миронов, А. Перепелиця. – Київ : Мистецтво, 1977; Косміна Т. В. Українське весільне вбрання. Етнографічні реконструкції (Комплект з 18 листівок з текстовками українською, російською та англійською мовами) / Т. В. Косміна, З. О. Васіна. – Київ : Мистецтво, 1989.

²⁰⁴ Створено в Київському будинку моделей // Краса і мода. – 1969. – № 1. – С. 4–9; Народні мотиви в сучасному одязі // Краса і мода. Весна. – 1971. – С. 16–17; Зимнее воскресенье // Мода. – 1972. – № 4. – С. 32–35; Нарядна сукня // Краса і мода. Зима. – 1977. – С. 44–45.

²⁰⁵ Орел Л. Сорочку білу вишию шовком... / Лідія Орел // Радянська жінка. – 1989. – № 10. – С. 31; На зимовій вулиці // Радянська жінка. – 1990. – № 1. – С. 16–17; Візерунок для оздоблення одягу пропонує Михайло Покиданець // Радянська жінка. – 1990. – № 3. – С. 16; Колесник Г. Мамина сорочка / Ганна Колесник // Радянська жінка. – 1991. – № 6. – С. 24–25; З бабусиною скрині // Радянська жінка. – 1991. – № 3. – С. 16.

²⁰⁶ Вишивала я узори... – Київ : Посередник, 1993. – 12 с.; Знаки 155 стародавніх українських вишивок. – Київ : Бібліотека журналу «Соняшник». – 70 с.; Возниця О. Вишивка моє життя / Ольга Возниця. – Дрогобич : Коло, 2006. – 175 с.; Сусак К. Р. Українське народне вишивання : навч. посіб. / К. Р. Сусак, Н. А. Стеф'юк. – Київ : Науковий світ, 2006. – 281 с.; Кулинич-Страхурська О. Мистецтво української вишивки / Олена Кулинич-Страхурська. – Львів : Місіонер, 2007. – 264 с.; Нечипоренко С. Г. Українська вишивка / Сергій Григорович Нечипоренко. – Київ : Майстерня книги, 2010. – 160 с.; Старовинні українські узори для вишивання хрестом. Магія візерунка – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. – 144 с.

вбрання з українським позначенням. Так, починаючи з 2004 р., виходить журнал «Вышиванка», з 2008 р. – «Дім і сім'я» з рубрикою «Майстерність і рукоділля», з 2011 р. – «Майстерня вишивки», з 2012 р. – «Українська вишивка», основною метою яких є надання широкого спектру інформації з виготовлення українського вбрання.

Наступна підгрупа ілюстративних джерел складається з матеріалів, у яких зафіксовано реальні факти використання народного одягу чи його модифікацій. Частина з них зберігається в архівних збірках. Розглянемо неопублікований і частково опублікований ілюстративний матеріал. Надамо характеристику матеріалам, які стосуються періоду 1860–1920 рр. У фондах Ю. Павловича міститься значна кількість замальовок українців у народному та міському одязі, до того ж частину з них зроблено безпосередньо в Києві. Так, є окрема справа (ф. 39)²⁰⁷ із замальовками півчих та молільників 1895 р., які засвідчують побутування українського вбрання серед відвідувачів церков. На малюнках Ю. Павловича 1896–1930 рр. (ф. 39)²⁰⁸ зображені чоловічі та жіночі типи Києва, у тому числі й у народному одязі. У цих матеріалах представлена цінна інформація про вбрання служниць, молочниць, робітників, міщан. На малюнках етнографа добре простежується поступовий перехід від традиційного до міського костюма через еклектичні поєднання елементів вбрання з кожного комплексу. Значна частина замальовок Ю. Павловича зроблена ним у пореволюційний час. Так, у матеріалах 1927–1931 рр. (ф. 39)²⁰⁹ представлено одяг пересічних мешканців міста і селян, які жили в передмісті та селах поблизу Києва. В окремій справі зібрано замальовки типажів, які з'являлися на Львівській вулиці в Києві 1928 р., із зображенням жіночого та чоловічого вбрання в різні

²⁰⁷ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 10. Зображення півчих і молільників біля церков. Київ. Малюнки 1895 р. – 8 арк.

²⁰⁸ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 11. Зображення чоловічих і жіночих типажів до теми «Київ». – 9 арк.

²⁰⁹ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 20. Зображення чоловічих, жіночих та дитячих типів, військових, інтер'єру хат, краєвидів, різних споруд, господарських деталей, предметів саней та ярем, керамічних виробів, способу носіння різних господарських речей та предметів, різних видів історичного характеру й ін. Київ й інші місцевості. Зарисовки кольорові, олівцем, чорнилом; фото. 1926–1932 рр. – 31 арк.; АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 21. Зображення чоловічих, жіночих та дитячих типів. Київ. Зарисовки кольорові, олівцем, чорнилом. 1927–1931 рр. – 12 арк.

пори року ²¹⁰. Базарні типи Сінного ринку були замальовані художником також 1928 р. ²¹¹ Замальовки, датовані 1931–1932 рр., демонструють наявність українських елементів у повсякденному чоловічому та жіночому одязі містян ²¹². Зовнішній вигляд пересічних киян і селян ближніх сіл на початку Другої світової війни зафіксовано в окремій справі ²¹³. Вбрання мешканців Дарниці свідчить про побутування традиційного українського одягу серед літніх людей, імовірно, і в радянський час, оскільки на малюнках не зазначено дату ²¹⁴. В архівних матеріалах Є. Спаської зберігаються фотографії модернізованої української сорочки та нового модного вбрання в національному стилі. Такі моделі виготовляли в кустарних артілях, робота в яких була налагоджена наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. ²¹⁵ В окремих справах зібрані

²¹⁰ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 22. «Вуличні типи». Київ, Львівська вул., 1928 р. Зображення осіб в різних видах під час праці в побутових умовах. – 12 арк.

²¹¹ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 23. «Базарні типи». Київ, Сінний базар, 1928. р. Зображення осіб в різних видах під час продажу окремих речей, продуктів тощо, зображення старців, жебраків, безпритульних і под. Зарисовки кольорові. 1928 р. – 19 арк.

²¹² АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 36. Зображення чоловічих і жіночих типів. 1931 р. – 24 арк.; АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 41. Зображення жіночих типів під час продажу-купівлі овочів і фруктів. 1932 р. – 8 арк.

²¹³ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 50. «Етнографічні записи вуличного життя Києва в часи окупації міста німецькою владою. Малюнків 470. Ю. Павлович. Матеріали до історії Києва в малюнках». Зображення чоловічих та жіночих типів, споруд, руїн споруд в часи Великої Вітчизняної війни. Київ. Зарисовки кольорові, олівцем. 1941 р. – 23 арк.

²¹⁴ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 52. Зображення чоловічих і жіночих типів. Краєвидів, споруд, узорів. Київ (Дарниця), Москва, Сизрань та інші місцевості. Зарисовки кольорові, олівцем. Типографські репродукції. Без дат. – 20 арк.; АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 53. Зображення чоловічих та жіночих типів й ін. Дарниця (Київ), Пліски, Сосниця (Чернігівщина) й ін. Зарисовки кольорові, чорнилом, олівцем. Без дат. – 17 арк.

²¹⁵ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 48–5, од. зб. 47. Є. Спаська. Зразки вишивок прозорого шиття на чоловічих та жіночих сорочках, на скатерках і под. (Київщини й ін. місцевості). Альбом фотографій (з поясненням до цих матеріалів). – 19 арк.; «Передмова до першого випуску» та «Пояснення до таблиць 1-го випуску». 1930–1932 рр. Передрук. – 40 арк.; АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 48–5, од. зб. 48. Є. Спаська. Зображення вишивок непрозорого шиття на чоловічих та жіночих сорочках, на скатерках і под. (Київщина). Альбом фотографій, рисуноків (з поясненням до цих матеріалів). – 35 арк.; «Передмова до другого випуску» та «Пояснення до таблиць 2-го випуску». 1930 р. – 52 арк.

знімки виробів художніх промислів, у тому числі й одягу, виготовлених у 1929–1933 рр.²¹⁶

Наступну підгрупу ілюстративних джерел складають фотографії із зображенням персон в українському строї чи його складових. Надзвичайно цікаві світлини представників української інтелігенції, починаючи з 1860-х рр. і до сьогодні, зберігаються в Музеї видатних діячів української культури (далі – МВДУК) та Київському літературно-меморіальному музеї Максима Рильського. У процесі дослідження було переглянуто понад 1000 фотознімків, з яких вибрано понад 100, які безпосередньо стосуються теми дослідження (див. додаток А). Присутність національних ознак в зовнішньому вигляді українських патріотів можна побачити на фотографіях в Музеї шістдесятництва, які також були залучені до джерельної бази дослідження. Розкриттю тематики дослідження допомогли фотографії (див. додаток Б), опубліковані в численних друкованих працях і статтях²¹⁷. Використання народного вбрання в агітаційній літературі добре ілюструє книжка, у якій зібрано плакати радянських часів²¹⁸.

²¹⁶ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 48, од. зб. 58. Є. Спаська. Альбом фотографій (вироби художніх промислів) 1929–1931 рр. – 33 арк.; АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 48, од. зб. 59. Є. Спаська. Київ. Альбом фотографій. Виставка художніх вишивок та ткацтва. 1929–1933 рр. – 36 арк.

²¹⁷ Калущька Н. Олександр Кошиць. Мистецька діяльність у контексті музики ХХ сторіччя / Н. Калущька, Л. Пархоменко. – Київ : Фенікс, 2012. – 416 с.; Скрипка Т. Родові гнізда Драгоманових-Косачів: їх устрій та культура / Тамара Скрипка. – Київ : Темпора, 2013. – 656 с.; Осташко Т. Скоропадські. Родинний альбом : у 2 т. / Т. Осташко, Ю. Терещенко. – Київ : Темпора, 2014. – Т. 1. – 504 с.; Осташко Т. Скоропадські. Родинний альбом : у 2 т. / Т. Осташко, Ю. Терещенко. – Київ : Темпора, 2014. – Т. 2. – 496 с.; Чикаленко Є. Спогади (1861–1907) / Євген Чикаленко. – Київ : Темпора, 2011. – 544 с.; Бондаренко Л. Рассказ о жизни школы (из воспоминаний и бесед) при участии: Зои Тарасенко, Маргариты Шпанько, Юрия Супинского, Аллы Климкиной (Олесовой), Александры Смоляровой, Ирины Новобранцевой / Людмила Бондаренко // Киевский альбом. Исторический альманах. – 2013. – № 8. – С. 31–50; Рильський Б. Мандрівка в молодість батька / Богдан Рильський. – Київ : Київська правда, 2004. – 144 с.; Киевский университет 1834–1984. – Киев : Вища школа, 1984. – 203 с.

²¹⁸ Галькевич Т. Український друкований плакат 1950–1964 років з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / Т. Галькевич, О. Донець. – Київ, 2014. – 424 с.

Також було вивчено ілюстративні матеріали журналу «Соціалістичний Київ»²¹⁹.

Опрацьовано сімейні фотоальбоми киян, які допомогли відтворити побутування українського вбрання в житті пересічних людей. Матеріали надали такі інформатори: І. В. Огієвська, Л. А. Кононученко, О. І. Черноусова, К. І. Ткаченко, О. М. Пустовалова, І. Л. Тіхоннова, А. Г. Діба, О. В. Леонтович, Д. І. Гладун та ін. Фотоматеріали, на яких можна побачити використання національно позначеного вбрання серед української еліти та пересічних громадян України, було також залучено з популярних медіа-сайтів, які висвітлюють життя в Україні.

Наступну групу складають предметно-речові джерела (див. додаток В). Насамперед розглянуто меморіальні речі, які зберігаються в музейних збірках МВДУК, до складу якого входить Музей Лесі Українки (далі – МЛУ), Музей Миколи Лисенка (далі – ММЛ), Музей Михайла Старицького (далі – ММС) та Музей Панаса Саксаганського (далі – МПС). Так, у МЛУ зберігаються 23 предмети вбрання в експозиції, до того ж 17 з них – компоненти українського строю. Меморіальні речі складають дві крайки Лесі Українки, її

²¹⁹ Барабаш Д. Назустріч живій людині. Про реконструкцію торгівельної сітки Києва / Д. Барабаш // Соціалістичний Київ. – 1935. – № 9. – С. 14–18; Бережной М. День шостий / М. Бережной // Соціалістичний Київ. – 1936. – № 7–8. – С. 46–49; Партия веде // Соціалістичний Київ. – 1935. – № 5. – С. 2–4; Резнік Й. Щастя, збудоване в Жовтні / Й. Резнік // Соціалістичний Київ. – 1936. – № 10. – С. 14–16; Циренщиков А. Будівництву Києва стаханівські методи роботи / А. Циренщиков // Соціалістичний Київ. – 1936. – № 2. – С. 10–12; Культурне обличчя столиці Радянської України // Соціалістичний Київ. – 1936. – № 3. – С. 3–9; Доповідь тов. П. П. Любченка на Надзвичайному XIV З'їзді Рад України про проект Конституції УРСР // Соціалістичний Київ. – 1937. – № 1. – С. 11–29; Калениченко Л. Державний український музей / Л. Калениченко // Соціалістичний Київ. – 1937. – № 5. – С. 17–23; Яновський Я. Торжество української соціалістичної культури / Я. Яновський // Соціалістичний Київ. – 1936. – № 3. – С. 10–13; Биховський В. Фасад, вивіска, вітрина / В. Биховський // Соціалістичний Київ. – 1937. – № 2. – С. 29–31; Хайкіс С. Наші нагадування Уркурупрові / С. Хайкіс // Соціалістичний Київ. – 1937. – № 6. – С. 29–30; Ширяев С. Питання реконструкції зелених насаджень столиці / С. Ширяев // Соціалістичний Київ. – 1937. – № 5. – С. 30–32.

стрічка до вінка, намисто Ізидори Косач, дитяча сорочка, вишита Лесею для похресника Михайла Кривинюка, зразки вишивок Лесі та Ольги Косач, а також частини строю кінця XIX ст. У ММЛ зберігається вишита сорочка Миколи Віталійовича, яку він носив останні роки свого життя, а в ММС – вишивана сорочка Михайла Петровича. У Літературно-меморіальному музеї Максима Рильського зберігаються три його вишиваних сорочки, дві вишиті краватки та солом'яний бриль.

Під час проведення дослідження було також вивчено українські строї різних регіонів, особливу увагу приділено носі селян Київщини. У Національному музеї українського народного декоративного мистецтва (далі – НМУНДМ) та Національному центрі народної культури «Музей Івана Гончара» (далі – НЦНК «Музей Івана Гончара») представлено постійно діючі експозиції народних комплексів одягу. У 2015 р. (24 серпня – 13 вересня) в Українському домі відбулася виставка «Благословенна Україна», мета якої полягала в пропагуванні національного мистецтва через демонстрацію вбрання, яке передає зв'язок з українською культурою. Експозиція відображала розвиток українського вбрання від його традиційної форми, створеної в системі сільської культури, до сучасного етапу проектування вбрання з українським маркером у системі глобалізованої культури.

Для вивчення сучасної ситуації використання вбрання з українською ідентифікацією були використані польові матеріали автора, які й склали четверту групу джерел. Опитування проводилися серед мешканців Києва з травня 2014 р. по квітень 2016 р. Загалом було опитано 103 респонденти, які відповідали основним віковим групам чоловіків та жінок. Нас цікавили відповіді як корінних киян, так і уродженців інших міст і сіл. Розмови з мігрантами дозволили прослідкувати впливи культурних традицій побуту різних регіонів України на сучасну етнокультуру Києва. Спілкування відбувалося за різних соціальних обставин, як за попередньою згодою з інформатором, так і безпосередньо при знайомстві. Значна частина матеріалу була записана під час проведення публічних заходів: Всесвітнього дня вишиванки, Дня Києва, Дня знань та інших акцій масового характеру. Розмова тривала до 1,5 години залежно від готовності ін-

форматора до спілкування. Було розроблено спеціальний запитальник для збирання інформації про персональний досвід респондента щодо використання одягу з українським позначенням, визначення шляхів його придбання і соціальних обставин використання, особистої оцінки його значимості в житті людини. Для нас також було важливо дізнатися, з якого моменту життя український одяг увійшов до вжитку в повсякденне життя респондента. Автором зібрано значний фотографічний матеріал, який містить близько 1000 фотографій. Частину фотоматеріалів збирано в сімейних архівах киян та безпосередньо в міському щоденному житті.

Крім того, опрацьовано візуально-цифрові матеріали – інтернет-сторінки, розроблені як окремими організаціями (музеями, газетами, телеканалами, магазинами, торговими марками тощо), так і конкретними особами (блогерами, учасниками соціальних мереж). Інтернет як найбільш мобільний та ємний інформаційний ресурс відбиває сучасне повсякдення в усьому розмаїтті як громадського, так і приватно-побутового життя. Тематика побутування, виготовлення та інтерпретування традиційного українського вбрання і його сучасних модифікацій широко представлена в сучасному інтернет-просторі.

Отже, опрацьований широкий зріз джерел забезпечує достатню інформативну базу для відтворення особливостей побутування традиційного українського вбрання в міських реаліях на прикладі міста Києва.

1.3. Методологія дослідження

На сьогодні існує цілий набір термінів, які на різних історичних етапах використовувалися для позначення вбрання, яке несло інформацію про етнічну належність. За часів Російської імперії в офіційних публікаціях застосовували термін «малоросійський костюм», при послабленні цензурного контролю – «український одяг». У радянський період національне вбрання українців, як правило, передавали термінами «народний український одяг» чи «національний український костюм». Кожен із цих термінів має певне контекстне варіювання. У комуністичній ідеології існувало протиставлення поняття «народного» (у значенні протинародного, пролетарського чи

селянського) «буржуазному», яке включало класово чужі соціальні стани. Таким чином, з поля зору вивчення українського вбрання випадала українська еліта та інтелігенція. Останнім часом у наукових працях надається перевага терміну «традиційне українське вбрання». Позначення «традиційне» також має кілька прочитань. Поширене значення терміна «традиційне» щодо вбрання означає таке, яке було розроблене в системі традиційної культури, у якій більшість компонентів строю виробляли в домашніх умовах, до того ж цикл виробництва починався з підготовки сировини та закінчувався оздобленням виробу. Процеси модернізації почали впливати на культуру виробництва вбрання, тому в традиції його виготовлення виникали трансформації. Таким чином, термін «традиційний одяг» набував значення вбрання, яке виражає етнічне позначення українців. На нашу думку, номенклатура наукових термінів потребує компетентної дефініції. Тому в нашій роботі в поняття «традиційне українське вбрання» вкладаємо його загальне значення, за яким «традиційним» одягом українців є той, що виконує функцію етнічного позначення. Отже, «традиційний український одяг» охоплює всю множину комплексів від «традиційних» (у значенні саморобних) до сучасних «трансформованих», що є симбіозом традиційного українського та модного європейського вбрання.

Побутування вбрання, яке передає національне маркування в міському повсякденні, має розширене поле причинно-наслідкових характеристик, тому його вивчення здійснювалося з позицій системного теоретичного підходу, з урахуванням міждисциплінарних поглядів та інтерпретацій. Маючи за основу етнологічний вимір вивчення нашої теми, нами були використані також історичні, мистецтвознавчі, культурологічні та літературознавчі здобутки, дотичні до побутування традиційного одягу українців у міському повсякденні. Об'єктивний розгляд розвитку традиційного вбрання українців протягом такого значного проміжку часу – з 1860 р. до 2016 р. – проводився в діахронічному зрізі, що дозволило виокремити три історичні періоди розвитку цього явища.

Застосовуючи методологію проведення дослідження, ми виходили з теоретичних розробок Я. Верменич, за якими вона пропонує вивчати місто як «локалізоване соціокультурне середовище, як

місцеве співтовариство із власними законами функціонування»²²⁰. Міські практики використання одягу з українською ідентифікацією слід розглядати в координатах «соціальної системи, що забезпечує міський спосіб життя, <...> із притаманними йому функціями, поведінковими моделями, свідомими стереотипами»²²¹.

Розкриття теми дослідження відбувалося в процесі поетапного виконання роботи, на кожному з трьох етапів підбирався відповідний інструментарій загальнонаукових, історично-етнологічних та культурологічних методів. Вивчення явищ повсякдення, на думку О. Коляструг, можливо тільки через інтеграцію методів різних наукових дисциплін²²². Із загальнонаукових методів ми застосували аналіз, синтез, узагальнення, опис. Було використано такі історично-етнологічні методи: порівняльно-історичний, типологічний. Накопичення нового емпіричного матеріалу здійснювалося із залученням спеціальних етнологічних методів: спостереження, інтерв'ю.

На першому етапі роботи було виконано збір історіографічного, джерельного та емпіричного матеріалу. Історіографічний і частково джерельний матеріал зібрано за допомогою кабінетних методів, він включав аналіз письмової та ілюстративної інформації²²³. При проведенні історіографічного аналізу було визначено хронологічні періоди панування певних підходів до вивчення традиційного вбрання українців, а саме: виокремлено тематичні напрями прове-

²²⁰ Верменич Я. Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення / Ярослава Верменич. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2011. – 306 с., С. 107–108.

²²¹ Верменич Я. Соціокультурні параметри урбаністичних процесів в Україні: теоретико-методологічні проблеми / Ярослава Верменич // Джерела локальної історії. Культурний побут городян XVIII – першої половини XX ст. : зб. наук. пр. / Ярослава Верменич. – Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2013. – С. 15–23, С. 21–22.

²²² Коляструг О. Історія повсякденності як об'єкт історичного дослідження: історіографічний і методологічний аспекти / Ольга Коляструг. – Харків : Курсор, 2008. – 122 с., С. 57.

²²³ Гримич М. В. Метод, методика та методологія в сучасній етнологічній науці / М. В. Гримич // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. – 2006. – Вип. 21. – С. 5–9, С. 7.

дення досліджень. Ширше коло методів довелося використовувати при формуванні джерельної бази дослідження. Аналіз наративних матеріалів передбачав критичне ставлення до джерел, водночас, на думку О. Коляструк, науковцю необхідно «максимально наблизитися до цікавих для нього подій, зберігаючи об'єктивну оптику дослідника»²²⁴. У дослідженні найвіддаленішого від нашого часу періоду, а саме 1860–1920 рр., одним з основних способів отримання достовірної інформації був метод аналізу реальних фотографій, на яких зображені особи в українському вбранні. У сучасній етнології методика опрацювання фотографії як особливого візуального джерела активно використовується в студіюваннях²²⁵. Аналіз інформації охоплював вивчення комплексу закладених і переданих у фотографії смислів у контекстному (подія, людина, реквізит, фон) та контекстному (мета, засоби, глядач, інтерпретація) виразах²²⁶. Нами виокремлено фотографії, на яких особистості зображені в українському одязі, який вони використовують у повсякденному житті, та світлини, мета яких візуалізувати проукраїнську світоглядну позицію зображеної особи.

В опрацюванні другого періоду, з 1920–1991 рр., та третього, 1991–2016 рр., нами було використано метод польового дослідження, який включав проведення інтерв'ю з інформаторами. Експедиції мали стаціонарний характер, оскільки територія проведення до-

²²⁴ Коляструк О. А. Документи особового походження як джерела з історії повсякденності / О. А. Коляструк // Український історичний журнал. – 2008. – № 2. – С. 145–153, С. 146.

²²⁵ Дмитрук В. В. Весільна фотографія як етнографічне джерело: на прикладі сімейних фотоальбомів мешканців Одеської області / В. В. Дмитрук // Вісник Харківського університету ім. В. Н. Каразіна – 2014. – С. 79–87. – (Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки». Вип. 18); Дмитрук В. Етнофотографія в антропологічних перспективах: методи опрацювання приватних збірань / В. Дмитрук, О. Прігарін // Народознавчі зошити. – 2015. – № 6. – С. 1420–1424.

²²⁶ Чистякова В. П. Семейная фотография второй половины XIX – начала XX в. в России: опыт этнологического и источниковедческого анализа : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.07 «Этнография, этнология, антропология» / Чистякова Вера Павловна. – Москва, 2012. – 26 с., С. 17.

слідження збігається з містом проживання автора. Спостереження зсередини при стаціонарному дослідженні дозволяє зафіксувати важливі й типові моменти повсякдення, уникаючи випадковості в зборі матеріалу²²⁷.

Специфіка теми побутування народного вбрання в місті потребувала розробки спеціального питальника для збору інформації. У складеному нами запитальнику були закладені не тільки питання з характеристики українського строю, який використовувався чи спостерігався інформатором, а й шляху знайомства з традиційним одягом, соціальних обставин використання та особистого переживання його значення для інформатора. Окрім збору матеріалів від пересічних людей, для нас було важливо почути думку експертів, а саме – народних майстрів з виготовлення вбрання і керівників навчальних проектів з виготовлення традиційного українського одягу та його модифікованих форм. Ефективним методом пошуку важливої інформації був метод глибинного інтерв'ю, про яке часто задалегідь було домовлено з інформаторами. При зборі емпіричної інформації використовувався метод спостереження та фотографування як міського щодення, так і особливих тематичних подій.

На другому етапі відбувалося наукове опрацювання зібраного матеріалу. Систематизація здійснювалася на основі порівняльно-історичного, типологічного, комплексного аналізу та структурно-семіотичного методів. Застосування порівняльно-історичного методу дозволило здійснити порівняльний аналіз у системі історико-дифузійних порівнянь²²⁸, а саме: визначити спільні та трансформовані характеристики традиційного українського вбрання при порівнянні сільської культури з міським повсякденням. Метод типологічного аналізу дозволив провести упорядкування в діхронному аспекті та виокремити певні періоди розвитку традиційного українського вбрання в урбанізованому просторі. Застосування методу комплексного аналізу при вивченні побутування традиційного вбрання в міських реаліях дозволило визначити основні

²²⁷ Громов Г. Методика этнографических экспедиций / Г. Громов. – Москва : Издательство Московского университета, 1966. – 108 с., С. 11.

²²⁸ Пономарьов А. Українська етнографія : курс лекцій / Анатолій Пономарьов. – Київ : Либідь, 1994. – 318 с., С. 33.

фактори, які спричиняли його присутність. Структурно-семіотичний метод забезпечив розуміння інформативного навантаження, яке передавало використання народного українського вбрання в тих чи інших соціальних обставинах та історичних умовах. Використовувати структурно-семіотичний метод щодо вивчення народного вбрання у вимірі міської культури вперше запропонував С. Єкельчик, який використав семіотичний метод французького антрополога Р. Барта, згідно з яким одяг розглядається як «знак-функція», що має інформаційне повідомлення, яке слід читати як певний текст²²⁹. Для нас важливо було з'ясувати, яке інформативне навантаження передавав український одяг у міському повсякденні в різні історичні періоди.

На третьому етапі оформлення результатів дослідження нами був використаний описовий метод, який включав підготовку до наукового обігу зібраного аудіального матеріалу – записів інтерв'ю.

Висновки до першого розділу. Наукові праці з українського традиційного вбрання можна розділити на три хронологічні періоди. Перший припадає на 1851–1920 рр. У цей час з'явилися розвідки з характеристики українського вбрання різних регіонів. Одяг селян Київщини відображено в працях І. Фундукля, Е. Руликовського, Де ля Фліза, Б. Познанського. До фундаментальних зараховано праці Я. Головацького, П. Чубинського, Хв. Вовка, у яких народний одяг інтерпретовано як національний костюм українців. Другий період відповідає 1920–1991 рр. Було розроблено системні підходи до розуміння традиційного одягу в працях В. Білецької, Д. Зеліної, С. Колоса та І. Гургули, Я. Прилипка, К. Матейко, К. Стамерова, Т. Ніколаєвої, Г. Щербія, Г. Стельмащук та інших дослідників. В. Миронов, В. Бойко, Г. Щербій, Т. Ніколаєва, Т. Кара-Васильєва, Г. Стельмащук порушили питання дослідження національних рис у міському вбранні. Третій період розпочався 1991 р. і триває донині. Відбувається поживлення інтересу до українського вбрання як виразника національної ідентифікації. У працях С. Єкельчика,

²²⁹ Єкельчик С. Человеческое тело и национальная мифология: некоторые мотивы украинского национального возрождения XIX века / Сергей Екельчик // Ab Imperio. – 2006. – № 3. – С. 23–54.

О. Вільшанської, Г. Стельмашук, О. Косміної та Л. Пономар започатковано тематику вивчення особливостей розвитку українського традиційного вбрання в урбаністичному вимірі в різні історичні періоди. Проте на сьогодні немає комплексного дослідження з вивчення специфіки побутування традиційного вбрання українців у системі міського повсякдення. Для висвітлення цієї тематики було зібрано широку джерельну базу. Так, нами опрацьовано письмові матеріали, які складаються з документів, звітів, наукових доповідей, матеріалів наративного характеру, друкованих видань, художньої літератури. Проаналізовано ілюстративні матеріали, найбільш репрезентативні з яких – це фотоматеріали та замальовки з натури. До уваги були взяті ілюстративні матеріали з популярних друкованих видань. Особливий інтерес для вивчення склали предметно-речові матеріали, а саме – зразки реального вбрання, яке передає зв'язок з українською культурою. У процесі польових експедицій було зібрано достатній аудіальний матеріал для висвітлення теми нашого дослідження. Підбір методології відбувався на основі принципу історизму та наукової об'єктивності, що забезпечило високу достовірність проведеного дослідження.

Весілля Піддубних. Київ, 2016 р. Світлина з архіву О. Деруша

Етнофестиваль
«Країна Мрій».
Київ, 2015 р.
Світлина
М. Олійник

День Києва. 2015 р.
Світлина М. Олійник

Етнофестиваль
«Країна Мрій».
Київ, 2008 р.
Світлина
М. Олійник

День
Незалежності
України.
Київ, 2010 р.
Світлина
М. Олійник

День вишиванки. Київ, 2015 р.
Світлина М. Олійник

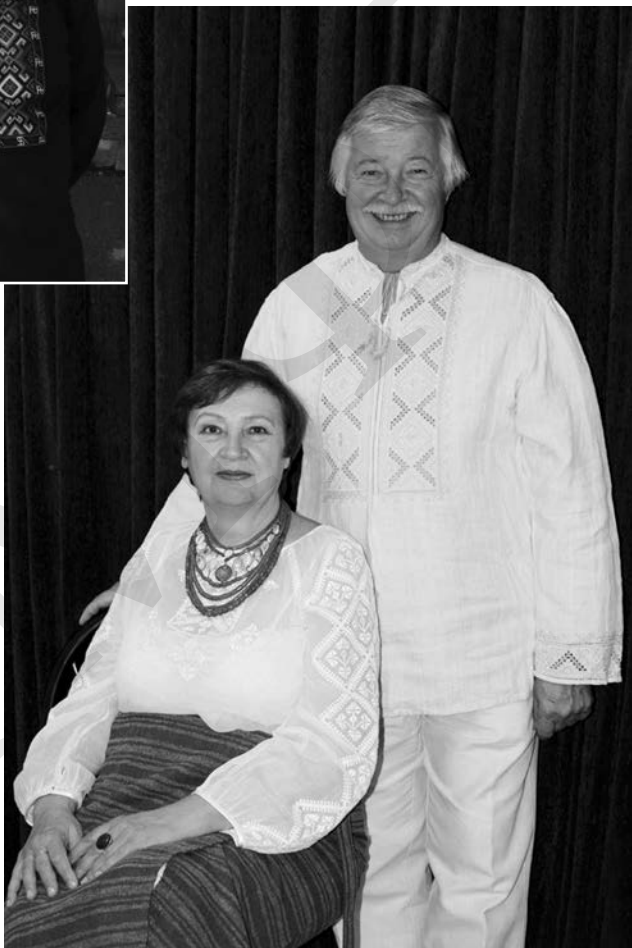
Великдень. Київ, 2016 р.
Світлина М. Олійник

День знань. Київ, 2014 р. Світлина М. Олійник

День Києва. 2015 р.
Світлина М. Олійник

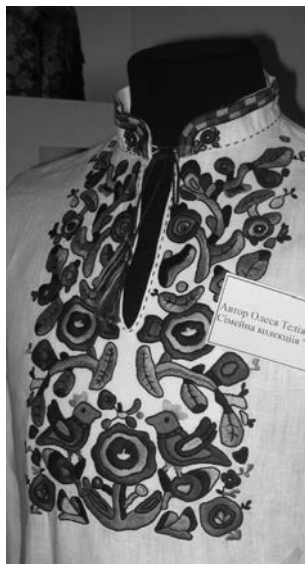
Подружжя
Валентини
та Миколи
Кузиків
(Київ)

Сорочка для
хлопчика.
Київ, 2015 р.
Світлина
М. Олійник

Жіноча сорочка
роботи А. Кісь.
З виставки
«Благословенна
Україна».
Київ, 2015 р.
Світлина
М. Олійник

Чоловіча сорочка
з колекції
О. Теліженко.
З виставки
«Благословенна
Україна». Київ, 2015 р.
Світлина М. Олійник

Сукня з колекції
О. Теліженко.
З виставки
«Благословенна
Україна». Київ, 2015 р.
Світлина М. Олійник

Чоловіча сорочка
роботи О. Коршунової.
З виставки
«Благословенна Україна».
Київ, 2015 р.
Світлина М. Олійник

Чоловіча сорочка
роботи О. Коршунової.
З виставки
«Благословенна
Україна». Київ, 2015 р.
Світлина М. Олійник

РОЗДІЛ 2

ТРАДИЦІЙНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ОДЯГ В УРБАНІСТИЧНИХ РЕАЛІЯХ КИЄВА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

У цьому розділі розглянуто етнокультурні аспекти побутування українського народного вбрання в місті Києві, який з 1861 р. по 1917 р. був губернським містом Російської імперії, а після розпаду імперії, протягом 1918–1920 рр. був столицею України, яка боролася за свою державність. Межі цього періоду показують якісні зміни, які відбулися в духовному та матеріальному житті українського етносу від скасування кріпацтва до спроби створення політичної нації. Традиційний народний одяг є важливим репрезентантом особистості українського етносу, тому дослідження питань його розвитку на тлі міських реалій Києва потребують окремого висвітлення.

2.1. Механізми проникнення українського народного вбрання в середовище міста

Загальноприйнятим у вивченні історії одягу є виділення двох множин – історичного одягу, який відображає створення певного мистецького стилю з орієнтацією на потреби вищих щаблів суспільства, та етнічного вбрання, яке відображає основні надбання матеріальної та духовної культури народу. У другій половині ХІХ ст. вбрання мешканців міста відбивало соціальну стратифікацію. Загальноєвропейський модний одяг був розповсюджений

на території всієї Російської імперії, він засвідчував належність до вищих соціальних станів. Проміжну ланку займало міщанське вбрання, яке зберігало зв'язок із традиціями народного одягу, в його комплексах було чимало елементів народного строю. Етнічну належність корінного народу виражав традиційний одяг, який побутовував серед селянства Києва і його передмість та мав локальні особливості на всій території Київщини ¹. Слід зазначити, що за одноденним переписом населення Києва (1874) ², у місті найбільше було міщан – 32,56 %, нижчих чинів – 23,15 % та селян – 17,56 %, загалом до нижчих станів було зараховано 74 %, а частка дворян становила 15,47 %. До кінця XIX ст. кількість пролетаризованих «міських низів» збільшилася вдвічі за рахунок розвитку промисловості та складала половину чисельності загального населення Києва ³. Основним джерелом збільшення робочої сили була міграція селян як з ближніх, так і більш віддалених від Києва населених пунктів.

Соціально-економічний фактор стимулював побутовування народного вбрання в міських реаліях. Київ як соціальний організм завжди був пов'язаний зі своїм передмістям торгово-економічними відносинами. Мешканці навколишніх сіл забезпечували його життєдіяльність продуктами харчування. До характерного носія українського вбрання необхідно зарахувати маятникового мігранта, що приїхав до міста з села для збуту власної продукції. У своїх спогадах про Київ 1860–1880-х рр. О. Паталеев (купець 1-ї київської гільдії) зазначив, що на київських вулицях можна було побачити приміських сільських дівчат з лісовими ягодами та торго-

¹ Ніколаєва Т. О. Традиційний селянський одяг Київщини / Тамара Олександрівна Ніколаєва // Етнографія Києва і Київщини. Традиції й сучасність / Тамара Олександрівна Ніколаєва. – Київ : Наукова думка, 1986. – С. 83–128, С. 100; Косміна О. Українське традиційне жіноче вбрання Київщини. Кінець XIX – початок XX ст. / Оксана Косміна. – Київ : Хрещатик, 1994. – 15 с.

² Чубинский П. П. Обзор данных о населении города Киева по однодневной переписи, произведенной 2 марта 1874 года / П. П. Чубинский // Записки Юго-Западного отдела Императорского русского географического общества / П. П. Чубинский. – Киев, 1875. – Т. 2. – С. 187–218, С. 211.

³ История Киева : в 3 т., 4 кн. – Киев : Наукова думка, 1984. – Т. 2 : Киев периода позднего феодализма и капитализма. – 464 с., С. 197.

вок з городиною ⁴. І. Нечуй-Левицький, описуючи свою подорож з київськими товаришами на човнах по Дніпру влітку 1877 р., подав образ селян «в брилях, в білих сорочках», що поспішали до міста продавати свій товар ⁵.

Торгово-економічні контакти між містянами та селянами з ближніх населених пунктів є доволі сталою ознакою, яка спостерігається протягом усього досліджуваного періоду. Основним місцем реалізації продукції були базари: Лук'янівський, Житній, Олександрівський, Сінний, Бессарабський, Печерський, Либідський, Галицький, Львівський ⁶. Людні вулиці ставали вигідним місцем для продажу. Ще в 1860-х рр. на Хрещатику можна було побачити торговок з характерними кошиками та продавців з лотками, які вільно пропонували свій товар ⁷. Незважаючи на заборону стихійної торгівлі, це явище час від часу мало місце в житті Києва, до нас дійшли світліни кінця XIX – початку XX ст., на яких можна побачити селян у народному вбранні ⁸.

Важливим ілюстративним матеріалом, що засвідчує використання традиційного строю серед жінок і чоловіків на київських базарах, є численні малюнки художника та етнографа Ю. Павловича (1874–1947). На його ескізах для етнографічного опрацювання зафіксовано народне вбрання молочниць «задніпрянок», які торгували на Сінному базарі Києва 1900 р. Одяг на 15 особах відповідає традиційному повсякденному жіночому весняно-осінньому вбранню, а на 8 персонах – зимовому ⁹. На деяких замальовках повсякденного життя Києва можна побачити основних відвідувачів базарів, які яскраво презентують український традиційний стрій.

⁴ Паталеев О. В. Старий Київ: Зі спогадів Старого Грішника / Олександр Васильович Паталеев. – Київ : Либідь, 2008. – 432 с., С. 207.

⁵ Нечуй-Левицький І. Ніч на Дніпрі / Іван Нечуй-Левицький // Рідний край. – 1906. – № 3. – С. 3–6, С. 5.

⁶ История Киева : в 3 т., 4 кн. – Киев : Наукова думка, 1984. – Т. 2 : Киев периода позднего феодализма и капитализма. – 464 с., С. 193.

⁷ Паталеев О. В. Старий Київ: Зі спогадів Старого Грішника / Олександр Васильович Паталеев. – Київ : Либідь, 2008. – 432 с., С. 207.

⁸ Там само. – С. 206–207, 238.

⁹ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 11. Зображення чоловічих і жіночих типажів до теми «Київ». – 9 арк., Арк. 2–3.

Так, на малюнку Житнього базару середини XIX ст. зафіксовано лише сільських мешканців, які спостерігають за ярмарковим дійством виступу циган ¹⁰. Селян, вбраних у традиційний одяг, можна було побачити на центральних вулицях Києва, що зафіксовано на акварелі Ю. Павловича. На ній зображені дворянки в європейському вбранні з турнюром, яке було модним у 1880 р., а селянка в українському одязі проходить з кошиком подалі від них ¹¹. На зображенні Сінного базару 1894 р. молочниці з Чернігівщини в характерних строях заохочують зробити покупку міських служниць ¹². Образ київської молочниці, яка доставляла свій товар додому покупцям, окреслив М. Булгаков у романі «Біла гвардія». Письменник охарактеризував її як особу, що носить яскраве «монисто» і ходить босоніж ¹³.

Зображення орнаменту на народних виробах, у тому числі й на одязі збирав В. Кричевський: «з таким маленьким альбомчиком Василь Григорович бігав по базарах Києва, Полтави <...> несе тітка молоко, а ззаду біжить Василь Григорович і замальовує, що у неї там за візерунок [із цвяшків] на черевиках, і так далі, всюди на ярмарку, коло кожного воза, всюди він шукає матеріал і знаходить безліч його... <...> “– А скажіть, дядьку, ви часом не з Петрівець будете?” – питає Кричевський, глянувши на вишивану сорочку селянина <...>. “– Та вжеж що з Петрівець! А звідки ви мене знаєте?!” – дивується дядько» ¹⁴. Колекцію малюнків та українських старожитностей художник зберігав у будинку М. Грушевського. Але, на жаль, усі ці мистецькі твори були знищені 25 січня 1918 р. під час обстрілу запальними набоями помешкання М. Грушевського ¹⁵.

¹⁰ Україна в типажах народних, краєвидах і архітектурі: художньо-етнографічна спадщина Юрія Павловича / НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2010. – 400 с., С. 128.

¹¹ Там само. – С. 97.

¹² Там само. – С. 230.

¹³ Булгаков М. Белая гвардия / Михаил Булгаков // Избранные произведения : в 2 т. / Михаил Булгаков. – Киев : Дніпро, 1989. – С. 25–284, С. 75.

¹⁴ Павловський В. Василь Григорович Кричевський. Життя і творчість / Вадим Павловський. – Нью-Йорк : Українська вільна академія у США, 1974. – 223 с., С. 74–75.

¹⁵ Там само. – С. 41.

Важливим джерелом проникнення традиційної культури в місто була міграція робочої сили із села. Скасування кріпацької залежності від землевласників (1861) вивільнило значну частину населення, яке, не маючи власної землі, було позбавлене засобів до забезпечення свого життя. На початку цього процесу селяни знаходили роботу у сфері надання послуг, наймалися до ремісничих цехів та мануфактурних утворень. У своїх спогадах про 1887–1897 рр. М. Галин, який був активним учасником українського руху, згадував про невиразність зовнішніх українських ознак серед киян. Він наголошував, що «справжні аборигени міста» не впливали на громадське життя, оскільки більшість з них працювали двірниками, робітниками, візниками, ремісниками, куховарками, служницями, дрібними торговцями по базарах¹⁶. Для жіноцтва доволі типовим був найм у служниці, до того ж такий спосіб забезпечення ще довго зберігався в перші десятиліття радянської влади. Перехід селян на міський одяг показував ступінь їхньої асиміляції до нового урбаністичного життя. Серед міських служниць доволі часто можна було побачити традиційне сільське вбрання, яке виказувало вірність закладеним культурним кодам, а інколи й неможливість придбати новий одяг. В оповіданні І. Нечуя-Левицького «Київські прохачі» описано ситуацію прислужування навіть у небагатих родинах: «Молода наймичка, сільська дівчина, босоніж і в одній вишиваній сорочці, внесла самовар і поставила на столі»¹⁷. А коли дівчині дорікнули, що вона не взула чоботи, а ходить боса, «неначе в себе вдома на селі», вона похвалила свою хазяйку, яка встигла перед приходом гостя вдягти черевики, що свідчить про спільні культурні корені між господинею та служницею. Відомо, що Іван Семенович, живучи в Києві, також мав служницю-селянку. Про відвідини його домівки згадував Остап Лисенко (син відомого композитора): «На дзвоник батька на ганочок вийшла миловидна дівчина у сільському вбранні, очевидно, служниця»¹⁸.

¹⁶ Галин М. Сторінки з минулого / Мартирій Галин // Хроніка 2000. – 2002. – № 51–52. – С. 195–225, С. 202.

¹⁷ Нечуй-Левицький І. С. Твори : у 2 т. / Іван Семенович Нечуй-Левицький. – Київ : Дніпро, 1977. – Т. 2. – 503 с., С. 450.

¹⁸ Лисенко О. Спогади про батька / Остап Лисенко. – Київ : Музична Україна, 1991. – 367 с., С. 180.

Український традиційний стрій був поширеним вбранням серед міських служниць. Так, на сюжетному малюнку Ю. Павловича зображена пані, яка вибирає собі робітницю серед жінок, одягнених як у міщанський, так і сільський одяг ¹⁹. Буденний одяг міських служниць, зафіксованих художником 1896 р. на Львівській вулиці, мав усі характерні компоненти народного строю, окрім прикрас, які були частиною святкового костюма ²⁰.

У повісті Б. Грінченка «Серед темної ночі» правдиво зображено колорит заробітчан міста: «Сільські парубки і дівчата поприходили в город шукати наймів, стояли поруч з городянськими куховарками й покоївками, що, покидавши старих хазяїнів, дожидалися нових. <...> Сільські дівочі вбрання з ясними зеленими, синіми, червоними кольорами, парубочі свити, чумарки, шапки й брилі мішалися з обдертими лаханами нечепурної загидженої городянської одежі» ²¹. В оповіданні І. Нечуя-Левицького «Вечір на Владимирській горі» (1910) серед різних міських типів названо й такі: «Обидві алеї були повні молодих челядників усяких майстрів та молодих робітників фабрицьких. Недавно прибувші дівчата на службу були навіть повбирані по-сільські: в квітки, та в стрічки, та в вишивані сорочки» ²². В. Винниченко в оповіданні «Раб краси» описав ставлення до наймитів у сільському одязі: «З дядька Софрона й Василя і з їхніх чумарок та широких штанів вже не глузували, – одним надокучило, а других не стало. Тільки іноді Катря, проходячи повз їх, <...> говорила: – А що? Пошив уже мені спідницю з своїх штанів?» ²³. Селяни, які приходили в місто з метою знайти собі роботу, відрізнялися своїм зовнішнім виглядом від містян, що іноді викли-

¹⁹ Україна в типажах народних, краєвидах і архітектурі: художньо-етнографічна спадщина Юрія Павловича / НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2010. – 400 с., С. 134.

²⁰ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 11. Зображення чоловічих і жіночих типажів до теми «Київ». – 9 арк., Арк. 1.

²¹ Грінченко Б. Твори / Борис Грінченко. – Київ : Молодь, 1970. – 555 с., С. 74–75.

²² Нечуй-Левицький І. С. Твори : у 2 т. / Іван Семенович Нечуй-Левицький. – Київ : Дніпро, 1977. – Т. 2. – 503 с., С. 481.

²³ Винниченко В. Краса і сила. Повісті та оповідання / Володимир Винниченко. – Київ : Дніпро, 1989. – 752 с., С. 353–354.

кало зневажливе ставлення до них з боку інших заробітчан, які вже встигли справити собі міське вбрання.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у Києві діяли крупні металообробні, машинобудівні заводи та підприємства з обробки рослинної сировини тощо ²⁴. Таким чином, мешканці передмістя Києва, окрім сільськогосподарської діяльності, включалися ще й у виробничу, що сприяло розростанню міста територіально. Водночас відбувалося утворення нового соціального прошарку – робітництва, яке виробило свої зовнішні маркери в побутовому одязі. Проте святкове вбрання частини робітників могло містити еклектичне поєднання української вишитої сорочки з міським європейським костюмом ²⁵. Це характерно для сільських мігрантів, які, знайшовши роботу в місті, продовжували контактувати зі своєю ріднею на селі. А отже, вони несли нові міські форми вбрання на село, але часто продовжували використовувати прийнятні та зручні речі з народного одягу. У такий спосіб сільське населення через соціально-економічні зв'язки з містом впливало на присутність у міському повсякденні українських зовнішніх маркерів.

Важливим фактором, який підтримував використання традиційного українського вбрання, був релігійно-обрядовий ²⁶. Київ завжди був центром паломництва православних віруючих. Так, описуючи 1860-ті рр., О. Паталеев згадував священника о. Євфімія (Юхима) Ботвиновського, який служив спочатку в церкві Іоанна Златоуста, а потім – Святої Трійці ²⁷. Маршрут прочан дещо сатирично описано в історично достовірному оповіданні Н. Лескова. Помічник Є. Ботвиновського – дяк Костянтин – жалівся на богомольців з їхнім усталеним

²⁴ История Киева : в 3 т., 4 кн. – Киев : Наукова думка, 1984. – Т. 2 : Киев периода позднего феодализма и капитализма. – 464 с., С. 189–191.

²⁵ Миронов В. Міський костюм на Україні (кінець XIX – початок XX ст.) / Вадим Миронов // Народна творчість та етнографія. – 1971. – № 5. – С. 20–29, С. 24.

²⁶ Олийник М. В. Народная одежда в городской повседневности Киева как маркер религиозно-обрядовой культуры украинцев во второй половине XIX – начале XX в. / Марина Владимировна Олийник // Питанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі. – 2016. – Вып. 20. – С. 526–532.

²⁷ Паталеев О. В. Старий Київ: Зі спогадів Старого Грішника / Олександр Васильович Паталеев. – Київ : Либідь, 2008. – 432 с., С. 243.

століттями маршрутом, що оминав їхній храм²⁸. Безумовно, основним відвідувачем був «мужик», якого намагався привернути до пожертви на церкву «Ивана» (Іоанна Златоуста) дяк Костянтин. За свідченнями Ярона, Київ відвідувало до 150 000 богомольців, які потребували консультації знавців православних святинь міста²⁹. Таким «екскурсоводом» показана в повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» баба Палажка, яка вихвалялася, що за нею іде більше сотні людей³⁰. Усе це підтверджує, що прихід паломників до Києва був важливою частиною життя міста, наповнюючи його новим етнокультурним забарвленням.

Історик та педагог М. Стороженко, відвідуючи службу на Велику суботу в Лаврі разом з І. Рудченком (Панасом Мирним) та О. Рудченком (Іваном Біликом), залишив спомини про присутність людності з усіх країв українських земель: «Зате вже роздивилися ми на той народ – якого тільки обличчя та одягання не бачили ми там, <...> із різних кінців України та Галичини»³¹. Основною частиною відвідувачів церков було селянство, тому біля фонтана «Самсон», Микільського собору, Михайлівського монастиря були розташовані ларі з церковними атрибутами та популярними доповненнями до народного строю: шовковими стрічками, віночками з паперових квітів, намистами, «моністами», мідними каблучками з кольоровим склом³². Подорож з простими мешканцями Чернігова на поклон до київських угодників наприкінці 1870-х рр. намагалася здійснити С. Русова³³. Проте цей намір не було втілено: дворянку, одягнену не за статусом, у компанії з простими «бабами» зупинив урядник ще на підході до Ніжина.

²⁸ Лесков Н. С. Печерские антики / Николай Семенович Лесков // Рассказы и повести / Николай Семенович Лесков. – Москва : Художественная литература, 1982. – С. 311–359, С. 351.

²⁹ Ярон. Киев в восьмидесятих годах. Воспоминания старожила / Ярон. – Киев : Типография Акц. о-ва «Петр Барский в Киеве», 1910. – 212 с., С. 202.

³⁰ Нечуй-Левицький І. С. Твори : у 2 т. / Іван Семенович Нечуй-Левицький. – Київ : Дніпро, 1977. – Т. 2. – 503 с., С. 450.

³¹ Стороженко М. В. З мого життя / Микола Володимирович Стороженко. – Київ : Либідь, 2005. – 432 с., С. 175–176.

³² Паталеев О. В. Старий Київ: Зі спогадів Старого Грішника / Олександр Васильович Паталеев. – Київ : Либідь, 2008. – 432 с., С. 211.

³³ Русова С. Мемуари. Щоденник / Софія Русова. – Київ : Поліграфкнига, 2004. – 544 с., С. 71.

Історик Н. Полонська-Василенко у своїх спогадах акцентувала помітну роль прочан у житті міста 1890-х рр.: «Тут можна було побачити справжню етнографічну виставку: білі свитини білорусів, сарафани великоросіянок, українські убрання з Полтавщини, Київщини, Волині, Поділля – все зливалося в один калейдоскоп»³⁴. Те, що основна частина паломників була з України, підтверджує С. Єфремов в описі Києва кінця XIX ст.: «Це навесні, увесь квітень і травень, коли повідь прочан заливала собою київські улиці й надавала їм специфічного колориту, якого, певне, ні в якому іншому не побачити місті. Довгою валкою тяглися тоді прочане з Печерського на Старий город та Подол, густо й рясно вкриваючи гори наддніпрянські <...> Періодичний, але постійно-регулярний надхід села на місто розбивав ці ілюзії обрусительства»³⁵.

Важлива інформація про побутування українського вбрання серед богомольців міститься в оповіданні І. Нечуя-Левицького «Київські прохачі», яке було написане на початку XX ст.: «На майдані сновигали прочани з усяких країв, неначе ворухилась комашка. Скрізь по майдані то чорніли полтавські свитки та чорні корсетки на молодичах, то білили білі свитки та магерки на білорусах, червоніли хустки на головах та червоняті плахти на чернігівських та могилівських молодичах. Молодиці та дівчата товпились коло рундуків, де блищали на сонці почеплені зелені, й сині, й червоні разки усякого намиста, де лисніли на прилавках срібні та позолочені хрестики, дукачі та образки»³⁶.

Численні народні типажі в українському строї зафіксовані на київських замальовках Ю. Павловича. На реконструкції повсякденного життя середини XIX ст. на Печерську біля Московської брами художник зобразив селян у традиційному українському строї³⁷. Так, на

³⁴ Полонська-Василенко Н. Спогади / Наталія Полонська-Василенко. – Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 591 с., С. 109.

³⁵ Єфремов С. Щоденник. Про дні минулі (спогади) / Сергій Єфремов. – Київ : Темпора, 2011. – 792 с., С. 325–326.

³⁶ Нечуй-Левицький І. С. Твори : у 2 т. / Іван Семенович Нечуй-Левицький. – Київ : Дніпро, 1977. – Т. 2. – 503 с., С. 430–431.

³⁷ Україна в типажах народних, краєвидах і архітектурі: художньо-етнографічна спадщина Юрія Павловича / НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2010. – 400 с., С. 159.

малюнку молільників Києва (1895) можна побачити жіноче святкове вбрання, у якому немає змін у художньо-конструктивному вирішенні, окрім розповсюдження спідниць, які почали витісняти плахти. Проте в чоловічому костюмі відбулася заміна елементів верхнього вбрання на міський піджак та вузькі штани, які продовжували заправляти в чоботи ³⁸. Народне сільське вбрання початку ХХ ст. помітне серед відвідувачів Покровського монастиря на Подолі ³⁹.

Слід зазначити, що основна частина богомольців не була мешканцями Києва, однак періодична поява такої соціальної категорії була невід'ємною складовою загальної картини життя міста. Відвідування київських храмів простою людністю ближніх сіл, які в майбутньому влилися в територіальні межі міста, мало постійний характер, а кількісна присутність менше залежала від пори року. Так, наявність елементів сільської культури, а відповідно й зовнішніх маркерів, до яких належить одяг, була пов'язана з інтеграцією селянства до міського життя. Дослідник сімейно-побутової обрядовості українців В. Борисенко акцентує на цій взаємодії: «Такі села, як Софіївська Борщагівка, Братська Борщагівка, Петропалівська Борщагівка, Микільська Борщагівка, Жуляни, Біличі, були віддавна тісно зв'язані з центром Києва» ⁴⁰.

На початку ХХ ст. у передмістях Києва продовжували відзначати традиційні українські свята як календарного, так і родинно-обрядового циклу. Найяскравіше проходили свята, у яких була задіяна молодь: колядування на Різдво, щедрування на Василя, водіння дівочих хороводів та співання веснянок, купальське дійство. Величю й урочисто проходили Великодні свята, які належать до головних подій у християнському житті. Так, на замальовках Ю. Павловича показано різноманітні святкові сцени: клопоти міщанки в українському вбранні, прихожани на Передвеликодню су-

³⁸ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 10. Зображення півчих і молільників біля церков. Київ. Малюнки 1895 р. – 8 арк., Арк. 4.

³⁹ Україна в типажах народних, краєвидах і архітектурі: художньо-етнографічна спадщина Юрія Павловича / НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2010. – 400 с., С. 111.

⁴⁰ Борисенко В. К. Сімейно-побутові звичаї та обряди трудящих Києва / Валентина Кирилівна Борисенко // Свята та обряди трудящих Києва / Валентина Кирилівна Борисенко. – Київ : Наукова думка, 1982. – С. 181–211, С. 182.

боту в храмі, містяни та селяни в народному одязі, які чекають на освячення пасок, дівочі хороводи, молодіжні гуляння, святкування Івана Купала, Маковія, Спаса та ін.⁴¹ Серед родинно-обрядових свят особливе значення надавалося весіллю.

Отже, прихід селян на прощу, щоб помолитися в київських церквах, мав кілька культурних вимірів. Основною рушійною силою цього явища була глибока релігійність народу, для якого Київ як місце хрещення набував сакрального значення з його святинями та храмами. З іншого боку, для частини мирян це була ще й можливість подивитися світ. На тлі такого православного туризму розвивалася торгівля різними знаковими речами, зокрема й доповненнями до народного строю, купівля яких у київських храмових крамничках піднімала їхню престижність для носія. Для нас важливо зафіксувати, що побутування українського вбрання в усьому його регіональному та локальному розмаїтті має давнє генетичне коріння в релігійно-обрядовій традиції відвідування київських храмів як святинь православного світу.

Соціально-економічний та релігійно-обрядовий фактори розповсюдження українського народного вбрання в міських реаліях Києва є наслідками впливу сільської культури, механізмом трансляції якої була «традиція» як засіб самовідновлення етнокультурного явища. Інший принцип використання народного сільського вбрання в реаліях міста виник у середовищі української інтелігенції. Етноідентифікаційний фактор належить до сфери духовного життя, він є результатом складного та тривалого процесу рефлексій з усвідомлення власної національної ідентичності. Українська ідея мала не тільки духовно-ідеологічний вимір у системі переконань і громадянських позицій, її втілення в історичних реаліях пов'язане з утвердженням матеріально-оформленої системи національних маркерів. Провідний механізм традиції як передачі етнокультурних кодів поступається місцем новому – рефлексіям з національної самоідентифікації. Це явище слід розглядати в контексті європейської хвилі захоплення елітою культурою власного народу, яке виникло на ґрунті революцій 1848–1849 рр., що

⁴¹ Україна в типажах народних, краєвидах і архітектурі: художньо-етнографічна спадщина Юрія Павловича / НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2010. – 400 с., С. 378–380, 387, 389, 391–392, 395.

увійшли в історію під назвою «Весна народів»⁴². Ідеологічним фундаментом цього процесу був Т. Г. Шевченко, саме його літературна й малярська творчість утвердила значення українського народного одягу як одного із символів українства. Г. Скрипник, досліджуючи етнографічні аспекти творчості Т. Шевченка, звертає увагу на його експедицію в села Київської губ., а також Подільської та Волинської, під час якої він пильно вивчав та замальовував реальне тогочасне вбрання⁴³. Так, вивчаючи одяг як художник і етнограф, він збирав матеріал для науково-художнього видання «Живописна Україна», у якому мріяв показати своє бачення української самобутньої культури через створення художньо-мистецьких образів.

В. Борисенко наголошує на тому, що малярська творчість Т. Г. Шевченка є важливою джерельною базою для розвитку візуальної антропології українства⁴⁴, яка вивчає зовнішні моделі української культури. Т. Шевченко почав використовувати український одяг як маніфест власної національної самосвідомості. В авторитетних розвідках Н. Павлик⁴⁵ та Н. Наумової⁴⁶ ретельно досліджено особливості вбрання Тараса Григоровича. Н. Наумова наводить приклади опису сучасниками росіянами його зовнішності

⁴² Макогін Г. Народне вбрання як національний символ еволюції народного одягу в системі культури (друга половина XIX – початок XX ст.) / Ганна Макогін // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – 2011. – Вип. 23. – С. 59–64, С. 60.

⁴³ Скрипник Г. Етнографічні аспекти творчості Тараса Шевченка / Ганна Скрипник // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. – 2000. – Вип. 4. – С. 4–12, С. 9.

⁴⁴ Борисенко В. Малярська спадщина Тараса Шевченка в контексті візуальної антропології / Валентина Борисенко // Народна творчість та етнологія. – 2013. – № 3. – С. 48–51, С. 48.

⁴⁵ Павлик Н. Мотиви використання різних типів одягу в житті Тараса Шевченка / Н. Павлик // Народний костюм як виразник національної ідентичності : зб. наук. пр. за ред. д-ра мистецтвознавства М. Селівачова. – Київ : ТОВ «ХІК», 2008. – С. 98–101.

⁴⁶ Наумова Н. Тарас Шевченко. Одяг [Електронний ресурс] / Надія Наумова // Творча країна. – 2013. – Режим доступу : http://myza.com.ua/index.php?option=com_k2&view=item&id=243%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%81-%D1%88%D0%B5%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%D0%BE%D0%B4%D1%8F%D0%B3&Itemid=38.

через такі прикмети: «малоросійська шапка», «виглядав справжнім малоросом, хохлом», «малоросійська свитка». Від часу діяльності Т. Шевченка, ми можемо вести мову про дифузію українського традиційного вбрання в урбанізоване інтелектуальне поле України, яка була частиною Російської імперії. Раніше вираження української ідентичності реалізовувалось у формах народного одягу, який регулювався соціонормативними правилами, заведеними в певній місцевості. Натомість урбаністична парадигма мала набір варіантів костюма, залежно від виду діяльності чи культурницької течії.

Отже, у місті виникла альтернатива свідомого вибору різних зовнішніх ідентифікацій. Якщо народна творчість має колективний характер, то світська суспільна культура, як правило, знає імена новаторів просування прогресивних ідей. Це стосується і сфери формування зовнішнього іміджу. Дослідники, що торкаються питання витоків вираження української самоідентифікації в одязі, сходяться на думці, що цей процес був започаткований Т. Г. Шевченком⁴⁷. За висновками Г. Макогін, процеси національного маркування повсякдення відбувалися й у Галичині⁴⁸.

Українські маркери в одязі завжди простежувалися в місті в одязі міщанства й селянства з його передмість, про що йшлося вище. Проте традиційний одяг цієї частини міських суб'єктів не був автоматично міським на знаково-смысловому рівні. Одяг міщанства, який містив еклектику міського і сільського костюма, був важливою платформою для розгортання процесу адаптації тради-

⁴⁷ Павличко С. Роздуми про вуса, навіяні одним оповіданням Олекси Стороженька / Соломія Павличко // Теорія літератури / Соломія Павличко. – Київ : Основи, 2002. – С. 463–471, С. 465; Матюхіна О. А. Національний стиль в одязі як вираз національної самосвідомості / О. А. Матюхіна // Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія. – 2006. – № 1. – С. 142–148, С. 148; Вільшанська О. Повсякденне життя міст України кінця XIX – початку XX ст.: європейські впливи та українські національні особливості / Оксана Вільшанська. – Київ : НАН України, Ін-т історії України, 2009. – 171 с., С. 112–113.

⁴⁸ Макогін Г. Народне вбрання як національний символ еволюції народного одягу в системі культури (друга половина XIX – початок XX ст.) / Ганна Макогін // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – 2011. – Вип. 23. – С. 59–64, С. 59.

ційного одягу в урбаністичний вимір. Однак він ніс інформацію про пересічних людей, які не впливали на напрям розвитку естетичних еталонів одягу. Щоб відстояти свої українські формати, необхідно було вийти на рівень усвідомлення власної ідентифікації. Саме це зробила українська інтелігенція, яка дала нове життя українському етнічному вбранню в місті, а Т. Шевченко фактично розпочав цей процес. Якщо до нього кожух і смушева шапка несли знаково-символічній ідентифікації верхнього одягу українського селянства, то Тарас Григорович вклав у це вбрання нове символічне значення – свідомого атрибута українства. Цікаву розмову із селянином І. Грицаєм про зовнішнє оформлення пам'ятника Т. Шевченку записав Є. Чикаленко: «Та бачити, коли поставити отсей [пам'ятник. – М. О.], без шапки, то люди подумаютъ, що це так, якийсь собі пан стоїть, скажемо, от як Бобринський, чи що. А коли Шевченко стоятиме в шапці та кожусі, то всякому видно буде, що це наш брат, мужик. От як по-нашому, по-простому»⁴⁹. Важливо, що розпочався процес поєднання міського та народного вбрання, який показав напрям адаптації традиційного одягу в урбаністичному просторі.

Частина свідомої молоді прийняла як принципову позицію вираження своїх переконань через маніфестацію свого українства в зовнішності. Новаторство Т. Шевченка полягало в тому, що він змінив існуючі соціонормативні правила, за якими одяг поділявся на міський і сільський, елітний і простонародний, загальноєвропейський та етнічний, і водночас не допускалося його перемішування. Відомі випадки перевдягання переважно молодого панства в одяг селянства для участі в народних святах, при цьому не відбувалося змішування компонентів кожної системи вбрання. Одягнувши смушкову шапку з кожухом у поєднанні з модним костюмом, який був розповсюджений у більшості країн, Т. Шевченко розпочав процес модернізованої інтерпретації народного одягу. Важливо зазначити, що тільки акту епатажу було недостатньо, щоб це явище набуло масштабу нового етнокультурного процесу, найскладніше було наповнити заявлене українство переконливим змістом, і це

⁴⁹ Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917) / Євген Чикаленко. – Київ : Темпора, 2011. – 480 с., С. 84.

було під силу тільки Шевченку. Те, що зараз сприймається як усталений канон, у 1860-х рр. виглядало як виклик суспільній думці. Дифузія традиційного вбрання в етнокультурне поле міста була розпочата, а Київ як один із центрів розвитку та поширення українського руху був важливим містом, де зароджувалися культурницькі українофільські течії, які у своєму розвитку переросли в політичні націєтворчі.

Вдягання з символічним значенням народного вбрання представниками статусних суспільних станів – дворянства, прогресивного міщанства, які раніше вважали себе частиною ідентифікаційної системи Росії, – виконувало важливу функцію об'єднання всіх верств українського суспільства навколо національної ідеї⁵⁰. Ми використовуємо термін «символічне значення» з метою наголосити, що це було викликано не потребами матеріального стану чи заведеного укладу життя, а саме свідомим проявом власної позиції. Цьому передувало визначення себе як частини українства, це відбувалося під впливом культурно-просвітницького руху народників.

У другій половині XIX ст. київських студентів, які вирішили служити українському народу, почали називати «хлопоманами», «українофілами»⁵¹. Під час таємного зібрання в квартирі Ф. Панченка по вул. Жиянській В. Антонович переконав товариство в необхідності підтримати національні інтереси українського народу⁵². Про ці часи згадував у своєму листі до Б. Познанського М. Лисенко: «Чимало товариства зібралося, коли й ти надійшов у світ, здоровий, огрядний селянський дядько, а до того ще й веселий, балакучий»⁵³. Свій зв'язок із селянством та повагу до його

⁵⁰ Матюхіна О. А. Національний стиль в одязі як вираз національної самосвідомості / О. А. Матюхіна // Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія. – 2006. – № 1. – С. 142–148.

⁵¹ Грицик К. Стара Київська громада в українському національному русі у 60–90-х рр. XIX століття: погляд на проблему / Катерина Грицик // Мандрівець. – 2014. – № 6. – С. 22–28, С. 24.

⁵² Познанский Б. С. Воспоминания / Борис Станиславович Познанский // Украинская жизнь. – 1913. – № 3. – С. 15–24, С. 21.

⁵³ Лисенко М. В. Листи. – Київ : Музична Україна, 2004. – 680 с., С. 392.

культурних здобутків народники виражали зовні через одягання традиційного вбрання. В. Антонович та Б. Познанський, етнічні поляки, носили простий український одяг, коли були студентами в Київському університеті Св. Володимира для вираження солідарності з українським народом ⁵⁴.

У 1860 р. М. Старицький та М. Лисенко переїхали до Києва, щоб навчатися в Київському університеті Св. Володимира. М. Старицький описав зібрання студентів, на якому пролунав заклик одягати народне вбрання й відстоювати свою національність, мову та демократичні ідеї. Це справило на молодих друзів сильне враження: «Лисенко став радитися зі мною, який би замовити нам костюм, і ми після довгих серйозних дебатов вирішили, що на перший раз треба обзавестись хоча двома: для буднів – чумарка з темно-коричневого драпу, оздоблена шкірою, і шаровари сері, а для свят – суконні жупани, оксамитові темно-сині шаровари і шовкові шалі для поясів»⁵⁵. С. Русова в спогадах про М. Лисенка засвідчила, що в неї «була фотографія Миколи Віталійовича з цього періоду його життя: в синій чумарці, в широких штанах, вишитій сорочці – стоїть він в саду правдивим народником України або одним з тих “хлопоманів”, що наводили такий жах на тогочасну адміністрацію своїми народницькими симпатіями» ⁵⁶. Оскільки в ті часи фотографії були чорно-білими, очевидно, синій колір чумарки вона вказала, пам'ятаючи реальний одяг Миколи Віталійовича. Сам Микола Віталійович, також згадував ці часи в листі до І. Андріанопольської: «Студентом рано і ввечері простував у жупані, широченних синіх шароварах, вишиваній сорочці, брилі до Сули, до нашого водяного млина купатися з покійним Михайлом Старицьким...» ⁵⁷.

Мандруючи українськими селами 1861 р. Б. Познанський навіть був заарештований як «перевдягнений хлопоман», оскільки був вбраний в український стрій, що заборонялося законом, який

⁵⁴ Мицюк О. Українські хлопомани / Олександр Мицюк // Хроніка 2000. – 2002. – № 51. – С. 113–169, С. 118.

⁵⁵ Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. – Київ : Музична Україна, 2003. – Т. 1. – 344 с., С. 27.

⁵⁶ Там само. – С. 166.

⁵⁷ Лисенко М. В. Листи. – Київ : Музична Україна, 2004. – 680 с., С. 428–429.

визначав вбрання для всіх соціальних станів⁵⁸. Після арешту П. Чубинського 1862 р. в офіційній відповіді Третього відділу на запит батька про правопорушення сина однією з причин було зазначено «за те, що носив малоруський костюм»⁵⁹. Однак незважаючи на це, серед українського студентства 1860–1870-х рр. часто можна було побачити «свитки, жупани, чемарки, байбарки, під якими красувалися вишиті українські сорочки зі стрічками замість гудзиків»⁶⁰. Масштаби українських рухів викликали занепокоєння поліції, яка розуміла, що український одяг – не просто вбрання, це – транслятор національної ідеї та засіб впливу на свідомість. І. Антонович у своїх спогадах згадує таку витівку Б. Гюббенета, який очолював київську поліцію в 1866–1882 рр.: «До якого крайнього цинізму доходили репресії з боку місцевої адміністрації, може показати такий яскравий факт: щоб київські українофіли не дуже захоплювалися національним убранням, а заодно й українськими ідеалами, київський поліцмейстер Гюббенет видав наказ, щоб усі професійні й зареєстровані повії носили тільки українське вбрання. Ця поліцейська витівка ні до чого, звісно, не привела»⁶¹.

Представники дворянських родів не переходили виключно на традиційний одяг у повсякденні, а використовували його лише тоді, коли було доцільне символічне його вдягання. Наприклад, М. Старицький та М. Лисенко надавали перевагу народному одягу при зустрічах у студентському товаристві, під час спілкування із селянами та відвідин «вулиці» в с. Жовнин Золотоніського пов. (нині – Чорнобаївський р-н Черкаської обл.)⁶². Після закінчення університету П. Житецький з М. Лисенком здійснили етнографіч-

⁵⁸ Познанский Б. С. Воспоминания / Борис Станиславович Познанский // Украинская жизнь. – 1913. – № 4. – С. 29–33, С. 31–32.

⁵⁹ Подолинний А. Зеленеє жито... : вибрані твори / Анатолій Подолинний. – Вінниця : Державна картографічна фабрика, 2011. – 447 с., С. 76.

⁶⁰ Русов О. Щоденники та спогади / Олександр Русов. – Чернігів : Десна Поліграф, 2011. – 320 с., С. 269.

⁶¹ Антонович І. Спомини про М. П. Драгоманова / Ірина Антонович // Михайло Драгоманов у спогадах / Ірина Антонович. – Київ : Либідь, 2012. – С. 66–83, С. 78.

⁶² Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. – Київ : Музична Україна, 2003. – Т. 1. – 344 с., С. 29.

ну експедицію для збирання народних пісень у Кременчуцькому пов., при цьому «ходили на улицу, де збиралися хори селянської молоді. Обидва гості, в козацькому вбранні, з мужицькою мовою на устах, звертали на себе велику увагу; се здавалося чудним, непевним»⁶³. Відомо, що М. Лисенко як публічна особа мав європейський зовнішній імідж⁶⁴. Це підтверджують і численні світлини з експозиції ММЛ. У приватному житті Микола Віталійович міг носити український одяг. Так, на одній світлині 1898 р. він зображений в українській вишитій сорочці в товаристві родини Самойловичів у с. Лобачів на Київщині. Натомість відомо, що М. Старицький, окрім прийнятого стандарту чоловічого костюма, носив і українське вбрання протягом усього свого життя. О. Лотоцький, учасник громадсько-політичного українського руху, співзасновник видавництва «Вік» у Києві (1895–1918), відзначив особливу постань Михайла Петровича: «Вже своїм зовнішнім виглядом – типовим українським обличчям з довгими вусами, в сивій шапці, в синій чумарці з сивою смушевою оторочкою – се була жива реклама українця для того часу, коли все українське штучно заховували або само воно соромливо ховалося. Де б не появилася та характерна українська постать, на літературних або громадянських зборах, чи просто навіть на вулиці, зараз звертала на себе увагу, і чулося звідусіль – “Старицький, Старицький”»⁶⁵. Ці спогади дають важливу інформацію про те, що практика використання народного вбрання як побутового одягу мала місце в житті М. Старицького. Мотивом цього, очевидно, було бажання продемонструвати українську самосвідомість. У своїх спогадах про навчання в Петербурзькій академії мистецтв у 1874–1882 рр. Опанас Сластіон акцентував на мотивах одягання народного вбрання: «Мартинович, небіжчик Васильківський та й я – були стрижені в кружок і по можливості носили українську одягу, – правда, се були традиції часів давніших, т. зв. тоді “хохломанства”, та нам се було байдуже, бо головна мета – аби

⁶³ Там само. – С. 52.

⁶⁴ Стороженко М. В. 3 мого життя / Микола Володимирович Стороженко. – Київ : Либідь, 2005. – 432 с., С. 335.

⁶⁵ Лотоцький О. Сторінки минулого / Олександр Лотоцький. – Видання Української православної церкви в США, 1966. – 288 с., С. 193.

“вони” знали, що “ми” існуємо й будемо існувати»⁶⁶. Збираючись на навчання в Петербург на початку ХХ ст. майбутній художник М. Гаврилко не послухав поради справити собі європейський одяг, а замовив українське вбрання з червоними чоботами. Такий колоритний вигляд постійно привертав увагу охочих подивитися на нього⁶⁷. Отже, у побутуванні народного вбрання серед української інтелігенції важливим стимулом виступає позначення національної самоідентифікації.

Використання елементів традиційного строю в міському побуті було можливим для частини населення, яка була інкультурована в українство ще з раннього дитинства через сім'ю, родичів, близьких друзів чи навіть через контакт із селянами, які перебували на службі в побуті чи в наймах на сільськогосподарських роботах. Олена Пчілка, яка виховала своїх дітей свідомими українцями, свого часу сама росла в українській атмосфері, частиною якої було українське вбрання: «Українська мова й, так би сказати, українська етнографія була нашою природженою течією. А полтавська людність в ті часи зберігала, звичайно, всі українські особливості ще значно краще, ніж тепер. Багато особливостей у мові, співі, убранні, в побиті, що їх уповні треба тепер пізнавати в книжках, – уся та “котляревщина”, – була тоді жива, свіжа»⁶⁸. Родина Косачів була зразковою українською сім'єю, яка довела власним досвідом важливість наповнення українським змістом щоденного життя⁶⁹. Олена Пчілка згадувала етнокультурний конфлікт в одній родині на Полтавщині, у якій «батько, хоч був з походіння сутим українцем, – порубав на дровітні синові свитку, що ясувала синове “українофілство”...»⁷⁰. Цей приклад засвідчує,

⁶⁶ Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. – Київ : Музична Україна, 2003. – Т. 1. – 344 с., С. 204.

⁶⁷ Лівницька М. На грані двох епох / Марія Лівницька. – Нью-Йорк : Комітет, 1972. – 355 с., С. 154.

⁶⁸ Олена Пчілка. Золоті дні золотого дитячого віку... : автобіографічний нарис / Олена Пчілка. – Київ : Веселка, 2011. – 79 с., С. 22.

⁶⁹ Олійник М. Вираження української ідентифікації в міському одязі (на прикладі життя родин Драгоманових і Косачів) / Марина Олійник // Народна творчість та етнологія. – 2014. – № 4. – С. 105–114.

⁷⁰ Олена Пчілка. Золоті дні золотого дитячого віку... : автобіографічний нарис / Олена Пчілка. – Київ : Веселка, 2011. – 79 с., С. 47.

що українське вбрання могло набувати прочитання національно свідомих переконань його носія. Використання народного вбрання в міському родинному житті не виникало спонтанно.

Актуалізувати традиційний одяг як частину власних етнокультурних кодів можливо було серед осіб, які мали безпосередній контакт із носіями традиційного вбрання. Тому в спогадах українських діячів часто описуються дитячі враження про контакти із селянами, а народний одяг опосередковано розкриває уклад їхнього життя. Старша донька Косачів О. Косач-Кривинюк так описала картини зі свого дитинства: «На нижній сходинці ганку сидить жінка у вишиваній сорочці, зав'язана хусткою. В приполі вона тримає невеличку дитину, дівчинку, в самій вишитій сорочечці підперезаній вузьким червоним пояском. Я якось не знаю, а почуваю, що та дитина, то – я» ⁷¹. До наших днів збереглася фотографія Ольги Косач (Косач-Кривинюк у заміжжі) у віці до 1 року, яку тримає на руках мамка Мотря Дяченко. Вони вдягнені в традиційний український одяг, на маленькій дворянці вишита сорочка, підперезана крайкою. Цей приклад добре ілюструє, як дитячі враження впливають на підсвідому сферу світосприйняття людини, тому ранній досвід включення в систему українських ідентифікацій через яскраві позитивні образи народного вбрання був характерним для багатьох визначних особистостей.

Дослідниця українського вбрання К. Антонович подала спогади про перегляд бабусиної скрині: «Все виймалось і показувалось з такою любов'ю, з таким розумінням цінності всього цього, що і той, хто дивився, також так розумів і цінував. І нарешті на самому споді лежали найгарніші речі, які бабуся приготувала собі на “на смерть”. Білим по білому майстерно вишита сорочка таким прекрасним, складним орнаментом, що трудно очі одвести, така вона гарна!» ⁷².

⁷¹ Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / Ольга Косач-Кривинюк. – Нью-Йорк : Українська вільна академія наук у США, 1970. – 927 с., С. 35.

⁷² Антонович К. З моїх споминів. Ч. 1 / Катерина Антонович. – Вінніпег : Українська вільна академія наук, 1965. – 31 с., С. 15. – (Серія «Літопис УВАН». Ч. 23).

Микола Галаган, учасник громадсько-політичного життя в Україні 1890-х – початку 1920-х рр., згадував: «За дитячих моїх років майже всі наші селяни носили сорочки власного виробу і чимало чоловіків ходило у “вибиваних” штанах, а жінки в будні носили “вибивані” запаски. У неділю старі жінки йшли до церкви в старовинного фасону одягах з намітками, які звисали з очіпків на спину»⁷³. Такий культурний досвід став для нього підґрунтям для майбутнього вибору української ідентифікації. Під час навчання в 3-й київській гімназії з М. Галаган став свідком етнокультурного протистояння між його товаришем Чупринкою, сином заможного козака, і міськими гімназистами: «Його батько [Чупринки] Оврам приїздив інколи до Києва відвідувати сина. Приїздив одягнений у жупан, з клучком: зовсім не “по-панському”. Це давало привід декому із його товаришів до різного роду, хоч і жартівливих, але трохи насмішкуватих зауважень, бо “непанська” постать батька нібито мусила понижувати й гідність його сина»⁷⁴. Саме сміливе відстоювання Чупринкою «високої гідності свого козацького стану» захопила Миколу Галагана й він вирішив зовні виразити свої «козакофільські» настрої через вбрання: «Я мусив мати “малоросійський костюм”. <...> На допомогу прийшла, звичайно, моя добра мати. Чоботи (хоч і не такі, як хотілось) я мав, “малоросійські” сорочки також мав, червоний пояс купив у Броварах, а на штани синьої матерії набрала мати»⁷⁵.

Про своє чуттєве переживання в дитячі роки українського вбрання як важливої візуальної частини української побутової культури згадував літературознавець С. Єфремов: «Любив парубків – між ними мав навіть своїх “героїв” – у чорних рясних свитках з широкими зеленими або червоними поясами. Любив рої дівчат з вінками на головах та цілими крамничками різнобарвних стрічок за плечима й намистами на шиї»⁷⁶. Сам С. Єфремов носив елементи

⁷³ Галаган М. З моїх споминів / Микола Галаган. – Київ : Темпора, 2005. – 656 с., С. 50.

⁷⁴ Там само. – С. 77.

⁷⁵ Там само. – С. 78.

⁷⁶ Єфремов С. Щоденник. Про дні минулі (спогади) / Сергій Єфремов. – Київ : Темпора, 2011. – 792 с., С. 193.

українського вбрання, а в доносі, який став причиною його відрахування з Київської духовної семінарії, як третю провину записано, що він «носив малороссийскую сорочку»⁷⁷.

В оповіданні В. Винниченка «“Уміркований” та “щирий”» (1907) показано з гумором зустріч двох особистостей з різними типами свідомості: активного популяризатора української ідеї та поміркованого обивателя, водночас чітко подано характеристику через зовнішні маркери, а саме вбрання. Головний герой, який уособлює тип конформіста, пише листа до дружини з в'язниці, нарікаючи, що потрапив туди через зустріч у київській книгарні з одним «божевільним», якого він описує так: «Такий високий, здоровенний чоловіча з довгими козацькими вусами. Раз у раз ходить в вишиваній сорочці з стьождкою»⁷⁸. Головний герой шкодує, що не вигнав його, коли їхня зустріч перейшла в суперечку: «А розсердився він, бач, того, що я одяг комірчики з галстуком, а не вишивану сорочку з стьождкою. (Найшов дурного, щоб всяке бачило, що я українець). Насилу виправдався тим, що сказав, ніби забув узяти з собою сорочку»⁷⁹. Це оповідання В. Винниченка доводить, що духовний світ знаходив свій прояв у матеріальних позначеннях. Студент Максим в оповіданні «Роботи!» (1903) після участі в маніфестації в Києві проти існуючого ладу ховається від переслідування поліції на селі, де організовує український гурток. До своєї товаришки в Київ він повертається в новому образі простого селянина, вдягненого у свиту, чоботи, чорну смушеву шапку⁸⁰. Герой оповідає, що поки був убраний в «панське» селяни «косо дивились» і не довіряли щирості його промов. Це свідчить про необхідність поєднання українства із зовнішнім маніфестом через одяг як систему комунікації.

Отже, використання в міських практиках народного одягу було можливо серед частини населення, яка сприймала традиційну українську культуру як особисто значиму для неї. Предмети побуту, а саме вбрання, ставали візуальними символами, за допо-

⁷⁷ Там само. – С. 401.

⁷⁸ Винниченко В. Краса і сила. Повісті та оповідання / Володимир Винниченко. – Київ : Дніпро, 1989. – 752 с., С. 457.

⁷⁹ Там само. – С. 458

⁸⁰ Там само. – С. 172.

могою яких відбувалась українська інкультурація. Про популярність компонентів народного одягу серед української молоді пише В. Щербаківський: «Ще в 1900 р. українськість виявляється тільки в сивих шапках українських студентів, але, правда, до такого ступеня, що кондуктор у трамваях завжди видавав тим «сивим шапкам» білети за 3 копійки, не питаючи в них легітимізацій (бо студентські білети коштували 3 коп. замість 5). Ті «сиві шапки» завжди розмовляли українською мовою»⁸¹. Слід зазначити, що вираження української ідентифікації в місті було поширене насаперед серед етнічних українців. В умовах сільської культури використання саморобного одягу було безальтернативним шляхом задоволення потреб життєзабезпечення, який створив умовно «ідеальні» можливості для формування самобутньої культури з окресленими естетичними канонами.

У міських практиках вибір українського вбрання став засобом передачі етнічної ідентифікації, яка працювала на поширення української ідеї серед усіх соціальних шарів, що сприяло об'єднанню нації. Це принципово новий напрям адаптації традиційного вбрання в урбаністичних практиках. Частина представників інших етнічних груп використовувала український одяг для вираження української ідентифікації, яка засвідчувала їхній свідомий вибір. Приклад поширення української ідеї за межі етнічної реалізації у вимір творення нації з відповідним маркуванням в одязі знаходимо в М. Галагана: «Інтересне явище спостеріг я в Ромнах, якого раніше ніде не бачив: це жиди-українофіли. Був тут чималий гурток молодших жидів, які були артистами української аматорської трупи; прекрасно говорили по-українськи; свідомо уважали себе жидами-українцями і навіть ходили в українській ноші»⁸². Про використання українського одягу в єврейській родині в м. Переяславі згадувала М. Лівицька: «Українська стихія, серед якої вона [дружина лікаря Ямпольського. – М. О.] виростала, цілком її полонила. Вона почу-

⁸¹ Щербаківський В. Пам'яті Василя Григоровича Кричевського / Вадим Щербаківський. – Лондон : Українська видавнича спілка, 1958. – 55 с., С. 28–29.

⁸² Галаган М. З моїх споминів / Микола Галаган. – Київ : Темпора, 2005. – 656 с., С. 122.

вала себе українкою і одягалась в український одяг»⁸³. Безумовно, слід зазначити, що в наведених прикладах ідеться про перехід від етнічної ідентифікації до загальнонаціональної.

На маніфестації за проголошення вільної України 1 квітня 1917 р. частина мистецької інтелігенції та проукраїнськи налаштованого селянства була вдягнена в український одяг, про що зазначено в спогадах Бориса Мартоса: «В поході взяло участь до 100 000 люду, <...> кілька хорів, <...> спереду походу – артисти трупи Садовського в запорозьких жупанах верхи на конях. Звідки взяли ці 100 000 у Києві з 600-ма тисячами населення? Це – наслідок праці агітаторів: люди приїхали з ближчих сіл і міст»⁸⁴. На світлині з української маніфестації в Києві влітку 1917 р. під гаслом на прапорі «Хай живе вільна Україна» можна побачити жінок у повному українському строї, які тримають за руки дівчинку, також убрану в народний одяг⁸⁵. За спогадами І. Антипенка (Анатоль Гак), у 1917 р. у м. Болграді (нині – районний центр в Одеській обл.) М. Міхновським було організовано гуляння «Український ярмарок»: «Впадають в око дівчата у вишитих сорочках. Виявляється: в міському саду, крім усього іншого, відбувається конкурс на найкраще українське вбрання. <...> Але ще дужче я здивувався, натрапивши в одному закутку саду на справжній чумацький віз, навіть з мазницею біля розвори. <...> А на возі – в полотняній сорочці, в солом'яному брилі, з великою люлегою в зубах – напівлежав вусатий дідище – “чумак”»⁸⁶. На думку М. Міхновського, «отакий “Сорочинський ярмарок” для пропаганди українства більше важить», ніж десять промов І. Антипенка на мітингу⁸⁷.

⁸³ Лівницька М. На грані двох епох / Марія Лівницька. – Нью-Йорк : Комітет, 1972. – 355 с., С. 328.

⁸⁴ Мартос Б. Перші кроки Центральної Ради / Борис Мартос // Хроніка 2000. – 2002. – № 51. – С. 334–351, С. 343.

⁸⁵ Акт злуки Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки: світлини, карти, документи – Київ : Український інститут національної пам'яті, 2008. – 30 с., С. 3.

⁸⁶ Анатоль Гак. Від Гуляй-Поля до Нью-Йорку. Спогади / Анатоль Гак (Мартин Задека). – Новий Ульм : друкарня «Українських вістей», 1973. – 329 с., С. 38.

⁸⁷ Там само. – С. 39.

М. Булгаков у романі «Біла гвардія» описав події в Києві, коли владу Гетьманату П. Скоропадського було усунено через повстання на чолі з Симоном Петлюрою в грудні 1918 р.: «Їхали на майданчиках в українських кожухах, з-під яких стирчали різнокольорові плаhti, їхали із солом'яними вінками на головах дівчата й хлопці в синіх шароварах під кожухами»⁸⁸. Під час проведення політичних акцій за створення України як самостійної республіки український одяг переходив у символічну площину вираження національно-політичної позиції.

Важливим фактором побутування українського вбрання є культурно-мистецький. Він сприяв розвитку українського традиційного одягу у світській площині⁸⁹. Вагомий внесок у популяризацію української культури та розвиток національного мистецтва здійснили такі діячі, як М. Лисенко, М. Старицький, М. Садовський, І. Карпенко-Карий, М. Кропивницький, М. Заньковецька, М. Садовська-Барілотті, П. Саксаганський та ін.

М. Лисенко, будучи студентом Університету Св. Володимира, організував хор, який виконував українські народні пісні. У 1861 р. відбувся виступ хору в міському театрі з виконанням народних пісень в українському вбранні. Ольга Драгоманова (Олена Пчілка) згадувала відвідини театру зі співочою українською програмою: «Се вже було мовби на якійсь картині. <...> Люди були в козацькій одежі, в жупанах. Перед ними став молодий козак – теж у такій одежі. Аж ось козак махнув рукою – і один з гурту заспівав... Сей козак-дирижор і був Микола Лисенко»⁹⁰. Концерт 1862 р. був доповнений літературною частиною: «П. Житецький з великим успіхом декламував “Ченця” Шевченкового; на той раз не тільки М. Богданов був, як завжди, в українському вбран-

⁸⁸ Булгаков М. Беляя гвардия / Михаил Булгаков // Избранные произведения : в 2 т. / Михаил Булгаков. – Киев : Дніпро, 1989. – С. 25–284, С. 245.

⁸⁹ Олійник М. Традиційний одяг українців у культурно-мистецьких практиках міського повсякдення в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. (за матеріалами м. Києва) / Марина Олійник // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. – 2015. – Вип. 46. – С. 22–30.

⁹⁰ Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. – Київ : Музична Україна, 2003. – Т. 1. – 344 с., С. 51.

ні, а й П. Житецький (поверх жупана мав на собі ще й козацьку кирею)»⁹¹. Увага молодії О. Драгоманової до українського одягу не була випадковою, у майбутньому вона стане авторитетним дослідником української вишивки, експертом для М. Лисенка, який намагався дотримуватись етнографічної відповідності сценічних костюмів.

За спогадами М. Старицького, в Університеті відбувалися таємні «вечерниці», на які необхідно було приходити в народному вбранні: «У нас влаштовувались “вечерниці”; <...> Звичайно, всі хто відвідував ці “вечерниці” зобов’язані були, без виключення, бути в народних костюмах і говорити по-малоруськи»⁹². Культурне життя сприяло формуванню урбаністичної традиції використання українського одягу у світських практиках. Незважаючи на маскарадно-карнавальні форми, це мало важливе значення для утвердження нових соціальних обставин його використання. Визначною подією в колі київського товариства була організація аматорських вистав. У помешканні сестер Ліндфорс відбувся показ опери «Чорноморці», музичний супровід для якої підготував М. Лисенко, а лібрето написав М. Старицький на основі п’єси Кухаренка «Чорноморський побит». С. Русова (у дівочтві Ліндфорс) згадувала про сильне враження на публіку поєднання майстерної гри з ефектними костюмами акторів⁹³.

У 1873 р. у будинку сестер Ліндфорс було представлено оперу «Різдвяна Ніч», музику для якої написав М. Лисенко, а слова – М. Старицький. Підготовка до виступу тривала близько року, до режисерування був задіяний Павло Чубинський, який контролював етнографічну достовірність усіх сцен та костюмів. Вистава пройшла в домашній постановці двічі, але це тільки розігріло увагу київської публіки і постало питання постановки її на міській сцені⁹⁴. Костюми були доповнені з колекції старожитностей В. Тарновського, а після останньої вистави, яка пройшла

⁹¹ Там само. – С. 79.

⁹² Там само. – С. 28.

⁹³ Там само. – С. 120.

⁹⁴ Русова С. Мемуари. Щоденник / Софія Русова. – Київ : Поліграфкнига, 2004. – 544 с., С. 48–49.

з успіхом, було влаштовано велику вечірку, на яку актори прийшли у своїх сценічних костюмах⁹⁵. Про те, що досвід виступу в українському вбранні в подальшому міг стимулювати його використання в повсякденні, зазначила Валерія О'Коннор-Вілінська: «Микола Віталійович, було, в синіх шароварах і вишитій сорочці, а його жінка – в українському вбранні, що пристало до неї з першої вистави “Різдвяної Ночі”», прогулювалися ввечері в родовому маєтку»⁹⁶. Отже, сама гра Ольги О'Коннор (першої дружини М. Лисенка) у ролі Оксани в чудовому українському строї сприяла використанню народного вбрання в практиках повсякдення. В експозиції ММЛ представлено фотографії з вистави «Різдвяна Ніч», на яких зображено О. О'Коннор.

Під час III Археологічного з'їзду, який відбувся в Києві 1874 р., М. Старицький улаштував у своєму домі бучну вечірку з виступом хору Миколи Віталійовича та співами кобзаря Остапа Вересая⁹⁷. Ця традиція мала продовження, Є. Чикаленко згадав інший вечір 1881 р.: «Прийшовши ввечері до Лисенка (він жив тоді на Меринговській вул.), ми побачили у великій залі незвичайно гарну живу картину: душ тридцять дівчат-курсисток та хлопців-студентів у мальовничих народних убраннях, що обсіли навкруги старезного, з лисою головою та білою бородою кобзаря і слухали його співу»⁹⁸. Так українські вечірки, що їх улаштовували в помешканнях Лисенка, Косачів, Старицьких, ставали приводом для молоді одягати народне вбрання, що можна трактувати як зародження нової урбаністичної традиції використання традиційного українського одягу.

Цікавим є зауваження О. П. Косач з приводу публіки на виставі «Різдвяна Ніч» 1883 р. в Харкові: «демократична молодь (либонь, студенти) й молоде жіноцтво; здалось мені, що українського вбрання було в харківському театрі більше, ніж у Києві: всюди маяли

⁹⁵ Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. – Київ : Музична Україна, 2003. – Т. 1. – 344 с., С. 191, 193.

⁹⁶ Там само. – С. 260.

⁹⁷ Там само. – С. 193–194.

⁹⁸ Чикаленко Є. Спогади (1861–1907) / Євген Чикаленко. – Київ : Темпора, 2011. – 544 с., С. 81.

барвисті стрічки, вінки на чорнявих гарних голівках»⁹⁹. Це підтверджує, що для частини демократично налаштованого населення відвідування театру з українською програмою ставало приводом і зовні виразити свою проукраїнську позицію. Київська влада вважала виступи, організовані М. Лисенком, не просто музичною розвагою, а маніфестацією, яка проходила в умовах заборони українського позначення суспільного життя¹⁰⁰.

Виступи хору Лисенка часто спонукали до організації українських свят, які сприяли згуртуванню української громади. Під час гастролей його хору в Миргороді було вирішено на свято Івана Купала влаштувати «польову кашу», що, за спогадами О. Сластіона, переросло в «городське гуляння»: «Для танців було запрохано місцеву “троїсту музику”; се зразу ж виказало й майбутній характер танців – вони мали бути лише національні, як метелиця, різні козачки тощо, а се, в свою чергу, спонукало молодь убратись у національні костюми»¹⁰¹. Такий вид масового гуляння можна вважати прообразом проведення сучасних етнофестивалів, на які також заведено вдягати традиційне українське вбрання.

Народний одяг став певним атрибутом національно-визвольного руху, який тривав із другої половини XIX ст. до початку XX ст. Особливого значення надавали проведенню урочистостей з ушанування пам'яті Т. Шевченка. У 1876 р. на святкуванні в оселі пані Короткевії, яка мешкала на вул. Жилянській у Києві, зібралося товариство, яке не було обмежене вузьким гуртом близьких друзів, чимало людей не були знайомі між собою. Серед присутніх увагу привертала пані Л. Драгоманова, яка прийшла в гарному українському вбранні¹⁰². На вечір, який було проведено 1883 р. в залі Качали, більшість гостей одягли українське вбрання, а оскільки роковини припали на день на-

⁹⁹ Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. – Київ : Музична Україна, 2003. – Т. 1. – 344 с., С. 101.

¹⁰⁰ Русова С. Мемуари. Щоденник / Софія Русова. – Київ : Поліграфкнига, 2004. – 544 с., С. 41.

¹⁰¹ Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. – Київ : Музична Україна, 2003. – Т. 1. – 344 с., С. 215.

¹⁰² Олена Пчілка. Шевченкові роковини (спогади) / Олена Пчілка // Рідний край. – 1907. – № 8. – С. 4–5, С. 4.

родження Шевченка, то було влаштовано танці: «Виступила Маруся Старицька в розкішному українському вбранні, в червоних чоботах, і поплила, як лебідь по воді. Вона танцювала дуже гарно з різноманітними відмінами, легко, виразно. З Садовським вони склали мальовничу пару»¹⁰³. Проте сам вечір не мав публічного характеру, оскільки всі присутні прийшли за особистим запрошенням і випадкова людина не могла на нього потрапити. Тільки 1898 р. було влаштовано перший публічний захід з нагоди Шевченкових днів, який проходив у межах Літературно-артистичного товариства, причому дозвіл дав київський Генерал-губернатор¹⁰⁴. Високо оцінила організацію товариством «Просвіта» Шевченківського вечора 1910 р. Олена Пчілка: «Величезний поєднаний хор, жіночий і чоловічий (просвітянський і товариства Садовського). ... Вийшло надто гарно! Дуже мальовничу й показну картину дало й те, що така сила людей була в українським убранню»¹⁰⁵. Це ще раз підтверджує, що Ольга Петрівна Косач розуміла, яке важливе значення має формування зовнішніх символів національно-визвольного руху, а особливе місце належить народному вбранню, у якому виразно окреслена самобутність українського етносу. Цей потужний етнокультурний пласт необхідно було розвивати в урбаністичній парадигмі, надаючи нові напрями для використання народного вбрання в культурному повсякденні міста.

Важливе значення в українському громадському житті надавалося відвідинам могили Тараса Григоровича. Коштом української громади було збудовано хату, у якій одна кімната призначалася для зупинки туристів, а «друга прибрана в українські плахти і вишиванки, на стіні видніє портрет Шевченка»¹⁰⁶. Відвідини місця поховання великого поета ставали приводом вдягнути український одяг. Відомо про таку поїздку київського клубу «Родина», коли

¹⁰³ Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. – Київ : Музична Україна, 2003. – Т. 1. – 344 с., С. 275.

¹⁰⁴ Олена Пчілка. Шевченкові роковини (спогади) / Олена Пчілка // Рідний край. – 1907. – № 8. – С. 4–5, С. 5.

¹⁰⁵ Олена Пчілка. Шевченківський вечір Київської «Просвіти» / Олена Пчілка // Рідний край. – 1910. – № 39. – С. 10–11, С. 10.

¹⁰⁶ Труш І. Враження з могили Шевченка / Іван Труш // Молода Україна. – 1901. – № 5. – С. 161–163, С. 162.

дівчата й жінки в українських строях поклали вінок на могилу Т. Шевченка ¹⁰⁷.

Надзвичайно вагомий внесок у формування свідомого українства здійснив український театр ¹⁰⁸. За спогадами В. О'Коннор-Вілінської, приїзд 1882 р. до Києва трупи М. Садовського та М. Кропивницького став для публіки приводом одягати українське вбрання: «У великій директорській ложі Старицького звертала на себе увагу молодь в українських вбраннях, за ними – студенти в високих шапках і мальовничих киреях. “Киевлянин” не пропустив тієї нагоди і на другий день оповістив, що в театрі Бергоньє публіка не так дивилась на сцену, як на директорську ложу, де велика родина пила чай за самоваром і поводитись, як дома» ¹⁰⁹. Отже, традиційний одяг не сприймався як публічний. На думку редакції газети «Киевлянин», яка озвучувала позицію офіційної влади, доречним було лише домашнє його використання.

На виставі «Чорноморці» від емоційного піднесення збурена публіка під овації закидала сцену смушевими шапками. Після такого інциденту було видано наказ, згідно з яким у Києві заборонялися українські вистави ¹¹⁰, а під час виступів у інших містах, за циркуляром від 22 лютого 1884 р. № 880, виданого міністром Толстим, необхідно було ставити рівну кількість українських та російських постановок ¹¹¹. Навіть у Москві, за свідченням А. Кримського, після гастролей трупи Садовського в 1891 р. під впливом яскравих образів Марії Заньковецької на деякий час серед її «поклонників» поширилася мода носити український народний костюм ¹¹². С. Єкельчик слух-

¹⁰⁷ Серополко С. О. За місяць / С. О. Серополко // Украинская жизнь. – 1913. – № 6. – С. 93–100, С. 96.

¹⁰⁸ Єфремов С. Щоденник. Про дні минулі (спогади) / Сергій Єфремов. – Київ : Темпора, 2011. – 792 с., С. 430.

¹⁰⁹ Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. – Київ : Музична Україна, 2003. – Т. 1. – 344 с., С. 280.

¹¹⁰ Там само. – С. 281.

¹¹¹ Саксаганский П. К. Из прошлого украинского театра / Панас Карпович Саксаганский. – Москва : Искусство, 1938. – 167 с., С. 70.

¹¹² Кримський А. Товариство Садовського в Москві / Агатангел Кримський // Твори : у 5 т. / Агатангел Кримський. – Київ : Наукова думка. – Т. 2. – С. 329–337, С. 330.

но зауважує, що для російських жінок таке вдягання українського костюма не мало «ритуального, ідеологічного значення», а отже, як модне явище швидко зникло¹¹³. Будучи публічною персоною, відома артистка пропагувала використання українського стилю в повсякденному побуті: «Одягалася Марія Костянтинівна просто, носила вишиту українську сорочку і широку, модну тоді шерстяну спідницю. Намисто в шість разків обвивало її шию. Все це дуже личило їй, не справляючи враження нарочитої простоти або претензійності»¹¹⁴.

Український театр знову почав виступати в Києві з 1892 р., після смерті Дрентельна¹¹⁵. На одній з українських вистав щире захоплення талановитою грою акторів викликало нову хвилю піднесення: «Саксаганського, Карпенка просто носили на руках, а далі поздимали з їх пояси і пороздирали на маленькі шматочки, порозбиравши на спомин про артистів»¹¹⁶. Український одяг у сценічному виконанні був яскравим символом українства з глибоким інформаційним навантаженням, а емоційне піднесення глядачів було пов'язане з талановитою грою акторів. Звичайно, така поведінка була властива насамперед молоді, до того ж на українські вистави збиралися демократичні кола суспільства. О. Дейч так описав публіку початку 1900-х рр. у дерев'яному театрі Купецького саду: «Тут глядачі зовсім відрізнялися од відвідувачів симфонічних концертів. Зустрічалися широкополі брилі, українські національні костюми, звучала українська мова. Посеред із селянами, які жили в місті у наймах, можна було зустріти українських інтелігентів»¹¹⁷.

¹¹³ Екельчик С. Человеческое тело и национальная мифология: некоторые мотивы украинского национального возрождения XIX века / Сергей Екельчик // Ab Imperio. – 2006. – № 3. – С. 23–54, С. 38.

¹¹⁴ Дейч О. Лицар української сцени / Олександр Дейч // Спогади про Миколу Садовського : збірник / Олександр Дейч. – Київ : Мистецтво, 1981. – С. 147–173, С. 148.

¹¹⁵ Галин М. Сторінки з минулого / Мартирій Галин // Хроніка 2000. – 2002. – № 51–52. – С. 195–225, С. 203.

¹¹⁶ Єфремов С. Щоденник. Про дні минулі (спогади) / Сергій Єфремов. – Київ : Темпора, 2011. – 792 с., С. 142.

¹¹⁷ Дейч О. Лицар української сцени / Олександр Дейч // Спогади про Миколу Садовського : збірник / Олександр Дейч. – Київ : Мистецтво, 1981. – С. 147–173, С. 149.

О. Дейч, відомий театрознавець, згадував, що відвідування театру справляло на нього, десятилітнього хлопця, незабутнє враження, разом з другом вони вдома грали, вигадуючи українські сцени: «Двоє десятилітніх хлопчаків у вишиваних українських сорочках і широченних синіх шароварах, з-під яких виднілися чобітки, сиділи за маленьким дитячим столиком і зображали двох гуляк у шинку»¹¹⁸. Це засвідчує, що український одяг був присутній у побуті родин, а необхідність культурно-виховного життя в дітей вимагала розробки спеціальної дитячої програми.

При постановці дитячих опер М. Лисенка «Коза-Дереза» (1888), «Пан Коцький» (1891) та виконанні творів зі «Збірки народних пісень у хоровому укладі» використовували для молодих артистів українське вбрання. В архіві Музею Миколи Лисенка зберігається фотографія з дитячої постановки «Кози-Дерези». Сам Микола Віталійович на дитячі вечірки в Українському клубі «привозив не раз свого малого Тарасика і милувався дітворою в українському вбранні»¹¹⁹. Використання українського одягу стало частиною публічного життя, яке увійшло в міські практики після відкриття 1895 р. Літературно-артистичного товариства¹²⁰ та Українського клубу 1908 р. О. Константинівська, дослідниця етнографічної діяльності Олени Пчілки, звертає увагу, що вона організовувала різноманітні дитячі ранки, на яких віталосся вдягання народного одягу¹²¹. У тижневику «Рідний край» уміщено замітки про заходи: «Було там на святах багато вечерів, – з колядками, з танцями, з ялинкою <...>, були собі “матроси”, “паяци”, “українки”, “пастушки”»¹²².

¹¹⁸ Дейч О. Лицар української сцени / Олександр Дейч // Спогади про Миколу Садовського: збірник / Олександр Дейч. – Київ : Мистецтво, 1981. – С. 147–173, С. 150.

¹¹⁹ Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. – Київ : Музична Україна, 2003. – Т. 1. – 344 с., С. 246.

¹²⁰ Там само. – С. 107.

¹²¹ Константинівська О. Діяльність Олени Пчілки в Київському Українському Клубі / Оксана Константинівська // Матеріали VII–VIII наукових семінарів «Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці XIX – на початку XX ст.». – 2011. – С. 183–194, С. 188.

¹²² Теревені // Рідний край. – 1910. – № 34. – С. 14–15, С. 14.

Вирішення сценічного вбрання має вагоме значення в сприйнятті глядачами мистецького виступу, тому тему етнографічної відповідності костюмів акторів українського театру часто порушують у мемуарній літературі. Про враження від М. Заньковецької під час першого виступу в Києві 1882 р. у водевілі «Кум-мірошник» писала В. О'Коннор-Вілінська: «На сцені – молодиця в такому убранні, який одягають панночки, коли прибираються по-українському, хоча і в доброму національному тоні чернігівського зразка. Синя спідниця спеціального краму з габою і великими затканими зірками, складена в закладки, але надто довга; червона попередниця з товстої вовни, також переткана гарним візерунком; рясно вишита сорочка, надіта без корсетки, і широкий італійський пояс, зав'язаний набік; на шиї багато намиста»¹²³.

Наступний приїзд української трупи наприкінці 1883 р. пов'язаний зі справжнім успіхом М. Заньковецької, яка відбулась як актриса. Крім того, Валерія О'Коннор-Вілінська наголосила й на покращенні її сценічного костюма: «З першою появою це нова Заньковецька: певна артистка в кожному своєму русі, правдива, жива. На ній справжня селянська сорочка, кубового ситцю спідниця, прикручена на стані вовняним плетеним поясом, дрібне намисто на шиї, черевики, хоч і не цілком етнографічні, але вже близько до правди. Все те робить добре враження»¹²⁴.

Сильним боком українського театру була реалістичність зображуваного життя, про що зазначив М. Рильський: «Така була переконливість у грі, в манерах, у самому навіть костюмі артиста. Я сам знав одного селянина, мого земляка, який так само одягався і мав до смішного такі ж манери, як Саксаганський-Копатич, – до речі, і химерним характером він дуже нагадував того ж Копатича, – а тим часом ні він не бачив нашого артиста на сцені, ні артист його в житті»¹²⁵. Українські костюми часто виготовляли селяни, про що писала Софія Тобілевич, дружина І. Карпенка-Карого: «Ще

¹²³ Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. – Київ : Музична Україна, 2003. – Т. 1. – 344 с., С. 275.

¹²⁴ Там само. – С. 278.

¹²⁵ Спогади про Панаса Саксаганського : збірник. – Київ : Мистецтво, 1984. – 190 с., С. 115.

ніколи на хуторі не було так весело і пожвавлено, як у той місяць, коли шилися костюми під доглядом Двоскіна [театрального кравця. – М. О.]. Я теж не сиділа без діла. Зібравши цілий гурт дівчат і молодиць, я старалась якомога швидше виготовити сорочки, підтички, керсетки і спідниці для жінок»¹²⁶. Коли в С. Тобілевич згоріла скриня з українським одягом під час гастролей у Катеринославі, вона порівняла це із втратою близького друга¹²⁷. У другій половині XIX – на початку XX ст. було закладено класичну традицію в розробці українського сценічного костюма. Така мистецька трансформація є важливим етапом розвитку українського народного вбрання в міських вимірах функціонування, а етнографічна відповідність одягу зберігала його глибоке інформативне навантаження.

Важливою подією культурно-мистецького й громадсько-політичного життя всієї України було відкриття пам'ятника І. Котляревському 1903 р. в Полтаві. Оскільки на святі було заборонено вживання української мови для привітань, український одяг став засобом вираження й духовного українського світу. М. Лисенко в листі до М. Садовського просив допомогти із забезпеченням українськими костюмами для виступу його хору: «А чи не привезли б ви з ласки частину історичних костюмів хоч би мужес[ьких], щоб вдягти частину хору в жупани, кунтуші, це б так було кольористично, мальовничо. Треба ж спільними средствами здобути загального ефекту. Робімо ж на славу неньки! Штук 10–12 добрих костюмів, може, 5 і жінок[очих] прихопили б. Не поскупіться з ласки»¹²⁸. О. Лисенко виділяє одяг простого народу: «Усе заповнив квітчастий одяг полтавського села. Плахти, запаски, вишиті сорочки буквально обліпили підніжжя пам'ятника, а між ними мов дуби серед берізок, виділялися статечні, поважні селяни в чумарках і брилях. То рідні брати і сестри “Наталки Полтавки”, онуки й правнуки старої Терпилихи прийшли, щоб уклонитись низько своєму співцеві»¹²⁹.

¹²⁶ Там само. – С. 14.

¹²⁷ Там само. – С. 34.

¹²⁸ Лисенко М. В. Листи. – Київ : Музична Україна, 2004. – 680 с., С. 371.

¹²⁹ Лисенко О. Спогади про батька / Остап Лисенко. – Київ : Музична Україна, 1991. – 367 с., С. 223.

Д. Дорошенко наголосив на особливій атмосфері заходу: «Населення Полтави приймало участь в святі: було видно силу міщанської молоді, хлопців і дівчат, у мальовничому національному вбранні, і це надавало веселий, святочний вигляд цілому натовпі»¹³⁰. На груповій світлині гостей свята можна побачити Г. Барвінок в українському строї, Б. Грінченка, В. Самійленка, С. Єфремова та ще двох невідомих осіб у вишиванці й костюмі. Влаштовувати свята в Полтавському театрі ім. М. В. Гоголя стало традицією. Олена Пчілка, критикуючи костюми хористів, висловила своє ставлення до народного одягу: «А таке-ж воно гарне, коли вбереться в його той, хто знає міру і має смак... Доказом того, яким гарним може бути українське вбрання, при всій його барвистості, та разом з тим і благородній простоті, могло служити убрання однієї продавниці “напитків та наїдків” за буфетом: віночок – помірний, сорочка вишита ніжно, артистично, керсет, попередниця – без всякої тієї, скажу я, “театральщини”, яка зовсім зпотворює красу, оригінальну красу українського вбрання. Надзвичайно подобався мені той убір! Вся постать тієї дівчини виходила в йому такою милою, такою зграбною!»¹³¹.

Поступово виникла нова урбаністична традиція символічного вдягання традиційного вбрання для створення національної атмосфери на святі. Українську вечірку на Масницю влаштував голова земської управи Прилук пан Маркевич: «Заздалегідь запрошено було прилуцьких громадян прибути на вечірку – в українському вбранні. І справді, жіноцтво сливе все було в українській одежі, а чоловіки – з половини. За білети платилося по карбованцю, як хто в українському, а хто ні, то доплачував полтинника “штрафу”»¹³².

Слід зазначити, що процес формування світської української традиції не міг розвинутися на повну силу, оскільки будь-які заходи публічного характеру з українським змістом завжди проводилися з дозволу офіційної влади. Утвердження візуальної атрибутики українського руху, до якої належить національний костюм, а також

¹³⁰ Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 рр.) / Дмитро Дорошенко. – Київ : Темпора, 2007. – 272 с., С. 72.

¹³¹ Олена Пчілка. Полтавське свято в пам'ять Котляревського / Олена Пчілка // Рідний край. – 1906. – № 37. – С. 9–11, С. 11.

¹³² Рідний край. – 1910. – № 38. – С. 13.

використання його складових у міських реаліях зустрічали потужний опір з боку імперської влади.

У 1908 р. було дано дозвіл на організацію Українського клубу, який став осередком мистецького та інтелектуального національного життя. У помешканні на вул. Велика Володимирська № 42, кв. 2 проходили культурно-мистецькі виступи українських діячів та організовувалися сімейні вечірки ¹³³. Закриття Клубу в 1912 р. було пов'язане з наявністю візуальних українських символів, зокрема, плахти були частиною внутрішньої оздобы ¹³⁴. Клуб змінив назву на «Родина», яка в російській орфографії читається в значенні батьківщина, що дозволило українському осередку функціонувати.

У клубі «Родина» продовжувався розвиток громадського українського життя: «В середу, 21 листопада [1912 р. – М. О.], має бути вечірка художньо-етнографічної комісії з двома коштовними призами за найкраще жіноче стильне українське вбрання, концерт, танці» ¹³⁵. Такі ініціативи слід вважати першими спробами проведення популярних нині конкурсів на кращий український костюм чи оригінальну вишивану сорочку. Незважаючи на камерність таких заходів, важливе значення мав власне факт зародження нових урбаністичних трактувань традиційного українського вбрання в таких непростих історичних умовах. Переслідуванню підлягали не тільки духовні категорії «Україна», «козацтво», а й «козацькі вуса» чи навіть «широкі шаровари», які ставали доказом українського «сепаратизму» ¹³⁶.

Заборонялися будь-які форми національно позначеного культурного життя. Наприклад, у передмісті Києва в чайній товариства тверезості було заборонено проведення вечорів читання творів Т. Шевченка й узагалі будь-яких заходів з україно-російською програмою, оскільки саме українські номери викликали найбільше зацікавлення

¹³³ В Українському клубі // Рада. – 1908. – № 209. – С. 2.

¹³⁴ Липовецький О. Политика пуганой вороны (По поводу нового украинского законопроекта) / О. Липовецкий // Украинская жизнь. – 1913. – № 9. – С. 5–22, С. 9.

¹³⁵ З хроніки українського життя Києва 1906–1914 рр. // Хроніка 2000. – Київ, 2002. – С. 256–290, С. 281.

¹³⁶ Липовецький О. Политика пуганой вороны (По поводу нового украинского законопроекта) / О. Липовецкий // Украинская жизнь. – 1913. – № 9. – С. 5–22, С. 7.

відвідувачів¹³⁷. Популярність української програми в передмістях Києва була закономірною, оскільки основне населення складали етнічні українці, саме в побуті простого народу був ужитку традиційний одяг. Інтелігенція мала проводити культурно-мистецьку роботу, яка сприяла об'єднанню всіх верств населення навколо української ідеї та формуванню свідомого українства серед «народних низів», які були носіями «національно-побутових» рис¹³⁸.

Під впливом культурно-мистецьких факторів популяризація українського вбрання поступово переходила в площину громадського-політичного життя. Під час проведення «Дня колосу жита» 1912 р. – благодійного збору коштів для селян, що голодують, – було використано народний одяг: «В Києві, напр., продаж колосів по вулицях здійснювався деякими студентами і курсистками в національних українських костюмах. Багато хто мав приколоти на грудях значки з синє-жовтої стрічки. Такими ж стрічками були обвиті кошики продавців. <...> На “гарбі” сиділи продавці, вдягнені в українські костюми»¹³⁹. Українське вбрання використовували як агітаційний інструментарій звернення уваги до вирішення соціальної проблеми голоду серед селянства.

Художньо-виробничий фактор сприяв задоволенню попиту населення в користуванні традиційним українським вбранням та, що особливо важливо, – уможлиблював початок розробки нового модного одягу, який у своєму художньо-конструктивному вирішенні ніс українську ідентифікацію¹⁴⁰. Першим компонентом, який забезпечував побутування українського вбрання серед мешканців міста, була самодіяльна робота населення. Найбільш значимим та поширеним елементом народного строю була вишита сорочка, виготовлення якої з доступної фабричної тканини в домашніх умовах

¹³⁷ За місяць // Украинская жизнь. – 1913. – № 5. – С. 94–101, С. 95.

¹³⁸ Серополко С. О. Из русской печати / С. О. Серополко // Украинская жизнь. – 1912. – № 5. – С. 88–96, С. 94.

¹³⁹ Серополко С. О. За місяць / С. О. Серополко // Украинская жизнь. – 1912. – № 5. – С. 70–87, С. 86.

¹⁴⁰ Олійник М. Організаційно-виробничі заходи популяризації вбрання з українським маркером серед містян в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. (на прикладі Києва та Полтави) / Марина Олійник // Наукові записки з української історії: зб. наук. ст. – 2015. – Вип. 37. – С. 60–67.

міста не викликало технічних труднощів. Вишивання належало до популярних видів рукоділля серед усіх верств жіночого населення: селянства, міщанства, дворянства та аристократії. Так, Марія Максимович, дружина першого ректора Університету Св. Володимира М. Максимовича, зображена в українському одязі на двох картинах, виконаних Т. Шевченком та І. Соколовим. У Київському літературно-меморіальному будинку-музеї Тараса Шевченка зберігається її вишита сорочка, імовірно, власного виготовлення¹⁴¹.

Захоплення українською вишивкою та збирання українських узорів О. Косач (Оленою Пчілкою) створило умови для написання наукової розвідки, яку вона видала 1876 р. разом з таблицями схем вишивки, зазначаючи їхнє призначення – для чоловічих, жіночих та дитячих сорочок¹⁴². Альбом мав неабиякий попит, що підтверджують наступні перевидання праці з деякими доповненнями та скороченнями, які не зменшували його практичного значення¹⁴³. Сестра Лесі Українки Ольга Косач-Кривинюк зауважувала у своїх споминах: «Ті мамині узори мали великий виховний вплив на Лесю й Мішу: діти з самого початку свого свідомого життя бачили, що їх мати серйозно й наполегливо працює над узорами, – збирає їх, ви-мальовує, щось пише до них, радиться про них з “ученим” дядьком [М. П. Драгомановим. – М. О.], нарешті – велика подія – друкує їх. І це робота не над якимсь “дамським рукоділлям”, а над збірником “Українських народніх узорів” з їх коханої Звягельщини»¹⁴⁴.

Любов до українського вбрання Ольга Петрівна передала своїм дітям, її доньки чудово вишивали, завдяки чому забезпечували свої

¹⁴¹ Карпенко О. Сорочка Марії Максимович / Ольга Карпенко // Народна творчість та етнологія. – 2012. – № 1. – С. 75–78, С. 77.

¹⁴² Косачева О. П. Украинский народный орнамент. Вышивки, ткани, писанки / О. П. Косачева. – Киев : С. В. Кульженко, 1876. – 23 с., 31 табл.

¹⁴³ Олена Пчілка. Українські взори / збирала Олена Пчілка (Ольга Косачова) ; Олена Пчілка. – Киев : Лит. С. В. Кульженко, 1902. – 15 лист.; Олена Пчілка. Українські узори / збирала Олена Пчілка (О. Косач) ; Олена Пчілка. – Київ : Друклит С. В. Кульженка, 1912. – 12 табл.; Олена Пчілка. Українські узори / збирала Олена Пчілка (О. Косач) ; Олена Пчілка. – Новий Ульм : Вид-во «УВ», 1947. – 10 табл.

¹⁴⁴ Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / Ольга Косач-Кривинюк. – Нью-Йорк : Українська вільна академія наук у США, 1970. – 927 с., С. 43.

потреби в українському одязі та часто дарували свої роботи близьким друзям. Незважаючи на хворобу – туберкульоз кістки, – Леся під час перебування в Києві вишивала: «Рука в Лесі довго гоїлася і кілька місяців усе була обв'язана. Пам'ятаю, що Леся тоді все ж багато вишивала й шила, пришпилюючи роботу до тої обов'язки [пов'язки]. Навіть уже на Різдво 1883 р. вона вишила значну частину вишиванок до тих сорочок, що мама подарувала різдвяним гостям Трегубову і Науменкові»¹⁴⁵. Коли 1884 р. до Косачів на гостину в Колодяжне приїхав добрий приятель С. Ваганов, тринадцятирічна Лариса Косач «програла йому в заклад вишити сорочку якимсь певним узором і потім довгенько мучилась, вишиваючи ту сорочку складним узором на кілька барв, але, звичайне, свій повин виконала»¹⁴⁶.

У листі до брата Михайла 1889 р. Леся жваво цікавилася техніками вишивки: «А яка там чутка про чернігівські сорочки! Чи мережані, чи просто вишивані?... Воно-то правда, що про ті сорочки ти мені можеш сказати знамениту приказку: чиї би телятка мичали..., але я тобі кажу: “чекай, чекай, братіку, – я тобі ще кращу вишию!” Однак про чернігівські сорочки все-таки напиши»¹⁴⁷.

Серед творчих жінок, які володіли народними техніками оздобити традиційного одягу та добре орієнтувалися в міських тенденціях формування зовнішнього іміджу тогочасної людини, виникали спроби застосовувати компоненти народного одягу в поєднанні з європейським кроєм. Так, у листі 1896 р. до матері з Ялти Леся дякувала за посилку: «Велике спасибі за неї, вона послужила до великих реформ в моєму туалеті. При допомозі срібного гапту вийшла дуже елегантна блуза з *pes plus ultra* [фр. – надзвичайно] неелегантної “лежаної” блузи, так справді, мої ученики аж жажнулись, як я її вчора наділа»¹⁴⁸. У 1898 р. Леся знову звернулася в листі до матері з проханням вислати вишиті

¹⁴⁵ Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / Ольга Косач-Кривинюк. – Нью-Йорк : Українська вільна академія наук у США, 1970. – 927 с., С. 51.

¹⁴⁶ Там само. – С. 56.

¹⁴⁷ Леся Українка. Твори : у 5 т. – Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1956. – Т. 5 : Листи 1881–1913. – 863 с., С. 17.

¹⁴⁸ Леся Українка. Твори : у 5 т. – Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1956. – Т. 5 : Листи 1881–1913. – 863 с., С. 202.

заготовки, щоб справити сорочку своєму лікарю: «Може, трапиться той чоловік, що продає срібні подольські вишиванки, то купи їх (самим сріблом шитих, без шовку і золота) на одну мужеську сорочку і пришли її, коли можна, пошиту, бо тут, не маючи машини, пошити трудно; п. Дерижанов, побачив якось мою блузку з срібною вставкою і прийшов від неї в нестям великий, все повторяв: “ото якби мені таку сорочку на літо!”»¹⁴⁹; «Сорочка, видимо, сподобалась п. Дерижанову, – ми її тут сполученими силами пошили без машини»¹⁵⁰. Про те, що клембівські майстрині ще в 1892 р. на продаж вишивали готові речі й заготовки на тканині, які необхідно було зшити, написав М. Коцюбинський: «На продаж вишивають ковнірчики, погрудки, рукавці, лиштва до суконь, жилетки, рушники, серветки і таке інше. Правду сказати – робота буває чудова, взірці гарні, рясні. Зате й ціна вишивок досить висока: <...> за ковнірчик, погрудки та рукавці до сукні 4–8 рублів, вважаючи на те, яка вишивка. Жилетка 4–5 карбов. І т. д. На ярмарках, по городах і по містечках на Поділлю часто можна зустріти віз, налаштований сувоями бамбукового полотна та вишивками. То клембівські гаптарки вирядили в світ свої вироби»¹⁵¹. За даними К. Половцової, золотошвейний промысел був важливим джерелом доходів мешканців с. Клембівка Ямпільського пов. Подільської губ.: «Клембівські майстрині вишивають золотом, сріблом, шовком та бумагою на бумажній тканині, яку вони називають полотном чи “бамбаком”»¹⁵². К. Половцева звертає увагу на необхідність допомоги місцевого земства для організації виробництва та збуту вишитих виробів, оскільки, незважаючи на успішну продаж вишивок, майстрині мають невисокі доходи, тому що свій товар реалізують через «скупщиків».

¹⁴⁹ Леся Українка. Твори : у 5 т. – Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1956. – Т. 5 : Листи 1881–1913. – 863 с., С. 228.

¹⁵⁰ Там само. – С. 236.

¹⁵¹ Коцюбинський М. М. Вироби селянок з Поділля на виставці в Чикаго / Михайло Михайлович Коцюбинський // Твори в трьох томах. Т. 3 / Михайло Михайлович Коцюбинський. – Київ : Дніпро, 1965. – С. 21–23, С. 22.

¹⁵² Половцова Е. Золотошвейное производство / Екатерина Половцова // Кустарная промышленность России. Женские промыслы в очерках С. А. Давыдовой, Е. Н. Половцовой, К. И. Беренс и Е. О. Свицкерской / Екатерина Половцова. – С. Петербург : Якорь, 1913. – С. 259–276, С. 273.

З наведеного прикладу слід зазначити, що самодіяльне виготовлення вбрання почали доповнювати використанням вишитих заготовок. Проте такі пропозиції ще не могли витіснити вишивання як популярний вид рукоділля.

Зважаючи на стан здоров'я Лесі Українки, захоплення вишиванням ставало засобом відволіктися від власних негараздів, тому в листі до сестри Ольги вона пропонувала їй свою допомогу: «Може, в тебе є такі рисунки, з яких я зуміла б вишити, то пришли, я з охотою поможу тобі, я часто буваю в такому стані, що тільки вишивати й здатна, а більше до нічого, тому й вишиваю чимало (лежачи). Мені навіть цікаво було б отримати нові узори не-хрестиками»¹⁵³. Ольга Косач вишивала «для розмаїтості» під час арешту 1903 р. в Петербурзі до встановлення безпідставності її затримання¹⁵⁴, а Софії Русовій під час перебування в Лук'янівській в'язниці полковник Новицький не дозволив вишивати, аргументуючи це такими слова: «Хіба ж Вам можна довірити голку»¹⁵⁵.

В експозиції МЛУ представлено сорочку, вишиту Лесею Українкою для свого похресника Михайла Кривинюка, сина сестри Ольги й М. Кривинюка, та вишивку для уставки чоловічої сорочки. У фондах Музею зберігаються чернетки зі зразками орнаментів вишивок загальною кількістю 96 одиниць, які, на думку О. Константиновської, могли бути зроблені О. Косач-Кривинюк¹⁵⁶. До наших днів збереглася родинна фотографія Кривинюків 1914 р., на якій зафіксовано, як Ольга вишиває вдома за столом.

¹⁵³ Лесья Українка. Твори : у 5 т. – Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1956. – Т. 5 : Листи 1881–1913. – 863 с., С. 585.

¹⁵⁴ Косач-Кривинюк О. Лесья Українка. Хронологія життя і творчості / Ольга Косач-Кривинюк. – Нью-Йорк : Українська вільна академія наук у США, 1970. – 927 с., С. 680.

¹⁵⁵ Русова С. Мемуари. Щоденник / Софія Русова. – Київ : Поліграфкнига, 2004. – 544 с., С. 83.

¹⁵⁶ Константинівська О. «Українські народні узори» – джерела наукових інтересів та творчих пошуків Ольги Косач-Кривинюк (За матеріалами колекції київського музею Лесі Українки) / Оксана Константинівська // IV науковий семінар «Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці XIX – на початку XX ст.», приурочений до дня народження Михайла Петровича Старицького. – Київ : МВДУК, 2010. – С. 198–209.

Донька П. Литвинової Марія під час перебування на Полтавщині досягнула, що український орнамент – незоране поле, й у своєму листі до матері заохотила її до збирання українських зразків вишивки Чернігівщини¹⁵⁷. Збиранню українського орнаменту Пелагея Яківна присвятила 30 років свого життя.

У 1878 р. у Києві було видано її альбом із 20 кольоровими таблицями зразків шиття з обкладинкою, на якій зображено сестру народовольця Михайлова в народному вбранні, що, безумовно, слід розцінювати як рекламу народного одягу, яка розрахована на грамотну аудиторію¹⁵⁸. У 1902 р. вийшов другий її альбом¹⁵⁹. Високий попит на народні зразки вишивки серед киян засвідчує той факт, що видавець Андріяшев без відома П. Литвинової випустив альбом зразків вишивок, зробивши попури з узорів, які були зібрані О. Косач, Ф. Вовком і П. Литвиною, поставивши на них підпис «рис. П. Литвиновой». Цей випуск швидко було розпродано, невідповідність підпису з вибаченнями було пояснено «друкарською помилкою», що не завадило Андріяшеву випустити й другий тираж цього альбому, який приніс йому швидкий прибуток¹⁶⁰.

Під час обшуку в помешканні сина П. Литвинової, у той час гімназиста, поліція знайшла сторінку із замальованими українськими узорами, які він підготував для матері, та вишиту сорочку, яка, очевидно, належала йому. Ці знахідки могли стати приводом для його відрахування з гімназії, тому їх було знищено для залагодження інциденту¹⁶¹. Однак цей випадок не змінив вдачі дослідниці народної творчості, за спогадами О. Малинки: «Вона завсіди носила з собою олівець і папір. Зустріне

¹⁵⁷ Спаська І. Пелагея Яковівна Литвинова (1833–1904) / Івга Спаська // Етнографічний вісник. – 1928. – Кн. 7. – С. 168–199, С. 182.

¹⁵⁸ Литвинова П. Я. Южно-Русский Народный Орнамент / П. Я. Литвинова. – Киев, 1878. – Вып. 1 : Черниговская губ. Глуховской уезд. Узоры вышивания, тканья и рисования. – 13 с., 20 табл.

¹⁵⁹ Литвинова П. Я. Южно-Русский Народный Орнамент. Черниговская губерния (уезды: Конотопский, Кролевецкий, Новгород-Северский и Стародубский) / П. Я. Литвинова. – Киев, 1902. – Вып. 2. – 19 с., 22 табл.

¹⁶⁰ Спаська І. Пелагея Яковівна Литвинова (1833–1904) / Івга Спаська // Етнографічний вісник. – 1928. – Кн. 7. – С. 168–199, С. 186.

¹⁶¹ Спаська І. Пелагея Яковівна Литвинова (1833–1904) / Івга Спаська // Етнографічний вісник. – 1928. – Кн. 7. – С. 168–199, С. 188.

на вулиці чи на базарі в Глухові дівку в гарно вишиваній сорочці або в красивій плахті, спинить її: «Почекай на хвилинку», розгляне візерунок, змалює й іде далі, а дівка стоїть та оглядається на кумедну панію»¹⁶².

У цей час у суспільстві простежується посилення уваги до української старовини серед широкого інтелігентського загалу. Регулярно виходили друковані праці, які закладали підвалини для утвердження українського мистецького стилю. Полтавське земство випустило альбом із зображенням мотивів українських орнаментів вишивок, тканин плахт, вибійки запасок¹⁶³.

У 1915 р. видано альбом з вишивками Зінківського пов. Полтавської губ.¹⁶⁴ Успіх альбомів зі зразками вишивок народного одягу свідчить про затребуваність у такому інформаційному ресурсі серед міського населення.

У другій половині XIX ст. у міській культурі виникла мода на вишивання хрестиком, яка була поширена в Західній Європі. Разом з технікою вишивання набули популярності нові естетичні кано-ни, новий міський стиль формувався на основі розробок професіоналів-художників, які створювали «псевдонародні» орнаменти та друкували їх у популярних серед містян журналах мод.

Є. Спаська, визначна дослідниця української народної вишивки, зібрала колекцію узорів вишивок з додатків до журналів «Родина» 1891–1910 рр., «Нива» та ін.¹⁶⁵

¹⁶² Малинка О. Мої спогади про П. Я. Литвинову / Олександр Малинка // Етнографічний вісник. – 1928. – Кн. 7. – С. 204–206, С. 205.

¹⁶³ Мотивы малороссийского орнамента. Издание Полтавского губернского земства. – 1907. – 20 табл.

¹⁶⁴ Альбом українських узорів (гладь, вирізування і мережка). Зібраний Я. і Г. Клунними. Присвячується Зінківському повітові на Полтавщині – Київ, 1915. – 10 с.

¹⁶⁵ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 48-5, од. зб. 63. Спаська Є. Ю. Узори вишивок, поширених на Україні в 1900–1934 рр. Товарищество парфюмерной фабрики Провизора А. М. Остроумова в Москве, А. Сіу и К, Москва, А. Ралле и К, Москва; Товарищество Брокар и К в Москве. – 24 арк.; АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 48-5, од. зб. 64. Спаська Є. Ю. Узори вишивок з додатку до журналу «Модный свет» 1887–1893 рр. – 19 арк.; АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 48-5, од. зб. 65. Спаська Є. Ю. Узори вишивок з додатку до журналу «Родина» 1891–1910 рр. – 17 арк.

У додатках до журналу «Модний світ» пропонувалося виготовити «Малоросійський костюм для дівичи» та додавалися схеми псевдонародних вишивок ¹⁶⁶, однак це підтверджує зацікавленість українським народним одягом у широких колах. На село ці впливи нового міського стилю поширилися дещо пізніше через вкладиші схем, які додавалися до мила фірм «А. Ралле и К», «Брокеръ К», що вплинуло на назву такого стилю вишивки, як «брокерівська», або «мильна», вишивка ¹⁶⁷.

Масове поширення нового міського стилю вишивання було явищем, якого важко уникнути, оскільки воно мало під собою об'єктивні причини з внутрішньою та зовнішньою складовою. З одного боку, нова техніка була значно простішою у виконанні, що суттєво знижувало витрати часу на виготовлення нового виробу, до того ж вона пропонувала нові насичені поєднання кольорів для натуралістичного орнаменту ¹⁶⁸. З другого боку, введення нових рослинних мотивів троянд, лілей, жоржин тощо, що їх виконували яскравими барвами, сприймалось як відображення краси рідної природи, тому швидко прижилося в широких масах.

Необхідно звернути увагу на те, що матеріальна народна культура могла зберігатися без суттєвих змін у закритому від зовнішніх впливів середовищі. Щойно відкривалися канали для взаємодії з новими урбаністичними пропозиціями – починалися модернізаційні зміни в традиційному укладі життя. Місто уособлювало заможність, культурність, статусність, альтернативу вибору діяльності для забезпечення свого життя, що сприяло перенесенню престижних міських зовнішніх маркерів у практику життя села. Одяг є найпростішим засобом, який дає можливість змінити зо-

¹⁶⁶ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 48-5, од. зб. 64. Спаська Є. Ю. Узори вишивок з додатку до журналу «Модний світ» 1887–1893 рр. – 19 арк., Арк. 9.

¹⁶⁷ Білоус Л. Брокерівська вишивка в українському народному вбранні другої половини ХІХ – початку ХХ століть / Людмила Білоус // Народний костюм як виразник національної ідентичності : зб. наук. пр. / Людмила Білоус. – Київ : ТОВ «ХІК», 2008. – С. 38–48, С. 40–41.

¹⁶⁸ Кара-Васильєва Т. Вишивка / Тетяна Кара-Васильєва // Історія декоративного мистецтва України : у 5 т. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2011. – Т. 4. – С. 13–46, С. 15.

внішній статус. Акультурація «брокарівського» стилю в етнокультурний український побут відбувалася через злам «традиції» як засобу самовідновлення системи, натомість рушієм розвитку виступає таке соціокультурне явище, як мода.

Поняття «мода» походить від латин. «modus» – міра, спосіб, образ, і означає панування певного правила в будь-якій галузі життя, а в одязі – естетичного стилю ¹⁶⁹. Значний вплив на повсякденне життя українців наприкінці XIX – на початку XX ст. чинили модні тенденції, транслятором яких виступав середній клас ¹⁷⁰.

Отже, міські мешканці намагалися періодично змінювати свій зовнішній образ у відповідності до модних новинок. Водночас у сільському середовищі також визрівала психологічна потреба оновлення таких знакових форм побуту, як одяг. «Брокарівський» стиль вишивання став компромісною формою, оскільки він вносив нові естетичні канони – виразника міської моди, але не вимагав відмовлятися від крою традиційного одягу. Таким чином, об'єктивні причини – зменшення працёмісткості виготовлення одягу, суб'єктивні – психологічні потреби інтеграції в соціокультурну систему міста, сприяли швидкому поширенню «брокарівської» псевдонародної вишивки, яка витісняла давні, складні й семантично насичені способи й композиції оздоблення українського вбрання.

На тлі початку занепаду автентичного мистецтва оздоблення народного одягу постало завдання його збереження й адаптації до тогочасних потреб суспільства ¹⁷¹. Першу рукодільну майстерню було відкрито приватною особою в с. Василівка Полтавського пов. 1894 р. ¹⁷² У 1901 р. у Полтаві відбувся з'їзд діячів з кустарної про-

¹⁶⁹ Словник іншомовних слів. – Київ : Головна редакція української радянської енциклопедії, 1985. – 968 с., С. 552.

¹⁷⁰ Вільшанська О. Л. Мода у повсякденному житті міського населення України кінця XIX – початку XX ст. / Оксана Леонідівна Вільшанська // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2007. – С. 309–322, С. 309.

¹⁷¹ Олійник М. Організаційно-виробничі заходи популяризації вбрання з українським маркером серед містян в кінці XIX – на початку XX ст. (на прикладі Києва та Полтави) / Марина Олійник // Наукові записки з української історії : зб. наук. ст. – 2015. – Вип. 37. – С. 60–67.

¹⁷² Обзор деятельности земств по кустарной промышленности. – Санкт-Петербург, 1913. – 440 с., С. 214.

мисловості, на якому О. П. Косач (Олена Пчілка) виголосила доповідь «Про народне українське мистецтво в кустарних виробках», а О. Г. Сластіон «Про підняття художнього елемента в кустарному виробництві». На основі цих промов було ухвалено резолюцію: «а) просити земські управи малоруських губерній, щоб вони рекомендували професійним школам піклуватися про збереження національного стилю в своїх виробках; в) просити наступні Полтавські губернські земські збори про встановлення постійних хоча й невеликих премій для видачі тим особам із народу, які нададуть <...> кращі роботи в народному українському стилі»¹⁷³. А вже у 1904 р. при Полтавському земстві було відкрито кустарний склад, який узяв на себе допомогу в організації виробництва та збуту продукції¹⁷⁴.

Заснований земством Полтавський природно-історичний і етнографічний музей зі значною колекцією українського народного вбрання став основною джерельною базою для творчого відтворення справжніх українських зразків вишивки при створенні кустарних виробів. Проте лише технічної допомоги виявилось замало, тому 1909 р. для консультації кустарів запросили художника, який пройшов курс навчання в Імператорському строганівському центральному художньо-промисловому училищі¹⁷⁵.

У 1912 р. у с. Сорочинці було відкрито навчальну майстерню з кравецької та білошвейної справ¹⁷⁶. Зазначені факти засвідчують початок впливу модернізації на виготовлення вбрання на селі. У виробництві одягу для налагодження широкого збуту продукції серед споживачів, орієнтованих на міські смаки, слід було впровадити низку заходів з підвищення конкурентоспроможності виробів народних майстрів. Необхідно було забезпечити використання

¹⁷³ Полтавський съезд деятелей по кустарной промышленности // Киевская старина. – 1901. – № 12. – С. 175–176, С. 175.

¹⁷⁴ Каталог изделий, вырабатываемых кустарями Полтавской губернии в земских учебных мастерских и продаваемых через земский склад. – Санкт-Петербург, 1912. – 48 с., С. 12.

¹⁷⁵ Обзор деятельности земств по кустарной промышленности. – Санкт-Петербург, 1913. – 440 с., С. 216.

¹⁷⁶ Там само. – С. 223.

якісної сировини, а саме – фабричної тканини або витканой на вдосконалених ткацьких верстатах. Технічною умовою якості тканини було рівномірне переплетення з однаковою товщиною ниток, на якому вигідно вирізнялася вишивка. Наступний етап виробничого процесу – розробка конструкції через моделювання деталей крою та художнє вирішення оздоблення виробу. Саме цю частину мали виконувати художники-модельєри чи кравці з художніми здібностями, які розумілися на модних тенденціях та чітко уявляли смаки споживачів. Проте знання європейського крою було замало, у край важливо було підготувати спеціалістів, які б змогли добре вивчити основні принципи крою народного вбрання для використання перевірених часом його раціональних вирішень.

Модернізацію народного вбрання здійснювали шляхом адаптації старовинних технік і візерунків до створення тогочасного модного вбрання¹⁷⁷. До асортименту виробів, які можна було замовити через кустарний склад у Полтаві, входили складові традиційного українського строю: плахти вовняні та шовкові, хустки зі старовинним українським швом, сорочки до «малоросійського костюма», сорочки чоловічі та дитячі. Згідно з каталогом також пропонувався модний вишитий одяг з українським маркером: кишені дитячі кольорові, гестки до дамських сорочок, кофточки дамські, сукні, комірці дамські, матіне, капоти, дитячі платтячка, публікувалися фотографії 95 зразків візерунків вишивки для вибору оздоблення¹⁷⁸.

Досвід роботи Полтавського земства з підтримки та розвитку народних художніх промислів мав важливе значення. Популяризація українського народного вбрання відбувалася паралельно з вихованням широкої аудиторії шанувальників народного мистецтва.

¹⁷⁷ Олійник М. В. Український чоловічий одяг у побуті міської інтелігенції в другій половині XIX – першій половині XX століття / Марина Володимирівна Олійник // Народна творчість та етнологія. – 2015. – № 4. – С. 67–77; Олійник М. Вираження української ідентифікації в міському одязі (на прикладі життя родин Драгоманових і Косачів) / Марина Олійник // Народна творчість та етнологія. – 2014. – № 4. – С. 105–114.

¹⁷⁸ Каталог изделий, вырабатываемых кустарями Полтавской губернии в земских учебных мастерских и продаваемых через земский склад. – Санкт-Петербург, 1912. – 48 с., С. 47, 26–29.

Пропагування українських традицій у міському соціокультурному середовищі, яке було певним прогресивним взірцем для наслідування, стимулювало переосмислення ставлення до власних здобутків і серед сільських мешканців. Про це писала організатор кустарного осередку в с. Хоробричі Чернігівської губ. Н. Семпликевич: «Мені доводилося спостерігати, з якою любов'ю мої молоді майстрині розшукували для мене зразки вишивок серед старовинних тканин своїх бабусь і матерів; суворо витримуючи стиль, вони навіть пробували умудритися в різноманітних нових комбінаціях. Наслідком цього було одне вельми відрадне явище: в той час, коли я збирала та комбінувала типові орнаменти для наших кустарних виробів, сільські дівчата стали користуватися моїми зразками для своїх же робіт, і старовинні узори все частіше й частіше стали з'являтися у них в одязі (на рукавах сорочок, фартухах, платках та ін.)»¹⁷⁹.

За ініціативою директора Київського міського художньо-промислового і наукового музею М. Біляшівського було вирішено організувати етнографічну виставку кустарних виробів, яка сприяла розвитку художніх промислів, наукових досліджень та «українського стилю» в тогочасному мистецтві¹⁸⁰. Експонати відбирала комісія, до складу якої входили О. Косач (Олена Пчілка), К. Бутович, а головою була Н. Яшвіль¹⁸¹.

Про успіх цієї виставки, яка проходила з 19 лютого по 1 травня 1906 р. у Музеї Миколи II, писала Олена Пчілка: «Головна сих днів новина – виставка українських народніх виробів (етнографічно-“кустарна”). Се щось надзвичайне вийшло! 6 зал! І все тільки українські речі та які гарні! Виставка чудова просто – грандіозна! На-

¹⁷⁹ Семпликевич Н. А. Постепенное вымирание и начало возрождения народного узора в женских рукоделиях / Н. А. Семпликевич // Труды III-го Всероссийского съезда деятелей по кустарной промышленности в С.-Петербурге / Н. А. Семпликевич. – Санкт-Петербург, 1913. – Вып. 1. – Отд. 1. – С. 115–120, С. 120.

¹⁸⁰ Ходак І. Данило Щербаківський про першу південноросійську кустарну виставку: стратегія дій / Ірина Ходак // Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 2. – С. 49–58, С. 54.

¹⁸¹ Біляшівський Б. М. Київське кустарне товариство / Б. М. Біляшівський, Ю. П. Лашук // Народна творчість та етнографія. – 1987. – № 4. – С. 39–44, С. 39.

віт “Липки” [на той час – аристократична частина Києва. – М. О.] кажуть: “правда, – ще не вмерла Україна!”»¹⁸². На виставці був представлений відділ вишивання, найбільше робіт було з Київщини та Полтавщини, частину виробів можна було купити на місці¹⁸³. Важливим досягненням виставки стало створення Київського кустарного товариства, яке затвердили 8 серпня 1906 р. на чолі з Н. Давидовою. Основним напрямом його діяльності стало надання інформативної та матеріальної допомоги українським кустарним артілям у Київській, Волинській, Подільській, Чернігівській та Полтавській губ.¹⁸⁴

У журналі «Рідний край» було розміщено рекламне повідомлення: «Між виробами, що продаються в складі, найпаче визначаються вишиванки, що постачають селянки з Київщини, через руки скількох пань, членів “Товариства”. Де-які вишиванки “вирізуванням” уявляють собою справжні мистецькі твори. На київській “кустарній” виставці вони звернули на себе велику увагу»¹⁸⁵. Про успіх випуску виробів в українському вирішенні свідчить факт, що 1910 р. було відкрито великий спеціалізований магазин: «Тепер крамниця займає шість кімнат, цілком заповнених вишиванками, виробами ткацькими, <...>. Більшу частину виробів товариство замовляє безпосередньо на селах, а де-що має на комісію від земських складів і майстерень. В крамниці така сила чудових річей (у величезній більшості – українських), що огляд того всього може справити велику втіху. Ціна на все досить поміркована»¹⁸⁶.

Відродження традиції виготовлення народного вбрання проходило паралельно з розвитком нових форм організації виробни-

¹⁸² Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / Ольга Косач-Кривинюк. – Нью-Йорк : Українська вільна академія наук у США, 1970. – 927 с., С. 774.

¹⁸³ Виставка виробів домашнього промислу у Києві // Рідний край. – 1906. – № 10. – С. 13–14.

¹⁸⁴ Біляшівський Б. М. Київське кустарне товариство / Б. М. Біляшівський, Ю. П. Лашук // Народна творчість та етнографія. – 1987. – № 4. – С. 39–44, С. 40.

¹⁸⁵ Кустарне Товариство // Рідний край. – 1907. – № 4. – С. 11.

¹⁸⁶ Київський кустарний магазин // Рідний край. – 1910. – № 38. – С. 13.

цтва. Так, силами Київського та Полтавського земств, за підтримки приватних осіб було розпочато відкриття артілей і пунктів видачі замовлень на виготовлення виробів в українському стилі. Осередками розвитку вишивального промислу стали: майстерня під керівництвом А. Семиградової в с. Скопці (нині – с. Веселинівка) Переяславського пов. Полтавської губ., кустарний пункт с. Зозів Липовецького пов. Київської губ. на чолі з Ю. Гудим-Левкович, артіль княгині Яшвіль у с. Сунки Черкаського пов. Київської губ., майстерня у с. Вербівка Чигиринського пов. Київської губ. під керівництвом Н. Давидової та ін.¹⁸⁷

Організація артілей включала залучення місцевих сільських майстрів, підготовку молодих учениць для опанування традиційних технік вишивки та виготовлення одягу. Важливим завданням було створення умов для відродження старовинних технік вишивки в їх традиційному застосуванні для виготовлення українського одягу. Водночас ставилися задачі з розвитку українського варіанта стилю модерн в оздобі речей з вишивкою. У творчій співпраці Н. Давидова разом з К. Малевичем у 1915–1917 рр. на базі майстерні в с. Вербівка Чигиринського пов. Київської губ. розробляли нові форми модного одягу¹⁸⁸.

Отже, окрім традиційного українського вбрання, яке було за-
требуване серед населення для символічно-знакового використан-
ня, з'явився новий модний одяг з українським позначенням. Про
це згадано в статті, присвяченій вишивці «настиланням» та «вирі-
зуванням»: «Показуючи чудові зразки сього шиття на виставках,
торгуючи ним у своїх крамницях, Полтавський земський склад і
Київське кустарне товариство продають тих вишиванок на сотні й
тисячі рублів, торгують ними не тільки на місці, але й посилають
далеко, навіть за-границю. Тим вишиванням торгують і на аршин,
оздобляють цілі вбрання, хатню й верхню одіж, (обкладають виши-
тими полотняними стяжками поли, рукави й коміри). Київський

¹⁸⁷ Кара-Васильєва Т. Декоративне мистецтво України ХХ століття. У пошуках «великого стилю» / Т. Кара-Васильєва, З. Чегусова. – Київ : Либідь, 2005. – 280 с., С. 36.

¹⁸⁸ Кара-Васильєва Т. Народне мистецтво і художники авангарду / Тетяна Кара-Васильєва // Народне мистецтво. – 2001. – № 3–4 (15–16). – С. 14–17.

кустарний склад (Миколаївська улица, № 11) продає дуже багато таких свиточок і пальт, – сукняних і полотняних (білих, сірих і інших), – оздоблених вишивками вирізуванням і настиленням. (Ціна від 10 до 50 карбов.) Взори беруться з чисто народних українських зразків; вишивається на селах (“склад” дає полотно й нитки), а само вбрання шиється й оздобляється тими вишитими полотняними стяжками вже в Києві»¹⁸⁹. Слід звернути увагу на таку закономірність: популяризація українського вбрання як високохудожнього явища сприяла розповсюдженню його не тільки серед національно свідомого населення, але й у ширших колах.

Під час перебування Миколи II в 1909 р. у Полтаві на святкуванні двохсотліття Полтавської битви йому було вручено подарунок від миргородської міщанки Раїси Худоминської, яка «власними руками вишила шовками сорочечку в дарунок наслідникові Цесаревичу Олексію Миколаєвичу. Вимережано сорочечку надзвичайно чудовим українським узором»¹⁹⁰.

Після відвідин будинку губернської земської управи, у якому була представлена виставка робіт місцевих кустарів, Микола II відзначив високий мистецький рівень їх виконання: «З Полтави Царь повіз такі куплені на виставці й піднесені Йому речі: сорочечку Дьохтярівських кустарів, зроблену з рисунка гетьмана Полуботка, – подарунок для Наслідника Цесаревича; жіноче українське вбрання; килим; серпанки (жіночі шалі) із льону з шовковими переборами та пояси до жіночого вбрання, повишивані»¹⁹¹. Про відвідини Миколою II Києва згадує В. Щербаківський: «Похвали з боку царя на адресу українських вишивок і килимів так вплину-

¹⁸⁹ Відродження давнього українського шиття // Рідний край. – 1910. – № 44. – С. 13.

¹⁹⁰ В Полтаві // Рада. – 1909. – № 146. – С. 3; Вільшанська О. Повсякденне життя міст України кінця XIX – початку XX ст.: європейські впливи та українські національні особливості / Оксана Вільшанська. – Київ : НАН України, Ін-т історії України, 2009. – 171 с., С. 100.

¹⁹¹ До Полтавських днів // Рада. – 1909. – № 147. – С. 3.

Вільшанська О. Повсякденне життя міст України кінця XIX – початку XX ст.: європейські впливи та українські національні особливості / Оксана Вільшанська. – Київ : НАН України, Ін-т історії України, 2009. – 171 с., С. 116.

ли на таких багатих людей, як пані Ханенко або княгиня Яшвівль, що вони заснували в себе школи, перша для виробів килимів, а друга – для вишивок в українському стилі, поставивши їх по комерційному так, що заробляли на тому гроші й принаймні повертали собі кошти утримання школи»¹⁹². Такі факти визнання високої мистецької цінності українського вбрання з боку царської родини та їх оприлюднення в періодичній пресі працювали на рекламу народного одягу, ставали сигналом для покупки елементів українського вбрання.

Не тільки в Києві, але й в інших містах спостерігалася залежність між національною свідомістю та присутністю зовнішніх українських ознак побуту. У листі до Лесі Українки 1913 р. Олена Пчілка відзначила увагу до українського слова й виробів: «В Полтаві [мати їздила туди] багато приємних ознак, – таки кудись у товщу українського кураєвого тіла проточується українство. Книгарня українська в Полтаві прекрасно торгує – і виданнями й виробами, – йде без дефіциту, навіть з добрим прибутком»¹⁹³. Діяльність Київського кустарного складу охоплювала співпрацю з різними регіонами України, що сприяло поширенню речей з вираженими локальними особливостями в міському побуті, які сприймалися містянами як загальноукраїнські. Це підтверджують такі статистичні дані: «Зокрема, в 1912 р. з Київщини було продано товарів на суму 40 832 крб., Подільської – 2000 крб., Волинської – 500 крб., Полтавської – 2000 крб., Чернігівської – 1000 крб. <...> За видами виробів загальна сума проданих товарів у 1912 р. виглядала так: вишивок на 18 183 крб., тканин на 13 905 крб.»¹⁹⁴. Така успішна діяльність була загальмована початком війни 1914 р., а наприкінці 1916 р. товариство припинило своє функціонування. Під час Першої світової війни при Українському Червоному хресті діяли ви-

¹⁹² Щербаківський В. Пам'яті Василя Григоровича Кричевського / Вадим Щербаківський. – Лондон : Українська видавнича спілка, 1958. – 55 с., С. 13.

¹⁹³ Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / Ольга Косач-Кривинюк. – Нью-Йорк : Українська вільна академія наук у США, 1970. – 927 с., С. 875.

¹⁹⁴ Біляшівський Б. М. Київське кустарне товариство / Б. М. Біляшівський, Ю. П. Лашук // Народна творчість та етнографія. – 1987. – № 4. – С. 39–44, С. 43.

шивальні центри, а сільськими майстернями керували художниці Саніна та Волошина, у 1923 р. ці осередки з народних промислів увійшли в систему промислової кооперації¹⁹⁵.

Виготовлення одягу з українським маркером продовжувалося майстрами, які працювали на замовлення. У спогадах Г. Григор'єва згадується Шура Новицька, родом з Полтавщини, яка, переїхавши до Києва і втративши роботу, почала заробляти рукоділлям: «Вишивані нею українські сорочки були творами справжнього майстра. З'явилося багато охочих замовити її вироби»¹⁹⁶. У невеличких майстернях з пошиття одягу можна було замовити вбрання з українською вишивкою. Часто працівник ательє виступав як «хазяйчик», який забезпечував роботою надомницю-вишивальницю¹⁹⁷.

Отже, художньо-виробничий фактор, який задовольняв потребу населення у вбранні з українським позначенням, містив такі складові: самодіяльне виготовлення, індивідуальне на замовлення, професійно-артільне, яке було організоване на основі розподілу праці при його виготовленні. Популяризація вбрання з українським маркером охоплювала низку заходів. По-перше, проводилося наукове вивчення традиційного українського вбрання шляхом збирання старожитностей, формування музейних колекцій та організації експозицій, що сприяло закріпленню статусу народного одягу як національного костюма, виразника етнічної ідентичності українського народу. По-друге, Полтавське губернське земство та Київське кустарне товариство опікувалися наданням інформаційної, технологічної, організаційної та матеріальної допомоги для створення осередків майстерень і артіль з виготовлення одягу з українським маркером. По-третє, ключовим моментом було відкриття постійно діючих складів-магазинів у Полтаві та Києві, які

¹⁹⁵ Бутник-Сіверський Б. С. Українське радянське народне мистецтво / Борис Степанович Бутник-Сіверський. – Київ : НА УРСР ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 1966. – 222 с., С. 57.

¹⁹⁶ Григор'єв Г. У старому Києві. Спогади / Григорій Григор'єв. – Київ : Радянський письменник, 1961. – 360 с., С. 74.

¹⁹⁷ Варивончик А. В. Про форми суспільної організації праці в галузі українського традиційного народного мистецтва вишивання / Анастасія Віталіївна Варивончик // Вісник КНУКіМ : зб. наук. пр. – 2012. – № 27. – С. 46–52, С. 48.

забезпечували реалізацію готових виробів та допомагали задовольнити попит з боку пересічних споживачів. По-четверте, було впроваджено рекламну кампанію з інформування широкого кола міських споживачів через друковані видання про можливість придбання та замовлення національно маркованого вбрання.

2.2. Етапи розвитку одягу з українським маркером у міській повсякденності

Вивчення українського традиційного вбрання завжди посідало чільне місце серед пріоритетних тем етнологічних досліджень. Потребує окремого висвітлення й феномен дифузії українського народного одягу в етнокультурне середовище міста. Необхідно з'ясувати, які внутрішні рушійні сили керували цим явищем, за яким механізмом відбувалися зміни в одязі, які етапи цього процесу можна виокремити. Між прийнятим європейським костюмом і народним одягом існувала велика дистанція, подолання якої в умовах поляризованої соціальної структури потребувало часу та механізму поступового наближення. Одним із проявів його статусно-змістовної адаптації було символічне використання одягу простого люду представниками вищих щаблів суспільства (аристократією і дворянством), прогресивного студентства та інтелігенції. Внутрішніми мотивами цього стало усвідомлення української ідентифікації, досягнення якої на духовному рівні потребувало матеріального вираження. Така візуалізація власних переконань була потрібна людині на психологічному рівні для конструювання нового формату інтерпретації себе. Враховуючи, що 90 % інформації людина сприймає через органи зору, створення зовнішньої моделі, яка несе в собі основні принципи й засоби формування реальності, має вагоме значення, оскільки будь-яке соціокультурне явище, якщо воно виходить за межі існуючих канонів, провокує створення нового зовнішнього образу. Духовний вибір майбутньої еліти служити національному розвитку українського народу було позначено й своєрідною посвятою в українство шляхом уведення народного вбрання в міські практики. Як зазначалось у попередньому підрозділі, це явище зародилось як певний субкультурний рух «хлопоманів» серед київського студентства в 1860–1970-х рр.,

пізніше це явище розвинулось як народницький рух. На кожному із цих історичних етапів були прийняті певні комплекси одягу, які передавали українську ідентифікацію, що потребує висвітлення.

Дифузія традиційного вбрання в міську культурну реальність розпочалася в другій половині XIX ст. та пройшла три стадії розвитку: маніфестного вдягання народного вбрання, адаптації його елементів до використання як побутового одягу та розробки нового модного вбрання під впливом народного костюма¹⁹⁸. Інтегрування традиційного українського вбрання в соціокультурне життя містян відбулося в кількох напрямках, які включали домашнє приватне побутування, публічне використання в різних соціальних обставинах та спеціальне його використання як сценічного костюма. Адаптація традиційного чоловічого й жіночого вбрання в урбаністичному соціальному просторі розвивалася виходячи з нерівних гендерних соціальних стартів та різних психологічних настанов. Тому доцільно окреслити особливості чоловічого, жіночого і дитячого одягу.

На етапі маніфестного вдягання українського традиційного вбрання, яке набуло поширення в другій половині XIX – на початку XX ст., характерним було використання всіх компонентів народного строю. Доступним засобом вираження української ідентифікації, який не потребував дозволу на здійснення з боку влади, стало фотографування в традиційному вбранні. Саме цей фактологічний матеріал ілюструє особливості українського вбрання, яке реально вдягали містяни, виступає для нас важливим джерелом вивчення проникнення сільського одягу в соціокультурний вимір міста. До сьогодні збереглися численні фотографії-маніфести, на яких зображені люди в повному комплекті українського народного костюма. В українському народному строї чітко простежується статево розмежування вбрання, а в міській інтерпретації воно набуває особливого вираження, про що йтиметься далі.

Вивчення світлин, які були зроблені в другій половині XIX – на початку XX ст., засвідчує, що український чоловічий образ ко-

¹⁹⁸ Олійник М. Виразення української ідентифікації в міському одязі (на прикладі життя родин Драгоманових і Косачів) / Марина Олійник // Народна творчість та етнологія. – 2014. – № 4. – С. 105–114, С. 113.

піював народний практично без залучення додаткових міських елементів¹⁹⁹. Відомо, що до комплексу чоловічого вбрання належали такі обов'язкові елементи: головний убір (смушева шапка чи солом'яний бриль), вишита сорочка, штани-шаровари на очкурі, заправлені в чоботи, широкий пояс, що його зав'язували поверх сорочки і штанів або верхнього плечового вбрання²⁰⁰. Важливим компонентом був верхній, як правило, демісезонний одяг, який зафіксовано на всіх фотографіях, а на деяких з них можна побачити свитку, накинуту на плечі. Необхідно наголосити, що присутність верхнього плечового вбрання та головного убору, зокрема смушевої шапки, була частиною вбрання, яке виконувало не тільки утилітарну функцію. Значно більшою мірою цей одяг виконував соціальну функцію презентації певного солідного іміджу, який передбачав демонстрацію всіх компонентів строю. Згадуючи своє дитинство на Полтавщині (кінець 1850 – початок 1860-х рр.), Олена Пчілка описувала зовнішній вигляд відвідувачів її батька: «Верходуб, таки добре старий, трохи мовби понурий, статечний такий, поважний, у синьому сукняному жупані (в старих людей ще були такі) <...> будиський Гайдай був для нас дивний своєю шапкою: приїздив у кобеньку з відлогою, чи “богородицею”, та мав на собі, зимою й літом, смушеву шапку, сиву, з “морозом”, з червоним довгим верхом, з кутасом, що спадав аж набік»²⁰¹.

У художній літературі із сюжетами сільського життя 1900-х рр. також знаходимо описи використання демісезонного вбрання влітку: «Починало ставати душно, бо сонце давно вже звернуло з півдня. Піт проймав Зінька, а вітер уже не прохолоджував, бо й сам став такий гарячий, мов з печі. <...> Він скинув чумарку, щоб не було так

¹⁹⁹ Олійник М. В. Український чоловічий одяг у побуті міської інтелігенції в другій половині XIX – першій половині XX століття / Марина Володимирівна Олійник // Народна творчість та етнологія. – 2015. – № 4. – С. 67–77.

²⁰⁰ Косміна О. Чоловіче традиційне вбрання кінця XIX – початку XX ст. / Оксана Косміна // Народна культура українців: життєвий цикл людини : історико-етнологічне дослідження : у 5 т. / Оксана Косміна. – Київ : Дуліби, 2013. – Т. 4 : Зрілість. Чоловіки. Чоловіча субкультура. – С. 125–134, С. 125.

²⁰¹ Олена Пчілка. Золоті дні золотого дитячого віку... : автобіографічний нарис / Олена Пчілка. – Київ : Веселка, 2011. – 79 с., С. 50.

душно, і зостався в самій гарно й рясно вишиваній сорочці з тонкого полотна. Відкотний комір злегка обіймав йому загорілу шию»²⁰².

Вдягання народного чоловічого одягу міськими мешканцями для демонстрації української ідентифікації включало «цитування» всіх його компонентів з відтворенням реального сільського вбрання. Більшість світлин створено наприкінці XIX ст., вони є постановочними, зробленими у фотосалонах. Кілька любительських світлин знято на тлі природи, їх слід датувати початком XX ст. Як приклад вибрано світлини, на яких зображені такі особи: М. Старицький, А. Лисенко, П. Мартинович, М. Кропивницький, В. Степаненко та М. Орел-Степняк, М. Вільшанський, М. Кремнев, М. Садовський, П. Саксаганський. Популярними були групові знімки в народному вбранні, зокрема хористів, акторів та учасників українських вечорів. Такі фотографії мали важливе значення в утвердженні та популяризації української національної ідеї. Власне, світлини ставали символом, що викликав емоційне переживання зв'язку з простим народом, який зберігав історичну пам'ять про минуле героїчне життя українського козацтва. Часто у свідомості широких мас український чоловічий селянський одяг автоматично сприймався як козацький.

Певне зацікавлення викликають світлини, зроблені в Одесі 1889 р., на яких зображено Ларису Косач, Михайла Косача та Маргариту Комарову. Потребує розшифрування й пояснення стрій Михайла. Він одягнений у вишивану сорочку, штани-шаровари, заправлені в чоботи. Верхнім вбранням слугує плечовий одяг задовжки до колін, прилеглого силуету із центральною застібкою на п'ять начіпних петель і гудзиків, які прикрашено сутажем у формі фігурних петель. Пілочка має підріз на лінії талії, який також оздоблено сутажем. Такий конструктивний устрій нагадує свиту. Однак свита за силуетом розширена, що забезпечує зручність рухів, а цей виріб повторює прямий силует сюртука, за лекалами якого його, очевидно, і було пошито. Рукав вшивний двошовний, оскільки чітко повторює положення руки, окат рукава має класич-

²⁰² Грінченко Б. Твори / Борис Грінченко. – Київ : Молодь, 1970. – 555 с., С. 192.

ну форму, типову для піджака та сюртука, по низу рукава пришито манжету, горловина відкрита з лежачим коміром, що за конфігурацією нагадує шалевий. На відстані близько 1 см від краю коміра й борта нашито сутаж, тканина має атласний відблиск. Вбрання всіх зображених осіб характеризується чітким дотриманням традиційного стилю, тому інтерпретувати його можна тільки як відтворений історичний одяг. За своїм зовнішнім виглядом він нагадує козацький каптан часів гетьмана Мазепи²⁰³. Можливо, цей каптан був виготовлений на замовлення Михайла, оскільки він ідеально підігнаний по його фігурі. У той час було модно фотографуватися в українському строї, тому багато ательє мали такі вироби, до того ж, як правило, до комплекту входив головний убір – смушева шапка, найчастіше зі шликом. Проте на цій фотографії в чоловічому строї немає такого важливого атрибуту, як смушева шапка, натомість Михайло Драгоманов тримає в руках книжку, що, безумовно, є просвітницьким міським символом.

Фотографування представників української інтелігенції в народному одязі було своєрідним маніфестом їхньої національної позиції, а їхня наявність в інтер'єрі житла господаря виступала певним транслятором його духовного світу. Серед вражень свого дитинства Остап Лисенко згадував таку подробицю: у кабінеті батька завжди стояла на столі фотографія Марка Лукича Кропивницького в українському строї з бандурою в руках. Цю світлинку він подарував з дарчим написом своїй хрещениці Галині, сестрі Остапа²⁰⁴. Знімок зберігається в експозиції ММЛ.

Отже, у другій половині XIX – на початку XX ст. використання народного строю для фотографування з метою вираження національної ідентифікації було поширене в практиках української інтелігенції. Як правило, використовували всі компоненти комплексу вбрання, а доступність сільського народного одягу робила його популярнішим, порівняно з історичним козацьким вбранням,

²⁰³ Аркас М. М. Історія України-Русі / Микола Миколайович Аркас. – Київ : Вища школа, 1993. – 414 с., С. 288.

²⁰⁴ Лисенко О. Спогади про батька / Остап Лисенко. – Київ : Музична Україна, 1991. – 367 с., С. 200.

що зберігалося в приватних збірках. Чоловічий козацький стрій чи його елементи могли виготовлятися на замовлення.

Окремого вивчення потребують фотографії-маніфести, на яких зображені жінки в українському строї. Вираження української ідентифікації в жіночому вбранні супроводжується посиленням естетичної функції вбрання через еклектичне поєднання з модними елементами європейського костюма. На світлинах 1867 р., кінця 1860-х рр. та 1875 р. Ольга Петрівна Косач (у дівочтві – Драгоманова) зображена в українському строї в поєднанні з модними криноліновими спідницями. Усі інші складові строю витримані в класичній інтерпретації з обов'язковою наявністю вишитої сорочки, керсетки, фартуха-запаски, разків намиста та силянки, що є локальною ознакою. На кількох фотографіях видно модні тогочасні аксесуари, а саме: брошку в Людмили Михайлівни Драгоманової, медальйон на модній стрічці в Олександри Антонівни Косач, браслет у Антоніни Макарової, яка вчителювала в м. Гадячі на Полтавщині (див. додаток Б). Так проявляється етнокультурний аспект, який видає зв'язок з міською культурою та соціальним станом зображених на цих світлинах особистостей.

Стилістична еклектичність українського вбрання і модного європейського жіночого костюма характерна для фотографій, на яких зображені персони, які через одягання елементів народного одягу демонструють визнання його високого естетичного рівня, що не обов'язково пов'язано зі свідомим українством. Фотографування в українському одязі було модним явищем міської культури, тому у фотосалонах був наявний спеціальний народний реквізит: частини дерева, що створювали натяк на близькість із живою природою, плетений тин, який імітував сільську вулицю, сіно на підлозі, особливі шпалери із сільським пейзажем.

На знімку, який було зроблено в київському салоні В. Висоцького на початку 1870-х рр., зображено двох невідомих жінок з кола знайомих Олександра Черняхівського. Вони вдягнені у вишиті сорочки разом з пишними спідницями-кринолінами, які виказують високий соціальний статус та дворянське походження. На жінці праворуч можна розгледіти силует корсету, який щільно стискає талію. Конструкція сорочок традиційна та складається зі стану, уставок, пришитих по утоку до стану, рукавів з рясною зборкою. Горловина оброблена

тонкою смужкою-обшивкою. Сорочки оздоблені вишивкою в техніці художня гладь, із шаховим орнаментом, на якому почергово зображені квіти й зірочки. Прикраси складаються з кількох разків світлого та темного намиста. За цими зображеннями можна припустити, що особи не є знавцями народної культури, оскільки відсутні важливі семантичні компоненти строю – головні убори, які виконують функцію позначення сімейного стану й вікового розподілу на дівчат, молодичь та літніх жінок. Таке використання народного вбрання свідчить про зацікавленість українською культурою, що, безумовно, є позитивним явищем, до того ж вишиті сорочки можна інтерпретувати як спробу передачі народного колориту в міському костюмі.

У спрощеному строї, який складається з вишитої сорочки, керсетки й спідниці із запаскою, зафіксовано на фото Фройляйн Амалію, економку маєтку Косачів. Її європейська зачіска не прикрашена головним убором, є традиційні разки намиста та модний браслет на руці. Олена Пчілка як добрий знавець символіки народного строю після одруження 1868 р. фотографувалася з покритою головою – у хустці (див. додаток Б). Тому фото 1867 р., на якому Ольга Петрівна вдягнена в сорочку з юпкою і спідницею, з намистом на шії і в хустці, найімовірніше, слід датувати пізніше 1868 р., коли Петро Косач одружився з Ольгою Драгомановою. На одній світлині кінця 1860-х рр., зроблених у Києві, Ольга Петрівна (Олена Пчілка) сфотографована в намітці.

На фотографії 1906 р. в дівочому українському строї Ізидори Косач наявний віночок зі штучних квітів зі стрічками, а в її подружки Наталії Дробишової на голові зав'язана хустка, ознака заміжньої жінки. На пізнішій світлині в українському вбранні Ізидора Косач-Борисова в очіпку, що дозволяє датувати знімок після 1912 р. коли вона побралася з Юрієм Борисовим. Фотознімки в українському вбранні для родини Косачів мали важливе значення, оскільки географія місць, де вони зроблені, дуже широка. Доводилося продумувати наперед необхідність такої фотосесії, спеціально для цього брати із собою в дорогу всі компоненти народного вбрання, які займали чимало місця. Окрім Києва, фотографії зроблено в Одесі, Відні, Варшаві, Ковелі та Криму. Мета створення таких світлин полягає в демонстрації української самосвідомості.

З розвитком українського руху покращувалося й змістове наповнення фотографій-маніфестів. Зникали зазначені вище моменти еклектики, одяг добирали прискіпливо з урахуванням усіх нормативно-регулюючих правил його використання в умовах традиційної культури. На багатьох світлинах представлено класичний варіант українського жіночого вбрання. Найдавніша його форма включала плахту із запаскою, однак з другої половини XIX ст. їх почали замінювати на зручніші спідниці та фартухи-запаски, пошиті майстрами-кустарями з фабричної тканини. Тому на багатьох міських фотографіях поясний одяг представлений спідницями: модними загальноєвропейськими чи народними, які наприкінці XIX – на початку XX ст. були вже поширеними серед сільських дівчат та молодиць. У повісті Б. Грінченка описано незадоволення старого селянина нововведеннями в жіночому вбранні: «Або ... колись було, молодиця, як несе обід орачам, то вбереться, як на великдень: візьме плахту гарну, розпустить намітку довгу, бо так треба до землі йти. От воно й родило і на вгороді й на полі. А тепер іде молодиця, прости господи, як та росوماха: у самому очіпку, ще й начоси повипускає, а замість плахти задрипана спідниця»²⁰⁵.

Більшість світлин, на яких до комплекту українського строю включено плахту із запаскою, було зроблено на початку XX ст., коли поширилося захоплення збиранням історичних видів народного одягу. Так, у журналі «Рідний край» надруковано таку відповідь на запит, де можна купити плахти: «Стародавні українські килими та плахти можна знайти тільки хіба на руках у окремих людей. Їх звичайно збирають музеї, це й бажано, щоб їх бачити могли усі»²⁰⁶.

Заміна плахт на спідниці була закономірним явищем розвитку народного одягу, в основі якого лежали економічні та раціоналізаторські важелі. Спідниці були доступнішими за ціною, оскільки їх купували готовими або шили з недорогого кубового ситцю фабричного виробництва. Важливим показником була їхня зручність в експлуатації, порівняно з плахтами, які потребували особливих фіксації через пояс-крайку. У спідницях сфотографовані Є. Забузь-

²⁰⁵ Грінченко Б. Твори / Борис Грінченко. – Київ : Молодь, 1970. – 555 с., С. 198.

²⁰⁶ Відповіді редакції // Рідний край. – 1906. – № 38. – С. 16.

ка (1882), О. Старицька, Л. Косач, О. Косач (1896), Л. Косач (1897), Н. Саксаганська (початок 1900-х рр.), М. Третяк (1911).

Найголовнішим компонентом жіночого строю була вишита сорочка, яка несе в собі найдавнішу інформацію про всі етапи розвитку українського одягу. Вивчення світлин другої половини XIX – початку XX ст. засвідчило побутування сорочок, виконаних у техніці лічильної гладі. Також зафіксовано сорочки з оздобою у вигляді квітів, виконаних як художньою вишивкою, так і простішою технікою – хрестиком. На багатьох фотознімках можна побачити, що в той час побутувала довга жіноча сорочка, оздоблена лиштвою вздовж краю виробу.

Таким чином, можна дійти висновку, що український жіночий одяг використовувався для передачі національного образу, крім того, на фотоматеріалах зафіксовано еклектичне поєднання народного стилю з модними елементами європейського костюма. На численних світлинах представлено класичні компоненти народного строю, які включали головний убір (віночок – для дівчат, намітку, хустку чи очіпок – для заміжньої жінки), вишиту довгу сорочку, керсетку, плахту із запаскою, спідницю з фартухом-запаскою, пояс-крайку та разки наміста.

На фотографіях киян, як правило, представлено строї Середньої Наддніпрянщини. Також трапляються комплекси, що презентують інші етнографічні регіони України: Полісся, Слобожанщину, Поділля тощо. В урбаністичних інтерпретаціях на перший план виступає загальноукраїнська ідентифікація вбрання. Місто стає своєрідним майданчиком інтеграції різних локальних варіантів народного одягу. Водночас регіональна функція вбрання, що раніше в традиційній культурі слугувала для впізнавання земляків як «своїх», з географічної площини переходить у духовний вимір виокремлення «своїх» за свідомою українською позицією. Для жіночих комплексів вбрання характерне еклектичне поєднання з модним одягом. Чоловічий стрій інколи містив козацький одяг, який виготовляли спеціально на замовлення. Дифузія українського вбрання в соціокультурне міське середовище перейшла у використання компонентів народного строю як побутового одягу.

На другому етапі урбаністичного розвитку традиційного українського вбрання відбувалася адаптація елементів народного

строю до міського одягу. Між першою і другою фазою розвитку не існувало прямої детермінації, часто ці процеси проходили одночасно, оскільки залежали від готовності особистості змінити свій зовнішній імідж прийнятої в суспільстві соціокультурної презентації «порядної людини» на новий – «неблагонадійний», «бунтарський», «мужицький», як його оцінювала офіційна влада.

Г. Григор'єв, придбавши фотографії українських діячів, серед яких була світлина Б. Грінченка в вишиванці, дійшов висновку, «що зовнішній вигляд видатної людини завжди відбиває його внутрішню суть»²⁰⁷. Так, Н. Полонська-Василенко звернула увагу на мистецтвознавця М. Могилянського: «Широка довга блюза без паса, яка нагадувала маляра за мольбертом, завжди з білим українським вишиваним комірцем, білий дитячого фасону капелюх – літом – і стара бараняча шапка – взимку»²⁰⁸. Коли 1909 р. Д. Дорошенко мав зустріти на вокзалі в Києві Андрія Франка, сина І. Франка, якого він ніколи не бачив, він помилково запитав молодого чоловіка, вдягненого у вишивану сорочку з червоною стрічкою: «Чи не ви Андрій Франко?»²⁰⁹. Типовим студентом-українцем у вишитій сорочці згадував В. Винниченка Ю. Тищенко-Сірий, який уперше відвідав його в Києві²¹⁰. Українське вбрання слугувало певним кодом впізнавання «своїх», людей близьких за світоглядною позицією.

Адаптаційні процеси функціонування в умовах міста мали свої особливості для народного чоловічого, жіночого та дитячого вбрання. Першими почали використовувати український народний одяг як повсякденний чоловіки, надаючи йому нового урбаністичного звучання. Суспільний рух національного самовизначення

²⁰⁷ Григор'єв Г. У старому Києві. Спогади / Григорій Григор'єв. – Київ : Радянський письменник, 1961. – 360 с., С. 203.

²⁰⁸ Полонська-Василенко Н. Спогади / Наталія Полонська-Василенко. – Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 591 с., С. 203.

²⁰⁹ Дорошенко Д. Мої спогади про давнє минуле (1901–1914 рр.) / Дмитро Дорошенко. – Київ : Темпора, 2007. – 272 с., С. 134.

²¹⁰ Тищенко-Сірий Ю. Участь В. К. Винниченка в революційному русі 1914–1916 рр. / Ю. Тищенко-Сірий // Володимир Винниченко. (Статті й матеріали) / Ю. Тищенко-Сірий. – Нью-Йорк : Українська вільна академія наук у США, 1953. – С. 42–56, С. 43.

породив особливий вид моди на етнічне позначення в одязі. Технічний інструментарій цього процесу був підготовлений, оскільки українська чоловіча сорочка відповідала абсолютно всім вимогам до тогочасного одягу. По-перше, вона мала глибоке символічне значення, її історична біографія несла в собі пам'ять про славу героїчного козацтва; по-друге, – за своїми матеріально-технічними показниками була зручною в експлуатації та ідеально вписувалась у формат європейського костюма; по-третє, – була гарною і подобалася жінкам, які часто вишивали сорочки для своїх близьких.

Таким чином, вишита сорочка стала місточком, що з'єднав, з одного боку, українську інтелігенцію і селянство, а з другого, – європейські й українські соціокультурні маркери. Підтвердженням цього слугують численні світлини, на яких чоловіки вдягнені у вишивані сорочки та класичні костюми. Найдавнішою на даний момент є світлиня 1864 р., на якій зафіксовано М. Кропивницького у вишитій сорочці та європейському піджаку. Таке поєднання є принципово новим способом вираження етнічної належності, оскільки змінився механізм її конструювання в одязі. Раніше зовнішній імідж добирався через «цитування», перенесення комплексу вбрання із системи сільської традиційної культури в соціальну презентацію міста. Він був важливим етапом у позначенні системи координат розвитку українських візуальних моделей. За вихідну позицію було взято формат традиційного комплексу вбрання.

Однак для того щоб стати об'єктивним виразником сутностей свого суспільства, одяг має розвиватися, узгоджуючись з усією системою його духовного та матеріального життя. Тому для подальшого розвитку українських маркерів необхідно було обрати новий, модернізований, формат. Це потребувало створення свого нового символу в одязі, що поєднував сучасність із вимогами до вбрання та національну орієнтованість як внутрішню змістовність.

У чоловічому вбранні, починаючи з кінця XIX ст., усталилася чітка форма костюма – «трійка», що з певними модифікаціями збереглася до нашого часу ²¹¹. Зовнішній вигляд піджачного костюма

²¹¹ Шевнюк О. Л. Історія костюма / Олена Леонідівна Шевнюк. – Київ : Знання, 2008. – 376 с., С. 266.

виник під впливом вимог до одягу чоловіків, які активно працювали й утворювали так званий третій стан, що впливав на розвиток капіталістичних відносин²¹². Слід зазначити, що вишиту сорочку як частину єдиного художнього образу носили саме в поєднанні з одягом, який став універсальним виразником демократичних стандартів у суспільстві. Такі види чоловічого вбрання, як сюртук, фрак, візитка, смокінг, могли бути в обігу тільки серед представників вищих суспільних станів. С. Єкельчик, сучасний дослідник українського руху, зазначає: «Якщо колонізатор носить сюртук або мундир, тобто де-націоналізований одяг, то справжньому патріоту слід відкинути цей “інтернаціоналізм” і залучити елементи національного вбрання»²¹³.

Інший соціальний маркер мав піджачний костюм, який став доступним одягом як у середовищі інтелігенції, так і серед робітників²¹⁴ та дещо уповільнено – серед селянства²¹⁵. Як приклад взято 33 світлини, що охоплюють період з 1864 р. до 1922 р.²¹⁶ На них можна побачити поєднання вишитої сорочки з тогочасним міським одягом (17 з них є частиною фондів МВДУК, 9 опубліковано в книзі Є. Чикаленка²¹⁷, 7 – у фотоальбомі Драгоманових-Косачів²¹⁸).

На фотографіях у міському вбранні й вишитих сорочках зображені такі особистості: М. Косач, Д. Дорошенко, М. Кривинюк, М. Садовський, М. Старицький, В. Дурдуківський, С. Єфремов, П. Сакса-

²¹² Миронов В. Міський костюм на Україні (кінець XIX – початок XX ст.) / Вадим Миронов // Народна творчість та етнографія. – 1971. – № 5. – С. 20–29, С. 20.

²¹³ Єкельчик С. Українофіли. Світ українських патріотів другої половини XIX століття / Сергій Єкельчик. – Київ : КІС, 2010. – 267 с., С. 22–23.

²¹⁴ Ривош Я. Н. Время и вещи / Яков Наумович Ривош. – Москва : Искусство, 1990. – 304 с., С. 105.

²¹⁵ Щербій Г. Символіка народного костюма / Г. Щербій, Н. Гурошева // Українці : історико-етнографічна монографія : у 2 кн. / Г. Щербій, Н. Гурошева. – Опішне : 1999. – С. 97–120, С. 114.

²¹⁶ Олійник М. В. Український чоловічий одяг у побуті міської інтелігенції в другій половині XIX – першій половині XX століття / Марина Володимирівна Олійник // Народна творчість та етнологія. – 2015. – № 4. – С. 67–77.

²¹⁷ Чикаленко Є. Спогади (1861–1907) / Євген Чикаленко. – Київ : Темпора, 2011. – 544 с.

²¹⁸ Скрипка Т. Родові гнізда Драгоманових-Косачів: їх устрій та культура / Тамара Скрипка. – Київ : Темпора, 2013. – 656 с.

ганський, П. Коваленко, В. Винниченко, Б. Грінченко, І. Стешенко, В. Степаненко, В. Самійленко, Є. Чикаленко, Л. Чикаленко, П. Чикаленко та ін. Збереглася єдина світлина М. Драгоманова у вишитій сорочці та піджаку. Про його зовнішність залишила свідчення донька Лідія Драгоманів-Шишманова: «Дома він здебільш носив українську сорочку під в'язаним жилетом із рукавами»²¹⁹.

Важливо зазначити, що частина інтелігенції, яка пропагувала народне вбрання, стала адептом і нового урбанізованого способу вираження національної ідентичності. До таких постатей належать М. Старицький, М. Садовський та П. Саксаганський. Відомий український художник Фотій Красицький 1904 р. намалював Михайла Старицького у вишитій сорочці й піджаку²²⁰. У такому вбранні Михайла Петровича проводжали в останню путь, що зафіксовано на графічній роботі І. Бурячка «М. П. Старицький на смертному одрі»²²¹. На двох фотографіях початку 1900-х рр. М. Старицький одягнений у вишиту сорочку в комбінуванні із загальноєвропейським костюмом.

Аналіз зовнішнього вигляду вбрання, зображеного на світлинах, дає інформацію про художньо-конструктивні характеристики вишитих сорочок, що побутували. Серед 33-х зафіксованих сорочок 23 мали комір-стійку, а 10 – стояче-відкладний комір, який називали «виложистий». За способом оформлення застібки 8 сорочок із коміром-стійкою мали манишку зі зміщеним розрізом для застібки. Важливим конструктивним показником усіх сорочок є відповідність головному принципу традиційного крою – суцільнокроєний перед сорочки. Це доводить, що всі наведені приклади можна зарахувати до народного вбрання, у якому прихована магічна функція – заборона на членування, тобто розріз по центральній лінії симетрії сорочки. Низ рукавів для більшості сорочок обробляли швом у підгін

²¹⁹ Драгоманів-Шишманова Л. Зі споминів про М. Драгоманова / Лідія Драгоманів-Шишманова // Михайло Драгоманов у спогадах / Ірина Антонович. – Київ : Либідь, 2012. – С. 287–303, С. 289.

²²⁰ Калашнікова Р. Зібрання творів образотворчого мистецтва з колекції І. І. Стешенко / Регіна Калашнікова // Пам'ятки України. – 2014. – № 10 (208). – С. 44–49, С. 44.

²²¹ Там само. – С. 48.

із закритим зрізом. Якщо сорочка мала стояче-відкладний комір, то рукав міг закінчуватися пришивною манжетою. У ММС зберігається меморіальна вишита чоловіча сорочка з фабричного полотна, з коміром-стійкою, оздоблена вишивкою хрестиком уздовж пазушки, низ рукава оброблено швом у підгин і вишито тонкою смужкою. Сорочка могла бути виконана на замовлення спеціально для М. Старицького, оскільки крій і конструктивно-декоративні елементи характерні для Центральної Київщини, але вишивка хрестиком з поєднанням червоного, гірчичного, жовтого, сірого та коричневого кольорів не властива цьому регіону, радше вказує на авторську роботу. У записах І. Стешенка, зятя Михайла Петровича, є технічний рисунок сорочки, яку носили на випуск під пояс, зі стояче-відкладним коміром та широкою смужкою вишивки по низу вільних рукавів і вгорі коміра та по рукаву біля з'єднання з проймою.

До вишитих сорочок використовували такі декоративні елементи: сплетений з ниток шнурок з китицями або помпонами, шовкова стрічка, що зав'язувалася на вузлик чи бант. На основі опрацьованого фотоматеріалу слід констатувати, що разом з вишитою сорочкою використовували такі види плечового чоловічого одягу: студентський мундир, тужурка, піджак, жилет, пальто. Вишиті сорочки, що побутували в середовищі інтелігенції Києва, включали форми, типові як для Київщини, так і для інших територій України. Внутрішнім мотивом носіння української сорочки з тогочасним одягом було бажання виразити національну ідентифікацію. Це могло бути вільно реалізовано в приватному житті, але при організації публічних громадських заходів з українським змістом необхідно було оформлювати дозвіл на їх проведення, що автоматично обмежувало використання українського вбрання як публічного одягу.

Досліджуючи повсякдення українських міст, історик О. Вільшанська звернула увагу на українські риси у вбранні інтелігенції, які передавалися через деталі: намисто, пояс чи народна вишивка на одязі ²²².

²²² Вільшанська О. Л. Мода у повсякденному житті міського населення України кінця XIX – початку XX ст. / Оксана Леонідівна Вільшанська // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2007. – С. 309–322, С. 319.

Особливий шлях адаптації до використання в умовах міста проходила жіноча сорочка. По-перше, у другій половині XIX ст. тільки-но розпочалися процеси, пов'язані з опануванням жінками соціального простору чоловіків. До цього право мати власний світогляд і демонструвати його у своєму іміджі було закріплено за чоловіками, традиційно жінки вибудовували презентацію своєї зовнішності винятково в естетичній парадигмі. По-друге, на відміну від чоловічої сорочки, яка була інформаційно й технічно підготовлена до використання в умовах міста, жіноча мала багато важливих, проте архаїчних рис, які гальмували її застосування на рівні з тогочасним одягом. Багатофункціональність сорочки як натільного й верхнього вбрання, «сакральність» її конструкції, що несли в собі багато магічно-оберегових навантажень, накладалися на консервативність жіночої психології, яка ставала на заваді модернізації українського вбрання. За свідченнями Є. Чикаленка, жіноче селянське вбрання також повільно змінювалося: «Жінки взагалі консервативніші за чоловіків і до чого звикнуть з дитячих літ, то тримаються того міцніше за чоловіків; тим треба пояснити, що на Україні тільки жінки досі зберегли національну одягу»²²³. На нашу думку, це пов'язано також із соціальною нереалізованістю жінок, недоступністю отримання освіти на селі, тому основний вид заробітку обмежувався сільськогосподарською працею.

З новими феміністичними рухами жінки почали претендувати на новий статус у суспільстві з фінансовою незалежністю від чоловіків і реалізацію своїх здібностей та амбіцій. Цьому сприяли Вищі жіночі курси в Києві, які були відкриті 1878 р. і проіснували до 1889 р., а 1906 р. знову були відновлені²²⁴. Опанування професій учителя, лікаря, інженера дозволило жінкам конкурувати з чоловіками в інтелектуальній діяльності. Це потребувало від них бути активними і мобільними не тільки духовно, але й фізично, тому до одягу висувалися нові вимоги практичності.

²²³ Чикаленко Є. Спогади (1861–1907) / Євген Чикаленко. – Київ : Темпора, 2011. – 544 с., С. 137.

²²⁴ Кобченко К. Слухачки Київських вищих жіночих курсів: груповий портрет / Катерина Кобченко // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. – 2002. – Вип. 12. – С. 49–54, С. 50, 53.

У конструктивному устрої будь-якого вбрання закладається його функціональність, а в художньому вирішенні – відповідність естетичним еталонам свого часу. Найзручнішим вбранням стали блузки і спідниці, які створили нові можливості для комбінування, крім того, порівняно із сукнями, вони значно практичніші в догляді. Оскільки народна сорочка за своїми геометричними параметрами була подібна до довгої сукні, виникла необхідність наблизити її до параметрів блузки завдовжки до лінії стегон. Такі модернізаційні процеси були незворотними, і сьогодні чітко показує, що це був правильний і закономірний виток еволюції українського вбрання. Необхідно зауважити, що такий конструктивний прийом членування нижче лінії талії у результаті якого довга сорочка розділяється на блузку й спідницю, був наявний у жіночому одязі на Галичині. Це зафіксовано Хв. Вовком, який описував розподіл сорочки на два види вбрання – сорочку й «подолок» або «спідник», що було особливо характерно для бойків і лемків ²²⁵.

Використання модифікованої сорочки трапляється в побуті містян, що відображає світське ставлення до вбрання, у якому давно зникла оберегово-магічна функція. Так, українська сорочка Марії Максимович була виготовлена з фабричної тканини в середині XIX ст., а її довжина закінчувалася на рівні стегон ²²⁶. У Волинському краєзнавчому музеї зберігається недовга сорочка, яку вишила Леся Українка та подарувала своїй няні Варварі Дмитрук ²²⁷. Заміну в побутовому одязі довгих традиційних сорочок на коротші прийнято пояснювати впливом одягу робітників у передреволюційний період ²²⁸. На нашу думку, першопричиною є поширення уніфіко-

²²⁵ Волков Ф. К. Одежда / Ф. К. Волков // Украинский народ в его прошлом и настоящем / Ф. К. Волков. – Петроград : Типография т-ва «Общественная Польза», 1916. – Т. 2. – С. 543–595, С. 568.

²²⁶ Карпенко О. Сорочка Марії Максимович / Ольга Карпенко // Народна творчість та етнологія. – 2012. – № 1. – С. 75–78, С. 75.

²²⁷ Пономар Л. Збережена спадщина (Волинський краєзнавчий музей сьогодні) / Людмила Пономар // Народна творчість та етнологія. – 2014. – № 6. – С. 81–82, С. 81.

²²⁸ Одежда // Народы европейской части СССР. – Москва : Наука, 1964. – Т. 1. – С. 664–677, С. 673.

ваного одягу, який ставав частиною системи міської ідентифікації. Така модернізація вбрання була закономірним явищем. Л. Булгакова-Ситник виокремлює такий тип подільських сорочок, як «сорочка-блюзка», що набула розповсюдження на початку ХХ ст. і яку виготовляли з фабричних тканин полотняного переплетення – міткалю або батисту²²⁹.

На другому етапі входження народного вбрання в міські реалії ми спостерігаємо побутування українського жіночого одягу як святкового, пов'язаного з календарно-обрядовим та родинно-сімейним циклом українців. Так, на фотографії, зроблених на Великдень 1906 р., серед молоді в міському вбранні можна побачити Ізидору Косач, яка вдягнена у вишивану сорочку з разками намиста, спідницю з фартухом-запаскою, який зафіксований поясом-крайкою. Відсутність такого декору, як віночок зі штучних квітів підкреслює невимушеність приватних обставин використання компонентів традиційного строю. На інших сімейних світлинах Косачів можна побачити поєднання елементів жіночого строю, зокрема запаски-фартуха, з тогочасним повсякденним одягом. Серед української інтелігенції помітним явищем було використання в приватних, «домашніх», практиках таких компонентів жіночого народного строю, як вишивана сорочка, керсетка, спідниця, прикраси у вигляді намиста. Тому на фотографіях, на яких зафіксовані сюжети сімейних вечорів, гостин, пікніків можна побачити молодих дівчат у традиційному одязі. Наприклад, К. Антонович згадувала Христину Алчевську: «Була вона дуже гарна, але коли одягала українське убрання, то була такою красунею, що звертала на себе загальну увагу»²³⁰. Очевидно, йдеться про влаштування дружніх зустрічей. Організацію українських вечірок можна трактувати як новий урбаністичний варіант «вулиці», мета якої в народній традиції полягає в спілкуванні молоді, пошуку своєї пари для шлюбу.

²²⁹ Булгакова-Ситник Л. Подільська народна вишивка: Етнографічний аспект / Людмила Булгакова-Ситник. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2010. – 336 с., С. 200.

²³⁰ Антонович К. З моїх споминів. Ч. 2 / Катерина Антонович. – Вінніпег : Українська вільна академія наук, 1966. – 80 с., С. 37. – (Серія «Літопис УВАН». Ч. 24).

Відносно сприятливою можна назвати ситуацію щодо застосування дитячого українського вбрання як побутового ²³¹. Світ дитини, хоч і був зорієнтований на соціальні стандарти дорослих, проте поза навчальними закладами формувався залежно від стилю виховання, прийнятого в кожній окремій сім'ї.

Найдавнішою фотографією, на якій зображено дитячий український одяг, є світлина 1855–1856 рр. з Ольгою Петрівною Драгомановою. Це постановочне фото зроблене в київському салоні, коли одержання зображення передбачало спеціальну підготовку: вибір одягу й прикрас, позування під керівництвом фотографа-професіонала. Український образ маленької дворянки презентований віночком зі штучних квітів, вишитою сорочкою, імовірно, білим по білому, що характерно для Полтавщини, разками намиста, поясом-крайкою фабричного виробництва з поперечними смугами, картатою спідницею європейського трапецієподібного силуету, що слугує натяком на народну картату прямокутну плахту, та дитячими смугастими панчохами й черевиками. Мати Ольги Петрівни Косач, вочевидь, любила купувати гарні панчохи для своїх рідних, оскільки в листах до «милої бабусі» Леся часто дякувала за «чулки», які вона їй висилала ²³². Ольга Петрівна Косач як знавець і дослідник української народної вишивки чудово розуміла, яке важливе виховне значення мало використання традиційного одягу у формуванні українського світогляду. Як відомо, саме дитячі переживання істотно впливають на підсвідому сферу, що, на думку психоаналітиків, часто визначає поведінку людини протягом усього життя. Тому важливо було розвинути міську традицію використання українського вбрання з наймолодшого віку, щоб діти перебували серед яскравих, позитивних і красивих образів.

В умовах сільської культури використання саморобного одягу було єдиним шляхом задоволення потреб життєзабезпечен-

²³¹ Олійник М. Традиційний дитячий одяг українців в умовах міської культури в другій половині XIX – на початку XX століття (на прикладі Києва) / Марина Олійник // Матеріали до української етнології : зб. наук. пр. – 2015. – Вип. 14 (17) – С. 129–140.

²³² Леся Українка. Твори : у 12 т. – Київ : Наукова думка, 1978. – Т. 10. – 542 с., С. 11, 13, 18.

ня, який створив умовно «ідеальні» можливості для формування самобутньої культури з окресленими естетичними канонами. У міських практиках вибір українського дитячого вбрання став інструментарієм передачі української ідентифікації. Водночас відбулася важлива зміна рівнів відновлення етнокультурної самоідентифікації. У традиційній культурі одяг виконує репрезентативну функцію системи ідентифікацій, що включає зв'язки «родина – дитина – місцева громада». Нормативно-регулятивні правила використання вбрання також були «саморобними», тобто розробленими в певному населеному пункті. Міська культура побутування вбрання залучає народний одяг в нові відносини «родина – дитина – міська громадськість», при цьому нормативно-регулятивні правила застосування народного одягу певною мірою підпадають під вплив вимог до одягу, які сформувалися в місті. Так, традиційний дитячий одяг був у побуті родин, які пропагували українську культуру та були новаторами в створенні нової урбаністичної традиції його використання. Відомо, що українська письменниця Марко Вовчок ще 1857 р. вдягала свого чотирирічного сина в червоні шаровари «завширшки з Чорне море» та чоботи, щоб він був «справжнім запорізьким козаком»²³³. Дитячим українським одягом також послуговувалися в родинах, де зберігався зв'язок із сільською культурою. Наприклад, поміщик П. Хитрово, взяв за нешлюбну жінку селянку Ю. Каменцеву, їхня донька носила в Києві українське вбрання²³⁴.

У другій половині XIX ст. виникали окремі осередки, у родинному побуті яких народний дитячий одяг мав важливе значення для виховання свідомих українців. До них належать сім'ї Косачів, Старицьких та Лисенків. Особливу роль відіграла родина Косачів, про яку говорили як про «цілком українську родину»²³⁵. Зокрема,

²³³ Екельчик С. Человеческое тело и национальная мифология: некоторые мотивы украинского национального возрождения XIX века / Сергей Екельчик // Ab Imperio. – 2006. – № 3. – С. 23–54, С. 36.

²³⁴ Полонська-Василенко Н. Спогади / Наталія Полонська-Василенко. – Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 591 с., С. 128.

²³⁵ Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. – Київ : Музична Україна, 2003. – Т. 1. – 344 с., С. 233.

М. Старицький «ставив усім на зразок пані Косач, яка в своїй родині викинула з ужитку всяку московщину»²³⁶.

У своїх спогадах Людмила Старицька-Черняхівська так згадувала своє дитинство: «Ми балакали по-українськи, і батьки балакали до нас скрізь по-українськи; нас вбирали дуже часто в українські вбрання. І звичайно, і тим, і другим звертали ми на себе увагу, а разом з нею глум, посміх, кепкування, презирство»²³⁷. Також вона згадувала випадок, коли під час прогулянки в Ботанічному саду вони зустріли агресивне ставлення до себе через українське вбрання та «мужицьку» мову.

Розповсюдження народного дитячого одягу відбувалося у двох напрямках: через зв'язок між поколіннями батьків і дітей усередині родин та шляхом виведення його з приватного в суспільне публічне життя. Якщо в сільському побутуванні використання святкового дитячого вбрання було можливе під час свят календарно-обрядового циклу, то в місті з'явилися урбаністичні форми культурного життя, а саме – театр та літературно-мистецькі заходи. Л. Старицька-Черняхівська так описала підготовку до виходу в театр 1882 р.: «І коли ми вбирали наші вкраїнські убрання, нас охоплювало те почуття, яке, мабуть, стискало груди молодого лицаря, коли його вперше підперізувано лицарським мечем. Минули часи, давні часи! І сміх і жаль бере, коли згадуєш тепер цю убогу дитячу демонстрацію, якою і ми ніби причинялися до великого діла. Вишивана сорочка і голосна українська розмова в театрі. Сердешні засоби! Але й вони відповідали тій глині, якою стуляє муляр одну до одної великі цеглини мурів»²³⁸. Збереглася світлина 1882 р. чотирнадцятирічної Л. Старицької.

Так традиція вшанування пам'яті Т. Шевченка, започаткована серед свідомої молоді і підтримана старшим поколінням, перейшла

²³⁶ Там само. – С. 252.

²³⁷ Старицька-Черняхівська Л. Вибрані твори. Драматичні твори. Проза. Поезія. Мемуари / Людмила Старицька-Черняхівська. – Київ : Наукова думка, 2000. – 848 с., С. 633.

²³⁸ Старицька-Черняхівська Л. Вибрані твори. Драматичні твори. Проза. Поезія. Мемуари / Людмила Старицька-Черняхівська. – Київ : Наукова думка, 2000. – 848 с., С. 634.

в дитячий світ. На таких вечорах намагалися створювати українську атмосферу і через одягання українського вбрання. Відомо про дитяче свято на Шевченків день, влаштоване в господі Ольги Цвітковської 1883 р.²³⁹ Важко переоцінити значення цієї традиції та її вплив на українську духовність, при цьому відбувалося формування української ідентифікації через використання вбрання. Така виховна функція працювала в традиційній культурі автоматично.

У фондах ММС зберігається групова фотографія з дитячого свята з ушанування пам'яті Т. Шевченка 1909 р. Усі 19 дітей одягнені в традиційний український одяг, орієнтовний вік дівчаток і хлопчиків – від 3 до 12 років. Стаття, яка висвітлює святкування вечора пам'яті Тараса Шевченка в Українському клубі в 1909 р. доповнена 8-ма фотографіями дітей в українському одязі²⁴⁰. Такі практики залучали народний дитячий одяг до тогочасного українського життя не тільки в контексті обрядової культури, але й інтегрували його до світського використання, утвердивши зовнішню модель вбрання для українського дитячого тематичного свята.

Використання українського одягу як сценічного мало місце в ігровій діяльності дітей, що відбивало практику дорослих, яку діти завжди моделюють при організації свого дозвілля. Збереглася фотографія, на якій зображено двох дітей 10–12 років в українських костюмах під час домашнього спектаклю в Косачів. Усі компоненти строю на першій дівчині відповідають святковому одягу селян: стрічка на голові, вишита сорочка, керсетка, спідниця з кубового ситцю в дрібний малюнок, по низу оздоблена темною стрічкою, фартух-попередник з нашитю бейкою по низу, на шиї разки намиста. У вбранні другої дівчини простежується еkleктика: модна спідниця, імовірно, з шовкової тканини з характерним блиском та білий фартух. На другій світлині зафіксовано групу дітей з аматорської постановки «Наталки Полтавки» в маєтку Требінського, який колись належав М. Старицькому. Серед дітей зображена Ірина Сте-

²³⁹ Гнатенко В. Український національний скарб (До 200-річчя з дня народження Т. Шевченка) [Електронний ресурс] / В. Гнатенко // Шевченкознавчі студії. – 2012. – Вип. 15. – Режим доступу : nbuv.gov.ua/j-pdf/Shs_2012_15_20.pdf.

²⁴⁰ Сулима Т. Дитяче свято в пам'ять Т. Шевченка / Тетяна Сулима // Молода Україна. – 1909. – № 3. – С. 3–8.

шенко, онучка М. Старицького, дочка Костянтина Аркадійовича Требінського, та діти його службовців. На цій фотографії частина героїв представлена в сценічній формі, що нагадує принцип стилізації під час народних святкових дійств, коли одяг втрачає своє щоденне значення і набуває нового маскарадно-карнавального змісту. В образах передаються важливі знаки статусності дорослого одягу: вінок у Наталки, хустка в Терпилихи, смушева шапка в Петра. Частина одягу могла бути взята в місцевих селян.

На численних світлинах можна побачити дітей усіх вікових категорій – від 1 до 16 років, одягнених в українське вбрання. На них зображені відомі діячі української культури та їхні діти, представники родин Косачів, Драгоманових, Старицьких, Лисенків, Грушевських, Чикаленків, Саксаганського, Могилянського, Алчевських, Рильських, Грінченків та ін.

Одягом для немовлят слугувала сорочка-льоля з мінімальним застосуванням оберегової вишивки. Вбрання дітей для двох-трьох років презентовано різноманітними комплектами. Приміром, дворічна Оксана Косач на фото 1884 р. вдягнена в спеціально виготовлений для маленької дівчинки український стрій, який включає вишиту сорочку, спідницю, вишитий лічильною гладдю фартух, керсетку; крім того, на дівчині можна побачити коралове намисто і зав'язану на голові стрічку. На наступній світлинці вона вбрана більш буденно: у вишиту сорочку, прикрашену намистом, і спідничку, на голові – віночок зі штучних квітів.

Микола Косач у трирічному віці (1887–1888) зафіксований на фото в одязі верхнього асортименту – у свитці з коміром-стійкою, широких штанцях, заправлених у чобітки. У 1911 р. він сфотографований зі своїм сином Юрієм в аналогічній свиті й кашкеті, а хлопчик зодягнений у шорти і темні панчохи. На фото 1912 р. Юрій Косач у вишиваній сорочці й шортах гуляє на вулиці, у народній сорочці, шортах і панчохах можна побачити Юрка Дегена. Наведені приклади підтверджують тенденцію до поєднання вишиваної сорочки як головного виразника етнічної ідентифікації зі зручним тогочасним одягом.

Звертає на себе увагу той факт, що на дитячих фотографіях дівчата, починаючи з двох років, до вишитої сорочки обов'язково

вдягали намісто. Деякі постановочні світлини дітей віком 4–7 років зроблені в ательє, причому дівчаток сфотографовано босими, очевидно, щоб посилити етнографічний ефект. Вік 8–12 років представлений на світлині Лесі з братом Михайлом. Дівчинка вдягнена у вишиту сорочку з картатим жилетом і спідницею, що відповідали моді, а хлопчик – у народну сорочку, штани, заправлені в чоботи, двобортний сюртук з басонними гудзиками та коміром-стійкою. Народна сорочка була популярним дитячим одягом.

Вбрання дітей 13–16 років зафіксовано на світлинах дівчат та груповому фото учасників дитячого ранку в Українському клубі. З початком його діяльності виховна функція вбрання реалізувалася вже не тільки в межах сім'ї, але й увійшла в офіційне громадське життя широкого загалу, що заклало підвалини для його майбутньої ролі в житті суспільства.

На третьому етапі проникнення народного одягу в культурне середовище міста розпочалися процеси трансформації елементів народного вбрання та створення нового модного одягу з українським позначенням. Високий естетичний рівень художньо-конструктивного вирішення українського строю впливав на прийняті еталони краси і, незважаючи на переважання загальноєвропейських форм одягу, сприяв появі національних рис у тогочасному вбранні ²⁴¹. Загальновідомо, що вбрання є доволі рухомою складовою народної культури й перебуває в певній залежності від загальноприйнятих естетичних канонів на кожному історичному етапі. Наприкінці XIX ст. народний одяг зазнав суттєвого впливу з боку такого явища, як мода. На думку Б. Крижановського, традиційне вбрання «вбирає в себе моду, яка приходить з міста, що його ми повинні розглядати як провідника загальноєвропейської цивілізації» ²⁴². Проте вплив відбувався й у зворотному напрямі, починаючи

²⁴¹ Шестопалова Ю. А. Еволюція ідеалу краси в динаміці української моди (кінець XIX – початок XXI століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.01. «Теорія та історія культури» / Шестопалова Юлія Анатоліївна. – Київ, 2007. – 23 с., С. 11.

²⁴² Крижановський Б. Вивчення народного мистецтва в етнологічних дослідках / Борис Крижановський // Етнографічний вісник. – 1927. – Т. 5. – Ч. 3. – С. 118–125, С. 120.

з 1900-х рр.²⁴³ Виникають прецеденти виготовлення вбрання, яке могло передавати національну ідентифікацію через застосування українського оздоблення. Новий напрям створення одягу з українськими ознаками був пов'язаний з українською інтерпретацією стилю модерн. Під патронатом Київського кустарного товариства виникала нова форма організації розробки виробів з вишивкою професійними художниками й модельєрами в спеціальних артілях, у мережу яких входило, за даними Є. Спаської, «до 30 кустарних пунктів в Київській, та інших губерніях. Воно мало в Києві крамницю, склад, музей зразків»²⁴⁴. Олена Пчілка, Леся Українка, Марія Заньковецька намагалися утвердити й популяризувати нову моду сецесії з національним позначенням²⁴⁵.

Можна простежити певні спроби зародження українського позначення в модному одязі стилю модерн або сецесії. На знімку 1905 р. зафіксовано Вікторію Чикаленко в білій, очевидно, лляній блузці без коміра з прямокутною формою горловини та вишивним вузьким рукавом, що відповідає модному крою. Композиційним центром виробу є геометричний орнамент, виконаний одноколірною вишивкою в техніці лічильної гладі. На фотографії 1909 р. Ганна Чикаленко вдягнена в модерну сукню з білою вставкою по верху, яка оздоблена типовою народною вишивкою в лічильній техніці.

О. Косач розуміла, що розпочалися незворотні етнокультурні процеси зустрічі «старої школи» традиційного мистецтва з новим стилем модерн, і була оборонцем класичних здобутків українського стилю від небезпечного декадентства. Слід зазначити, що на практиці Олена Пчілка вдавалася до сміливих експериментів, зокрема використала старовинну лічильну техніку вишивки й вирі-

²⁴³ Гончар К. Взаємодія народного та професійного декоративно-прикладного мистецтва в 1900–1990 рр. / Катерина Гончар // Художня культура. Актуальні проблеми. – 2013. – № 9. – С. 241–251.

²⁴⁴ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 48-5, од. зб. 69. Спаська Є. Ю. Промислова вишивка Київщини. Стаття. 1929–1932 рр. (Матеріали до історії промислової вишивки Київщини). – 58 арк., Арк. 8.

²⁴⁵ Кара-Васильєва Т. Декоративне мистецтво України ХХ століття. У пошуках «великого стилю» / Т. Кара-Васильєва, З. Чегусова. – Київ : Либідь, 2005. – 280 с., С. 40.

зування для оздоблення строгого білого коміра, яким прикрасила власну чорну ділову сукню, що відображено на світлинах 1912 р. За цим принципом Ізидора Косач оздобила чорну блузку вишитим білим коміром, що зафіксовано на світлинах 1911 р.

Якість світлини 1912 р. дозволяє припустити з високою ймовірністю, що білу блузку в стилі модерн на Лесі Українці прикрашено українською вишивкою білим по білому з використанням техніки лічильної гладі. Застосування аналогічної практики з достовірною фіксацією можна побачити на фотографії Ізидори Косач 1911 р. Вона вдягнена в білу блузку, яка знаменувала рух за емансипацію жінок, оскільки показувала запозичення наскрізної центрально-бортної застіжки на гудзики та стояче-відкладного коміра. Ексклюзивним елементом є оздоба лічильною гладдю з вирізуванням по коміру та розташуванням вздовж застіжки мережки білим по білому в техніці настилування. Цікаво, що її візерунок повторює мережку на сорочці, яку вишила Леся Українка для маленького Михайла Кривинюка. Такий рапорт вишивки можна побачити на зразках вишивок О. Косач-Кривинюк, які представлені в експозиції Музею Лесі Українки.

Майже немає ознак модного вбрання з українським позначенням у чоловічому вбранні. Це є цілком закономірним явищем, оскільки для чоловіків питання практичності та утилітарності в ті часи превалювали над моментами модності, стильності. Нові модифікації в конструктивному устрої чоловічої вишитої сорочки розпочалися за радянських часів, про що йтиметься нижче.

Висновки до другого розділу. У другій половині XIX – на початку XX ст. у повсякденному житті киян, окрім загальноєвропейського костюма, побутовували комплекси українського вбрання. Це явище пов'язане з кількома рівнями соціокультурної взаємодії. На першому відбувалося перенесення традиційної культури в міські реалії через міграцію селян. Соціально-економічний чинник побутування народного вбрання показує, що робоча міграція ставала впливовим фактором наявності українського народного вбрання в міських реаліях. Релігійно-обрядовий чинник використання народного одягу відображає події календарно-обрядового та родинно-сімейного циклу.

На другому рівні відбулося проникнення українського вбрання в побут носіїв міської культури – аристократії, міщанства та інтелігенції, яка в другій половині XIX ст. сформувалась як соціальний прошарок. Розвиток національної самосвідомості стимулював використання народного одягу з метою вираження української ідентифікації. З цим явищем тісно пов'язаний культурно-мистецький чинник, який включає розвиток національного театру та українських тематичних заходів, які беруть початок з вечорів пам'яті Т. Шевченка.

Художньо-виробничий фактор розповсюдження народного вбрання відображає основні способи виготовлення одягу в умовах міста: самодіяльність населення, професійне виробництво артілей, майстерень тощо, які виникли на початку XX ст.

Вивчення процесу проникнення українського одягу в соціокультурний вимір міста показало поетапність цього явища. Спочатку відбулося символічне вдягання народного вбрання серед певного кола інтелігенції для вираження свідомого українства. При цьому використовували всі компоненти традиційного строю, у чоловічому одязі вони чітко повторювали народні, а в жіночому могли містити еkleктику з модними складовими костюма. Фотографування в українському одязі стало найдоступнішою формою демонстрації своїх національних переконань. Побутування традиційного вбрання спочатку ввійшло в приватну сферу життя, після чого було здійснено спроби ввести його в публічну площину.

На другому етапі відбулася адаптація найважливішого компонента строю – вишитої сорочки – до використання разом з міським вбранням. Ці процеси розпочалися в чоловічому вбранні, а згодом – у жіночому, що пояснюється відмінними гендерними соціальними позиціями. Використання дитячого українського вбрання як побутового одягу стало перспективним напрямом його розповсюдження в міських практиках. На третьому етапі було започатковано новий напрям українського позначення шляхом розробки модного одягу з українським оздобленням.

РОЗДІЛ 3

УКРАЇНСЬКЕ ВБРАННЯ В МІСЬКОМУ ПОБУТІ КИЯН У XX – НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

Зі встановленням більшовицької влади на частині українських земель було утворено УРСР, яка за договором від 28 грудня 1920 р. вступала у воєнний та господарський союз з РСФРР¹. З 1920 р. по серпень 1991 р. тривала розбудова нового типу соціалістичної держави, що позначилося на реаліях повсякдення. Принципово новий етап розвитку етнокультурного життя розпочався з утвердженням державності України 1991 р. Цей період характеризується потужною інтенсифікацією національної самоідентифікації українців, що відбулося на побутовій культурі використання традиційного українського вбрання, що буде досліджено в окремому підрозділі.

3.1. Функціонування національно маркованого одягу за радянських часів

Радянський період історичного розвитку України охоплює значний проміжок часу – з 1920 р. по 1991 р. При історичному аналізі етнокультурних явищ, які пов'язані з побутовим життям Києва, доцільно виокремити такі періоди: міжвоєнний (1920–1941), окупації столиці під час Другої світової війни (1941–1943), відновлення інфраструктури міста (1944–1950), побудови «розвиненого соціалізму» (1950–1991).

¹ Кульчицький С. В. Україна крізь віки : у 15 т. / С. В. Кульчицький. – Київ : Видавничий Дім Альтернативи, 1999. – Т. 11 : Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). – 335 с., С. 8.

Соціально-економічний фактор, який безпосередньо відображає вектор руху сільського народного вбрання в міське повсякдення, залишається помітним шляхом дифузії традиційного вбрання в міській реальності 1920–1941 рр.² У сільській культурі, незважаючи на відчутні впливи міського вбрання, традиційний одяг широко використовували до кінця 1930-х рр., а серед старшої вікової групи факти побутування традиційного вбрання траплялися до кінця 1940-х рр. Це було зумовлено низкою соціально-економічних причин. По-перше, використання традиційного вбрання серед середньої та старшої вікової групи населення було пов'язане зі збереженням закладених стереотипів поведінки та неготовністю змінювати сформовану культуру побуту. По-друге, складне соціально-економічне становище селян унеможливило модернізацію й покращення споживчої якості життя.

Процес переходу на міське вбрання в сільському етнокультурному середовищі був розтягнутий у часі й відбувався поступово. У першу чергу на загальноєвропейський одяг переходили чоловіки, оскільки вони були значно більше соціалізовані, порівняно з жінками, які у своїй більшості займалися домашньою та сільськогосподарською роботою.

Сільські фотографії 1920-х рр. засвідчують активне побутування елементів традиційного народного одягу серед молоді та повних комплексів вбрання серед людей літнього віку, як правило, жінок³. На картинах 1920–1940-х рр. народного художника П. Ярмоленка зображено в традиційних українських та еклектичних комплексах мешканців сіл, що входили до Переяславського пов. Київської губ., а з 1932 р. – до Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.⁴ Присутність традиційного вбрання можна побачити на картинах 1920–1930-х рр. К. Білокур, на яких вона зобразила жінок с. Богданівка Ковалівського р-ну Пирятинської округи⁵. У мемуарній літературі є

² Олійник М. Український народний одяг в міському повсякденні 1920–1940-х рр.: соціально-економічний аспект (на матеріалах м. Києва) / Марина Олійник // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2015. – Вип. 44. – С. 208–211.

³ Сільська фотографія Середньої Наддніпрянщини кінця XIX – XX ст.: колективна монографія / [М. П. Бабак, В. Ганченко, О. С. Найден та ін.]. – Черкаси: Інтертехнології, 2014. – 720 с.

⁴ Панас Ярмоленко. Портрет мого краю. – Київ: Родовід, 2006. – 104 с.

⁵ Катерина Білокур. Фотокнига. – Київ: ТОВ «Спалах», 2001. – 127 с.

свідчення, що й наприкінці 1940-х рр. у Києві зустрічалися поодинокі випадки побутування традиційного українського вбрання серед літніх людей із сільської місцевості. Л. Забашта описала, як побачила матір А. Малишка в Києві в післявоєнний період: «Йшла босою в звичайній українській керсетці, картатій спідниці, зшитій, як тоді носили в селі, дуже рясно. З-під спідниці виглядає поділок білої мережаної сорочки, на шії разок червоного доброго намиста. На голові – очіпок, за плечима палиця, на якій, прив'язані шнурками, висіли черевики»⁶. Також вона згадувала, як у гостях у Малишків були М. Рильський і Остап Вишня, а мати Андрія Самійловича «в українському строї, в традиційному очіпку, поралася біля столу», а Олександр Копиленко запитав Ївгу Остапівну, чому вона ходить по Києву босою, на що вона відповіла: «А, щоб краще відчувати рідну землю»⁷.

Яскраво демонструє основні комплекси одягу з українськими маркерами, які використовувались у сільському побуті 1920–1941 рр., картина П. Ярмоленка «Родина Ярмоленків»⁸. Жінка старшої вікової групи вдягнена в традиційний український стрій, характерний для Полтавщини: темний очіпок, вишита сорочка, керсетка сіро-зеленого кольору з оздобленням у вигляді чорної обшивки плісовою тканиною. Представники середньої вікової групи вдягнені в еkleктичні комплекси, які відображають адаптацію традиційної української вишитої сорочки як найважливішого інформаційного компонента традиційного строю до міського вбрання. На чоловікові вдягнена вишивана сорочка разом з піджаком, на жінці – вишита сорочка з відкладним коміром і жакетом. Показовою є відсутність головного убору в заміжній жінки, нова соціалістична культура принесла нові права для жінки, які залучали її до соціалістичної розбудови. Третій комплекс відображає створення нового модного вбрання, у якому простежуються впливи естетичних канонів традиційного українського строю. Такий трансформований одяг можна побачити на жінках молодшої вікової групи. Для модифікованого вбрання характерне використання модного крою, у цьому випадку – крою

⁶ Забашта Л. Горів для поезії / Любов Забашта // Отут я походив / Любов Забашта. – Київ : Задруга, 2012. – С. 84–94, С. 85.

⁷ Там само. – С. 85.

⁸ Панас Ярмоленко. Портрет мого краю. – Київ : Родовід, 2006. – 104 с., С. 11.

блузок з вшивним рукавом завдовжки до ліктя. Проте вишивку розташовано на традиційних місцях уздовж застібки, по коміру й рукавах. Орнамент містить міські мотиви вишивки. Отже, необхідно надати характеристику трьох видів комплексів, які відображали трансформаційні перетворення традиційного українського вбрання на етапі урбаністичного розвитку. Важливо встановити типажі носіїв кожного виду комплексу, визначити види одягу, які складали комплекси, та відстежити соціальні ситуації побутування кожного виду комплексу.

Традиційний український стрій продовжували використовувати жінки та чоловіки, які приїздили до Києва з ближніх сіл з метою реалізації продукції власного вироблення, пропонували свої послуги з виконання робіт. У замальовках Ю. Павловича 1926–1941 рр., які він виконував з натури, зафіксовано побутування основних комплексів сільського вбрання серед продавців Житнього та Сінного базарів, вуличних продавців власноруч виробленого краму: стільчиків, ложок, кошиків, прядива, робітників, які виконували роботу, що не потребувала спеціальної кваліфікації: хатніх робітниць, няньок, прибиральників та ін.⁹

⁹ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 11. Зображення чоловічих і жіночих типажів до теми «Київ». – 9 арк.; АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 20. Зображення чоловічих, жіночих та дитячих типів, військових, інтер'єру хат, краєвидів, різних споруд, господарських деталей, предметів саней та ярем, керамічних виробів, способу носіння різних господарських речей та предметів, різних видів історичного характеру й ін. Київ й інші місцевості. Зарисовки кольорові, олівцем, чорнилом; фото. 1926–1932 рр. – 31 арк.; АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 22. «Вуличні типи». Київ, Львівська вул., 1928 р. Зображення осіб в різних видах під час праці в побутових умовах. – 12 арк.; АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 23. «Базарні типи». Київ, Сінний базар, 1928 р. Зображення осіб в різних видах під час продажу окремих речей, продуктів тощо, зображення старців, жебраків, безпритульних і под. Зарисовки кольорові. 1928 р. – 19 арк.; АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 36. Зображення чоловічих і жіночих типів. 1931 р. – 24 арк.; АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 50. «Етнографічні записи вуличного життя Києва в часи окупації міста німецькою владою. Малюнків 470. Ю. Павлович. Матеріали до історії Києва в малюнках». Зображення чоловічих та жіночих типів, споруд, руїн споруд в часи Великої Вітчизняної війни. Київ. Зарисовки кольорові, олівцем. 1941 р. – 23 арк.; АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 53. Зображення чоловічих та жіночих типів й ін. Дарниця (Київ), Пліски, Сосниця (Чернігівщина) й ін. Зарисовки кольорові, чорнилом, олівцем. Без дат. – 17 арк.

В. Підмогильний у романі «Місто» звернув увагу на наявність у Києві такої соціальної категорії: «З'явилися сірі мужички, що стоять по базарах та на рогах з пилами й сокирами, чекаючи покупців на свою робочу силу»¹⁰. Як правило, цю соціальну категорію складали селяни, які шукали можливість заробити в місті. Комплекси народного вбрання можна класифікувати: за статтю – жіночий та чоловічий; за віковою групою – на молодшу (16–29 років), середню (30–44 роки) та старшу (від 45 років); за сезоном використання – зимовий, демісезонний, літній; за ступенем урочистості події – святковий, повсякденний, робочий. Традиційний український одяг Київщини ґрунтовно опрацьовано в праці Т. Ніколаєвої, у якій вона визначила типологічні риси народного вбрання Північної, Центральної та Південної Київщини¹¹. О. Косміна поглибила вивчення цієї теми, надавши детальну характеристику основних компонентів жіночого вбрання Північних, Центральних та Південних районів Київщини¹².

Важливо визначити номінальні зміни в комплексах сільського вбрання, яке траплялося в міському побуті Києва в міжвоєнний час. Розглянемо особливості жіночого й чоловічого строїв. Загальновідомо, що до повного комплексу жіночого традиційного українського вбрання повсякденного призначення початку ХХ ст. входили такі обов'язкові компоненти: головний убір (хустка, очіпок), вишита довга сорочка, спідниця, фартух-запаска, керсетка, намисто, пояс-крайка, взуття (чоботи, черевички), демісезонний та зимовий стрій доповнювався верхнім плечовим вбранням (юпкою, свитою, сіряком, кожухом тощо), теплим взуттям слугували валянки, на руки одягали рукавиці. Протягом 1920-х рр. художньо-конструктивне вирішення компонентів традиційного жіночого строю,

¹⁰ Підмогильний В. П. Місто: Роман та оповідання / Валер'ян Петрович Підмогильний. – Київ : Веселка, 1993. – 351 с., С. 76.

¹¹ Ніколаєва Т. О. Традиційний селянський одяг Київщини / Тамара Олександрівна Ніколаєва // Етнографія Києва і Київщини. Традиції й сучасність / Тамара Олександрівна Ніколаєва. – Київ : Наукова думка, 1986. – С. 83–128, С. 97–101.

¹² Косміна О. Українське традиційне жіноче вбрання Київщини. Кінець ХІХ – початок ХХ ст. / Оксана Косміна. – Київ : Хрещатик, 1994. – 15 с.

як правило, відповідало прийнятим канонам оформлення вбрання в кожному з трьох етнографічних районів Київщини. Так, побутування українського строю, який зберіг художньо-технологічні особливості жіночого вбрання початку ХХ ст., зафіксовано на численних малюнках Ю. Павловича. У традиційному повсякденному одязі Північної Київщини зображено продавців Сінного базару¹³ та молочниць «задніпрянок»¹⁴, повсякденний український одяг Центральної Київщини можна було побачити серед перехожих на Львівській вулиці наприкінці 1920-х рр.¹⁵

Починаючи з 1930-х рр., у художньо-конструктивному вирішенні українського жіночого вбрання розпочинаються помітні модернізаційні зміни. По-перше, відбулася заміна вишитої довгої сорочки на блузки, які почали виготовляти з фабричної однотонної тканини та фарбованої в дрібний малюнок. Частина населення вишиту сорочку тепер використовувала як спідню білизну, а поверх неї вдягали блузку з фабричної тканини.

По-друге, керсетки почали виготовляти з темніших тканин, до того ж з мінімальним оздобленням аплікацією з контрастної тканини чи зовсім без нього¹⁶. Міська мода вже глибше впливала на сільський побут. Престижним міським одягом стали костюми, які склалися з жакета та спідниці. Місцеві кравці шили комплекти керсеток зі спідницями з основної однотонної чи фарбованої в дрібний малюнок тканини, уникаючи контрастного комбінування кольору керсетки та спідниці, яке було характерне для живописного народного вбрання. Водночас крій керсеток спочатку залишався сталим, з характерними «вусами» чи

¹³ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 11. Зображення чоловічих і жіночих типажів до теми «Київ». – 9 арк., Арк. 2.

¹⁴ Там само. – Арк. 7.

¹⁵ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 22. «Вуличні типи». Київ, Львівська вул., 1928 р. Зображення осіб в різних видах під час праці в побутових умовах. – 12 арк., Арк. 8.

¹⁶ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 23. «Базарні типи». Київ, Сінний базар, 1928. р. Зображення осіб в різних видах під час продажу окремих речей, продуктів тощо, зображення старців, жебраків, безпритульних і под. Зарисовки кольорові. 1928 р. – 19 арк., Арк. 16.

зборками по спинці виробу. З часом зовнішній вигляд керсетки копіював суцільнокроєний стан міського вбрання, спідниці шили розширеними за рахунок зборки чи складочок по лінії талії, фар-тухи припинили оздоблювати ¹⁷.

Головним убором дедалі частіше слугувала хустка, яку зав'язували залежно від місця проживання та вікової групи. Молоді жінки почали запинати хустку по-міському, часто траплялася пролетарська хустинка у вигляді трикутника, яка стала соціальним знаком прийняття ідей розбудови нового радянського суспільства ¹⁸.

Чоловічий традиційний стрій, який відповідав основним канонам початку ХХ ст., складався з таких компонентів: вишивана сорочка, широкі штани, заправлені в чоботи, плечовий одяг (чемерка, свитка), смушева шапка. Такий комплект вбрання зрідка зустрічався серед чоловіків старшої вікової групи, що зафіксовано на замальовках Ю. Павловича ¹⁹.

Наступний комплекс народного вбрання – це еклектичне поєднання міського та народного вбрання. До компонентів жіночого сільського строю додавалися певні види міського одягу, насамперед верхнього плечового: міщанські кофти, жилети, жакети, пальта, куртки, а також спідниці, сарафани. Такі комбінування в одязі зафіксовано на малюнках київських міщан та мешканців передмість ²⁰.

¹⁷ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 36. Зображення чоловічих і жіночих типів. 1931 р. – 24 арк., Арк. 15–17.

¹⁸ Там само. – Арк. 23.

¹⁹ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 21. Зображення чоловічих, жіночих та дитячих типів. Київ. Зарисовки кольорові, олівцем, чорнилом. 1927–1931 рр. – 12 арк., Арк. 10; АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 36. Зображення чоловічих і жіночих типів. 1931 р. – 24 арк., Арк. 15–16.

²⁰ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 36. Зображення чоловічих і жіночих типів. 1931 р. – 24 арк., Арк. 6–8, 14; АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 11. Зображення чоловічих і жіночих типажів до теми «Київ». – 9 арк., Арк. 2, 7; АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 23. «Базарні типи». Київ, Сінний базар, 1928. р. Зображення осіб в різних видах під час продажу окремих речей, продуктів тощо, зображення старців, жебраків, безпритульних і под. Зарисовки кольорові. 1928 р. – 19 арк., Арк. 4.

Народне чоловіче вбрання почало змінюватися під впливом міського європейського костюма ще наприкінці XIX – на початку XX ст., що пов'язано з активною соціальною інтеграцією чоловіків у виробничий процес міста. Тому в 1920–1930-х рр. до типового сільського комплексу чоловічого вбрання входили такі компоненти: вишивана сорочка, піджак, штани міського крою, які заправляли в чоботи, картуз чи кашкет. Повсякденним вбранням часто слугували сорочки міського крою, косоворотки, гімнастерки. У сімейних альбомах зберігаються групові фотографії 1920–1930-х рр. з Київщини, на яких жінки вдягнені в український традиційний стрій. Типовий комплекс вбрання чоловіків складався з вишитої сорочки, плечового одягу (піджака, френча), штанів міського крою, заправлених у чоботи, на голові кашкет. На вишиту сорочку часто зверху вдягали толстовку чи гімнастерку. Одночасне використання вишиваної та міської чоловічих сорочок відображає адаптацію міського вбрання в сільську культуру через створення перехідного комплексу одягу. Очевидно, що носії такого еkleктичного комплексу вбрання у своєму зовнішньому вигляді демонстрували, з одного боку, зв'язок з українською сільською традиційною культурою побуту, а з другого, – початок її трансформації під впливом міських стандартів життя.

Окрім внутрішнього мотиву використання елементів народного одягу, який був пов'язаний з українською інкультурацією, існували соціально-економічні причини погіршення рівня життя населення України в 1920–1940-х рр., які спонукали до використання доморобного народного вбрання серед українського населення. На початку 1920-х рр., у період розбудови «воєнного комунізму», розпочалася соціальна криза, яка була пов'язана як із загальним економічним занепадом після подій 1917–1920 рр., так і з непродуваною політикою радянської влади з націоналізації приватних підприємств, що призвела до паралізації життєзабезпечення елементарних побутових потреб людини в умовах великого міста ²¹.

За спогадами Н. Полонської-Василенко, «Київ конав. Хто мав сили, ішов на село, щоб обміняти там речі, які дедали більше тра-

²¹ Борисенко М. Житло та побут міського населення України у 20–30-х роках XX століття / Мирослав Борисенко. – Київ : Стилос, 2013. – 270 с., С. 92.

тили свою цінність, на харчі, ціни на які весь час зростали»²². Проте, що в селі продукти можна було тільки вимінити, оскільки гроші ніхто не приймав, писав і відомий механік С. Тимошенко²³. Ще в середині 1920-х рр., за спогадами П. Тичини, життя в Києві було нужденне: «Ми, кияни, ходили задрипаними, дротами притягуючи підощву, щоб не відпала (я і Ліді так притягував на черевнику підощву дротом, як вона бібліотекарем працювала)»²⁴. У таких складних економічних умовах провідною функцією українського вбрання ставала утилітарно-захисна, яка найвиразніше представлена в зимовому та демісезонному вбранні. Світлини 1926 р. акторів театру «Березіль» підтверджують побутування сільської свитки, кожуха та смушевої шапки в чоловічому вбранні мешканців м. Києва, які, імовірно, були вихідцями із села.

На початку 1920 р. виник новий вид міграції сільської молоді до Києва, яка ставила за мету отримати вищу освіту для продовження професійної реалізації в міському соціальному просторі. Г. Костюк, який вступив до Вищого інституту народної освіти імені Драгоманова, згадував: «Буйні революційні й перші пореволюційні роки, коли до старих традиційно-усталених студентських лав раптом долучилися значні групи селянської, робітничої, комсомольської і військової молоді, яка своїми доморобними свитками, чумарками, робітничими блюзами, військовими шинелями, овечими шапками чи картузами різних фасонів, внесла разючий дисонанс в усталені студентські уніформи»²⁵.

Про ставлення до студентів із села писав у своєму рукопису О. Ліфоренко (зберігається у приватному архіві К. Ткаченко, м. Київ): «Нам, студентам з села, тяжко було і з матеріального боку

²² Полонська-Василенко Н. Спогади / Наталія Полонська-Василенко. – Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 591 с., С. 319.

²³ Тимошенко С. Воспоминания / Сергей Тимошенко. – Киев : Наукова думка, 1993. – 424 с., С. 168.

²⁴ Павло Тичина. Із щоденникових записів. – Київ : Радянський письменник, 1981. – 430 с., С. 179.

²⁵ Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади : у 2 кн. / Григорій Костюк. – Едмонтон : Канадський інститут українських студій, Альбертський університет, 1987. – Кн. 1. – 744 с., С. 99.

і з боку морального. Тому, хто прийшов в аудиторії <...> в свитках з селянського сукна, треба було витерпіти і від робітників, які вважали нас “кугутами”, і від “примазавшихся к пролетарному студентству”, які не сідали з нами на одній лавці, і від старої професури, яка дивилася на нас, як на австралійських бушменів». Аналогічний вигляд мали харківські студенти: «Латані кожушки, свитини з доморобного сукна та старенькі червоноармійські шинелі прикривали плечі студентів. А верхня сорочка й штани були пошиті з сирого селянського полотна, а то й з чувалів»²⁶. Такі еклектичні форми одягу відображали складну матеріальну ситуацію, у якій опинилися його носії. Народне вбрання вдягали не за свідомим переконаннями, а з практичних міркувань.

На замальовках Ю. Павловича 1920–1930-х рр. зафіксовано використання як елементів народного жіночого й чоловічого одягу, так і повних комплексів зимового та демісезонного вбрання, які демонструють складне матеріальне становище його носіїв. Так, на ескізах продавців Сінного базару в Києві 1928 р. показано використання народного одягу, який був в експлуатації чимало років²⁷. Побутували такі види зимового та демісезонного плечового чоловічого вбрання: свити, сіряки, киреї, бурки, кобеняки, кожухи. Головним убором найчастіше слугувала смушева шапка, на ноги взували чоботи, валянки або намотували ганчір'я, яке фіксували мотузками. Жіночий зимовий і демісезонний плечовий одяг складався з кожухів, свит, юпок, кирей, на голові зав'язували хустки, взувалися у валянки та чоботи. Для утеплення одягу чоловіки й жінки часто підперізували верхній одяг поясом, на руках носили рукавиці.

Свідченнями використання народного вбрання, яке несло в собі українські ознаки, є спогади К. Каздоби про виселення українських селян у 1929–1931 рр. на північ Росії. Він описував втечу з табору на Архангельщині та ідентифікацію знайденого померлого як

²⁶ Корж О. Ю. Спогади / Олександр Юхимович Корж // Шуміти прощу листя / Олександр Юхимович Корж. – Київ : Рада, 2006. – С. 292–366, С. 318.

²⁷ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 23. «Базарні типи». Київ, Сінний базар, 1928. р. Зображення осіб в різних видах під час продажу окремих речей, продуктів тощо, зображення старців, жебраків, безпритульних і под. Зарисовки кольорові. 1928 р. – 19 арк., Арк. 1, 5–7, 10–14, 17–18.

українця через інформативну функцію його вбрання: «З його одержі найбільше впадала в око вишита сорочка. Хоч вона була дуже брудна, проте вишивку було розпізнати легко. Дядько Трохим тихо сказав, що таким узором вишиті сорочки носять на Київщині. Крій свитки теж київський, додав він. Піджак на мерлому був подертий, штани: латка на латці. Подерті чоботи були підв'язані мотузками»²⁸. Цей приклад свідчить, що для селян як носіїв традиційної культури українське вбрання було важливим ідентифікаційним індикатором, який ніс інформацію про його власника.

У мемуарній літературі, яка торкається питань життя українських міст початку 1930-х рр., знаходимо відомості про те, як у містах почали з'являтися зубожілі селяни, яких гнав сюди голод. Харківський журналіст А. Галан згадував: «По дорозі в редакцію так само зустрів я кількох селян із простягнутою рукою. <...> Я підійшов також і побачив мертвого, ще досить молодого чоловіка в сільському вбранні»²⁹. А. Цівчинська писала, що по всіх великих українських містах щодня з'являлися селяни в пошуку їжі, багато з них не мали сили повернутися додому³⁰. Інформатор І. Огієвська (1925 р. н.), яка 1933 р. жила в м. Києві, так згадує цей час: «Мама хліб кожному порцію відрізала, складала, не було вільно хліба, пам'ятаю, що гуляю я й бачу іде люди на й падає знесилена»³¹.

У період голоду 1932–1933 рр. українське вбрання стало предметом продажу для отримання коштів на харчування. Виразним свідченням трагічності цих подій є спогади про спробу продати доморобний український одяг курортникам з Києва, Москви та Ленінграда, які відпочивали 1933 р. в Миргороді: «То колись

²⁸ Каздоба К. Заметений шлях. Спогади про хресну дорогу розкуркулених / Кузьма Каздоба. – Мюнхен : Аделаїда, 1974. – 367 с., С. 59.

²⁹ Галан А. Будні советского журналіста / Анатоль Галан. – Буенос-Айрес : Перемога, 1956. – 210 с., С. 113.

³⁰ Цівчинська А. Зоя – життя / Алла Цівчинська. – Нью-Йорк : Luna Printing Co, 1987. – 57 с., С. 20.

³¹ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 857. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю з попередньою домовленістю з респондентами, які тривалий час мешкали в місті Києві, 25.05.2014, 13.05.2015, 14.05.2015, 29.05.2015, 05.06.2015, 09.06.2015 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 132 арк., Арк. 80.

кожна селянка мала цілу скриню одєжі, а вийшовши на ярмарок, красувалася багатою плахтою, і кольоровим очіпком, і оксамитовою корсеткою, і вирізуваною сорочкою. І намистом барвистим... Сьогодні вона боса, обідрана й опухла, – нерухомою мумією сидить на ярмарку, тримаючи на колінах рушника, якщо її плахта вже продана...»³².

У голодні роки сім'ї, які мали запаси майна у вигляді товарів широкого вжитку, намагалися ці «залишки» обміняти на харчі, про що згадувала О. Лукаш з Полтавщини: «Ішов 1933 рік. <...> Уже мама випродала та виміняла всі найкращі хустки, матерію, нитки, голки, стрічки, заполоч»³³. В оповіданні В. Підмогильного «Син» селянин Васюренко придбав у місті паляницю, спродавши «спідницю материну дівочу» та «сорочку свою вишивану»³⁴.

У роки Другої світової війни не тільки українське вбрання, а й будь-який одяг, який мав зовнішній вигляд та виконував утилітарну функцію, ставав предметом обміну на продукти харчування. Скруту в Києві під час окупації 1942 р. описує А. Любченко: «Третій день сидимо на куліші, суворо розподіливши хліб. Дякувати мамі, що продала на базарі якісь ганчірки, а то був би цілковитий голод. Завтра знову понесе продавати»³⁵. Інформатор М. Жукова (1930 р. н.) розповідала, як її мама продавала пошитий дитячий одяг 1942 р. на Єврейському базарі в Києві³⁶.

У складних економічних умовах відбувався обмін між населенням умовно залишковими товарами. Частина селян мала продук-

³² Звичайна О. Миргородський ярмарок / Олена Звичайна. – Вінніпег : Тризуб, 1953. – 47 с., С. 27.

³³ Лукаш О. Стежками дитинства / Олена Лукаш. – Детройт : Українське видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1990. – 112 с., С. 45.

³⁴ Підмогильний В. П. Місто: Роман та оповідання / Валер'ян Петрович Підмогильний. – Київ : Веселка, 1993. – 351 с., С. 316–317.

³⁵ Любченко А. Щоденник / Аркадій Любченко. – Торонто : Нові дні, 1951. – Кн. 1. – 152 с., С. 130.

³⁶ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 857. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю з попередньою домовленістю з респондентами, які тривалий час мешкали в місті Києві, 25.05.2014, 13.05.2015, 14.05.2015, 29.05.2015, 05.06.2015, 09.06.2015 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 132 арк., Арк. 43.

ти харчування, а містяни могли запропонувати їм на обмін одіж, яку в той час не постачали в невеликі села. Наприклад, О. Шпилька згадував, що, відвідуючи родичів у Києві, він намагався «одежину якусь при нагоді купити», оскільки «одежі таки бракувало»³⁷. Про те, що селяни вимушені були виготовляти вбрання самостійно, згадувала О. Лукаш: «Совітська влада на село майже не доставляє краму, тож шишачани ходять у домотканому полотні, накриваються домотканими ліжниками, поли застеляють ряднами, тчуть на верстатах, тіпають коноплі, прядуть прядиво, вертять веретеном»³⁸.

Поступово з 1930-х рр. серед селян розпочався процес переходу на уніфікований одяг, який слугував певним показником радянської людини. Про це красномовно написав І. Кошелівець: «Сіра безликість почала опановувати країну вже тоді. З тридцятого року злиняли веселі фарби народних строїв на селі, яке поступово умундуровувалося в однострої брудночорного кольору куфайки (предтечі кацетного бушлата), а місто разом з селом уніфікувалося під єдиною всесоюзною кепчкою, яку так дотепно висміяв у “Поємі про море” естет Олександр Довженко. Кепочка відіграла своєрідну роль захисного кольору: носи її, як усі, і будь непомітний, інакше зацікавляться тобою відповідні “органи”: чому ти інакший?»³⁹.

У романі В. Підмогильного «Місто» головний герой, влаштувавшись на роботу в Києві, вирішує спалити привезений ним сільський одяг для того, щоб провести межу між своїм старим життям та новою міською перспективою: «Трохи поміркувавши, він розпалив у плитці. Поки розгорялись дрова, перебрався в свій сірий костюм, потім почав палити френча, штани й торбинки, що привіз із села, а чоботи, що не могли згоріти, викинув на смітник»⁴⁰.

³⁷ Шпилька О. Поїздка до Києва / О. Шпилька // І сміх, і горе... / О. Шпилька. – Німеччина : Українські вісті, 1959. – С. 19–22, С. 20.

³⁸ Лукаш О. Стежками дитинства / Олена Лукаш. – Детройт : Українське видавництво «Смолокип» ім. В. Симоненка, 1990. – 112 с., С. 63–64.

³⁹ Кошелівець І. Розмови в дорозі до себе / Іван Кошелівець. – 1985. – 497 с., С. 68.

⁴⁰ Підмогильний В. П. Місто: Роман та оповідання / Валер'ян Петрович Підмогильний. – Київ : Веселка, 1993. – 351 с., С. 121–122.

Відвідавши Київ 1940 р., С. Парфанович відзначила появу нового типу радянської людини та охарактеризувала зовнішність жінок і чоловіків: «Жінки позавивані хустками, позамотувані шаллями у висірілих бавовняних пальтах, у безформених черевиках, на які налягнено калоші різного вигляду, найчастіше плиткі. Ніяка мода тут не існувала. Кожен мав на собі що мав. Вигляд жінок пригноблював: всі вони були занедбані, робили враження бідних робітниць. <...> Мужчини теж рівнялись одягом і виглядом жінкам. Вони були сірі, переважно в кашкетах»⁴¹. Отже, у 1930–1940-х рр. набув розповсюдження уніфікований міський одяг, який на соціально-знаковому рівні мав радянську ідентифікацію. Побутування серед селян традиційного українського вбрання продовжувалося, що пов'язано з низьким рівнем забезпечення елементарних життєвих потреб сільського населення, складною історично-політичною ситуацією. У 1950-х рр. з відбудовою народного господарства після руйнувань Другої світової війни побутування традиційного українського строю вийшло з активного вжитку, використовували його адаптовані до міського костюма моделі. Проте народне українське вбрання не припинило свого існування, воно стало предметом родинного збереження.

Традиційний народний одяг відігравав важливу роль в етнокультурному житті українського селянства, слугуючи певним індикатором обрядів релігійно-календарного та сімейно-родинного змісту⁴². Християнська набожність завжди була важливим стрижнем світогляду українців. Зі встановленням радянської влади в Україні державні інституції під керівництвом верхівки Комуністичної партії впроваджували ідеологію марксизму й ленінську теорію розбудови держави нового типу на основі матеріалістичного й атеїстичного світогляду. Антирелігійна кампанія набула страшних масштабів репресій проти духовенства,

⁴¹ Парфанович С. У Києві в 1940 році / Софія Парфанович. – Аугсбург, 1950. – 69 с., С. 17–18.

⁴² Маєрчик М. Одяг як знак (у звичаях і обрядах) / Марія Маєрчик // Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу / Марія Маєрчик. – Київ : Критика, 2011. – С. 137–214.

закриття та руйнування церков, неможливості віруючих вільно задовольняти потреби духовного життя ⁴³.

У головних храмах Києва було облаштовано музеї атеїзму. У Києво-Печерській лаврі та Софійському соборі проводили антирелігійні екскурсії ⁴⁴. У таких складних умовах вплив релігійного фактора, який раніше стимулював використання традиційного українського вбрання, значно зменшується.

Вивчення замальовок церковних відправ у Києві Ю. Павловича, які він зробив у 1920–1930-х рр., показало, що основними відвідувачами діючих церков у Києві були селяни з передмість, які менше, порівняно з міськими мешканцями, підпадали під соціальний контроль партійних органів. Водночас серед містян, які зафіксовані на малюнках, можна побачити чоловіків і жінок, одягнених в елементи українського строю. Отже, необхідно встановити, які комплекси вбрання відвідувачів церковної служби мали українське позначення.

Слід зауважити, що святковий традиційний одяг використовували під час відвідування церковної служби як чоловіки, так і жінки молодшої, середньої та старшої вікових груп. Розглянемо, які особливості мали такі строї. До поясного одягу жінок молодшої та середньої вікових груп, зображених на ескізах Ю. Павловича, входили як поширені тоді спідниці з фартухами, так і плахти із запасками чи фартухами-попередницями, які в той час уже рідко використовували ⁴⁵. Жінки середньої та старшої вікових груп носили хустку, яку зав'язували традиційно й на міський лад, проте ще можна побачити в обігу очіпок.

Серед прихожан траплялися міщани, які до 1930-х рр. зберегли українське позначення у своєму костюмі. Комплекс жіночого

⁴³ Форостівський Л. Київ під ворожими окупаціями / Леонтій Форостівський. – Буенос-Айрес : Видавництво Миколи Денисюка, 1952. – 79 с., С. 13.

⁴⁴ Парфанович С. У Києві в 1940 році / Софія Парфанович. – Аугсбург, 1950. – 69 с., С. 56.

Прокопів М. По п'ятдесятішть роках на Україні. Спогади з подорожі / Михайло Прокопів. – Нью-Йорк, 1964. – 64 с., С. 49.

⁴⁵ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 36. Зображення чоловічих і жіночих типів. 1931 р. – 24 арк., Арк. 15–16.

міщанського вбрання середньої та старшої вікових груп складався з вишитої сорочки завдовжки до стегон, короткої керсетки, за кроєм та оздобою наближеної до міського жилету, одноколірної чи з дрібним малюнком спідниці з фартухом, хустки, яку здебільшого зав'язували під підборіддям, міських черевиків. Вишиті сорочки міщанського одягу, порівняно із сільськими, мали менше вишивки на рукавах ⁴⁶.

В українському вбранні до церкви ходили й містяни, зафіксовані на деяких ескізах Ю. Павловича, що говорить про незначну частку таких. У святковому комплексі зображено жінку середньої вікової групи, яка, напевно, займалась інтелектуальною працею, оскільки носила окуляри ⁴⁷. Вона вдягнена у вишиту сорочку-блузку, прикрашену червоним намистом, одноколірну спідницю з фартухом, хустку, черевиків. У комплексі, що поєднував міський і народний одяг, зображено чоловіка середньої вікової групи, який, зважаючи на наявність краватки як ознаки міської культури, міг бути як сільським, так і міським учителем чи представником іншої інтелектуальної професії ⁴⁸. До типового чоловічого еклектичного комплексу входили такі компоненти: вишита сорочка, яку носили навипуск, світлі міські штани, черевиків, головний убір.

Отже, використання українського народного одягу під час проведення релігійного обряду в київських церквах зберігалось до кінця 1930-х рр. Основною часткою носіїв такого вбрання були селяни, проте поодинокі випадки використання вбрання з українським позначенням мали місце і серед містян.

У міській традиції в 1920-х рр. утвердився громадський тип проведення святкових заходів, а починаючи з 1950–1960-х рр., був сформований та увійшов у практику серед загалу новий стиль здійснення радянських обрядів, який орієнтувався на створення

⁴⁶ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 39, од. зб. 36. Зображення чоловічих і жіночих типів. 1931 р. – 24 арк., Арк. 14–16.

⁴⁷ Там само. – Арк. 16.

⁴⁸ Україна в типажах народних, краєвидах і архітектурі: художньо-етнографічна спадщина Юрія Павловича / НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2010. – 400 с., С. 101.

художньо-естетичного образу проведення свят та урочистостей ⁴⁹. Використання українського вбрання в народних обрядах перейшло у формат культурно-мистецького життя в період послаблення репресивного механізму держави.

Необхідно з'ясувати, яким чином змінилося інформативне навантаження вбрання з українським позначенням за часів існування УРСР. Розглянемо, які соціальні інтерпретації мало українське вбрання в період 1920–1940 рр. Радянська влада, яка позиціонувала себе виразником світоглядної позиції революційного пролетаріату та трудового народу, поставила завдання розбудови нового суспільства, позбавленого класової нерівності, що докорінно змінило всі сторони життя людини ⁵⁰. Виникала необхідність розробки нових зовнішніх атрибутів нового побуту, які слід розглядати як проникнення радянської ідеології в повсякдення. У центрі уваги суспільства перебували проголошені потреби трудової людини, а її духовні та матеріальні цінності ставали орієнтиром для наслідування іншими учасниками соціального життя. Нового звучання набуло поняття національної складової в етнокультурному процесі. За комуністичною концепцією допускався прояв культури з «національною оболонкою», проте за змістом вона мала бути виключно «пролетарською» ⁵¹.

Традиційний український одяг, окрім маркера українського етносу, набув нового соціокультурного навантаження – презентанта простого трудового селянства. Відтак українська сорочка як головний ідентифікаційний компонент строю стала прийнятним варіантом зовнішнього іміджу радянської людини, водночас відбулося послаблення функції вираження національної належності. У засобах масової інформації з'явилися нові візуальні

⁴⁹ Борисенко В. К. Сімейно-побутові звичаї та обряди трудящих Києва / Валентина Кирилівна Борисенко // Свята та обряди трудящих Києва / Валентина Кирилівна Борисенко. – Київ : Наукова думка, 1982. – С. 181–211, С. 197.

⁵⁰ Каминская Н. М. Советский костюм (1917–1980 гг.) / Н. М. Каминская // История костюма / Н. М. Каминская. – Москва : Легпромбытиздат, 1986. – С. 147–158, С. 147.

⁵¹ Таболов Л. К вопросу о национальной культуре / Л. Таболов // Революция и культура. – 1928. – № 8. – С. 22–29, С. 25.

образи партійних номенклатурних працівників, суспільних діячів в українській вишиванці, яка демонструвала їхній зв'язок із простим народом. Цей процес збігся в часі із загальноєвропейськими тенденціями демократизації та уніфікації вбрання, що було пов'язано з розвитком науково-технічного прогресу після закінчення Першої світової війни. Чоловічий костюм, що складався з піджака зі штанами, став найпопулярнішим одягом серед широкого загалу. У жіночому одязі також встановився типовий міський костюм, який складався з жакета й спідниці, яка в другій половині 1920-х рр. мала емансиповану довжину нижче коліна. Такі комплекси міського одягу стали базовими для адаптації українського вбрання в нові модернізовані реалії початку ХХ ст.

Найдавнішими та семантично насиченим компонентом українського строю є вишита сорочка, тому саме цей вид одягу увійшов до нового міського комплексу одягу. Саме українську вишиту сорочку вдягнув П. Постишев, що стало знаковою подією. З одного боку, народна сорочка на партійних лідерах демонструвала формальне визнання лояльності до української культури. З другого боку, такий вчинок чиновника, який не був прихильником українізації, а мав протилежні до цього завдання, фактично нівелював національно-ідентифікаційне навантаження української сорочки, звівши її до функціонального радянського вбрання. Відомо, що в Києві у вишитій сорочці з міським костюмом П. Постишев з'явився 1927 р. на святковому заході вшанування академіка Д. Багалія. Ось як описав П. Постишева на цьому вечорі Г. Костюк: «Високий, сухий, хворобливо-сірого кольору обличчя, волосся “їжаком”, стрижені вуса, цивільний костюм і українська, тоді модна, сорочка “полуботківка”. Таким він уперше постав перед моїми очима»⁵². 24 липня 1934 р. П. Постишева у вишиванці і світлому літньому костюмі зустрічали з квітами на вокзалі в Києві, святкуючи перенесення столиці УРСР з Харкова до Києва⁵³.

⁵² Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади : у 2 кн. / Григорій Костюк. – Едмонтон : Канадський інститут українських студій, Альбертський університет, 1987. – Кн. 1. – 744 с., С. 197.

⁵³ Партія веде // Соціалістичний Київ. – 1935. – № 5. – С. 2–4.

Варто зауважити, що в процесі дослідження не було зафіксовано використання П. Постишевим традиційної української сорочки зі стоячим коміром, яка була частиною сільського строю. Він носив сорочки з міським стояче-відкладним коміром, оздобленим народною вишивкою. У такому українському образі його зображували на міських агітаційних плакатах та невеликих портретах, якими віддані комуністи прикрашали свої квартири ⁵⁴.

У періодичних виданнях 1920–1930-х рр. наявні зображення радянських людей різних професій, які вбрані в українську вишиту сорочку. Так, на сторінках «Соціалістичного Києва» у такому вбранні можна побачити стахановця Калітіна, керівника капели бандуристів М. Михайлова, академіка Б. Граве, голову Президії ЦВК СРСР від УСРР Г. Петровського, дівчинку під час прогулянки в Пушкінському саду, відпочивальників у санаторії ім. Г. І. Петровського в Пущі-Водиці, київських вчительок, що вітають XVI З'їзд Рад України та ін. ⁵⁵ Така реклама в засобах масової інформації сприяла виникненню моди на українську народну сорочку. Наприклад, І. Бабель у своєму листі до Н. Головкина писав про купівлю вишитої малоросійської сорочки та парусинових штанів як про значущу покупку престижного вбрання ⁵⁶.

Водночас щодо традиційних вишитих сорочок серед української інтелігенції виокремилося два підходи етнокультурного прочитання. Перший поділяли «індустріалісти», які свій прохолодний погляд

⁵⁴ Барабаш Д. Назустріч живій людині. Про реконструкцію торгівельної сітки Києва / Д. Барабаш // Соціалістичний Київ. – 1935. – № 9. – С. 14–18, С. 15; Резнік Й. Щастя, збудоване в Жовтні / Й. Резнік // Соціалістичний Київ. – 1936. – № 10. – С. 14–16, С. 16.

⁵⁵ Циренщиков А. Будівництву Києва стаханівські методи роботи / А. Циренщиков // Соціалістичний Київ. – 1936. – № 2. – С. 10–12; Бережной М. День шостий / М. Бережной // Соціалістичний Київ. – 1936. – № 7–8. – С. 46–49; Доповідь тов. П. П. Любченка на Надзвичайному XIV З'їзді Рад України про проект Конституції УРСР // Соціалістичний Київ. – 1937. – № 1. – С. 11–29; Хайкіс С. Наші нагадування Укркурпрови / С. Хайкіс // Соціалістичний Київ. – 1937. – № 6. – С. 29–30.

⁵⁶ Бабель І. Сочинения : в 2 т. / Исаак Бабель. – Москва : Художественная литература, 1990. – Т.1 : Рассказы 1913–1924 гг.; Публицистика; Письма – 478 с., С. 301.

на народний одяг пояснювали небажанням презентувати Україну через символи сільської хуторянської культури. М. Хвильовий, критикуючи «шароварську» складову «прискореної українізації» іронічно згадує як «“рідненька просвіта” в вишиваній сорочці намагається профанувати міську пролетарську культуру»⁵⁷. Таку ж позицію відзначено Г. Костюком: «Ми з пошаною ставилися до минулої просвітянсько-народницької доби відродження України, бо й самі підлітками та юнаками брали в ній участь. Але тепер ми були свідомі, що та чарівна доба навіки відійшла в минуле. За наші студентські роки в нас виробилося певне відразливе ставлення до українського етнографізму й провінціалізму. Ми були не проти етнографії як науки. Ми були проти етнографізму як психологічної категорії українсько-культурного й національно-політичного думання. Ніхто з нас тоді ніколи не носив вишитих сорочок. “Полуботківки” були коротким винятком. Наші товаришки-студентки ніколи не прикрашали свою дівочу вроду вишивками і плахтами. Ми вважали, що всі ці національні атрибути минулого, що колись так гарно і романтично пахли нам, тепер мусять бути згромаджені в музеях»⁵⁸. Проте сам Г. Костюк з гіркотою описував крадіжку його «полуботківки» в гуртожитку: «Я, щоб не порушувати стилю, також вирішив одягтися в найкраще, що мав: свій святковий темносиній костюм і модну тоді, щойно придбану “полуботківку”. Цю сорочку я одягав тільки один раз. Пошита вона була на замовлення з дуже гарною блакитною вишивкою. Витягаю валізу, відкриваю, дістаю костюм, шукаю за полуботківкою. Нема. Що за лиха година? <...> – Слухай, що за чортівнина, десь нема моєї сорочки.

- Це тієї, що ти нею дуже тішився?
- Та що ти, тішився чи не тішився. Сорочку хтось свиснув!
- Вона була гарна. Комусь, мабуть, сподобалась, – каже спокійно, дратуючи мене Кольченко. <...> Факт, полуботківку

⁵⁷ Микола Хвильовий. Твори в п'ятьох томах. Том IV / Микола Хвильовий. – Нью-Йорк ; Балтімор ; Торонто : Українське видавництво «Смолокип» ім. В. Симоненка, 1983. – 662 с., С. 73.

⁵⁸ Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади : у 2 кн. / Григорій Костюк. – Едмонтон : Канадський інститут українських студій, Альбертський університет, 1987. – Кн. 1. – 744 с., С. 242.

мою вкрали»⁵⁹. Це засвідчує, що вишивана сорочка з орнаментом «полуботка» була особливим, визнаним модним трендом.

Для частини інтелігенції притаманне схвальне ставлення до українських сорочок, тому вони входили до гардеробу носіїв міської культури. До наших днів збереглися фотографії, на яких у вишитій сорочці можна побачити П. Саксаганського, Й. Гірняка, Леся Курбаса, Я. Стешенка, Г. Юру та ін. Класична українська сорочка, виготовлена за сільською традицією, у комбінуванні з міським костюмом – поширений імідж українського вчителя. Такий формат було впроваджено за часів просвітницької діяльності народників, які намагалися підкреслити свій зв'язок із сільською культурою. Про типовість такого зовнішнього образу згадував Б. Антоненко-Давидович: «У середині 20-х років я зустрівся випадково на київській вулиці зі своїм колишнім полковим державним інспектором Годиною, котрий приїхав ненадовго до Києва у вишиваній сорочці й фетровому капелюсі, як і годиться провінційному шкільному вчителеві»⁶⁰.

Такий вигляд як міського, так і сільського вчителя був поширеним у соціокультурних реаліях до 1960-х рр., а починаючи з 1970-х рр., вишиту сорочку часто використовували серед свідомої частини української інтелігенції.

Про залучення українського вбрання до культурно-масової роботи шишацьких школярів з Полтавщини в 1941 р. згадувала О. Лукаш. Вона разом з однокласниками відвідала в м. Нові Афони (Грузія) школярів, з якими вони змагалися в навчанні: «Збиралися ми в дорогу старанно підготованою програмою та численними подарунками, які отримала школа від місцевої вишивальної майстерні імені Кляри Цеткіної. Українські вишивані чоловічі сорочки, жіночі блузки, скатерті на столи, рушники та інше везли в подарунок грузинським дітям. Всі ми мали українські строї, включено з чудовими полтавськими плахтами, намистом та вінками»⁶¹.

⁵⁹ Там само. – С. 163.

⁶⁰ Антоненко-Давидович Б. На шляхах і роздоріжжях. Спогади. Невідомі твори / Борис Антоненко-Давидович. – Київ : Смолоскип, 1999. – 287 с., С. 208.

⁶¹ Лукаш О. Стежками дитинства / Олена Лукаш. – Детройт : Українське видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1990. – 112 с., С. 92–93.

У 1920–1940-х рр. відбулася модернізація української сорочки, як чоловічої, так і жіночої, конструктивний устрій яких набув міського вигляду за збереження традиційного оздоблення вишивкою. Українську вишиту сорочку почали використовувати партійні функціонери для створення іміджу трудової проукраїнськи налаштованої особистості, що сприяло формуванню нової радянської знаковості українських сорочок. Модернізована вишита сорочка увійшла в номенклатуру тогочасного вбрання, стала модним популярним видом одягу в людей різних професій. Частина української інтелігенції продовжувала використовувати українську сорочку з метою вираження національної ідентифікації, чоловіки, як правило, надавали перевагу традиційній сільській сорочці.

Наступний період наповнення новим етнокультурним прочитанням українського одягу припадає на 1950–1990 рр. Початок 1950-х рр. позначений послабленням тиску тоталітарної системи на життя суспільства, що було пов'язано з приходом до влади М. Хрущова, який став ініціатором критики культу Сталіна та реабілітації незаконно засуджених. Правління М. Хрущова, який упродовж 1953–1964 рр. обіймав посаду Першого секретаря ЦК КПРС, увійшло в історію як хрущовська «відлига»⁶². Микита Сергійович був яскравою особистістю, його внутрішні настанови знайшли відображення в зовнішньому іміджі. Будучи сином селянина, М. Хрущов створив новий образ партійного керівника, який демонстрував своє особливе ставлення до традиційної української вишитої сорочки як одного із символів народної культури. Збереглося чимало світлин Микити Сергійовича в українських сорочках, які він носив з класичними міськими костюмами, часто доповнюючи образ ще й солом'яним брилем чи літнім капелюхом⁶³.

⁶² Баран В. К. Україна крізь віки : у 15 т. – Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – Т. 13 : Україна в умовах системної кризи (1946–1980-ті рр.) / В. К. Баран, В. М. Даниленко. – 304 с., С. 69.

⁶³ Дубов В. Біле та чорне життя Генсека [Електронний ресурс] / Вольт Дубов // Урядовий кур'єр. – 2011. – Режим доступу : <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/bile-i-chorne-zhittya-genseka/>; Визит Никиты Хрущева в Индонезию, 1960 год [Электронный ресурс]. – Режим доступа к ресурсу : <http://philologist.livejournal.com/7105455.html>.

Цікаво зауважити, що Микита Сергійович на численних фотографіях зафіксований саме в типовій українській сорочці Середньої Наддніпрянщини зі стоячим коміром та вишивкою вздовж пазушки та по низу рукавів. Про ставлення до вишиванок Микити Сергійовича згадує його син С. Хрущов: «Тоді це не вважалося чимось особливим. Деякі вишиванки він сам купував, деякі йому дарували. Батько справді любив одягати такі речі: цінував вишиванки і за зручність, і за красу. До слова, одна з українських сорочок у мене збереглась: недавно я віддав її до музею Берлінського муру – на якийсь час»⁶⁴. Використання української вишитої сорочки першою керівною особою сприймалося як сигнал позитивного ставлення до народної культури, сприяло популяризації її побутування в широких колах населення.

На тлі сприятливих політичних умов розпочалося поживлення українського мистецького життя. Такі видатні українські діячі, як М. Рильський, А. Малишко, Д. Павличко, М. Стельмах, В. Касіян, Г. Верьовка, Л. Ревуцький, Л. Забашта, успішно розвиваючи українську культуру у своїй галузі, демонстрували належність до українського народу й через використання українського одягу. На фотографіях, які зберігаються у фондах Літературно-меморіальному музею Максима Рильського, можна побачити, що українська сорочка для частини національного письменства була знаковим одягом, який підкреслював етнічну належність. В експозиції музею також представлено три вишиті сорочки, дві китиці до сорочок, дві вишиті краватки, солом'яний бриль, що належали Максиму Тадейовичу. Саме образ українського інтелігента в народній сорочці відтворено в пам'ятнику Максима Тадейовича, який розташований у київському парку, що носить його ім'я.

Український одяг набув нового звучання – вираження громадянської позиції в середовищі свідомої інтелігенції. На початку 1960-х рр. виник інтелектуально-культурницький рух «шістдесятників». Він переріс у дисидентський рух опо-

⁶⁴ Російські спецслужби фальсифікують нашу історію. Інтерв'ю з Сергієм Хрущовим [Електронний ресурс] // Експрес. – 2011. – Режим доступу : http://www.aratta-ukraine.com/text_ua.php?id=2202.

ру тоталітарній системі, який тривав до розпаду СРСР в 1991 р. В Україні, окрім ідей демократизації радянського суспільства, набули гострого значення питання вільного розвитку української культури, пробудження української самосвідомості⁶⁵.

Проблему нерівності умов розвитку національних культур порушив Іван Дзюба у своїй праці «Інтернаціоналізм чи русифікація?», яка розповсюджувалася через самвидав. Ця робота мала вагомий вплив на формування нової української інтелігенції, яка змогла направити інтелектуальне життя в національно позначені координати розвитку. Саме покоління шістдесятників відновило функцію позначення української ідентифікації через вдягання українського народного одягу. Відомий фольклорист і етнограф О. Доля в інтерв'ю газеті «День» (2012) влучно зазначив, що вишиванка була «політичним одягом», який носили «вороги народу» в радянський період⁶⁶.

Прогулянка у вишиванці 22 травня біля пам'ятника Т. Шевченка в Києві (у день перепоховання поета в Україні) ставала приводом для звинувачення в антирадянській діяльності, що передбачало відкриття карної справи та арешт. Тому серед студентів комсомольські організатори проводили відповідний інструктаж: «Сказали, щоб не підходили, збираються люди навпроти університету Тараса Шевченка, краще туди не з'являтися, того що Ви розпрощаетесь з інститутом каже, навіть близько не підходьте туди. Про одяг – це само собою, уже так розумілося, що краще не вдягати там. Говорили комсомольські секретарі, теж так говорили між нами, що краще не вдягати вишиванку»⁶⁷. Водночас українська вишивана сорочка в поєднанні з міським одягом стала популярним зовнішнім іміджем української інтелігенції, причому

⁶⁵ Тарнашинська Л. Б. Плеяда нескорених: Алла Горська, Опанас Заливаха, Віктор Зарецький, Галина Севрук, Людмила Семіка. Бібліографічний нарис / Л. Б. Тарнашинська. – Київ : Національна парламентська бібліотека України, 2011. – 200 с., С. 6.

⁶⁶ Вишиванка – одяг політичний [Електронний ресурс] // День. – 2012. – Режим доступу : <http://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/vishivanka-odyag-politichniy>.

⁶⁷ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 863. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 21.06.2015 на етнофестивалі «Країна Мрій» в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 44 арк., Арк. 21.

чоловіки надавали перевагу традиційній українській сорочці зі стійкою чи відкладним коміром, а серед жінок частіше траплялися модифіковані варіанти вишитої сорочки в народному стилі.

У Музеї шістдесятництва зберігається значна кількість фотографій українських діячів, які носили вишиту сорочку, серед них можна побачити Я. Геврича, О. Мешко, В. Барладяну, С. Ганжу, В. Стуса, В. Симоненка, Л. Ященка, І. Калинець, О. Антонів, В. Гнатенка, С. Гулик, В. Чорновола, Г. Логвіна, Є. Пронюка, С. Набоку та ін. Традиційні українські строї використовували під час проведення приватних вечірок зі святкування Різдва, Івана Купала чи тематичних українських заходів. В експозиції музею представлена довга українська сорочка, оздоблена чорно-червоною вишивкою в техніці хрестик, яка належала Аллі Горській, торбинка, пошита Л. Семикіною для Різдвяного колядування, сердак та кілька модернізованих свит з колекції модного одягу Л. Семикіної. Після створення вітража для Київського університету імені Тараса Шевченка, на якому Великого Кобзаря відтворено в образі борця і судді, у 1964 р. Л. Семикіну було виключено зі Спілки художників. Вона почала заробляти на життя пошиттям одягу, розробляючи авторські моделі тогочасного вбрання в національному стилі. Відомий дисидент Л. Плющ згадував про її творчість: «Люда також брала активну участь у відродженні українських обрядів і видумувала костюми й маски на свята. Спершу її одяг замовляли заможні українки-лібералки, яких не було аж так багато. Але потім пішла мода на одягу Люди і з'явилися імітації. Зовсім несподіваним для мене було ставлення Люди до її творчості. Коли вона захоплювалася, то в подробицях розповідала про свої погляди, творчі пошуки і філософію одягу»⁶⁸. У 1971 р. вона створила костюми для фільму «Захар Беркут»⁶⁹. На думку художниці, головний герой і його сини викликали у влади порівняння з українськими патріотами І. Дзюбою та Є. Світличним, тому навіть майстерню з виготовлення одягу Л. Семикіної було закрито.

⁶⁸ Плющ Л. У карнавалі історії / Леонід Плющ. – Нью-Йорк : Сучасність, 1982. – 373 с., С. 192.

⁶⁹ Шульгіна А. Людмила Семикіна: костюм для душі [Електронний ресурс] / А. Шульгіна – Режим доступу : http://www.ktm.ukma.edu.ua/show_content.php?id=1069.

У Музеї шістдесятництва представлено вишиті роботи жінок-політв'язнів. Навіть у складних умовах тюремного побуту українська жінка відтворювала український орнамент на комірці, який нашивали на робочу спецформу. О. Кісь пише, що для жінок-політв'язнів ГУЛАГу 1940–1950-х рр. вишивання хусточок, які вони дарували одна одній на «згадку», мало духовне значення ⁷⁰. Дружина Валентина Мороза, йдучи на перше побачення з ув'язненим чоловіком, свідомо вдягла українське вбрання: «Ми вирядились на це перше побачення, як на свято: вишивані сорочки, у мене на шиї – власноручно зроблений червоно-чорний гердан» ⁷¹. Згадувала вона і про передачу в тюрму української сорочки для Опанаса Заливахи ⁷². Цікаву історію має вишита сорочка Євгена Пронюка. На світлині 1972 р. у вишитій сорочці зображено ув'язненого Є. Пронюка, а на іншому знімку 25 серпня 1991 р. він у цій самій вишиванці опечатує сейф у кабінеті першого секретаря ЦК КП УРСР.

Під час політики перебудови, гласності та демократії, яку розпочав останній Генеральний секретар ЦК КПСС М. Горбачов, в Україні 1988 р. виникло нове громадське об'єднання Народний Рух України. Його засновники намагалися довести широкому загалу необхідність відродження національної ідеї розвитку України як самодостатнього державного утворення. Однією із зовнішніх ознак проукраїнськи налаштованих громадських діячів кінця 1980-х – початку 1990-х рр. було використання образу справжнього українця, атрибутом якого була вишита сорочка.

Одягання української вишитої сорочки людьми, які мали великий моральний авторитет, у суспільстві сприймалось як чітка громадянська позиція вираження проукраїнських поглядів. Л. Лук'яненко, В. Чорновол, Є. Пронюк, Д. Павличко, В. Овсієнко, Є. Сверстюк, Л. Яценко фактично формували нову національно свідому культуру використання народного вбрання як одного з виразників української ідентифікації. 1–5 серпня 1990 р. Народний Рух України спільно з То-

⁷⁰ Кісь О. Творчість українських жінок-політв'язнів у ГУЛАГу / Оксана Кісь // Народна творчість та етнологія. – 2016. – № 3. – С. 51–59, С. 55–56.

⁷¹ Мороз Р. Проти вітру. Спогади дружини українського політв'язня / Раїса Мороз. – Харків : Права людини, 2012. – 288 с., С. 148.

⁷² Там само. – С. 67.

вариством української мови ім. Т. Г. Шевченка організували Свято Козацької слави з ушанування 500-ліття Запорізького козацтва, яке проходило в Дніпропетровській та Запорізькій областях ⁷³. Свято перейшло в демонстрацію проукраїнських настроїв, про що згадує свідок цих подій О. Константинівська: «Вперше я побачила 500-річчя козацтва, в Запоріжжя приїхала вся Україна і пішли через Хортицю. Оце як парад вишиванок, тобто такого ще не було, коли ця колона з хвостом на декілька кілометрів, Хортиця і проспект 10 кілометрів. Вони вийшли з Хортиці всі в вишиванках. Ви знаєте, світліни залишилися: от вчительська родина дідуся, сорочки під костюм, навіть з піонерськими цими значками мамині брати і хлопчики з вишитими сорочками, а чоловіки під костюм – вишивані сорочки»⁷⁴. Таким чином, серед найбільш соціально активної частини населення відроджувалася традиція використовувати український одяг у міських практиках.

Серед учасників мітингу 24 серпня 1991 р. біля Верховної Ради, коли було прийнято «Акт проголошення незалежності України», можна побачити людей в українському вбранні, використання якого можна пояснити бажанням продемонструвати національну самосвідомість ⁷⁵.

Необхідно акцентувати увагу на тому, що український народний одяг завжди виконував функцію вираження національної належності, хоча за радянських часів значення національного питання було другорядним стосовно до системи радянської ідентичності. Саме культурно-мистецька площина стала основною платформою для реалізації етнічної функції українського народного одягу.

⁷³ 500-ліття Запорізького козацтва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/500-D0%BB%D1%96%D1%82%D1%82%D1%8F_%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B7%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%BA%D0%BE%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%82%D0%B2%D0%B0.

⁷⁴ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 860. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю з експертами з виготовлення українського вбрання та працівниками музеїв 23.05.2015, 31.05.2015, 21.06.2015, 10.09.2015, 11.05.2015 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 97 арк., Арк. 71.

⁷⁵ Акт проголошення Незалежності. Як це було. Фото [Електронний ресурс] // Українська правда: Історична правда. – Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/artefacts/2013/08/22/134975/#7>.

Необхідно з'ясувати, яке інформативне наповнення ніс український народний одяг у різних соціальних ситуаціях. У 1930-х рр. розпочалось використання українського традиційного строю як презентанта національної культури під час проведення таких офіційних заходів, як демонстрації на 1 Травня. У Києві для цього, як правило, залучали артистів Академічного театру опери і балету УРСР ⁷⁶. Після українізації 1926 р. в його репертуар увійшли українські опери «Запорожець за Дунаєм» та «Наталка-Полтавка». У 1936 р. під час гастролей у Москві українські вистави було схвалено Сталіним, після чого театр було нагороджено орденом Леніна ⁷⁷.

Незважаючи на позитивну тенденцію позначення українськими маркерами радянських свят, серед свідомої інтелігенції було й негативне ставлення до такої презентації українства. Так, в оперативній інформації НКВС УРСР за 28 вересня 1937 р. знаходимо повідомлення про таку оцінку повсякденного життя В. Магушевським, М. Калиновським, І. Хоменком та М. Кривинюком: «А які обурливі вишивки й орнамент, яким старанно прикрашають на парадах вулиці. Це просто знущання з укр[аїнського] мистецтва. Там є всякі стилі й барви, що подібна творчість приписується йому. Намагаються якомога більше вульгаризувати, спотворити, спростити укр[аїнське] мистецтво» ⁷⁸.

Слід зазначити, що були й позитивні здобутки з справі популяризації українського одягу як важливого явища народної творчості. Після відкриття Першої української виставки народного мистецтва 1936 р. у Києві було визначено необхідність українських вишитих виробів у тогочасному побуті: «Ці красиві, тонко і з великим смаком зроблені речі радують око, виховують художній смак, дають розуміння й почуття краси. Ніколи в історії український народ не мав такого розквіту своєї культури, як тепер, ніколи український народ не мав змоги так виявити всі свої творчі сили,

⁷⁶ Бережной М. День шостий / М. Бережной // Соціалістичний Київ. – 1936. – № 7–8. – С. 46–49.

⁷⁷ Яновський Я. Торжество української соціалістичної культури / Я. Яновський // Соціалістичний Київ. – 1936. – № 3. – С. 10–13.

⁷⁸ Даниленко В. Оперативна інформація НКВС про українську інтелігенцію / Василь Даниленко // Ізидора, рідна сестра Лесі Українки: від сталінських таборів до еміграції / Василь Даниленко. – Київ : Смолоскип, 2011. – С. 71–194, С. 128.

таланти та здібності. Тільки радянська влада, тільки соціалізм дали і дають усі ці можливості»⁷⁹.

У період 1920–1940-х рр. сформувалося нове розуміння народного одягу, адаптованого до повсякденного вжитку, як виразника соціалістичного способу життя, а не репрезентанта українського етносу. У засобах масової інформації часто друкували зображення українських селян у народному строї, які з радістю працюють для добробуту своєї Батьківщини, як на килимі «Сталін», експонованому в Державному українському музеї⁸⁰.

У післявоєнний період на агітаційних плакатах продовжували зображувати радянських людей у вбранні з українським маркером⁸¹. Використання сценічного національного костюма під час проведення масових заходів мало на меті продемонструвати вільний розвиток української культури. У міський радянський побут увійшла українська вишита сорочка, яку вдягали як святкове вбрання, у тому числі й на демонстрації.

Важливою складовою культурно-мистецького життя була художня самодіяльність, яка стала певною нішею для збереження етнокультурної ідентифікації українства в період розбудови розвиненого соціалізму. Частина опитаних респондентів, дитинство яких минуло в Києві за радянських часів, своє перше знайомство з українським одягом пов'язують з одяганням українського костюма в дитячому садку для проведення святкових заходів. Виконання українських номерів у шкільній самодіяльності передбачало самостійний підбір національного костюма, що часто стимулювало вдягання речей, які зберігалися в сім'ї чи були спеціально для цього придбані. Про українське вбрання як атрибут шкільних заходів згадує М. Жукова (1930 р. н.): «Знаю, что у меня была вышиванка, наверное, потому что были какие-то концерты, мы ж пели в хоре. Из детей было составлено такие небольшие кружки, и безусловно, потому мы одева-

⁷⁹ Культурне обличчя столиці Радянської України // Соціалістичний Київ. – 1936. – № 3. – С. 3–9, С. 7.

⁸⁰ Калениченко Л. Державний український музей / Л. Калениченко // Соціалістичний Київ. – 1937. – № 5. – С. 17–23.

⁸¹ Галькевич Т. Український друкований плакат 1950–1964 років з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / Т. Галькевич, О. Донець. – Київ, 2014. – 424 с., С. 374–376, 382–383, 385, 390, 396, 398, 421.

ли эти вышиванки, никто не запрещал все было нормально»⁸². Хоча такі події й мали епізодичний характер, однак важливо виокремити їх присутність у житті пересічних людей, оскільки таке ситуаційне використання українського народного одягу у форматі мистецької інтерпретації забезпечило один зі шляхів адаптації народного вбрання в урбанізовану реальність і запобігло повному відмиранню традиції побутування вбрання з національним позначенням.

Про помітність попиту на сценічний варіант костюма свідчить вихід спеціалізованої методичної літератури з технології його виготовлення⁸³. Опитування інформаторів продемонструвало, що участь дорослого населення в роботі художньої самодіяльності з національним спрямуванням сприяло інкультурації в українську культуру, а народне вбрання слугувало певним засобом, який позначав цей процес⁸⁴. З іншого боку, у професійному мистецтві не заохочувалося використання старовинного народного одягу для передачі національного образу. Натомість набу-

⁸² АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 857. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю з попередньою домовленістю з респондентами, які тривалий час мешкали в місті Києві, 25.05.2014, 13.05.2015, 14.05.2015, 29.05.2015, 05.06.2015, 09.06.2015 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 132 арк., Арк. 41–42.

⁸³ Мавріна К. П. Про зручний і красивий одяг / Клавдія Петрівна Мавріна. – Київ : Молодь, 1959. – 251 с., С. 121–127; Детские карнавальные костюмы / [Р. И. Поляновская, А. Н. Кременская, И. Н. Рудченко та ін.]. – Киев : Радянська школа, 1968. – 160 с., С. 30–37; Шульгина А. Н. Костюмы для художественной самодеятельности / А. Н. Шульгина, Л. П. Томилина. – Москва : Профиздат, 1976. – 168 с., С. 48–54; Грибанова Т. М. Костюм до свята в дитячому садку : альбом / Т. М. Грибанова. – Київ : Радянська школа, 1984. – 10 с., 72 табл., Табл. 3–6.

⁸⁴ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 859. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 19.05.2015, 20.05.2015, 21.05.2015, 25.05.2015, 26.05.2015, 28.05.2015, 05.06.2015 в місті Києві (21.05.2015 проходив День вишиванки). Комп'ютерний набір. – 123 арк., Арк. 46; АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 858. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 12.05.2015, 16.05.2015, 23.05.2015, 24.05.2015, 27.05.2015 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 75 арк., Арк. 25, 51; АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 861. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 30.05.2015, 31.05.2015 під час святкування Дня Києва в місті. Комп'ютерний набір. – 56 арк., Арк. 24.

ло поширення українське вбрання спрощеного, «бутафорного», виконання. Уніфікація сценічного костюма вплинула на формування в суспільстві стереотипу усередненого українського типуажу, обов'язковими атрибутами якого для чоловіків були атласні шаровари, вишита сорочка, червоні чоботи, а для жінок – вишита сорочка, керсетка, спідниця, стилізована під плахту, і віночок, який можна було побачити навіть на літніх артистках. Такий вихолощений зовнішній вигляд українського традиційного строю не міг бути першоосновою для етнокультурних ідентифікаційних пошуків.

Іван Гончар, Сергій Параджанов, Юрій Ілленко, Леопольд Яценко та інші митці намагалися через свою творчість привернути увагу суспільства до національної тематики. З другої половини 1960-х рр. на хвилі зацікавлення українською культурою розпочалися спроби відродження проведення народних свят календарно-обрядового циклу, які проводилися з використанням українського традиційного вбрання. У 1969 р. Л. Яценко заснував на громадських засадах хор «Гомін», який став центром організації неформалізованого українського культурного життя. Л. Яценко згадував про перші заходи хору: «Поступово визріла думка про відродження веснянок, свята Купала. Допоміг нам Іван Макарович Гончар – невтомний подвижник і натхненник нашого духовного відродження. Він забезпечив нас одягом із своєї колекції і сам подбав про те, щоб ми мали належний святковий вигляд»⁸⁵. З часом учасники хору «Гомін» самостійно підбирали собі костюми для виступів, до того ж завжди перевагу надавали використанню вбрання з родинних колекцій чи такого, що відображав особливості регіону, у якому людина народилася. Діяльність хору «Гомін» в українських народних строях та його складових зафіксована на численних фотографіях 1970–1980-х рр.⁸⁶

З відкриттям у Києві 1976 р. Музею народної архітектури та побуту УРСР (далі – МНАП) з ініціативи його наукового колективу була розпочата робота з організації заходів з відродження традиційних українських свят.

⁸⁵ Орел Л. Ми просто йшли... / Л. Орел, Л. Яценко. – Ніжин : ТОВ «Гідро-макс», 2010. – 320 с., С. 7.

⁸⁶ Там само. – С. 34–37, 48–49, 50–54, 56–62, 64–70, 88, 148, 181–182.

На присутність українського вбрання в міському просторі впливав художньо-виробничий фактор виготовлення українського традиційного вбрання. За радянських часів до його складу входили такі компоненти: самодіяльне пошиття одягу в домашніх умовах, організоване виробництво вбрання під керівництвом професіоналів зі спеціальною освітою, творче поштучне виготовлення одягу майстрами-індивідуалами. Самодіяльне виготовлення одягу залишилося помітним явищем радянського повсякдення. Однією з причин цього процесу була відсутність задоволення споживчого попиту на якісне і зручне вбрання.

У 1920–1950 рр. тривала адаптація сільської традиції пошиття українського народного вбрання до міських форматів його побутування, у результаті якої був утверджений урбаністичний напрям виготовлення українського вбрання. Цей процес, імовірно, відбувався за участю сільських майстринь, які володіли знаннями й навичками з оздоблення вбрання вишивкою. Часто український народний одяг містянам дарували сільські родичі, які самостійно його виготовляли: «Это специально мне, наверное, сделали эту вышиванку, и прислали с Марьяновки именно к торжественным этим дням, потому что тогда дети выступали, пели, вот и были в вышиванках»⁸⁷; «і керсетка, і плахта і справжні такі, це сестри [дивиться на фотографію]. Да, все це передала моїй бабуні, маминій мамі, її старша сестра Софія Костянтинівна, яка жила в Чернігівській області в селі Ціпки»⁸⁸.

Якщо на Галичині в 1925–1939 рр. виходив спеціалізований журнал «Нова хата», який давав практичні поради з виготовлення модного українського вбрання⁸⁹, то в УРСР у 1920–1940-х рр. була обмежена кількість літератури, яка могла слугувати посібником

⁸⁷ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. 857. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю з попередньою домовленістю з респондентами, які тривалий час мешкали в місті Києві, 25.05.2014, 13.05.2015, 14.05.2015, 29.05.2015, 05.06.2015, 09.06.2015 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 132 арк., Арк. 42.

⁸⁸ Там само. – Арк. 76.

⁸⁹ Цимбалюк О. К. Становлення і розвиток журналів мод в Західній Україні (другої половини XIX – першої третини XX ст.) / О. К. Цимбалюк // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – 2011. – № 4. – С. 30–35, С. 33.

з виготовлення вбрання з українським позначенням⁹⁰. Зважаючи на це, населення при пошитті одягу послуговувалося реальними зразками українського вбрання та матеріалами, які вийшли в дореволюційний час. У 1960–1980-х рр. з'явилася спеціалізована література, яка давала методичні рекомендації як з технології виготовлення традиційного українського строю, так і зі створення модного одягу в українському стилі⁹¹.

З 1970-х рр. у журналах «Краса і мода», «Радянська жінка», «Роботниця», «Крестьянка» періодично друкували лекала для пошиття одягу та схеми для його оздоблення українською вишивкою з народним орнаментом та розробленим художниками-модельєрами⁹².

Вихід такої літератури був важливим для жінок, які намагалися оздоблювати тогочасний одяг з національними елементами: «Значить, в той час “Радянська жінка”, які там були ті журнали, десь там якісь ви-

⁹⁰ Кривинюк О. Українські народні узори з Київщини, Полтавщини й Катеринославщини / Ольга Кривинюк. – Київ, 1928; Риженко Я. Українське шитво / Я. Риженко. – Полтава : Полтавський державний музей ім. В. Г. Короленка, 1929. – 28 с.; Павленко В. Орнаменти українського народного вишивання / В. Павленко, Л. Розенберг. – Харків : Книгоспілка, 1929. – 21 с.

⁹¹ Вишивання // Крій та шиття. – Київ : Державне видавництво технічної літератури УРСР, 1960. – С. 556–642; Георгій Гарас. Альбом. – Київ : Мистецтво, 1974. – 33 с.; Головіна М. В. Сучасне оздоблення одягу / М. В. Головіна, В. М. Михайлець, А. М. Ямпольська. – Київ : Техніка, 1975. – 144 с.; Миронов В. Український костюм. Комплект листівок / В. Миронов, А. Перепелиця. – Київ : Мистецтво, 1977; Гасюк О. Ю. Художнє вишивання : альбом / О. Ю. Гасюк, М. Г. Степан. – Київ : Вища школа, 1984. – 103 с.; Сорокина Л. М. Учитесь вышивать / Л. М. Сорокина. – Киев : Радянська школа, 1986. – 78 с.; Левчук В. Л. Червоними і чорними нитками / Валерія Львівна Левчук. – Київ : Реклама, 1986. – 16 с.

⁹² Створено в Київському будинку моделей // Краса і мода. – 1969. – № 1. – С. 4–9; Народні мотиви в сучасному одязі // Краса і мода. Весна. – 1971. – С. 16–17; Зимнее воскресенье // Мода. – 1972. – № 4. – С. 32–35; Нарядна сукня // Краса і мода. Зима. – 1977. – С. 44–45; Народні мотиви в сучасному одязі // Краса і мода. Весна. – 1971. – С. 16–17; Орел Л. Сорочку білу вишию шовком... / Лідія Орел // Радянська жінка. – 1989. – № 10. – С. 31; На зимовій вулиці // Радянська жінка. – 1990. – № 1. – С. 16–17; Візерунок для оздоблення одягу пропонує Михайло Покиданець // Радянська жінка. – 1990. – № 3. – С. 16; Колесник Г. Мамина сорочка / Ганна Колесник // Радянська жінка. – 1991. – № 6. – С. 24–25; З бабусиною скрині // Радянська жінка. – 1991. – № 3. – С. 16.

шивки були ці, ми збирали. Я працювала в інституті досліджень і в нас там були дівчата, які збирали ці там вирізки, узорі різні, все там. Зараз відкрив Інтернет і всього повно, тоді ми по клаптиках і тоді вибирали якийсь візерунок. Ой, Боже, “Крестьянка”, ну отакі журнали. В мене до сих пір десь ще є папка, де оці вирізки збереглися»⁹³.

Візуальні моделі народного вбрання передавали радянські контексти: «Зіставляючи контури соціалістичної й буржуазної моди, ми бачимо, що вони іноді пропагують одні й ті ж костюми. Але різниця в соціальному звучанні модного образу не зникає. Українські мотиви одягу – вишиту блузку чи сукню або яскраву в складинках спідницю – демонструє київський журнал “Краса і мода”. Поза радянської манекенщиці підтягнута і граціозна. Ось такі ж моделі під девізом “з російським акцентом” демонструє манекенщиця на сторінках журналу “Америка” (1979, № 4). В усіх її позах відчувається розв’язність»⁹⁴. Проте, незважаючи на ідеологічну фільтрацію образів українців, журнали моди виконували й практичну мету – інформування населення про можливість створення сучасного вбрання в національному стилі.

Польові дослідження підтверджують спеціальне пошиття вишиванки для святкових подій: «Вы себе не представляете, я вышила вышиванку, денег не было, 2 детей. Школу сын заканчивал, значит, был коричневый костюм, но он очень школьную форму напоминал, хотя это был костюм, так я ему вышила украинскую рубаху и пустила в школу без задней мысли. Если бы кто-то захотел и сын мог пострадать, ну просто меня знали и все прочее. Чтобы было нарядно и красиво, я ему черно-красным вышила рубаху, и он пошел на выпускной вечер»⁹⁵.

⁹³ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 863. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв’ю 21.06.2015 на етнофестивалі «Країна Мрій» в місті Києві. Комп’ютерний набір. – 44 арк., Арк. 12.

⁹⁴ Забелло В. І. Людина і мода / В. І. Забелло. – Київ : Т-во «Знання» Української РСР, 1979. – 45 с., С. 43.

⁹⁵ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 857. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв’ю з попередньою домовленістю з респондентами, які тривалий час мешкали в місті Києві, 25.05.2014, 13.05.2015, 14.05.2015, 29.05.2015, 05.06.2015, 09.06.2015 в місті Києві. Комп’ютерний набір. – 132 арк., Арк. 3.

Радянські жінки часто опановували ази кравецтва, таке захоплення допомагало вирішити нагальні матеріальні потреби. Оздоблення одягу вишивкою потребувало значно більше часу, ніж його пошиття, тому вишиванням захоплювалися, порівняно з кравецтвом, значно менше жінок. Проте важливо зауважити, що традиція виготовлення одягу з українським позначенням не зникла повністю в міській традиції.

За радянських часів професійне виробництво одягу в українському народному стилі вийшло на рівень організації масового виробництва з широкою мережею підприємств, які спеціалізувалися на ручному й машинному вишиванні вбрання. Починаючи з 1950-х рр., основні потреби в одязі як міського, так і сільського населення задовольнялися через придбання готового вбрання, а не самостійного його виготовлення, хоча індивідуальне виготовлення одягу продовжувало бути впливовим фактором забезпечення матеріальних потреб радянських людей.

У 1920–1950-х рр. відбулося становлення масового виробництва одягу з українським позначенням. У 1920-х рр. були засновані кооперативні центри Укркустарспілка (1921–1924), «Сільський господар» (1924), Кустекспорт (1927), а в м. Києві безпосередньо працювали три об'єднання – Колектив безробітних вчителюк, «Кубуч», «Жіноча праця»⁹⁶. На київській артлі «Жіноча праця» виготовляли чоловічі та жіночі сорочки, хустки на основі музейних зразків старовинного українського шиття⁹⁷.

У 1928–1930 рр. розпочав роботу Київський Союз Промислової Кооперації, що на початок 1930-х рр. мав 20 вишивальних осередків, які в 1930 р. виготовили продукції на 60 646 крб.: «Союз <...> дав цілком відмінну і оригінальну художню продукцію з яскравою виявленою своєю київською фізіономією»⁹⁸. Було організовано вивчен-

⁹⁶ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 48-5, од. зб. 69. Спаська Є. Ю. Промислова вишивка Київщини. Стаття. 1929–1932 рр. (Матеріали до історії промислової вишивки Київщини). – 58 арк., Арк. 3, 16.

⁹⁷ Бутник-Сіверський Б. С. Українське радянське народне мистецтво / Борис Степанович Бутник-Сіверський. – Київ : НА УРСР ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 1966. – 222 с., С. 58.

⁹⁸ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 48-5, од. зб. 69. Спаська Є. Ю. Промислова вишивка Київщини. Стаття. 1929–1932 рр. (Матеріали до історії промислової вишивки Київщини). – 58 арк., Арк. 23.

ня орнаментів Київщини з розробкою його паспортизації із зазначенням норм розходів матеріалів та витрат часу для впровадження «центрально-комплектуючого методу» при виготовленні масової продукції. Про пошук цікавості до української народної культури пише В. Щербаківський: «В 1935 році починається новий курс советів відносно народного мистецтва. Від нього відпадає слово “кулацьке”, “куркульське” і воно отримує право громадянства, навіть стає модним. Це, мабуть, тому, що совети відчули, що наближається війна й почали до неї готуватися. В Москві організовується виставка народнього мистецтва. Українські килими, вишивки, плаhti, різні тканини входять у моду, мають збут по всьому ССРСР і навіть масово експортуються за кордон»⁹⁹.

У 1936 р. засновано Укрхудожспілку, що взяла на себе функцію координації роботи кустарних об'єднань по всій Україні¹⁰⁰. У міському просторі Києва з'явилася зразкова вітрина магазину українських художніх виробів Укрхудожпромсоюзу, у якій демонструвалися українські сорочки¹⁰¹. У 1938 р. виходить друком альбом, у якому розміщено фотографії 9-ти традиційних українських жіночих сорочок та 5-ти тканих вручну плахт, які були виготовлені народними майстрами з Київської, Полтавської, Чернігівської, Вінницької та Кам'янець-Подільської обл. спеціально для виставок українського народного мистецтва в Москві та Ленінграді в 1936 р.¹⁰²

Розглянемо, які зміни відбулися в асортименті українського вбрання, що його виготовляли в кустарних осередках у 1920–1940 рр. На Першій виставці народного мистецтва 1936 р. в Москві було представлено тогочасне вбрання з вишивкою «не лише в ансамблі народного костюма, але й у сучасному одязі в комплексі

⁹⁹ Щербаківський В. Пам'яті Василя Григоровича Кричевського / Вадим Щербаківський. – Лондон : Українська видавнича спілка, 1958. – 55 с., С. 50.

¹⁰⁰ Кара-Васильєва Т. Декоративне мистецтво України ХХ століття. У пошуках «великого стилю» / Т. Кара-Васильєва, З. Чегусова. – Київ : Либідь, 2005. – 280 с., С. 76.

¹⁰¹ Биховський В. Фасад, вивіска, вітрина / В. Биховський // Соціалістичний Київ. – 1937. – № 2. – С. 29–31.

¹⁰² Украинское народное искусство. – Москва ; Ленинград : Искусство, 1938. – 59 с.

з новим кроєм і матеріалами, у руслі тогочасних естетичних смаків»¹⁰³.

У результаті творчого пошуку майстрів-кустарів та конструкторсько-технологічних пропозицій професійних модельєрів з'явилися модифіковані варіанти тогочасних чоловічих і жіночих сорочок, які увійшли в міський побут. На прикладі фотографій 1926–1956 рр., на яких зображені П. Саксаганський, Й. Гірняк, Лесь Курбас, Я. Стешенко, Ю. Лисенко та інші, можна прослідкувати зміни, які відбулися у вишитих сорочках. Нова «міська українська» чоловіча сорочка мала не наскрізну центрально-бортову застібку. Традиційна сорочка не могла мати членування по центральній лінії, що засвідчувало незмінність її конструкції з прадавніх часів¹⁰⁴. Побутували два варіанти міських сорочок з українським позначенням, які відрізнялися оформленням горловини. Перший вид був із закритою горловиною до шиї зі стояче-відкладним коміром. Другий – із відкритою горловиною зі стояче-відкладним коміром, який міг мати лацкан чи бути без нього, відкритість горловини – принципово нова практика, характерна для міського вбрання 1920–1930 рр. На всіх сорочках зафіксовано уніфікований тип розташування вишивки – на комірі, по пілочках двома паралельними смугами симетрично з обох боків бортів та по низу рукавів. Побутувала також сорочка, яка не мала центрально-бортівної застібки, а зручність одягання забезпечувалася розрізом по центру, що був оброблений обшивкою з пришитим стояче-відкладним коміром, зі смугами вишивки, розташованими паралельно лінії симетрії та по периметру коміра й низу рукавів.

Щодо жіночих сорочок, то основні зміни були пов'язані з трансформацією довгої сорочки в сорочку-блузку завдовжки до лінії стегон. Водночас відбулася адаптація принципу народного крою до прийнятних геометричних параметрів міських блузок із покроем реглан, варіювалася довжина рукава від короткого до довгого.

¹⁰³ Кара-Васильєва Т. Вишивка / Тетяна Кара-Васильєва // Історія декоративного мистецтва України : у 5 т. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2011. – Т. 4. – С. 13–46, С. 23.

¹⁰⁴ Матейко К. І. Український народний одяг / Катерина Іванівна Матейко. – Київ : Наукова думка, 1977. – 224 с., С. 27.

У жіночих блузках залишається стабільним суцільнокроєний перед блузки, а вдягання виробу забезпечував розріз «пазушки»¹⁰⁵. До асортименту жіночих виробів також належали сукні, конструктивний устрій яких відповідав моді 1930-х рр., а оздоблення виконували в традиційній техніці вишивки творчо опрацьованого українського орнаменту¹⁰⁶. Такі моделі ставали частиною номенклатури тогочасного одягу, й презентували новий побут радянської людини.

Модернізаційні зміни української сорочки сприяли популярності вишиванок серед широких кіл суспільства та виникненню моди на український стиль: «І в Москві, і в Ленінграді тепер у великій моді все українське. Фабрики масово випускають товар широкого вжитку в українському стилі: чоловічі вишивані сорочки, жіночі мережані й вишивані сукні»¹⁰⁷.

У 1950–1990 рр. процес моделювання тогочасного вбрання під впливом українського народного одягу був поставлений на рівень державного завдання розвитку легкої промисловості. Творчими осередками з розробки такого вбрання були Центральна експериментальна лабораторія Управління художніх промислів УРСР, Київський будинок моделей, Львівський будинок моделей, Київське державне училище прикладного мистецтва та ін.¹⁰⁸

У 1965 р. В. Бойко здійснив експедиційні дослідження з вивчення використання народної естетики при проектуванні сучасних форм одягу в м. Києві, Запоріжжі та Львові¹⁰⁹. Зібрані 105 фотографій він представив у таких розділах альбому: одяг, головні убори, взуття, доповнення та прикраси, тканини. Поряд з

¹⁰⁵ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 48, од. зб. 59. Є. Спаська. Київ. Альбом фотографій. Виставка художніх вишивок та ткацтва. 1929–1933 рр. – 36 арк., Арк. 27.

¹⁰⁶ Там само. – Арк. 15, 27; АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 48, од. зб. 58. Є. Спаська. Альбом фотографій (вироби художніх промислів) 1929–1931 рр. – 33 арк., Арк. 25.

¹⁰⁷ Звичайна О. Миргородський ярмарок / Олена Звичайна. – Вінніпег : Тризуб, 1953. – 47 с., С. 35–36.

¹⁰⁸ Українське народне мистецтво. Вбрання. – Київ: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1961. – 327 с., С. 299.

¹⁰⁹ Вадименко А. В. Експедиції 1965 року. Житло, одяг, сімейний побут / А. В. Вадименко // Народна творчість та етнографія. – 1966. – № 1. – С. 100–101.

деякими моделями одягу подано зображення народного першоджерела ¹¹⁰. Так, наприклад модна вечірня жіноча сукня оздоблена вишивкою, розроблена Київським будинком моделей в 1964 р. на основі сорочки з Закарпатської області ¹¹¹, яка була опублікована в альбомі «Українське народне мистецтво» ¹¹² в 1960 р.

Моделювання вбрання в українському стилі розвивалося за такими напрямками: використання принципів покрою та членування деталей, топографії розташування та технології виконання оздоблення, творчого переосмислення орнаментики, підбору подібних за зовнішніми ознаками матеріалів тощо.

З 1960-х рр. на основі українського стилю розробляли широкий асортимент одягу для чоловіків, жінок та дітей спортивного, святкового і повсякденного призначення. У 1976 р. для вишитих виробів було розроблено технічну документацію ¹¹³.

Українські вироби можна було замовити через пошту за каталогом, пропонувалися чоловічі сорочки «Українка» (10 варіантів візерунка) та «Гуцулка» (12 варіантів візерунка), жіночі сукні (4 варіанти візерунка), жіночі блузи (6 варіантів візерунку) ¹¹⁴. Популярними були магазини типу «Українські сувеніри», у яких можна було придбати високоякісні товари, які виготовляли на виробничо-художніх об'єднаннях ім. Т. Г. Шевченка (м. Київ), «Полтавчанка» (м. Полтава). «Вінничанка» (м. Вінниця), на фабриках художніх виробів ім. Клари Цеткін (смт Решетилівка Полтавської обл.), ім. Рози Люксембург (м. Івано-Франківськ) тощо.

Частина опитаних киян відвідувала такі магазини: «був дуже гарний магазин на площі Толстого "Українська вишивка", там мож-

¹¹⁰ Бойко В. М. Українські народні традиції в сучасному одязі / В. М. Бойко. – Київ : Реклама, 1970. – 136 с., С. 23, 33, 77.

¹¹¹ Там само. – С. 23.

¹¹² Українське народне мистецтво. Тканини та вишивка. – Київ : Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1960. – 261 с., С. 146.

¹¹³ Республиканский стандарт УССР. Изделия вышитые. РСТ УССР 1157-76. – Киев : Госплан УССР, 1976.

¹¹⁴ Краткий каталог товаров. – Киев : Министерство местной промышленности УССР, 1967. – 44 с.; Сувеніри – поштою // Народна творчість та етнографія. – 1978. – № 5. – С. 110.

на було купити дуже гарні і купони, і готові пошити речі. <...> Ну, чоловік вишиванку купував»¹¹⁵; «Я заходила, в нас в центрі Києва, зараз на пощаді Льва Толстого, був магазин “Український сувенір”, я туди заходила дуже часто, <...> там красиво було, але там сорочки були дорогі»¹¹⁶; «“Сувеніри”, я теж купила там сорочку і вона така тоненька така по батисту. Тоді була велика мода, тоді носили дуже багато»¹¹⁷.

Вагомий внесок у розвиток традиції виготовлення українського вбрання зробили народні майстри. З 1983 р. у МНАП було розпочато організацію Днів майстрів, Свят регіонів, ярмарків народного мистецтва¹¹⁸. Ілюстрацією цього слугують фотографії, зроблені в МНАП¹¹⁹. На таких заходах продавався український традиційний і тогочасний одяг. Саме народні майстри одягали український стрій що стало їхнім зовнішнім іміджем.

3.2. Розвиток української ноші на етапі розбудови незалежної України

Проголошення 24 серпня 1991 р. Акту незалежності України стало початком нового історичного етапу розбудови самостійної держави України, який триває до сьогодні. Особливістю цього періоду є інтенсифікація всіх напрямів етнокультурного життя, зростання

¹¹⁵ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 857. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю з попередньою домовленістю з респондентами, які тривалий час мешкали в місті Києві, 25.05.2014, 13.05.2015, 14.05.2015, 29.05.2015, 05.06.2015, 09.06.2015 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 132 арк., Арк. 101.

¹¹⁶ Там само. – Арк. 124–125.

¹¹⁷ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 862. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 01.06.2015, 12.09.2015, 04.04.2016 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 18 арк., Арк. 6.

¹¹⁸ Орел Л. Народне мистецтво України на межі тисячоліть / Л. Орел, Л. Стогnota. – Київ : Автоексперт, 2007. – 248 с., С. 7–8.

¹¹⁹ Скрипник Г. А. Етнографічні музеї України. Становлення і розвиток / Ганна Аркадіївна Скрипник. – Київ : Наукова думка, 1989. – 304 с., С. 186, 187, 228, 229; Орел Л. Народне мистецтво України на межі тисячоліть / Л. Орел, Л. Стогnota. – Київ : Автоексперт, 2007. – 248 с., С. 19, 22, 25, 27, 28, 33, 34, 49, 65, 68, 70, 71, 74, 75, 78–80, 90, 96, 102, 103, 107, 109, 110, 115–117, 149, 158, 162.

національної самосвідомості та проходження українського народу через складні історичні випробування при утвердженні демократичних принципів розбудови нашої держави та виборювання її територіальної цілісності. У суспільному житті проявляється усвідомлення українського традиційного одягу як одного з важливих виразників національної ідентичності. Процес відродження його побутування як у традиційній народній інтерпретації, так і в нових модернізованих формах потребує окремого висвітлення. Визначені на попередніх історичних етапах фактори, які зумовлювали присутність народного одягу в міських практиках, знайшли свій розвиток у реаліях 1991–2016 рр.

Соціально-економічний фактор відображав проникнення матеріальних та духовних здобутків традиційної культури через міграцію її носіїв – сільських мешканців, що зафіксовано в реаліях 1860–1940-х рр. Як масове явище традиційні строї вийшли з ужитку на селі в 1930–1940-х рр., проте необхідно звернути увагу, що значна частина сільського населення продовжувала зберігати народний одяг як пам'ять про своїх рідних та історію родинного життя. У сільській культурі, яка підтримувалася старшим поколінням, було заведено шанобливе ставлення до традиційного українського вбрання. Незважаючи на втрату споживчої актуальності, його продовжували зберігати в родинних скринях з духовно-моральних причин. Саме така латентна форма етнокультурного життя народного вбрання як предмета пам'яті сприяла збереженню національної ідентифікації в українських родинах, які мали такі предмети народного одягу. У багатьох селах Середньої Наддніпрянщини знайшла розвиток традиція виготовлення одягу в українському стилі, як правило, через оздоблення його вишивкою¹²⁰.

Проведення польового дослідження через інтерв'ювання мешканців м. Києва дозволило виокремити певну категорію сучасного міського населення, яка своє знайомство з народним одягом пов'язує саме із сільськими практиками. Вона складається із сільських мігрантів, що переїхали до Києва на постійне місце

¹²⁰ Николаева Т. А. Украинская народная одежда: Среднее Поднепровье / Тамара Александровна Николаева. – Киев : Наукова думка, 1988. – 248 с., С. 231.

проживання, а також з корінних містян, які мали зв'язок із селом через родичів. За останнім Всеукраїнським переписом населення 2001 р., у Києві проживало 2 566 953 осіб, з них народжених у Києві – 1 229 826 осіб ¹²¹. За даними офіційної статистики, корінні кияни складають 47,9 %, а отже, частка міграційного сільського та міського населення складає 52,1 %. Реальна кількість мігрантів значно більша. Серед 103 респондентів, які були опитані з листопада 2014 р. по квітень 2016 р., кількість народжених у м. Києві складає 35 осіб, що відповідає 33,99 % від загальної кількості опитаних. Зважаючи на ці дані, можна вести мову про відчутний відсоток мігрантів з різних міст і сіл України. У межах цієї роботи не ставилося завдання проведення етносоціологічного дослідження з встановлення впливу міграційного фактора на побутування українського народного вбрання. Тому опитану групу ми розглядаємо як групу з непрезентативною вибіркою, а результати нашого опитування дозволяють зафіксувати факти, коли знайомство з українським народним одягом пов'язується з досвідом спілкування в сільській культурі та з особливостями регіональних традицій.

Респонденти згадують, що в них удома зберігався український одяг, часто говорять про побутування вишитого вбрання: «У селі є у всіх оці старовинні сорочки, у всіх є, вони до сих пір зберігаються, у всіх є, вишивають там гарно, в Пустовітах» ¹²²; «Я ще була невелика, то в сусідів виходила дівчина, то в українській одязі була, ходили тоді ще дружки запрошувати на весілля в українській одязі, я так як запам'ятала, які красиві були плахти, які красиві були

¹²¹ Всеукраїнський перепис населення 2001. Розподіл населення м. Києва за місцем народження [Електронний ресурс] // Державний комітет статистики України. – Режим доступу : http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/migration/migration_1/select_61/?bottom=cens_db2&box=6.1W&k_t=80&p=0&rz=&rz_b=%20%20&n_page=1.

¹²² АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 863. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 21.06.2015 на етнофестивалі «Країна Мрій» в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 44 арк., Арк. 9.

керсетки і сорочки, звичайно, запаски»¹²³; «Знаєте, що сільська родина, то завжди є вишиванки, завжди все було хоч бідно було, але ми завжди носили свій національний одяг»¹²⁴; «Я так розумію, у батьків це було завдяки традиції в родині сільській, ну там, звідки вони, ну в місті відповідно її продовжили»¹²⁵.

Респондентів запитували, за яких обставин вони фіксували присутність українського вбрання в побуті. Частина опитаних розповідала, що в їхніх бабусь, які жили в селі, був народний одяг: «Завжди на канікули я туди їздила, бо так діти асфальти ми ж, народжені були не в селі. А влітку приїздили туди і мені дуже подобалося все: запах землі, запах квіток цих, запах будинку бабусі моєї і ці мамині вишиті роботи»¹²⁶; «Зберігалася в родині бабушкіна скриня, у якій я знаходила і вишиті сорочки, і вишиті рушники і досить багато. Це були і керсетки, це були і спідниці дуже гарні, це були і сорочки, і чіпці»¹²⁷; «Я можу говорити про бабуню, яка жила під Білою Церквою, це село Устимівка, і коли я літом приїжджала до неї на канікули, власне, на все літо, вона час від часу провітрювала скриню, з скрині діставався одяг, він був ні на що не схожий, дуже цікавий»¹²⁸;

¹²³ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 858. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 12.05.2015, 16.05.2015, 23.05.2015, 24.05.2015, 27.05.2015 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 75 арк., Арк. 12.

¹²⁴ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 859. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 19.05.2015, 20.05.2015, 21.05.2015, 25.05.2015, 26.05.2015, 28.05.2015, 05.06.2015 в місті Києві (21.05.2015 проходив День вишиванки). Комп'ютерний набір. – 123 арк., Арк. 123.

¹²⁵ Там само. – Арк. 125.

¹²⁶ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 858. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 12.05.2015, 16.05.2015, 23.05.2015, 24.05.2015, 27.05.2015 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 75 арк., Арк. 8.

¹²⁷ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 861. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 30.05.2015, 31.05.2015 під час святкування Дня Києва в місті. Комп'ютерний набір. – 56 арк., Арк. 23.

¹²⁸ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 858. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 12.05.2015, 16.05.2015, 23.05.2015, 24.05.2015, 27.05.2015 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 75 арк., Арк. 30.

«Я пам'ятаю, я пам'ятаю ще своєї бабусі вишиванку. Знаєте, в неї в скрині лежала дуже красива вишиванка і спідниця вишита. В нас це було традиція, традиція це ще моєї бабусі, це ще коли я була в восьмому класі, я пам'ятаю з восьмого класу свою вишиванку»¹²⁹.

Зібраний нами польовий матеріал дозволяє стверджувати, що розповсюдження українського вбрання серед частини містян відбулося через актуалізацію значення родинних практик, набутих у системі сільської культури. На поширення українського народного вбрання в міському середовищі вплинув соціальний сегмент населення старшої вікової групи (від 45 років), яка мала зв'язок із сільською культурою. Для цієї категорії з появою соціальних установок позитивного ставлення до української культури відбулось усвідомлення важливості присутності українського народного вбрання в їхньому сільському досвіді, що сприяло використанню вбрання з українським позначенням у сучасних міських практиках.

Частина опитаних респондентів використання ними вбрання з українським маркером у повсякденні м. Києва пояснювала традицією, яка характерна для регіону, у якому вони народилися: «Я дуже люблю українську вишиванку, привила мені це мама, мама в мене теж звідти, з Західної України, мами вже нема давно, але набуто воно ніколи не визволиться»¹³⁰; «Вишиванки були завжди в нашому житті, так як ми з Західної України. З вишиванками ми, як-то кажуть, народилися, у вишиванках були завжди, ходили, традиції»¹³¹; «Це ж село таке, майже Західна Україна, то там зовсім

¹²⁹ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 859. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 19.05.2015, 20.05.2015, 21.05.2015, 25.05.2015, 26.05.2015, 28.05.2015, 05.06.2015 в місті Києві (21.05.2015 проходив День вишиванки). Комп'ютерний набір. – 123 арк., Арк. 91–92.

¹³⁰ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 859. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 19.05.2015, 20.05.2015, 21.05.2015, 25.05.2015, 26.05.2015, 28.05.2015, 05.06.2015 в місті Києві (21.05.2015 проходив День вишиванки). Комп'ютерний набір. – 123 арк., Арк. 37.

¹³¹ Там само. – Арк. 53.

інше було, і вона до цього прив'язана досить добре, і зараз там у нас повно в гардеробі цих [вишиванок. – М. О.]»¹³².

Отже, соціально-економічні чинники, які сприяли відродженню побутування народного одягу в міських реаліях у 1991–2016 рр., відображають вплив мігрантів, які актуалізували особистісне значення українського народного одягу як частини традиційної сільської та регіональної культури, а також містян, які мали контакти з родичами в селі.

Починаючи з 1991 р., спостерігається поступове посилення впливу релігійно-обрядового чинника на побутування вбрання з українським позначенням. Процеси національно-культурного відродження та відтворення народних обрядів релігійно-календарного циклу впливають на розвиток народної релігійності українців¹³³. Нині простежується тенденція використання вбрання з українським позначенням у релігійних та обрядових практиках¹³⁴.

Найбільшого значення надають вишитій сорочці, яку використовують як святковий одяг, що є найприйнятнішим для відвідування церковної служби в будень та на християнські свята: «Побувала у Львові у своїх родичів, брат живе, і коли я зайшла в Храм, я була здивована, що кожна людинка в неповторній вишиванці, крім того, вони знають службу всі і вони так цим переймаються, воно в них живе. У нас ще, може, заради цікавості було, а в них це все жило і от відтоді я почала [вдягати вишиванку. – М. О.], думаю, нехай дивляться, ну от заходжу так це ж кажуть гар-

¹³² АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 857. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю з попередньою домовленістю з респондентами, які тривалий час мешкали в місті Києві, 25.05.2014, 13.05.2015, 14.05.2015, 29.05.2015, 05.06.2015, 09.06.2015 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 132 арк., Арк. 112.

¹³³ Бондаренко Г. Українська культура в контексті глобалізаційних викликів / Галина Бондаренко. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2014. – 226 с., С. 213.

¹³⁴ Борисенко В. Сімейна обрядовість українців ХХ – початку ХХІ століття / Валентина Борисенко. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2016. – 256 с., С. 211.

но, одягайся так»¹³⁵; «До церкви стараюся вдягати вишиванку, ну, на жаль, не дуже часто виходить туди попадати, та на такі свята, як Великдень, Різдво, <...> це один із обов'язкових атрибутів, як на мене»¹³⁶; «Насправді стараюся [носити вишиванку. – М. О.] можу в Храм навіть сходити в вишиванці, ось так у Володимирівський Собор»¹³⁷; «Потрібно мати святкову вишиванку, наприклад, коли йдеш у церкву»¹³⁸; «Хожу до церкви, одягала буквально в минулому році на Спаса. У нас є сімейна така, можна так сказати – традиція, от мама, бабуса і я завжди ідемо до церкви, саме на Спаса одягаємося так [у вишиванки. – М. О.]»¹³⁹.

Для частини респондентів вдягання українського вбрання стало атрибутом проведення народних обрядів на релігійні свята, що створює відповідну піднесену атмосферу: «Завтра в нас Зелена неділя, Клитчата неділя, в ці дні обов'язково одягаю такий одяг, це і святково. Святвечір це само собою, Великдень я йду в церкву така от, іду в церкву, у мене дуже багато світлин єсть ось на телефоні»¹⁴⁰; «І Івана Купала обов'язково, ну і Різдво, тому що ми колядуємо, а і в нас традиція уже дуже давно, мабуть, як я почала ходити на “Гомін”, в мене в сім'ї на Різдво батько одягає вишиту сорочку, я теж і дитина. На Святвечір, на Святвечір ми всі в вишитому вбранні, така дуже гарна традиція, особлива така святкова атмосфера, і сімейно,

¹³⁵ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 862. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 01.06.2015, 12.09.2015, 04.04.2016 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 18 арк., Арк. 15.

¹³⁶ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 859. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 19.05.2015, 20.05.2015, 21.05.2015, 25.05.2015, 26.05.2015, 28.05.2015, 05.06.2015 в місті Києві (21.05.2015 проходив День вишиванки). Комп'ютерний набір. – 123 арк., Арк. 58.

¹³⁷ Там само. – С. 35.

¹³⁸ Там само. – С. 45.

¹³⁹ Там само. – С. 80.

¹⁴⁰ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 861. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 30.05.2015, 31.05.2015 під час святкування Дня Києва в місті. Комп'ютерний набір. – 56 арк., Арк. 25–26.

це фактично на Різдво, це таке одне свято, де це суто для себе, тобто нікого немає, нас ніхто не баче, але ми його вдягаємо»¹⁴¹.

При проведенні обряду колядування як мистецького явища, як правило використовується традиційний одяг чи його сценічні інтерпретації: «Вже 97-ий це кінець моєї школи, але я знаю, що нам телефонували знайомі, запрошували: “Будь ласка, зайдіть до нас на колядувати, ми знаєм, що Ви гарно колядуєте чи що і ви завжди красиві, ми дітей з Вами зафотографуємо”»¹⁴²; «Традиційний одяг, хіба що там взимку можу вдягти той, що в мене для колядування, оскільки я часто беру участь там в заходах, які там на Різдво влаштовують»¹⁴³; «Вона [донька. – М. О.] кожне Різдво ходить в народному одязі, кожне Різдво, тому що ми колядуємо, ми намагаємося зробити це цікавим»¹⁴⁴. У сучасних реаліях спостерігається помітне побутування вбрання з національним маркером під час подій релігійно-обрядового змісту.

Упродовж останніх років спостерігається явище використання одягу з українським позначенням при проведенні обряду укладання шлюбу. У соціальних мережах можна побачити величезну кількість весільних фотографій молодят в урочистому вбранні з українським

¹⁴¹ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 858. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 12.05.2015, 16.05.2015, 23.05.2015, 24.05.2015, 27.05.2015 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 75 арк., Арк. 27.

¹⁴² АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 860. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю з експертами з виготовлення українського вбрання та працівниками музеїв 23.05.2015, 31.05.2015, 21.06.2015, 10.09.2015, 11.05.2015 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 97 арк., Арк. 24.

¹⁴³ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 859. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 19.05.2015, 20.05.2015, 21.05.2015, 25.05.2015, 26.05.2015, 28.05.2015, 05.06.2015 в місті Києві (21.05.2015 проходив День вишиванки). Комп'ютерний набір. – 123 арк., Арк. 119.

¹⁴⁴ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 858. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 12.05.2015, 16.05.2015, 23.05.2015, 24.05.2015, 27.05.2015 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 75 арк., Арк. 28.

оздобленням. Для пар, які інкультуровані в українство, характерне використання традиційних, часто автентичних строїв: «Потім нас запросили на весілля в Івано-Франківську область, у них була тематика це автентичний стрій»¹⁴⁵; «Через рік у мене весілля, і відповідно я до цієї сорочки дошиваю все що треба. І тоді такий другий етап весілля в цій сорочці, вишитій матір'ю моєю хрещеної матері <...> Ну тоді ми з дизайнеркою Лесею Теліженко, її одяг. Ми з нею приписували, що повинно бути до цієї сорочки, там просто дуже пишний рукав, і вона десь такої до козацької доби пошила мені жакардовий жупан до неї, спідницю, ну відповідно все, чоботи шили і так далі, тобто весь стрій»¹⁴⁶; «Ми на весілля купили їй плаття, таке їй вибрали, біле плаття полотняне старинне, ну десь трошки менше 100 років мабуть, там вона уже визначилась, сорочка біла, плахта, цей пояс із китицями, ну весь повністю стрій, стрій і коралі там були і все весілля в українському стилі відзначали так уже»¹⁴⁷. Під час святкування весілля в родинному колі деякі молоді пари як весільне вбрання використовують вишиті сорочки, які комбінують із сучасним поясним одягом. Останнім часом виникла мода на весільний одяг, оздоблений в українському стилі, популярність такого вибору підтверджує його широка пропозиція на інтернет-сайтах¹⁴⁸. Проведене опитування

¹⁴⁵ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 863. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 21.06.2015 на етнофестивалі «Країна Мрій» в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 44 арк., Арк. 28.

¹⁴⁶ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 860. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю з експертами з виготовлення українського вбрання та працівниками музеїв 23.05.2015, 31.05.2015, 21.06.2015, 10.09.2015, 11.05.2015 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 97 арк., Арк. 80.

¹⁴⁷ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 863. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 21.06.2015 на етнофестивалі «Країна Мрій» в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 44 арк., Арк. 23.

¹⁴⁸ Весільний одяг в українському стилі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=xgD88rhtIz8>; Весільні сукні в українському стилі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://katalog-odejdu.com.ua/sykni/index.php?syknya=973>.

та власні спостереження подій християнського життя дозволяють вести мову про появу серед українців тенденції використовувати вбрання з національними маркерами при відвідуванні церковної служби, святкуванні обрядів релігійно-календарного циклу та проведенні весільного обряду.

Вираження української ідентифікації є найвпливовішим фактором відродження використання вбрання з українським маркером у період розбудови незалежної України. Розвиток суспільної національної самосвідомості українців знайшов свій відбиток у творенні двох революцій – Помаранчевої революції 2004 р. та Революції Гідності 2013–2014 рр. Життя українського сьогодення визначає проведення АТО на Сході України, на частині тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей. Використання вбрання з національними ознаками стає важливим виразником етнічної ідентичності для сучасних українців ¹⁴⁹.

Перша хвиля використання вбрання з українським позначенням у повсякденному житті, яка набула рис масової культури, припадає на 2005–2013 рр. У приватному житті виникає тенденція відзначати дні народження, ювілеї, корпоративні свята в національному стилі, який передбачає вдягання українського вбрання, найчастіше вишиванки: «Уже після 2000-го, деś у ці роки у нас з чоловіком було 25-річчя нашого шлюбу, да, і ми зробили такий день народження в стилі українському – “Вечори на хуторі близь Диканьки”, я була Оксана, всі ми були в українських сорочках, я сказала, щоб всі прийшли, в кого є бажано, щоб всі прийшли в українському одязі» ¹⁵⁰; «Це день народження мого сина, син у мене вже дорослий, і він сказав: “Ми ідем в ресторан в народних традиціях, всім бути в дрес-код, одяг такий народний”. Це було років 5, да, тоді йому було 45 років, і я одягла ту сороч-

¹⁴⁹ Бондаренко Г. Українська культура в контексті глобалізаційних викликів / Галина Бондаренко. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2014. – 226 с., С. 46.

¹⁵⁰ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 863. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 21.06.2015 на етнофестивалі «Країна Мрій» в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 44 арк., Арк. 13.

ку»¹⁵¹; «Оце у Михайлевича було зібрання [приватна зустріч. – М. О.], я не знаю хто додумався, але теж щоб в сорочках, ну то приїхали всі. Знали, що у Ріти немає, у цієї Михайлевича [дружини. – М. О.], то Зоя привезла їй сорочку»¹⁵². Нині український одяг входить у сучасний побут, слугує святковому, повсякденному та обрядовому призначенню.

Формується урбаністична традиція вдягати український народний одяг, його елементи та нові модні інтерпретації в певних світських соціальних ситуаціях: на День Незалежності України, День Конституції, День знань, День Києва, День вишиванки тощо.

На сьогодні можна впевнено констатувати, що українська вишиванка стала дієвим інструментарієм виховання національної самоідентифікації через використання її як святкового вбрання для проведення шкільних заходів. Новою урбаністичною традицією стало використання української вишиванки серед учителів, учнів та їхніх батьків при відзначенні свят Першого та Останнього дзвоника. Наприклад, у спеціалізованій школі № 92 імені Івана Франка на святі Першого дзвоника у 2014 р. учні у вишиванках виконали естрадно-рокенрольний номер «Дикі танці», а вчителі київської спеціалізованої школи № 53 2015 р. започаткували традицію виступати Першого вересня в українських вишиванках з художньо-танцювальними композиціями перед учнями й батьками.

Цікавим етнокультурним феноменом є відзначення Дня української вишиванки. Це явище переросло у традицію в Україні, поширилося за її межі в інші країни з активними емігрантськими українськими громадами. У 2006 р. Леся Воронюк, студентка Чернівецького національного університету імені Юрія Федько-

¹⁵¹ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 863. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 21.06.2015 на етнофестивалі «Країна Мрій» в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 44 арк., Арк. 19.

¹⁵² АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 857. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю з попередньою домовленістю з респондентами, які тривалий час мешкали в місті Києві, 25.05.2014, 13.05.2015, 14.05.2015, 29.05.2015, 05.06.2015, 09.06.2015 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 132 арк., Арк. 118.

вича, запропонувала вдягати вишиванку в третій четвер травня в студентському колі, а 2008 р. її ініціатива була підтримана іншими навчальними закладами України, 2016 р. до свята долучились українці з понад 50-ти країн.

Особливого значення для сучасних українців набули героїчні та водночас трагічні події відстоювання демократичних засад і територіальної цілісності України у 2013–2016 рр. Друга хвиля національного відродження припадає саме на 2013–2016 рр., коли підняття національної самосвідомості знайшло своє вираження через використання одягу з українськими маркерами. Проведене нами опитування в м. Києві серед 103 інформаторів у 2014–2016 рр. дозволило зібрати інформацію, яка відображає внутрішні мотиви, соціальні ситуації та часовий проміжок використання вбрання з українським маркером.

Переважна частина опитаних наголошувала, що через одягання українського вбрання вони виражають національну ідентифікацію: «Ми патріоти, ми любимо Україну і ось якраз вишиванка – це якраз, мені здається, символ України, символ любові до України»¹⁵³; «Український одяг для мене значить пам'ять про те, що ми є українці, <...> ми взагалі є, ми маємо місце на цій землі. Ми позначаємо себе так»¹⁵⁴; «Наша вишиванка і наша мова це і є ідентифікація нашої української нації»¹⁵⁵.

Респонденти наголошують на необхідності через українське вбрання виразити свої переживання історичних випробувань, через які проходить наша держава: «Насправді вишиванку я купила після цих подій на Майдані, <...> я пишаюсь за нашу Україну, дуже за неї

¹⁵³ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 859. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 19.05.2015, 20.05.2015, 21.05.2015, 25.05.2015, 26.05.2015, 28.05.2015, 05.06.2015 в місті Києві (21.05.2015 проходив День вишиванки). Комп'ютерний набір. – 123 арк., Арк. 14.

¹⁵⁴ Там само. – Арк. 39.

¹⁵⁵ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 861. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 30.05.2015, 31.05.2015 під час святкування Дня Києва в місті. Комп'ютерний набір. – 56 арк., Арк. 30.

вболіваю»¹⁵⁶; «В державі такий неспокій <...> тому я одіваю і в будній день, і влюбий день одіваю»¹⁵⁷; «Ситуація, яка сталась в Україні, ну хоча показати, треба стрімитися до того, щоб бути патріотами, показувати, що ну ми український народ»¹⁵⁸; «Для мене це не просто, ну знаєте, такий одяг, який красивенький, який можна надіти. За цим одягом зараз в мене такі болісні... співчуття, тому що те, що відбувається і в зоні АТО, гинуть наші хлопці українські, і те, що відбувалося під час подій на Майдані»¹⁵⁹. Для частини російськомовних українців одягання вишиванки є доступним і виразним способом маніфестувати українську самоідентифікацію: «Коли я вдягаю вишиванку, я показую, що я українка, в житті я спілкуюсь російською мовою, бо... ну так склалося, що я з такого русифікованого міста, ось і для мене це спосіб показати, що я українка, що я люблю Україну»¹⁶⁰. Таке демонстративне використання вбрання з українською ідентифікацією в широких масах сучасних українців розглядається нами як внутрішня необхідність артикуляції та підкреслення національної ідентичності та навіть етнокультурної самодостатності. Явище розповсюдження українського вбрання слід розглядати як наслідок заміни радянської ідентифікації на українську.

Проведення масових акцій на зразок параду вишиванок у південних містах України, де проживає значна частина російськомовного населення, є вираженням громадянської відданості Батьківщині та певним імунітетом на поширення сепаратистських намірів. Наприклад, 2014 р. в м. Одесі проведення маршу вишиванки відзначилося

¹⁵⁶ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 859. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 19.05.2015, 20.05.2015, 21.05.2015, 25.05.2015, 26.05.2015, 28.05.2015, 05.06.2015 в місті Києві (21.05.2015 проходив День вишиванки). Комп'ютерний набір. – 123 арк., Арк. 34.

¹⁵⁷ Там само. – Арк. 36.

¹⁵⁸ Там само. – Арк. 40.

¹⁵⁹ Там само. – Арк. 47.

¹⁶⁰ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 859. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 19.05.2015, 20.05.2015, 21.05.2015, 25.05.2015, 26.05.2015, 28.05.2015, 05.06.2015 в місті Києві (21.05.2015 проходив День вишиванки). Комп'ютерний набір. – 123 арк., Арк. 65.

великою численністю, а в м. Маріуполі на ході в вишиванках висувалося гасло «У вас танки, а у нас вишиванки!»¹⁶¹. Під час незаконного ув'язнення в Росії політичні в'язні Надія Савченко та Микола Карпюк одягали вишиті сорочки, які символізують їхній зв'язок з Україною¹⁶². Вишиті сорочки передають волонтери для воїнів АТО¹⁶³, проводяться акції «Вишиванка проти війни» на рівні навчальних закладів та певної місцевості.

У напружені моменти історичних випробувань загострюється значення етнічної складової інформаційного навантаження традиційного українського вбрання. Тому саме патріотична громадянська позиція для багатьох стала тим внутрішнім мотивом, який спонукав одягнути вишиванку, яка є адаптованим до міського використання компонентом українського строю. Слід зауважити, що розповсюдження вбрання з національним маркером стало певним етнокультурним вибором широкого загалу між свідомістю «проукраїнською» та «антиукраїнською»: «Потім це і показник до своєї позиції національної, тому що якщо людина якось себе виражає. Там, антиукраїнські якісь ідеї, то вона, думаю, напевне, не вдягне все-таки цю вишиванку»¹⁶⁴; «Ну вот сейчас моя кума отдала

¹⁶¹ Мегамарш у вишиванках. Одеса. День конституції 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=kGwKuxK8Bbg>; Маріуполь в українських прапорах та вишиванках [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=xUrHw7TI9Ks>.

¹⁶² МИД: Савченко могут вернуть в Украину до лета [Электронный ресурс] // УкропNEWS. – 2016. – Режим доступа к ресурсу : http://ukropnews.com/news/MID_Savchenko_mogut_vernut_v_Ukrainu_do_leta_15991.html; У Чечні присяжні визнали Карпюка і Клиха винними [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2016. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2016/05/19/7108945/>; <http://www.pravda.com.ua/news/2016/05/19/7108945/>.

¹⁶³ Вишиванка на війні: воїни АТО вразили незвичним амплуа [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://24tv.ua/vishivanki_na_viyini_voyini_ato_vrazili_nezvichnim_amplua_n577049.

¹⁶⁴ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 859. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 19.05.2015, 20.05.2015, 21.05.2015, 25.05.2015, 26.05.2015, 28.05.2015, 05.06.2015 в місті Києві (21.05.2015 проходив День вишиванки). Комп'ютерний набір. – 123 арк., Арк. 108.

мне свою вышиванку, она представительница Луганской области, вот, и она таких сепаратистских настроений. Ей муж подарил вышиванку, она из Луганска и жила в Киеве, но вернулась в Луганск, в Луганскую народную республику. Ну, отдала со словами: “Никогда не носила, а теперь и подавно носить не буду”. Это был сентябрь 2015 года»¹⁶⁵; «3 патріотичних почуттів [одягали вишиванку. – М. О.], що ми українці рускомовні, рускомовні українці»¹⁶⁶; «И если у нас есть такая возможность, как идентификация себя как нация украинская и с помощью вышиванки – дай Бог, чтобы каждый ходил в вышиванке и чувствовал себя при этом украинцем»¹⁶⁷.

Для частини українців національний одяг насамперед є транслятором традиційної народної культури, її самобутності¹⁶⁸. Серед опитаних киян важливим мотивом використання ними народного вбрання є відчуття духовного зв'язку з традиціями свого роду, тому часто респонденти наголошували, що вишиванку носили їхні бабусі й дідусі, прабабусі та прадіди¹⁶⁹. Вишиванка в сприйнятті

¹⁶⁵ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 862. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 01.06.2015, 12.09.2015, 04.04.2016 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 18 арк., Арк. 19.

¹⁶⁶ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 858. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 12.05.2015, 16.05.2015, 23.05.2015, 24.05.2015, 27.05.2015 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 75 арк., Арк. 48–49.

¹⁶⁷ Там само. – С. 71.

¹⁶⁸ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 859. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 19.05.2015, 20.05.2015, 21.05.2015, 25.05.2015, 26.05.2015, 28.05.2015, 05.06.2015 в місті Києві (21.05.2015 проходив День вишиванки). Комп'ютерний набір. – 123 арк., Арк. 108, Арк. 23, 60; АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 860. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю з експертами з виготовлення українського вбрання та працівниками музеїв 23.05.2015, 31.05.2015, 21.06.2015, 10.09.2015, 11.05.2015 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 97 арк., Арк. 66.

¹⁶⁹ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 859. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 19.05.2015, 20.05.2015, 21.05.2015, 25.05.2015, 26.05.2015, 28.05.2015, 05.06.2015 в місті Києві (21.05.2015 проходив День вишиванки). Комп'ютерний набір. – 123 арк., Арк. 108, Арк. 66, 78, 89.

сучасних українців слугує для них певним оберегом: «Взагалі це оберіг, колись же використовували вишивку як оберіг, це, на мою думку, надає якоїсь впевненості, тебе відрізняє від інших, і коли ти дуже приземлений, і коли в тебе поганий настрій, можна одягнути і почувати себе людиною з іншого світу»¹⁷⁰; «Для мене дуже важливо, що ця сорочка вишита як руками моєї дружини. Я ж кажу, в мене була ситуація, де, можливо, вона мені врятувала життя. Тому це дуже важливо, що вона є якби її за це ціною, я знаю, що вона вклала в це свою любов, позитивні різні емоції»¹⁷¹, «Цей одяг, він незвичайний, по-перше, по-друге, мабуть, оберіговий»¹⁷²; «Це не просто одяг, а одяг, який наповнений змістом, якимись певними символами і оберегами, які властиві саме нам, ось це хочеться доносити людям»¹⁷³.

За даними соціологічного опитування групи «Рейтинг», проведеного в листопаді 2014 р. серед 2400 українців з усіх регіонів України, 29 % мають вишиванки і для 71 % з них вона має оберегове значення¹⁷⁴. Використання вишиванки як оберега є цікавим етнокультурним явищем, яке потребує глибшого вивчення в контексті сучасної міфологічної свідомості. На даному етапі дослідження ми можемо тільки зафіксувати, що оберегова функція народного одягу виокремлюється нашими сучасниками як особисто для них важлива. Під час відзначення Дня вишиванки 2015 р. було реалізовано проект «Подаруй вишиванку захиснику», що мав на

¹⁷⁰ Там само. – С. 84.

¹⁷¹ Там само. – С. 127.

¹⁷² АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 858. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 12.05.2015, 16.05.2015, 23.05.2015, 24.05.2015, 27.05.2015 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 75 арк., Арк. 4.

¹⁷³ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 862. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 01.06.2015, 12.09.2015, 04.04.2016 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 18 арк., Арк. 34.

¹⁷⁴ Поліщук Н. Ставлення українців до вишиванки – іконографіка соціологічного дослідження [Електронний ресурс] / Назарій Поліщук // Info-Light. – 2014. – Режим доступу : <http://infoflight.org.ua/content/stavlennya-ukrayinciv-dovyshyvanky-infografika-sociologichnogo-doslidzhennya>.

меті виразити моральну підтримку бійцям АТО через передачу їм вишиванки як оберега¹⁷⁵.

Високий мистецький рівень українського вбрання є показником його значимості для частини опитаних: «Мені вишиванка просто сама по собі дуже подобається, я її вважала завжди модною, і я захотіла її собі купити»¹⁷⁶; «Дуже багато цікавих речей, які на дуже високому мистецькому рівні. І це зараз он може бути якось так воно, а тоді воно було зі смаком зроблено і іменно на місці, нічого лишнього, і в той же час це були шедеври, вони й є шедеври, тому от я захоплююсь»¹⁷⁷. Часто респонденти наголошували на вираженні української ідентифікації через одяг, водночас на друге місце вони ставили його естетичні якості: «Враховуючи те, що я з Донецька, то для мене це все ж таки ідентифікація як українця, перш за все, а по-друге, це дуже красиво, по-третє, це дуже, дуже, дуже красиво, а все, що дуже красиво, воно людину піднімає над оцим всим»¹⁷⁸; «Це як елемент нашої ідентифікації і це просто приємно для ока

¹⁷⁵ Вишиванка-оберіг кожному солдату від жінок-Берегинь України [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/%D0%92%D0%B8%D1%88%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%B0-%D0%BE%D0%B1%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B3-%D0%BA%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%83-%D1%81%D0%BE%D0%BB%D0%B4%D0%B0%D1%82%D1%83-%D0%B2%D1%96%D0%B4-%D0%B6%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%BA-%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D0%BD%D1%8C-%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8-709746895741659/>.

¹⁷⁶ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 859. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 19.05.2015, 20.05.2015, 21.05.2015, 25.05.2015, 26.05.2015, 28.05.2015, 05.06.2015 в місті Києві (21.05.2015 проходив День вишиванки). Комп'ютерний набір. – 123 арк., Арк. 28.

¹⁷⁷ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 861. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 30.05.2015, 31.05.2015 під час святкування Дня Києва в місті. Комп'ютерний набір. – 56 арк., Арк. 21–22.

¹⁷⁸ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 860. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю з експертами з виготовлення українського вбрання та працівниками музеїв 23.05.2015, 31.05.2015, 21.06.2015, 10.09.2015, 11.05.2015 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 97 арк., Арк. 18.

нашого, мені здається, для ока української людини бачити нашу вишивку»¹⁷⁹; «Показати, що це наш одяг національний, який і гарний, і зручний, і святковий в той же час»¹⁸⁰. Саме на високих естетичних якостях української вишиванки наголошує в інтерв'ю 2012 р. газети «День» відомий дисидент Є. Сверстюк: «Для мене вишиванка є естетичним одягом, а не політичним. Я люблю гарну вишиванку, лляну сорочку – від них, як і від доброї пісні, радіє серце»¹⁸¹.

Нами також було зафіксовано використання української вишиванки серед інших етнічних груп, які проживають в Україні. Вираження поваги до українського народу стало основним мотивом для вдягання вишиванки: «Я просто дуже люблю все українське, насправді я дуже люблю, коли дівчата одягаються в оці всі костюми, я просто обожаю, вірменські теж дуже красиві, але українські які душевні, я завжди мріяла, я навіть на останньому дзвіночку була у вишиванці»¹⁸²; «Потому что я живу здесь, это из-за ситуации в Украине, мой муж, он работает здесь от Европейского Союза, и мы здесь из-за по работе и из-за ситуации здесь <...> я понимаю, что здесь, в Украине, это очень важно сейчас, но, например, как в Швеции, для нас это не очень важно, потому что мы думаем, что это, ну это... у нас нету этого»¹⁸³. У жовтні 2014 р. Саїд Ісмаїлов, муфтії Духовного управління

¹⁷⁹ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 857. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю з попередньою домовленістю з респондентами, які тривалий час мешкали в місті Києві, 25.05.2014, 13.05.2015, 14.05.2015, 29.05.2015, 05.06.2015, 09.06.2015 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 132 арк., Арк. 134.

¹⁸⁰ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 861. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 30.05.2015, 31.05.2015 під час святкування Дня Києва в місті. Комп'ютерний набір. – 56 арк., Арк. 13.

¹⁸¹ Вишиванка – одяг політичний [Електронний ресурс] // День. – 2012. – Режим доступу: <http://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/vishivanka-odyag-politichniy>.

¹⁸² АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 859. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 19.05.2015, 20.05.2015, 21.05.2015, 25.05.2015, 26.05.2015, 28.05.2015, 05.06.2015 в місті Києві (21.05.2015 проходив День вишиванки). Комп'ютерний набір. – 123 арк., Арк. 72.

¹⁸³ Там само. – Арк. 104–105.

мусульман України, розмістив у соціальній мережі свою фотографію в українській вишиванці разом з конфесійним мусульманським вбранням¹⁸⁴. Ці факти дають підстави стверджувати, що українська вишиванка як головний елемент народного строю, окрім виконання функції вираження етнічної ідентифікації, ще й стала символом вираження загальноукраїнської ідентичності української нації, яка складається з українців та інших етнічних груп, які є громадянами держави Україна.

На даний момент у визначенні основного смислового навантаження реального українського вбрання, яке побутує в міських реаліях, нашими інформаторами був виокремлений загальноукраїнський інформативний контекст. Для нашого дослідження важливо прослідкувати зміни сприйняття суспільством українського одягу. Цінними для порівняння з нинішньою ситуацією є результати етносоціологічного дослідження 2005 р. О. Косміної, яка дійшла висновку, що «в свідомості сучасного покоління міська одягова культура залишається поза межами усвідомлення її як вагової складової національної ідентичності. Відповідно українське традиційне вбрання фіксується у звуженому діапазоні, обмежуючись лише рівнем сільської традиції»¹⁸⁵. У сьогоденні усвідомлення значення українського вбрання в суспільній свідомості вийшло з направляючих виключно «сільських» культурних зв'язків. Наше дослідження, яке було проведене у 2014–2016 рр. засвідчує, що інформативне навантаження українського вбрання, яке побутує в сучасних реаліях, набуло чіткого оформлення вираження української ідентифікації для його етнічних носіїв та проукраїнської патріотичної позиції громадян України, які є представниками інших національностей.

Отже, на урбаністичному етапі розвитку українського вбрання найпоширенішим компонентом традиційного строю, який побутує,

¹⁸⁴ Духовний лідер мусульман Донбасу на честь Курбан-байраму вдягнув вишиванку (фотофакт) [Електронний ресурс] // Еспресо. – 2014. – Режим доступу : http://espresso.tv/news/2014/10/04/dukhovnyy_lider_musulman_donbasu_nosyt_vyshyvanku.

¹⁸⁵ Косміна О. Українське традиційне вбрання в сучасному урбаністичному середовищі (з досвіду етносоціологічного дослідження) / Оксана Косміна // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. – 2006. – Вип. 21. – С. 29–34, С. 34.

є вишита сорочка, яку більшість сучасних українців називають «вишиванкою». Для сучасних містян інформативне навантаження українського одягу відображає національну ідентифікацію, зв'язок з народною культурою, традиціями свого роду, оберегові властивості вбрання та його високий рівень мистецького виконання. Для значної частини українців Революція Гідності та захист суверенітету держави України через проведення АТО на Сході України та героїчні вчинки патріотів – захисників своєї Батьківщини стали переломним моментом усвідомлення української самоідентифікації, яка спонукала їх зовнішньо виразити солідарність зі своїм народом через одягання одягу з українським маркером. На даному етапі розвитку українського традиційного вбрання спостерігається посилення впливу функції вираження етнічної належності, до того ж загальноукраїнська ідентифікація домінує над регіональною в побутуванні сучасної української вишиванки, а для представників інших етнічних груп використання української вишиванки є вираженням проукраїнської громадянської позиції.

Культурно-мистецький фактор завжди відігравав впливову роль у поширенні використання вбрання з українським маркером. За часів незалежної України значно збільшується кількість народних колективів з українським репертуаром. Широко використовується сценічний український одяг, який є стилізованим народним костюмом та застосовується лише для виступів. Таке вбрання, наприклад, пропонує Київська державна фабрика театрального реквізиту. Водночас з'являються фольклорні колективи, такі як «Кралиця» (1991), «Буття» (1997), «Божичі» (1999), «Рожаниця» (2008) та інші, у яких перевагу надають автентичним та відтвореним традиційним строям. Часто участь у таких колективах підштовхує до вивчення та підбору традиційного народного строю певного регіону: «У нас такий гурт “Зоряниця”, вже ми 10 років колядуємо. Коли я стала цим цікавитись, я тоді, навіть, на етнофестивалях почала купувати сорочки»¹⁸⁶; «Я роблю дитячі проекти: дитяча фольклорна школа

¹⁸⁶ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 858. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 12.05.2015, 16.05.2015, 23.05.2015, 24.05.2015, 27.05.2015 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 75 арк., Арк. 27.

“Орелі”, фестивалі, багато з дітьми працюю. <...> Я не шию всім однакових костюмів, я спонукаю всіх зануритись у свій культурний регіональний код, ну і там відбуваються дуже цікаві історії з людьми, які раніше до цього не доторкалися, гурт став першою точкою дотику до традицій»¹⁸⁷. Виступи художніх колективів з національним спрямуванням сприяють інкультурації в українську систему ідентифікацій. У Києві працює близько 50 самодіяльних колективів, які мають національний напрям творчості¹⁸⁸.

З початку 2000-х рр. стають популярними етнофестивалі, які запропонували новий формат постмодерного етнокультурного життя. Це проведення народного гуляння з одночасною роботою різноманітних майданчиків як з відтворення фрагментів народних обрядів, виконання старовинних пісень, майстер-класів із традиційних ремесел, так і з сучасними мистецькими творчими виступами. Організатори таких заходів почали закликати відвідувачів приходити в українському вбранні, що суттєво розширило соціальні обставини, прийнятні для використання народного одягу. Етнофестиваль «Країна Мрій», започаткований 2004 р. відомим українським співаком та громадським діячем О. Скрипкою, став осередком формування нової урбанізованої традиції культури повсякдення України, до якої залучилося широкі коло наших сучасників. Впливовим моментом популяризації українського вбрання стала хода в народному одязі, яка вперше відбулася 2007 р., коли учасники фестивалю «Країна Мрій» пройшли від Андріївського узвозу до Співочого поля, а з Дня незалежності 2010 р. було започатковано Парад вишиванок, на який приїжджають учасники з усіх куточків України¹⁸⁹. Особливістю таких заходів є

¹⁸⁷ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 860. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю з експертами з виготовлення українського вбрання та працівниками музеїв 23.05.2015, 31.05.2015, 21.06.2015, 10.09.2015, 11.05.2015 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 97 арк., Арк. 82–83.

¹⁸⁸ Чебанюк О. Ю. Аматорське та самодіяльне мистецтво Києва / Олена Юріївна Чебанюк. – Київ : Головне управління культури і мистецтв, Київський міський центр народної творчості та культурологічних досліджень, 2006. – 64 с.

¹⁸⁹ Вишиванкова хода [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B8%D1%88%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%B0.

представлення значної кількості автентичної ноші з регіональними рисами та сучасних українських строїв з урбаністичними ознаками. Усе розмаїття такого вбрання умовно можна розділити на три типи комплексів: традиційне сільське вбрання (автентичне чи відтворене); вишита сорочка, адаптована до міського одягу, чи інший елемент народної ноші в поєднанні із сучасним одягом; нове модне вбрання в українському стилі. Ці три типи комплексів вбрання відбивають певні часові проміжки їхнього виготовлення та побутування. Перший комплекс відповідає кінцю XIX – початку XX ст., другий комплекс – другій половині XX – початку XXI ст., третій комплекс відображає сучасний час. Саме практичне використання українського вбрання забезпечує його життєздатність та розвиток.

Попит на автентичний український одяг сформував його пропозицію з боку колекціонерів, які займаються ще й перепродажем такого одягу ¹⁹⁰. Для багатьох купівля старовинного вбрання стала поштовхом до вивчення його як етнокультурного явища: «Я від людей почула, що є такий сайт “Віолетті” – це антикварний сайт. І я періодично захожу на той сайт. <...> І я почала купувати там речі, саме на цьому сайті, ну з того й почалося. Я почала збирати літературу, присвячену українському автентичному одягу, і почала формувати свій стрій» ¹⁹¹. Як негативний момент купівлі автентичного одягу в сільського населення з метою перепродажу слід відзначити нерозуміння високої духовної цінності родових речей, які, на нашу думку, не можуть бути предметом продажу з моральних причин при живих спадкоємцях цих речей. Необхідно звернути увагу, що унікальні зразки народного вбрання повинні бути предметом збереження в фондах музеїв, а не зникати в приватних збірках без належного наукового осмислення їхнього значення.

¹⁹⁰ Старовинний, автентичний український одяг [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/groups/1916709331895941/about/>.

¹⁹¹ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 863. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 21.06.2015 на етнофестивалі «Країна Мрій» в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 44 арк., Арк. 28.

Музеї етнографічного спрямування намагаються проводити заходи з популяризації традиційного українського строю. Українське сьогодення позначене інтенсифікацією подій, які покликані заповнити лакуни відсутності інформації з історії та особливостей побутування українського народного одягу, тому в нашому дослідженні ми торкнемося тільки частини наймасштабніших подій.

У лютому 2015 р. у Мистецькому Арсеналі відбулася виставка «Вікна», на якій було представлено 100 традиційних народних строїв кінця XIX – початку XX ст. З фондів НЦНК «Музей Івана Гончара», НМНАПУ, НМУНДМ¹⁹². На День Незалежності 2015 р. було відкрито ще одну масштабну виставку – «Україна Благословенна», яка розмістилася у виставковій залі Українського Дому¹⁹³. Її особливістю стала спеціальна локація з українським вбранням з Луганщини і Донеччини та сучасними розробками етноодягу, які були виконані студентами КДІДПМД. Народні майстри О. Костюченко (м. Чернігів), Т. Негода (м. Буча) представили відтворені в сучасному матеріалі зразки традиційних жіночих строїв та модифікації його складових. Вишукані моделі сучасної інтерпретації українського вбрання привезли майстри-художники решетилівської школи вишивання Н. Іпатій, Н. Вакуленко, О. Коршунова, Л. Пілюгіна та А. Кісь. Окрім музейних раритетів, були залучені зразки вбрання з приватних колекцій В. Матьковської, В. Щибрі, В. Вовкуна, І. Перевертнюка, Б. Петричука та О. Дідик. В останній день роботи виставки відомі українці взяли участь у дефіле в одязі з колекції «Борщівська сорочка» В. Матьковської, що мало на меті розкрити багатство регіональних особливостей українського одягу. Усі відвідувачі виставки мали змогу прослухати лекцію-екскурсію, яку проводила науковий співробітник НМНАПУ О. Гордієць.

Увагу суспільства привернула виставка народного вбрання зі Слобожанщини, яку викупив доброволець М. Павлюченко в

¹⁹² Міжмузейний проект «Вікна» у Мистецькому арсеналі (відео, фото) [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу : <http://honchar.org.ua/p/mizhmuzejnyj-proekt-vikna-u-mystetskomu-arsenali/>.

¹⁹³ Виставка «Благословенна Україна» [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу : <http://www.icc-kiiev.gov.ua/uk/agenda/vistavka-blagoslovenna-ukrajina>.

колекціонера Є. Главацької. Боець «Айдару» вирішив врятувати її від війни та продемонструвати те, «що ми боремось за цю територію, це речовий доказ того, що там живуть українці»¹⁹⁴.

У київському Центрі Української Культури та Мистецтв (далі – ЦУКМ) періодично проходять виставки народних майстрів з різних куточків України. Виставка вишитого вбрання Є. Генік та М. Симчича продемонструвала багатство колористичного вирішення та вишуканих технік оздоби традиційних сорочок Західної України: Верховини, Покуття, Гуцульщини¹⁹⁵. Виставка робіт майстрині з Донецька Л. Огневої – цікава добірка зібраних та наближено відтворених переважно в техніці вишивки хрестиком орнаментів на сорочках відомих українців – від Б. Грінченка, К. Осьмака, В. Біласа до В. Івасюка, В. Стуса, В. Черновола, А. Горської, Н. Світличної, героя Небесної Сотні з Донеччини В. Рибак та ін. В експозиції також була представлена розірвана сепаратистами вишиванка активіста донецького Євромайдану М. Потапчука. Такі виставки мають важливе просвітницьке значення – формування відчуття етнокультурного єднання пересічних людей з українською елітою, яка через маргіналізацію національної культури за радянських часів була вилучена з орієнтирів духовного життя. Зважаючи на неабияке зацікавлення вивченням усіх складових традиційного народного строю, в Інтернеті з'явилися просвітницькі лекції, майстер-класи, які проводить Ю. Мельничук у НЦНК «Музей Івана Гончара»¹⁹⁶. Визначною та очікуваною подією була презентація 12 травня 2016 р. першого документального фільму «Спадок нації», знятого режисером О. Ткачуком у співпраці зі сценаристом Л. Воронюк. У ньому показані реальні історії українців, для яких мала значення присутність вишиванки в їхньому житті.

¹⁹⁴ Терещук Г. Евакуйовані вишиванки Слобожанщини – пам'ять про українське коріння [Електронний ресурс] / Галина Терещук // Радіо Свобода. – 2015. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/27435342.html>.

Білик В. Орнаменти буття 02.03–16.04.16 [Електронний ресурс] / Володимир Білик // Центр Української культури та мистецтва. – 2016. – Режим доступу : <http://www.dolesko.com/spip.php?article1153>.

¹⁹⁶ Традиційний жіночий одяг. Ч. 1 [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=oUmETIokXD8>.

Отже, культурно-мистецький фактор суттєво вплинув на поширення вбрання з українським позначенням через формування нової урбаністичної традиції проведення етнофестивалів, парадів та мегамаршів вишиванок. Потужну культурно-просвітницьку роботу провадять етнографічні музеї, яка полягає у відтворенні народних обрядів, проведенні українських вечорів за участю фольклорних колективів, організації виставок народних строїв, просвітницьких лекцій та інших подій. Важливим духовним здобутком сьогодення є створення в Україні першого документального фільму про вишиванку – «Спадок нації».

Зацікавлення з боку суспільства традиційним українським одягом та його сучасними інтерпретаціями сформувало споживчий попит на таке вбрання, що стимулювало розвиток інфраструктури його виготовлення. Художньо-виробничий фактор поширення вбрання з українським маркером містять такі складові: самодіяльне виготовлення вбрання, робота народних майстрів, професійне виготовлення вбрання в системі легкої промисловості та творчі пропозиції сучасних дизайнерів, що працюють в індустрії моди. Розглянемо кожний із цих напрямів.

Самодіяльне виготовлення вбрання є популярним захопленням, яке дозволяє реалізувати свої творчі здібності та водночас задовольнити потреби в одязі. Виготовлення одягу з українським позначенням передбачає вміння шити одяг та оздоблювати його через вишивку. У домашніх умовах можна виготовити певні різновиди народного одягу: натільний одяг (сорочки традиційні), плечовий (вишивані сорочки, керсетки, камізельки), поясний (штани чоловічі, спідниці, обгортки, плаhti, запаски, фартухи-попередниці), головні убори (очіпки). Однак виготовлення верхнього демісезонного та зимового одягу, поясів потребує застосування спеціального обладнання. Найчастіше в домашніх умовах виготовляють вишиванку як найбільш затребуваний вид сучасного українського вбрання. Нині набуло популярності пошиття модного одягу в українському стилі. Самостійне виготовлення вбрання не є основним способом задоволення власних потреб в українському вбранні, проте саме цей напрям активно розвивається. Власноруч виготовляти одяг заохочують журнали з рукоділля, які

служать практичними посібниками для бажаючих виготовити одяг з українським позначенням: «Вышиванка» (з 2004 р.), «Дім і сім'я» (з 2008 р.), «Майстерня вишивки» (з 2011 р.), «Українська вишивка» (з 2012 р.). У Києві діють різноманітні курси з української традиційної вишивки. З 1996 р. працюють дворічні курси студії українського народного шитва «Оріяна», які розробив та проводив відомий дослідник традиційної вишивки та народний майстер Ю. Мельничук. На сьогодні існують навчальні пропозиції з оволодіння різним рівнем майстерності вишивки, від початкового до середнього, у ЦУКМ, НМУНДМ¹⁹⁷, у центрі «Успіх» тощо. Наприклад, чоловічу вишиту сорочку пропонується виготовити за 14 занять, а жіночу – за 24¹⁹⁸.

Через контакти в мережі Інтернет утворюються спільноти за інтересами, а захоплення вивченням і виготовленням українського вбрання є одним з напрямів організації сучасного дозвілля та професійного спілкування¹⁹⁹. З учасників форуму «Спілкування за вишивкою» з ініціативи та координації Тетяни Серебренікової (м. Київ) утворилася група, яка започаткувала й утілила в життя проект «Вишивка етнографічна». За інформативної підтримки О. Константинівської (МВДУК) вишивальниці з різних куточків України відтворили в зразках вишивки таблиці-схеми, зібрані в першій науковій праці з українського орнаменту О. Косач «Український народний орнамент» (1876). За пропозицією та конструкторсько-технологічним опрацюванням Тетяни Зез (переселенки з м. Донецька) була виготовлена «Біла колекція» сучасного модного жіночого одягу з оздобленням вишивкою з альбому О. Косач. Відтворені зразки орнаменту та його використання в сучасних моделях були презентовані на виставці в Державному музеї книги і

¹⁹⁷ Студія вишивки [Електронний ресурс] // Національний музей українського народного декоративного мистецтва. – Режим доступу : <http://www.ukrnmuzey.com/studiyi/studiya-vishivki>.

¹⁹⁸ Для киян відкрилися курси української вишивки [Електронний ресурс] // Велика епоха. – Режим доступу : <http://www.epochtimes.com.ua/novyny-kyyeva/dlya-kyuan-vidkrylysy-kursy-ukrayinskoyi-vyshyvky-122057>.

¹⁹⁹ ГО «Всеукраїнська академія автентики» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/avtentyka/>.

друкарства України²⁰⁰. У співпраці з Національним музеєм Тараса Шевченка О. Нарбут та І. Червінська організували проведення майстер-класів з виготовлення сучасної сорочки за конструктивним устроєм традиційної народної²⁰¹. На численних сайтах в Інтернеті можна знайти ілюстровані рекомендації з покрокового вишивання та пошиття української сорочки²⁰².

Нині спостерігається пожвавлення зацікавлення самостійним виготовленням вбрання з українськими ознаками: «Да, я не хочу купать вышиванку, я хочу ее вышить. Пусть покупают те, кто не может этого сделать сам, мене это интересно сделать самой»²⁰³; «Я перше почала робити за допомогою дівчат [на майстер-класах. – М. О.]. Це не зовсім аутентична, але з українськими узорами, з українськими техніками вишита, це просто жіноча блузка»²⁰⁴; «В мене вже є дома домоткане полотно, я її планую, не знаю, коли я опаную оцю техніку, коли навчусь цю мережку, але я це зроблю, вишию, це буде моя сорочка, мого роду і мого регіону, я би дуже хотіла, це моя мрія, щоб люди поступово доросли від відчуття своєї загальної Батьківщини України до відчуття своєї локальної Батьківщини, щоб вони цікавились, звідки їхній дід, баба, <...> який одяг вони носили»²⁰⁵.

²⁰⁰ Як відновити етнографічну українську орнаментику? [Електронний ресурс] // Good news. Добрі новини з України. – 2016. – Режим доступу : http://ukrainegoodnews.com/yak_vdnoviti_etnografchnu_ukrainsku_ornamentiku.html.

²⁰¹ Нарбут О. Літня сукня з вишивкою. Щоденник вишивки. Сторінка 1 [Електронний ресурс] / Ольга Нарбут // Майстерня Прекраса / Prekrasa Studio. – 2016. – Режим доступу : <http://prekrasa-studio.blogspot.com/2016/06/1.html?spref=fb>; Народний крій в сучасних матеріалах [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/events/621759601319825/>.

²⁰² Вишиванка. Організація і перший звіт [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=1Knhkn34y1o>; Майстер-клас. Як пошити українську сорочку. Фото. Відео [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://master-klas.blogspot.com/2013/07/blog-post.html>.

²⁰³ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 858. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 12.05.2015, 16.05.2015, 23.05.2015, 24.05.2015, 27.05.2015 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 75 арк., Арк. 72.

²⁰⁴ Там само. – Арк. 36.

²⁰⁵ Там само. – Арк. 25.

Серед опитаних нами інформаторів було зафіксовано бажання виготовляти вбрання, яке б відображало естетичні здобутки регіону, у якому народилися вони самі чи їхні батьки або бабусі та дідусі. Зафіксовано кілька випадків, коли вишивальницям були до вподоби сорочки, характерні для певної території, а згодом з'ясовувалося, що батьки їхніх батьків походять із цієї місцевості: «Хочу гадяцьку сорочку, помру, але я її зроблю. Питаю, а мама каже: “Так мій дід по маминій лінії, він же з Полтавщини”. От хочеться, розумієш? <...> Так і людина вибирає, вона вибирає, якщо поколупати той візерунок, який вона вибрала, отам буде, мабуть, дуже багато цікавого, поколупати там, скажем звідки візерунок і звідти родичі – 100 %»²⁰⁶; «Вишиваю я цю сорочку і думаю: мамин рід от я знаю вишивку, ну не Київщина, чого мене тяне в ту Чернігівщину? <...> Моя бабуся <...> вона наче жила з сусіднього села, але насправді вона народилась в хуторі Щасливе Чернігівської області, саме в тому районі на межі, де була поширена ось ця [вишивка. – М. О.], <...> вона змінювала прізвище і дату народження, як вони були змушені лісами перебиратись, бо батько ж повернувся з полону, то був ворогом народу, як вони на Одещину мігрували, <...> як вони там змінювали прізвище. Це була заборонена тема, тобто я відкрила дуже багато з цької родини»²⁰⁷. Серед опитаних нами респондентів простежується певна тенденція щодо вибору української сорочки, як чоловічої, так і жіночої. Чим глибше особа інкультурована в українську культуру, тим вірогідніше трапляється необхідність осмисленого «концептуального споживання», що передбачає підбір української сорочки, яка повторює повністю або частково традиційне оздоблення місцевості, звідки походять рідні інформатора.

Значний внесок у популяризацію українського традиційного вбрання продовжують здійснювати народні майстри. Починаючи з 1990 р., вони об'єдналися в Національну спілку майстрів на-

²⁰⁶ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 860. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю з експертами з виготовлення українського вбрання та працівниками музеїв 23.05.2015, 31.05.2015, 21.06.2015, 10.09.2015, 11.05.2015 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 97 арк., Арк. 4.

²⁰⁷ Там само. – Арк. 31.

родного мистецтва України, з 1997 р. видають часопис «Народне мистецтво», на сторінках якого висвітлюються питання з історії українського вбрання та особливостей його сучасного розвитку в авторському виконанні народними майстрами.

Вироби, виготовлені повністю вручну або з високим вмістом ручної праці, належать до ексклюзивних коштовних речей, на що звертають увагу опитані нами респонденти: «Набрали повні комплекти одягу такого вже дорогого, тому що, якщо Ви бачите, ці вишиванки майстрів, і вони недешеві абсолютно, це майстри, які індивідуально вишивали, майстрині, яка має звання народна»²⁰⁸; «В мене 13 сорочок, вибачте, це зараз дуже великий клад, але, як сказати, вишитих руками дорогих косівських майстринь. Дорогих сорочок, звичайно сценічних таких, яких можна кудись там, тобто які треба берегти і передавати в спадок своїм внучкам, – їх у мене двоє, троє»²⁰⁹; «Самі люди питають: “Ой як красиво, як красиво”. Да, сьогодні трошки задорого. Ціни повинні трошки менші [бути. – М. О.], держава повинна трошки піклуватися про цих майстрів, які вишивають»²¹⁰. Замовниками й покупцями виробів у народних майстрів високого рівня вишивання часто стають публічні люди, відомі політики та культурно-мистецькі діячі, яких прийнято вважати елітним прошарком суспільства, проте за певного рівня матеріального забезпечення купити такі вироби може кожен відвідувач ярмарків-виставок народних майстрів. Про це розповідає Г. Ушеренко: «У Ніщука моя сорочка, він з таким задоволенням, я бачу, як він її носить, мені дуже приємно. Ну сама така яркість – це Біл Клінтон був, він рижий, рижа сорочка, моя авторська робота. Я не люблю цього розповідати, розумієте, не

²⁰⁸ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 863. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 21.06.2015 на етнофестивалі «Країна Мрій» в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 44 арк., Арк. 38.

²⁰⁹ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 861. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 30.05.2015, 31.05.2015 під час святкування Дня Києва в місті. Комп'ютерний набір. – 56 арк., Арк. 30.

²¹⁰ Там само. – Арк. 43.

нада, я не люблю цього, я просто майстер»²¹¹. Окрім популярного придбання вбрання через Інтернет, для багатьох людей залишається важливим етап безпосереднього спілкування з майстром, огляду й примірки виробу: «Зараз багато способів, але добре, коли ти спілкуєшся з майстром і бачиш його, бачиш його роботу. Ти можеш вибрати через Інтернет, можна купити це легко, доступно в 2–3 кліка, замовити собі так, як телефон чи ще щось, але потрібно спілкуватись, це така річ, ти купуєш раз на півжиття або раз на все життя, тому тут потрібно мати якийсь зв'язок, прямий контакт з автором цієї роботи»²¹²; «Было желание просто приобрести вышиванку, и так совпало, что проезжая через город, в котором это развито, через Косов, так сложилось, что там и приобрели, тем более познакомились с интересным человеком»²¹³.

Серед респондентів переважна більшість надає перевагу покупці готової вишиванки, що характерно для сучасного глобалізованого суспільства. У Києві основними способами для реалізації робіт майстрів є виставки-ярмарки в НМНАПУ в Пирогові, біля НЦНК «Музей Івана Гончара», Співочого поля, на території музею «Мамаєва Слобода», на Андріївському узвозі. На інтернет-сайтах, персональних сторінках у соціальних мережах можна ознайомитися з творчими напрямками роботи народних майстрів²¹⁴.

²¹¹ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 860. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю з експертами з виготовлення українського вбрання та працівниками музеїв 23.05.2015, 31.05.2015, 21.06.2015, 10.09.2015, 11.05.2015 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 97 арк., Арк. 64.

²¹² АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 859. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 19.05.2015, 20.05.2015, 21.05.2015, 25.05.2015, 26.05.2015, 28.05.2015, 05.06.2015 в місті Києві (21.05.2015 проходив День вишиванки). Комп'ютерний набір. – 123 арк., Арк. 85.

²¹³ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 858. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 12.05.2015, 16.05.2015, 23.05.2015, 24.05.2015, 27.05.2015 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 75 арк., Арк. 39.

²¹⁴ Майстри [Електронний ресурс] // Рукотвори. – Режим доступу : <http://rukotvory.com.ua/maystry/>.

Нині асортимент одягу, який передає зв'язок із традиційною українською культурою, доволі широкий як за номенклатурою видів одягу, так і за ступенем спорідненості з автентичними зразками народного строю. Вивчення основних різновидів одягу з національним позначенням, виготовлених сучасними майстрами, показало, що їх можна зарахувати до трьох комплексів вбрання, які розглядаються в нашому дослідженні протягом урбаністичного розвитку традиційного українського одягу.

До першого комплексу вбрання належать види одягу, які максимально наближаються до автентичних зразків народного строю. У контексті нашого дослідження ми звертали увагу на вироби, які можуть бути використані реальним споживачем, тому такі речі мають певні неточності при їх відтворенні. Вироби, реконструйовані з дотриманням усіх етапів технологічного процесу виготовлення з метою створення музейних зразків-еталонів вбрання, нами не розглядалися.

Для того щоб показати доступність основних компонентів українського строю для сучасного споживача, зупинимося на пропозиціях майстрів з його виготовлення. Найпопулярнішою для сучасного відтворення є вишита сорочка (чоловіча, жіноча, дитяча). При виготовленні сорочок народні майстри, як правило, використовують сучасні матеріали, відтворюють крій та оздоблення. Серед відомих майстрів українські традиційні сорочки виготовляють Л. Головна (м. Київ), Т. Негода (м. Буча), І. Зайцева (м. Київ), О. Костюченко (м. Чернігів), М. Філь (м. Сміла Черкаської обл.), Л. Бебешко (м. Умань Черкаської обл.) та ін. У житомирському строї Т. Негоди при виготовленні керсетки, окрім використання сучасної тканини, було внесено зміни в крій традиційної керсетки шляхом введення вертикального рельєфу по пілочці як додаткового елементу формотворення. За словами майстра, це нововведення дозволило наблизити силует керсетки до популярного серед споживачів прилеглого силуету. В. Арнаутова (м. Полтава) шиє із сучасного матеріалу традиційні жіночі головні убори – очіпки та їхні сучасні модифікації. І. Галушак (м. Тернопіль) виготовляє гердани, силянки, кризи із сучасного бісеру традиційних для цього виду декоративно-прикладного мистецтва кольорів. Замовити наближену модель історичного строю часів

Гетьманщини пропонують Р. Павлюк («Шляхетний одяг» м. Київ), В. Абертас (м. Полтава) та ін. Тобто на сучасному етапі можна зафіксувати доволі широку пропозицію майстрів з виготовлення наближених моделей традиційних строїв чи їхніх окремих компонентів. Такі речі належать до категорії дорогих товарів, орієнтованих на обмежену кількість осіб, готових їх придбати.

До другого комплексу вбрання зараховано види одягу, які демонструють адаптацію традиційного вбрання до сучасних міських вимог до одягу. Трансформаційні зміни в такому вбранні набули більш виражених ознак через підлаштування основних характеристик одягу до потреб сучасного життя. Спостереження в міському повсякденні м. Києва переконливо доводить, що найпопулярнішими виразниками української ідентифікації є українські вишиванки: чоловічі, жіночі та дитячі. Чоловіча вишиванка майже не зазнала нововведень у конструктивному устрої. До модернізаційних змін можна зарахувати появу подвійної кокетки по спинці на деяких моделях та оформлення низу рукавів пришивними манжетами з планками, як на класичних сорочках, а також виготовлення вишиванок з короткими рукавами. Жіночі вишивані сорочки ще на початку ХХ ст. (у 1920–1930-х рр.) набули геометричних розмірів блузки, зберігши важливу ознаку вишитої сорочки – суцільнокроєність передньої частини, тобто відсутність членування чи бортової застібки вздовж центральної лінії. Класичним покроєм рукава жіночої сорочки є реглан, горловина може бути оформлена на бейку-обшивку, стоячий та стояче-відкладний комір. Отже, вишивані сорочки покрою реглан із суцільнокроєним передом та характерною топографією й технікою української вишивки є адаптованими до міського способу життя формами традиційної жіночої сорочки.

Дитячі вишивані сорочки відповідно до статі копіюють конструктивний устрій дорослих виробів. Сучасні майстри з вишивки виготовляють різноманітні за технікою, орнаментацією та кольоровим вирішенням чоловічі, жіночі та дитячі вишиванки. Л. Пілюгіна (сmt Решетилівка Полтавської обл.) надає перевагу лічильним і прозорим технікам вишивки, останні вироби Ю. Гончарова (м. Рівне) виконані в техніці вирізування та виколювання «білим по білому», Н. Мамчур (м. Умань Черкаської обл.) виготовляє дитячі сорочки для

хрещення немовлят. На сьогодні в м. Києві можна купити вишиванки, виготовлені майстрами в різних куточках України: М. Максимів (м. Тернопіль), Н. Денисюк (м. Мелітополь Запорізької обл.), Д. Стасюк (м. Кіцмань Чернівецької обл.), М. Василенко (м. Новоград-Волинський Житомирської обл.) та ін. О. Костюченко (м. Чергнів) виготовляє спідниці з домотканої лляної тканини, оздоблюючи їх традиційно вибіркою з використанням акрилової фарби. Майстер художнього ткацтва О. Тіменик (м. Львів) виготовляє ткані спідниці, плахти, сорочки в традиційній українській орнаментиці. У 2015 р. у торговому центрі *Gulliver* відбулася виставка відомої вишивальниці М. Зарембської, яка була направлена на збір коштів для відновлення колекції вишивок, які постраждали від пожежі. Вбрання, яке входить до другого комплексу одягу, є поширенішим у наш час, відповідно до попиту на нього спостерігаємо і широкую пропозицію.

До третього комплексу вбрання належать нові моделі сучасного одягу, створені на основі творчого переосмислення здобутків традиційного українського вбрання. О. Дзіядевич (м. Київ) вив'язує переважно верхній одяг, який повторює геометричні характеристики та оздоблення традиційного українського вбрання. Т. Протчева виготовляє класичні чоловічі аксесуари – краватки, метелики, оздоблюючи їх вишивкою хрестиком з українським орнаментом. Моделюванням і виготовленням модного одягу з традиційною українською вишивкою займаються майстри Ю. Василишина (м. Київ), Л. Вонсуль (м. Городенка Івано-Франківської обл.), Т. Зез (м. Київ, переселенка з м. Донецька) та ін. У процесі нашого опитування для нас було важливо зібрати інформацію про ставлення сучасних містян до появи нового модного вбрання в українському стилі. Переважна більшість респондентів ставилися схвально до цього явища: «Позитивно, тому що люди намагаються бути, іти далі, бути більш модернізованішими»²¹⁵; «Я – за, всіма руками і ногами, в будь-якій інтерпретації, хто як любить, так і носить, головне, щоб це поши-

²¹⁵ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 859. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 19.05.2015, 20.05.2015, 21.05.2015, 25.05.2015, 26.05.2015, 28.05.2015, 05.06.2015 в місті Києві (21.05.2015 проходив День вишиванки). Комп'ютерний набір. – 123 арк., Арк. 39.

рилось, щоб на кожному була відзнака того, що він причасний хоч якось до українських традицій»²¹⁶; «Мені плаття подобаються українські, які от роблять. Сучасний [одяг. – М. О.] – да, все ж таки ми сучасні люди і переносимо старий стиль у сучасність, тому нам більш це підходить, ну принаймні молодим людям»²¹⁷; «Я приймаю розвиток, модернізацію, тому що деякі відходять канони українські, деякі звичаї змінюються, тому, як на мене, якщо це гарно – то це гарно»²¹⁸; «То хай буде осучаснене, хай воно буде, воно ж гарне, воно ж красиве, воно ж і око радує, я ж як іду, я ж бачу погляди на собі»²¹⁹; «Я думаю, що без цього ми не обійшлися. Бо те, що в 17 столітті носили, зараз носить ніхто не буде, але якщо вишивка схожа з 17 століттям, але на сучасному [одязі. – М. О.], нехай буде»²²⁰; «Чому не мати свою моду, саме українську, модна сучасна річ, але з нашою вишивкою, <...> це й корисно: хлопок, льон. Це все треба якось популяризувати, для того, щоб воно приживалося»²²¹; «Мені здається, найвищий рівень майстерності, це не просто взяти якусь стару річ, там сорочку чи штани, чи плахту, чи ще щось і повторити його, відзеркалити із сучасних тканин, а взяти якісь елементи того і зробити таким, щоб його захотілося одягнути сьогодні в нашому транспорті, в нашому житті, на нашу роботу – це вищий пілотаж»²²². Серед відповідей наших

²¹⁶ Там само. – Арк. 56.

²¹⁷ Там само. – Арк. 96.

²¹⁸ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 861. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 30.05.2015, 31.05.2015 під час святкування Дня Києва в місті. Комп'ютерний набір. – 56 арк., Арк. 14.

²¹⁹ Там само. – Арк. 27.

²²⁰ Там само. – Арк. 39.

²²¹ АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 860. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю з експертами з виготовлення українського вбрання та працівниками музеїв 23.05.2015, 31.05.2015, 21.06.2015, 10.09.2015, 11.05.2015 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 97 арк., Арк. 18.

²²² АНФРФ ІМФЕ НАН України, ф. 14–5, од. зб. 858. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 12.05.2015, 16.05.2015, 23.05.2015, 24.05.2015, 27.05.2015 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 75 арк., Арк. 36.

респондентів не було зафіксовано негативного ставлення до явища розробки модного одягу в національному стилі.

Нині спостерігається поява значної кількості авторських модних брендів, що спеціалізуються на виготовленні широкого асортименту чоловічого, жіночого та дитячого одягу з українськими маркерами. У Києві активно розвиваються творчі майстерні з виготовлення вбрання з національним позначенням: студія SVITLO Світлани Курбак та Наталії Шевчук²²³, авторські крамниці Людмили Бушинської RUTA²²⁴, Ірини Ковальової «Синій Льон»²²⁵, а також інтернет-магазини²²⁶. Як правило, споживачам пропонується або придбати одяг масового виробництва з оздобленням машинною вишивкою, або замовити індивідуальне виготовлення моделі в єдиному екземплярі. Останнім часом набули популярності трикотажні футболки, блузки, джемperi, сукні з машинною вишивкою, які недорого коштують та не потребують особливого догляду і використовуються як щоденний одяг.

Українське традиційне вбрання є важливим джерелом для створення нових форм одягу сучасними вітчизняними модельєрами. Дослідниця сучасного українського дизайну О. Лагода встановила, що «мистецтво костюма в Україні, розвиваючись в межах декоративно-прикладного мистецтва, збагачене та переосмислене в сучасному контексті, значною мірою зберегло національне забарвлення, вітчизняний дизайн одягу вирізняється з-поміж інших

²²³ Дизайн-студія Svitlo [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/homesvitlo/>.

²²⁴ RUTA [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rutashik.com/brend-ruta/avtorska-kramnicya-ruta/>.

²²⁵ Синій Льон [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sl-shop.com/index.php?route=information/information&information_id=4.

²²⁶ Етнохата [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://etnoхата.com.ua/pro_nas.html; Колорит [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://e-koloryt.com.ua/ua/page/pro_nas-223/; FOBERINI український бренд національного одягу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://foberini.com/uk/>; VARENYKY FASHION [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://varenykyfashion.com.ua/women>; Фабрика вишивки и текстиля Глория [Электронный ресурс]. – Режим доступа к ресурсу : <http://gloriya.prom.ua/>.

у світі»²²⁷. Домінування в майбутньому особливих смаків щодо одягу, які з часом вивчатимуться «психологічною етнографією», передбачав Хв. Вовк²²⁸.

У 2015 р. було реалізовано проект «Витоки», за яким відбулося два покази традиційних українських стрій, які стали результатом співпраці НЦНК «Музей Івана Гончара», дизайнера Я. Червінської та телевізійної програми Нового Каналу «Супермодель по-українськи» в межах проведення Ukrainian Fashion Week²²⁹. Він мав на меті донести до широкого загалу необхідність вивчення багатомірною культурного пласту народного вбрання, який є потужним та актуальним естетичним каноном матеріальної культури в сьогоденні. Колекції модного одягу, які визначають художньо-образні концепції та їхні конструктивно-технологічні втілення через розробку авторського стилю з візуальними національними рисами, присутні у творчості Оксани Караванської, Лілії Пустовіт, Ірини Каравай, Роксолани Богуцької та ін. Проникнення етнокультурного позначення в таке явище сучасного повсякдення, як модне життя, є важливою ознакою повнокровного національного культурного розвитку суспільства, коли проекції національної ідентифікації починають проявлятися в побутових подробицях пересічного чи світського життя. Наприклад, для нас важливо зафіксувати, що сучасна українська еліта, яка складається з політиків, культурно-мистецьких та громадських діячів, успішних бізнесменів, купує дизайнерські речі з українським позначенням, що суспільством сприймається як прояв їхнього патріотизму та утвердження самодостатності власної побутової культури.

²²⁷ Лагода О. М. Художньо-образні особливості костюма в дизайні одягу кінця XX – початку XXI століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.07 «Дизайн» / Лагода Оксана Миколаївна. – Харків, 2007. – 22 с., С. 19.

²²⁸ Волков Ф. К. Одежда / Ф. К. Волков // Украинский народ в его прошлом и настоящем / Ф. К. Волков. – Петроград : Типография т-ва «Общественная Польза», 1916. – Т. 2. – С. 543–595, С. 577.

²²⁹ Витоки [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу : https://www.youtube.com/watch?v=9QjCF71Y_E8; Проект «Витоки» [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=tI9n5iW5PmI>.

Процес, що розпочався за часів президентства В. Ющенка у 2005–2010 рр.²³⁰, триває і сьогодні, коли дружина чинного президента М. Порошенко через свій зовнішній вигляд показує прихильність до розробок Р. Богуцької, Л. Пустовіт, В. Гресь, В. Кін, дизайнерської студії SVITLO. Ми спостерігаємо побутування української вишиванки як явища масової культури, яке присутнє як у житті перших осіб країни, так і пересічних громадян. Наприклад, згідно з опитуванням 2014 р. групи «Рейтинг» (похибка репрезентативності дослідження – не більше 2,1 %), 29 % українців мають вишиванку, а ще 37 % хотіли її придбати в майбутньому²³¹. Вбрання з українським маркером і українська вишиванка як головний символ національного одягу стали феноменом сучасного етнокультурного життя всередині країни. Усвідомлення українцями інформативного статусу багатопланового семантичного навантаження такого вбрання й емоційне напруження, яке пов'язане з вираженням через вишиванку патріотичних почуттів любові до свого народу й Батьківщини, підняли українську вишиванку на рівень символу, який став відомим у усьому світі. Наприклад, американське видання журналу *Vogue* визнало українську вишиванку наймоднішим брендом 2015 р.²³², а 2016 р. в цьому самому виданні з'явилася стаття, присвячена Дню вишиванки в Україні²³³. Рекламу української вишиванки публікували в *The New York Times*²³⁴. Модну сукню, стилізовану під українську сорочку, від укра-

²³⁰ Катерина Ющенко знялася для Elle [Електронний ресурс]. – 2006. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/politics/2915-katerina-yuschenko-znyalasya-dlya-elle.html>.

²³¹ Поліщук Н. Ставлення українців до вишиванки – іконографіка соціологічного дослідження [Електронний ресурс] / Назарій Поліщук // Info-Light. – 2014. – Режим доступу : <http://infoflight.org.ua/content/stavlennya-ukrayinciv-do-vyshyvanky-infografika-sociologichnogo-doslidzhennya>.

²³² Satenstein L. Your Favorite Bohemian Gard Is Actually Traditional Ukrainian Costume [Електронний ресурс] / Liana Satenstein // VOGUE. – 2015. – Режим доступу : <http://www.vogue.com/13257041/ukrainian-traditional-costumes-in-fashion/>.

²³³ Satenstein L. It's Vyshyvanka Day! [Електронний ресурс] / Liana Satenstein // VOGUE. – 2016. – Режим доступу : <http://www.vogue.com/13438019/ukraine-vyshyvanka-day-style/>.

²³⁴ The New York Times пропагує українські вишиванки [Електронний ресурс] // Lively Life. – 2016. – Режим доступу : <http://lovelylife.in.ua/zhyttya/moda/the-new-york-times-propaguye-ukrayinski-vyshyvanky.html>.

їнського дизайнера Віті Кін можна побачити на французькій актрисі Мелані Тьєррі, на італійці Анно Делло Руссо, яка є впливовим експертом у модній індустрії, українську вишиванку вдягає англійський мільярдер Річард Бренсоні ²³⁵, модель Констанс Яблонські з'являється в сукні в українському етностилі від торгової марки MARCH11 на обкладинці французького модного журналу *Glamour Paris* ²³⁶. Новою етнокультурною платформою, яка пропагує багатомірну ідентичність, є Міжнародний україно-шведський проект «Зерно», який ставить за мету познайомити світ з українською культурою через створення спільних колекцій одягу, розроблених дизайнерами обох країн на основі матеріалів, зібраних в етнографічних експедиціях в Україні та Швеції ²³⁷.

Усі ці події сприяють створенню позитивного модернізованого образу сучасної України через рекламу нового модного вбрання, створеного у творчому переосмисленні здобутків традиційного мистецтва виготовлення одягу.

Отже, вивчення художньо-виробничого чинника, який забезпечує задоволення потреб у споживанні одягу з українським позначенням, засвідчило, що самодіяльне виготовлення вбрання населенням залишається помітною складовою дозвілля містян, для яких вишивання та пошиття одягу є внутрішньою потребою та можливістю розвитку своїх здібностей. Для більшості містян найприйнятнішим є придбання готового одягу в народних майстрів, у спеціалізованих магазинах з етнотоварами. Спостерігається широка пропозиція сучасних моделей одягу з національним маркером з боку українських дизайнерів та спроба створення нової версії української вишиванки як модного бренду, який успішно продається. Проникнення в закордонне світське життя вбрання з українським маркером слід розглядати як трансляцію сучасного образу України.

²³⁵ Світові зірки у вишиванках [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/rubric-society/2019894-svitovi-zirki-u-visivankah.html>.

²³⁶ Мартинюк О. Українська вишиванка вперше на обкладинці закордонного глянцевого журналу [Електронний ресурс] / Олена Мартинюк // Українська правда: Життя. – 2016. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/culture/2016/05/19/212565/>.

²³⁷ Міжнародний україно-шведський проект «Зерно» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zerno.fashion/zagalna_prezentacija.pdf.

Висновки до третього розділу. Використання в міських реаліях традиційного українського вбрання, його складових та модифікацій продовжувалося в 1920–1991 рр. Соціально-економічний чинник взаємодії сільського населення із соціокультурним середовищем м. Києва помітно впливав на присутність українського традиційного строю та поєднання його складових з міським одягом у 1920–1940-х рр. Консервативно налаштоване сільське населення старшої вікової групи продовжувало використовувати звичне традиційне вбрання через психологічну потребу. До об'єктивних причин обігу народної ноші віднесено складне економічне становище: зубожіння після Першої світової війни, колективізації на селі, Голодомору 1932–1933 рр., зруйнування народного господарства в роки Другої світової війни. Визначено, що використання традиційного українського строю припинилося на початку 1950-х рр. У зв'язку з проведенням антирелігійної політики на державному рівні релігійно-обрядовий фактор суттєво не впливав на побутування українського вбрання. Ідеологічний чинник розбудови нового соціалістичного суспільства відбився на інформативному навантаженні українського одягу. Зміщується увага від етнічного позначення до естетичної та утилітарної функцій. Це дозволило адаптувати народний одяг до номенклатури побутового вбрання радянської людини. Використання українського вбрання з метою вираження української самоідентифікації та активної громадянської позиції стало яскравим етнокультурним маркером дисидентського руху в 1960–1980-х рр. Культурно-мистецький фактор дозволив популяризувати традиційний український стрій через його сценічну інтерпретацію в художній самодіяльності, яка в радянські часи була вагомою частиною українського етнокультурного життя. Відродження традицій святкування обрядів релігійно-календарного циклу із залученням народної ноші розпочалося наприкінці 1960-х рр. Художньо-виробничий фактор виготовлення одягу з українським маркером охоплював самодіяльне виготовлення вбрання населенням і народними майстрами, організацію промислового масового виробництва шляхом створення мережі комбінатів та фабрик художніх виробів, які в 1960–1980-х рр. задовольняли потреби населення у високоякісних українських виробках.

Дослідження одягу з українським позначенням протягом 1991–2016 рр. показало трансформаційні зміни визначених факторів. Вплив соціально-економічного чинника відображає не фізичне перенесення народного вбрання, як це було помічено на попередніх історичних етапах, а актуалізацію на особистісному рівні значення досвіду побутування народного одягу в селі, серед мігрантів і містян, які мали безпосередні практики сільського побуту й усвідомили необхідність відродження цієї традиції в сучасних міських умовах. Для іншої частини мігрантів використання традиційного українського одягу пояснюється ними як частина їхньої регіональної традиції, яка в Західній Україні завжди була виражена яскравіше. Виведення релігійного життя за межі ідеологічного контролю держави створило сприятливі умови для відродження використання традиційного вбрання під час відзначення обрядів релігійно-календарного циклу, відвідування церковної служби на християнські свята та проведення обрядів взяття шлюбу та хрещення. Найвпливовішим чинником, який стимулював побутування вишиванки як символу народного одягу, є усвідомлення необхідності вираження української ідентифікації, яка на сучасному етапі вийшла за етнічні межі й перейшла в категорію позначення української нації, яка включає народи, які проживають в Україні. Серед опитаних у процесі дослідження українці склали більшість. Традиційний український одяг для містян має таке символічне значення: вираження національної ідентифікації, зв'язку з народною культурою, традиціями свого роду, оберега, об'єкта мистецтва. На необхідність зовнішньо демонструвати свою етнічну належність через вдягання національного вбрання вплинули події Революції Гідності, героїчні вчинки справжніх патріотів України, які захищають територіальну цілісність Батьківщини. Розвиток культурно-мистецького міського життя забезпечив появу нових соціальних обставин, які передбачають використання одягу з національним позначенням. До таких заходів зараховують етнофестивалі, паради вишиванок, масові гуляння, пов'язані з державними та регіональними святами. Зацікавленість у вбранні з українським маркером зумовила розвиток художньо-виробничих відносин. Вони охоплюють такі складові: самодіяльне виготовлення українського одягу, робота народних майстрів, масове виробництво та розробка дизайнерських колекцій.

Т. Шевченко.
Автопортрет. 1860 р.
[Електронний ресурс. – Режим
доступу : <http://uk.wikipedia.org>]

Т. Шевченко
серед приятелів. 1859 р.
[Електронний ресурс. –
Режим доступу : <http://www.museumshevchenko.org.ua/page.php?id=43&lang=ru>]

Б. Познанський.
Світлина з книги
Остапа Лисенка
«Спогади про батька»

А. Лисенко-хорист
в опері «Різдвяна Ніч».
[ММС КН-1321, Фо-458]

М. Лисенко в студентські роки.
Світлина з експозиції ММЛ

Учасниці постановки
опери «Різдвяна Ніч».
Світлина з експозиції ММЛ

М. Лисенко
серед учасників вечора
пам'яті Тараса Шевченка.
Курськ, 1911 р.
Світлина з експозиції
ММЛ

Леся Українка,
Михайло Косач,
Маргарита Комарова. 1889 р.
[Електронний ресурс. –
Режим доступу : [http://
mvdukkiev.ua/?page_id=131](http://mvdukkiev.ua/?page_id=131)]

Єлизавета Забузька.
[ММЛ КН-4065, Фо-210]

Христина Алчевська.
[Електронний ресурс. –
Режим доступу : [http://
gazeta.ua/articles/
history-newspaper/_
hristyu-alchevsku-
obizvali-krokodilom-vid-
poeziyi/426824](http://gazeta.ua/articles/history-newspaper/_hristyu-alchevsku-obizvali-krokodilom-vid-poeziyi/426824)]

Людмила Старицька.
Київ, 1882 р.
[ММС КН-1045, Фо-182]

Лариса Косач.
Київ, 1878–1879 рр.
Світлина з експозиції МЛЮ

Лариса та Михайло Косачі.
1881 р. [Електронний
ресурс. – Режим доступу :
[http://www.zwiahel.info/
museum/room7/room7-2](http://www.zwiahel.info/museum/room7/room7-2)]

В. Чикаленко.
Фрагмент світлини з книги
Євгена Чикаленка
«Спогади (1861–1907)»

Зразки вишивки
родини Чикаленків.
З виставки «Іван Франко
і родина Чикаленків» у ММС.
Світлина М. Олійник

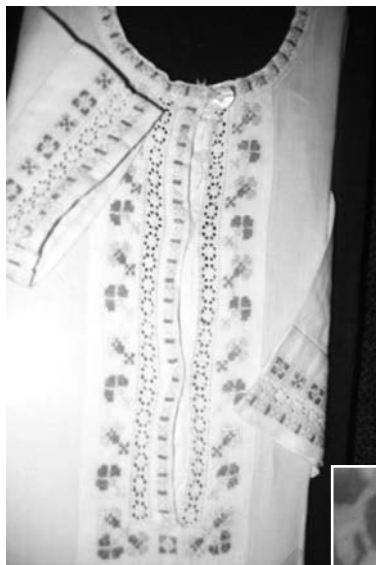
В. Черняхівська, І. Стешенко, Я. Стешенко. Київ, 1910 р.
[ММС КН-1040, Фо-177]

Олена Пчілка.
Київ, 1912 р.
[Електронний ресурс. –
Режим доступу: [http://
mvdu.kiev.ua/?page_id=131](http://mvdu.kiev.ua/?page_id=131)]

Ізидора Косач.
1911 р.
[МЛУ КН-2213, Фо-69]

Сорочка,
вишита Лесею Українкою
для Михайла Кривинюка
[МЛУ КН-905, М-19].
Світлина М. Олійник

Ізидора Косач.
Фрагмент світлини
[МЛУ КН-2178, Фо-45]

Родина Литвиненків.
с. Українка Обухівського р-ну
Київської обл.
Світлина з архіву
І. Моссоковської (Київ)

Родина Савицьких.
с. Піски Васильківського р-ну
Київської обл. 1930-ті рр.
Світлина з архіву А. Савицької
(Київ)

Весілля в с. Українка
Обухівського р-ну Київської обл.
Світлина з архіву І. Моссоковської (Київ)

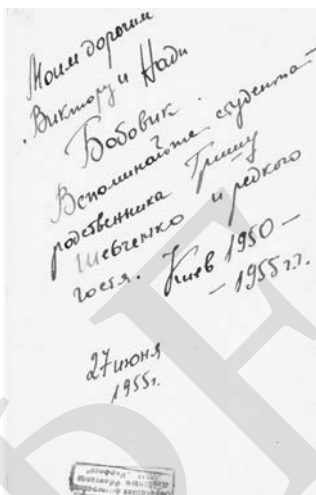
Родина із с. Українка
Обухівського р-ну Київської обл.
Світлина з архіву І. Моссоковської (Київ)

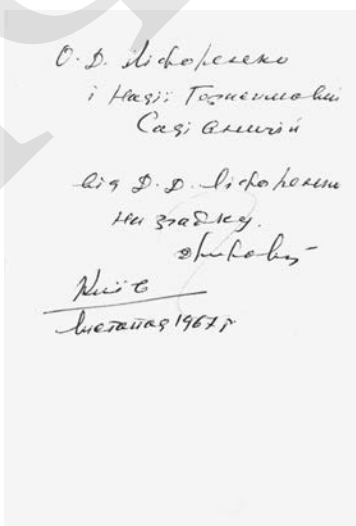
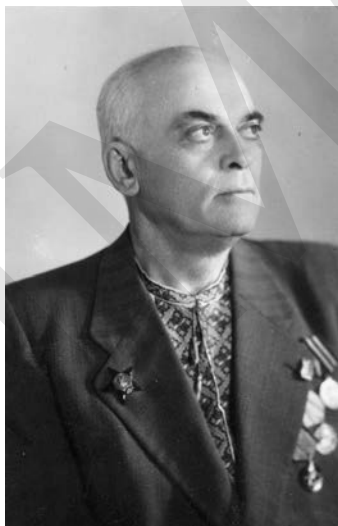
Святкування 1 Травня. Київ, 1958 р.
Світлина з архіву Н. Максимової (Київ)

Виступ хору «Гомін» у МНАП. Київ, 1986 р.
[Електронний ресурс. – Режим доступу :
<http://homin.etnoua.info/novyny/svitlyny-z-arhivu/>]

Г. Шевченко. Київ, 1955 р.
Світлина з архіву О. Пустовалової (Київ)

О. Ліфоренко. Київ, 1967 р.
Світлина з архіву К. Ткаченко (Київ)

Свято в дитячому
садочку.
Київ, 1971–1972 рр.
Світлина з архіву
Л. Кононученко
(Київ)

Т. Руда з мамою.
Київ. Світлина з
архіву Т. Рудої (Київ)

ВИСНОВКИ

Історико-етнографічне дослідження традиційного українського вбрання в системі культури повсякдення, здійснене на прикладі м. Києва, виявило тяглість використання народного вбрання в урбаністичних реаліях з другої половини XIX ст. до початку XXI ст. З'ясування специфіки його побутування на різних історичних етапах дало змогу дійти таких висновків.

Опрацювання історіографії з традиційного українського строю дозволило виокремити три хронологічні періоди вивчення його як явища матеріальної та духовної культури. У працях першого періоду (1851–1920) простежується формування системного підходу до методології вивчення та накопичення інформації з народного одягу певних регіонів, у тому числі й Київщини. У наукових студіюваннях відображено розуміння народної носі як національного костюма українців. У дослідженнях другого періоду (1920–1991) основну увагу приділено характеристиці складових народного сільського строю. У деяких розвідках висвітлено аспекти присутності національних ознак у тогочасному міському одязі. Третьому періоду (1991–2016) притаманне посилення уваги до тематики вираження національної ідентифікації через традиційний український одяг. У працях досліджено окремі моменти побутування українського вбрання в урбаністичному вимірі на різних історичних етапах. Однак на сьогодні не існує комплексного дослідження, яке б відображало розвиток традиційного вбрання українців в умовах міської культури, починаючи з другої половини XIX ст. до початку XXI ст.

Сформовано широку джерельну базу дослідження, яка складається з письмових, ілюстративних, предметно-речових, по-

льових, візуально-цифрових матеріалів. Письмові матеріали охоплюють документи, звіти, наукові доповіді, опубліковані спогади, листи, щоденники, архівні особові записи, періодичні видання, твори художньої літератури. Опрацьовані мемуари дозволили аргументовано інтерпретувати мотиви й особистісні смисли використання традиційного українського вбрання містянами в другій половині XIX – на початку XX ст. Розглянуто й проаналізовано ілюстративні джерела, до яких було залучено фотоматеріали, замальовки з натури, зображення в друкованих періодичних виданнях, які є переконливими візуальними артефактами повсякдення кожного історичного періоду. Під час дослідження предметно-речових матеріалів здійснено огляд реальних зразків одягу, що виражає зв'язок з українською народною культурою. Для достовірного висвітлення побутування українського вбрання в радянський період та нині було проведено польове дослідження через інтерв'ювання мешканців м. Києва. У ході опитування з'ясовано обставини знайомства з українським вбранням, соціальні ситуації його використання, шляхи появи в особистому вжитку, персональне значення для носія та рівень популярності народного українського одягу. Вивчено інтернет-сайти окремих організацій та інтернет-сторінки конкретних осіб і спільнот, які висвітлюють специфіку побутування, виготовлення та інтерпретування традиційного українського строю, його компонентів, адаптованих до вимог повсякдення, та модних модифікацій сучасного вбрання з українськими маркерами. Опрацювання зібраної джерельної бази на основі принципу історизму та наукової об'єктивності забезпечило належну достовірність дослідження.

Відстежено процес дифузії українського традиційного вбрання в соціокультурний простір міста в другій половині XIX – на початку XX ст. на прикладі м. Києва. Визначено, що, окрім загальноєвропейського одягу, який був розповсюджений серед киян, у міській повсякденності побутували комплекси українського вбрання. Вивчення цього явища виявило два напрями соціокультурної взаємодії. На першому рівні відбувалося перенесення традиційної культури в міські реалії через міграцію селян, у побуті яких були традиційні українські строї. З'ясовано,

що соціально-економічний фактор поширення народного одягу включає робочу міграцію селян, які їхали до міста в пошуках постійної роботи, та маятникових мігрантів з київських передмість, ближніх сіл, які регулярно приїздили до столиці для реалізації товарів власного виробництва. Частина українських мешканців з околиць міста за своїм укладом наближалася до сільського життя та використовувала українське народне вбрання. Побутування народного одягу стимулював релігійно-обрядовий чинник, що передбачав відзначення подій календарно-обрядового та родинно-сімейного циклів. Другий вектор проникнення українського народного одягу в міську повсякденність відображає використання вбрання з національним маркером серед власне носіїв урбаністичної культури – аристократії, інтелігенції та міщанства. На перебіг цього явища суттєво вплинув третій чинник – виконання одягом інформативної функції вираження української ідентифікації. Культурно-мистецький фактор використання українського традиційного вбрання пов'язаний з розвитком у національному напрямі театру, інтелектуального життя, розважальних заходів, тематичних вечорів. Такі події етнокультурного життя ставали новими соціальними обставинами, прийнятними для вдягання національно маркованої ноші. Художньо-виробничий чинник забезпечив самодіяльне та професійне виробництво такого одягу.

Визначено основні напрями урбаністичного розвитку традиційного українського вбрання. Спочатку відбувалося використання всіх компонентів українського строю серед широкої маси селян, які економічно були пов'язані з містом, та в колі національно свідомої інтелігенції, яка за ідейними переконаннями носила народний одяг. На цьому етапі використовувався перший комплекс традиційного вбрання – сільський український стрій. У міському побутуванні він чітко копіював народний стрій для чоловічого вбрання та міг містити доповнення у вигляді модних деталей для жіночого. Другий вектор урбаністичного розвитку народного одягу був направлений на адаптацію вишитої сорочки до міського загальноєвропейського одягу. У другій половині XIX ст. виникла традиція комбінувати чоловічу вишиту сорочку з міським класич-

ним костюмом. Модернізація жіночої вишитої сорочки проходила уповільнено, що пов'язано з гендерно нерівними соціальними можливостями. Використання українських дитячих сорочок стало перспективним напрямом залучення народного одягу до міського побуту. На цьому етапі сформувався другий комплекс поєднання традиційного та тогочасного вбрання. Третій напрям розвитку традиційної носії в міському вимірі відображає початок розробки нового вбрання, яке виражає зв'язок з українською культурою. Третій комплекс модного одягу в українському стилі – це нові моделі, створені професіоналами-художниками, знавцями й майстрами народного мистецтва.

Вивчення особливостей міської повсякденності за радянських часів дозволило охарактеризувати основні чинники побутування вбрання з українськими маркерами. Соціально-економічний фактор міграції сільського населення до міста продовжував впливати на побутування українського народного одягу до 1940-х рр. Цьому сприяли консервативні психологічні установки сільського населення старшої вікової групи, яке не було готове змінювати традиційний уклад життя. Використання народного строю та його компонентів як серед жителів Києва, так і мешканців сіл Київщини в 1920–1940-х рр. було зумовлене низкою історичних подій, що призвели до зuboжіння, серед них – Перша світова війна, Громадянська війна, колективізація на селі, Голодомор 1932–1933 рр., знищення народного господарства під час Другої світової війни. Проведення антирелігійної кампанії до 1940-х рр. суттєво послабило релігійно-обрядовий фактор використання українського народного одягу. Ідеологічний контроль за приватним побутом вніс відчутні корективи в інформативний чинник використання народного вбрання, послабивши функцію національної ідентифікації, змістивши увагу на естетичну та утилітарну роль українського одягу. Українську вишиту сорочку було введено в номенклатуру побутового одягу, який був популярним серед різних етнічних груп радянського народу. Вираження національної ідентифікації через український народний одяг стало одним з етнокультурних маркерів дисидентського національно-визвольного руху, який розвинувся в Україні в 1960–1980-х рр. Культурно-мистецьке використання українського

народного строю як сценічного було доступним способом вираження етнічної функції. Художня самодіяльність з національним позначенням сприяла популяризації, хоча й стилізованої форми, українського вбрання. Проте в умовах тотального контролю держави за національною самосвідомістю саме художньо-мистецька інтерпретація української ноші забезпечила тяглість розвитку одягу в місті. У 1960-х рр. у неформальних мистецьких практиках було розпочато використання народного вбрання під час святкування обрядів релігійно-календарного циклу. Художньо-виробничий чинник виготовлення одягу з українським позначенням помітно вплинув на його присутність у міських реаліях, що було реалізовано через відкриття домів моделей, мережі комбінатів, фабрик художніх виробів. Водночас самостійне виготовлення вбрання населенням також мало місце в радянському побуті. У цей період зафіксовано виготовлення та побутування комплексів українського одягу, які мали застосування в урбаністичному просторі: традиційного строю, комбінування вишитої сорочки з міським костюмом, нових моделей одягу в українському стилі.

Дослідження відродження побутування вбрання з українськими маркерами протягом 1991–2016 рр. розкрило якісні зміни рушіїв цього процесу. Вплив соціально-економічного фактора проявляється не у фізичному перенесенні народного сільського вбрання в міські реалії, а через особистісну актуалізацію досвіду його присутності в сільських практиках. Це стосується мігрантів із села старшої вікової групи (від 45 років) та містян, які мали родинні зв'язки на селі, у яких виникла внутрішня потреба відродити традицію використання одягу з національними маркерами. Для частини сучасних містян, які переїхали до Києва з міст та сіл Західної України, одягання українського вбрання є продовженням регіональних традицій. Починаючи з 1991 р., поступово посилився вплив релігійно-обрядового чинника. Події релігійно-календарного циклу (Різдво, Хрещення, Великдень, Трійця, Івана Купала, Маковія, Преображення тощо) передбачають відвідування церковної служби та святкування вдома, що спонукає сучасних містян одягати компоненти української ноші. Під час проведення обряду взяття шлюбу залежно від уподобань використовують різні

комплекси українського одягу. Перший – традиційний, другий – поєднання традиційного та сучасного вбрання, третій – модний одяг в українському стилі. Визначальним фактором, що спричинив відродження масового побутування українського вбрання, є усвідомлення необхідності вираження української ідентифікації, яка на сучасному етапі вийшла за етнічні межі й перейшла в категорію позначення української нації, яка включає інші народи, що проживають в Україні. Опитування виявило, що для сучасних містян традиційний український одяг несе в собі такі інформативні значення: вираження національної ідентифікації, зв'язку з народною культурою, традиціями свого роду, оберега, об'єкта мистецтва. На розвиток національної самоідентифікації вплинули соціально-політичні обставини Помаранчевої революції, героїчні та трагічні події Революції Гідності, захист територіальної цілісності України при проведенні АТО. Український традиційний одяг став важливим маркером, який утілює особистісні етнокультурні переживання сьогодення сучасних українців. Помітний вплив на популяризацію українського вбрання здійснив культурно-мистецький чинник, урбаністичний розвиток якого в сучасній Україні забезпечив появу етнофестивалів, парадів вишиванок, масових гулянь, пов'язаних з державними та регіональними святами. Складові художньо-виробничого чинника забезпечення українським вбранням зазнали змін. Самодіяльне виготовлення набуло поширення через організацію навчальних курсів та активне спілкування майстрів у соціальних мережах. Народні майстри виготовляють ексклюзивні зразки українського одягу, підприємства легкої промисловості пропонують доступний широкому загалу сучасний асортимент виробів, виготовлених механізованим способом. Вітчизняні модельєри розробляють успішні колекції одягу в українському стилі, який став відомим у світі брендом. Згідно з опитуванням, модернізовані форми народного одягу для сучасних містян є прийнятним форматом для вираження національної ідентифікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

**Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів
Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології
ім. М. Т. Рильського НАН України**

Ф. 39: «Павлович Ю. Ю.»

Од. зб. 4. Про шиття і носіння одягу і под. замітки. – 49 арк.

Од. зб. 10. Зображення півчих і молільників біля церков. Київ.
Малюнки 1895 р. – 8 арк.

Од. зб. 11. Зображення чоловічих і жіночих типажів до теми
«Київ». – 9 арк.

Од. зб. 20. Зображення чоловічих, жіночих та дитячих типів,
військових, інтер'єру хат, краєвидів, різних споруд, господарсь-
ких деталей, предметів саней та ярем, керамічних виробів, спосо-
бу носіння різних господарських речей та предметів, різних видів
історичного характеру й ін. Київ й інші місцевості. Зарисовки
кольорові, олівцем, чорнилом; фото. 1926–1932 рр. – 31 арк.

Од. зб. 21. Зображення чоловічих, жіночих та дитячих типів.
Київ. Зарисовки кольорові, олівцем, чорнилом. 1927–1931 рр. –
12 арк.

Од. зб. 22. «Вуличні типи». Київ, Львівська вул., 1928 р. Зо-
браження осіб в різних видах під час праці в побутових умовах. –
12 арк.

Од. зб. 23. «Базарні типи». Київ, Сінний базар, 1928. р. Зображення осіб в різних видах під час продажу окремих речей, продуктів тощо, зображення старців, жебраків, безпритульних і под. Зарисовки кольорові. 1928 р. – 19 арк.

Од. зб. 36. Зображення чоловічих і жіночих типів. 1931 р. – 24 арк.

Од. зб. 41. Зображення жіночих типів під час продажу-купівлі овочів і фруктів. 1932 р. – 8 арк.

Од. зб. 50. «Етнографічні записи вуличного життя Києва в часи окупації міста німецькою владою. Малюнків 470. Ю. Павлович. Матеріали до історії Києва в малюнках». Зображення чоловічих та жіночих типів, споруд, руїн споруд в часи Великої Вітчизняної війни. Київ. Зарисовки кольорові, олівцем. 1941 р. – 23 арк.

Од. зб. 52. Зображення чоловічих і жіночих типів. Краєвидів, споруд, узорів. Київ (Дарниця), Москва, Сизрань та інші місцевості. Зарисовки кольорові, олівцем. Типографські репродукції. Без дат. – 20 арк.

Од. зб. 53. Зображення чоловічих та жіночих типів й ін. Дарниця (Київ), Пліски, Сосниця (Чернігівщина) й ін. Зарисовки кольорові, чорнилом, олівцем. Без дат. – 17 арк.

Ф. 48: «Спаська Є. Ю.»

Од. зб. 58. Є. Спаська. Альбом фотографій (вироби художніх промислів) 1929–1931 рр. – 33 арк.

Од. зб. 59. Є. Спаська. Київ. Альбом фотографій. Виставка художніх вишивок та ткацтва. 1929–1933 рр. – 36 арк.

Ф. 48-3: «Спаська Є. Ю.»

Од. зб. 69. Спаська Є. Ю. Промислова вишивка Київщини. Стаття. 1929–1932 рр. (Матеріали до історії промислової вишивки Київщини). – 58 арк.

Ф. 48-5: «Спаська Є. Ю.»

Од. зб. 47. Є. Спаська. Зразки вишивок прозорого шиття на чоловічих та жіночих сорочках, на скатерках і под. (Київщини й ін. місцевості). Альбом фотографій (з поясненням до цих матеріалів). – 19 арк.

«Передмова до першого випуску» та «Пояснення до таблиць 1-го випуску». 1930–1932 рр. Передрук. – 40 арк.

Од. зб. 48. Є. Спаська. Зображення вишивок непрозорого шиття на чоловічих та жіночих сорочках, на скатерках і под. (Київщина). Альбом фотографій, рисунків (з поясненням до цих матеріалів). – 35 арк.

«Передмова до другого випуску» та «Пояснення до таблиць 2-го випуску». 1930 р. – 52 арк.

Од. зб. 49. Є. Спаська. Зображення гаптування шиття на шовку, на полотні (Київщини). Альбом фотографій (з поясненнями до цих матеріалів). – 38 арк.

«Передмова до 4-го випуску», «Пояснення до табл. IV випуску» та «Передмова до 5-го випуску», «Пояснення до таблиць V випуску». 1930 р. – 37 арк.

Од. зб. 63. Спаська Є. Ю. Узори вишивок, поширених на Україні в 1900–1934 рр. Товарищество парфюмерной фабрики Провизора А. М. Остроумова в Москве, А. Сіу и К, Москва, А. Ралле и К, Москва; Товарищество Брокер и К в Москве. – 24 арк.

Од. зб. 64. Спаська Є. Ю. Узори вишивок з додатку до журналу «Модный свет» 1887–1893 рр. – 19 арк.

Од. зб. 65. Спаська Є. Ю. Узори вишивок з додатку до журналу «Родина» 1891–1910 рр. – 17 арк.

Од. зб. 66. Спаська Є. Ю. Узори вишивок, друкованих в різних виданнях 1920–1930 рр. – 16 арк.

Од. зб. 67. Спаська Є. Ю. Узори різних вишивок. – 83 арк.

Ф. 14-5: Експедиції

Од. зб. 857. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю з попередньою домовленістю з респондентами, які тривалий час мешкали в місті Києві, 25.05.2014, 13.05.2015, 14.05.2015, 29.05.2015, 05.06.2015, 09.06.2015 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 132 арк.

Од. зб. 858. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 12.05.2015, 16.05.2015, 23.05.2015, 24.05.2015, 27.05.2015 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 75 арк.

Од. зб. 859. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 19.05.2015, 20.05.2015, 21.05.2015, 25.05.2015, 26.05.2015, 28.05.2015, 05.06.2015 в місті Києві (21.05.2015 проходив День вишиванки). Комп'ютерний набір. – 123 арк.

Од. зб. 860. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю з експертами з виготовлення українського вбрання та працівниками музеїв 23.05.2015, 31.05.2015, 21.06.2015, 10.09.2015, 11.05.2015 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 97 арк.

Од. зб. 861. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 30.05.2015, 31.05.2015 під час святкування Дня Києва в місті. Комп'ютерний набір. – 56 арк.

Од. зб. 862. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 01.06.2015, 12.09.2015, 04.04.2016 в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 18 арк.

Од. зб. 863. Олійник М. В. Матеріали до теми: «Побутування українського вбрання в міському повсякденні». Інтерв'ю 21.06.2015 на етнофестивалі «Країна Мрій» в місті Києві. Комп'ютерний набір. – 44 арк.

ЛІТЕРАТУРА

Акт злуки Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки: світлини, карти, документи – Київ : Український інститут національної пам'яті, 2008. – 30 с.

Акт проголошення Незалежності. Як це було. Фото [Електронний ресурс] // Українська правда: Історична правда. – Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/artefacts/2013/08/22/134975/#7>.

Альбом українських узорів (гладь, вирізування і мережка). Зібраний Я. І Г. Клунними. Присвячується Зінківському повітові на Полтавщині – Київ, 1915. – 10 с.

Анатоль Гак. Від Гуляй-Поля до Нью-Йорку. Спогади / Анатоль Гак (Мартин Задека). – Новий Ульм : Друкарня «Українських вістей», 1973. – 329 с.

Антоненко-Давидович Б. На шляхах і роздоріжжях. Спогади. Невідомі твори / Борис Антоненко-Давидович. – Київ : Смолоскип, 1999. – 287 с.

Антонович К. З моїх споминів. Ч. 1 / Катерина Антонович. – Вінніпег : Українська вільна академія наук, 1965. – 31 с. – (Серія «Літопис УВАН». Ч. 23).

Антонович К. З моїх споминів. Ч. 2 / Катерина Антонович. – Вінніпег : Українська вільна академія наук, 1966. – 80 с. – (Серія «Літопис УВАН». Ч. 24).

Антонович К. Український одяг. Історичні замітки. Практичні поради, рисунки, взори / Катерина Антонович. – Торонто : Організація Українок Канади, 1979. – 40 с.

Антонович І. Спомини про М. П. Драгоманова / Ірина Антонович // Михайло Драгоманов у спогадах / Ірина Антонович. – Київ : Либідь, 2012. – С. 66–83.

Аркас М. М. Історія України-Русі / Микола Миколайович Аркас. – Київ : Вища школа, 1993. – 414 с.

Афанасьев-Чужбинский А. Быт малорусского крестьянина (преимущественно в Полтавской губернии) / А. Афанасьев-Чужбинский // Вестник Императорского Русского географического общества. – 1855. – № 13. – С. 129–156.

Бабель И. Сочинения : в 2 т. / Исаак Бабель. – Москва : Художественная литература, 1990. – Т. 1 : Рассказы 1913–1924 гг.; Публицистика; Письма. – 478 с.

Баканов В. А. Детство 50-х – 60-х. Воспоминания киевлянина / Виталий Андреевич Баканов. – Киев : Скай Хорс, 2012. – 128 с.

Балабко О. В. «Київ, Іринінська, Лифарям...». Повість за листами митця / Олександр Васильович Балабко. – Чернівці : Букрек, 2011. – 236 с.

Барабаш Д. Назустріч живій людині. Про реконструкцію торговельної сітки Києва / Д. Барабаш // Соціалістичний Київ. – 1935. – № 9. – С. 14–18.

Баран В. К. Україна крізь віки : у 15 т. – Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – Т. 13 : Україна в умовах системної кризи (1946–1980-ті рр.) / В. К. Баран, В. М. Даниленко. – 304 с.

Бережной М. День шостий / М. Бережной // Соціалістичний Київ. – 1936. – № 7–8. – С. 46–49.

Березин Н. Украина. (Малороссы, их страна, быт и прошлое) / Н. Березин. – Санкт-Петербург : Слово, 1907. – 128 с.

Бех М. Вплив міської культури на зміни в побуті населення села Беги Коростенського району Житомирської області (XX – початок XXI ст.) / Микола Бех // Матеріали до української етнології. – 2011. – Вип. 10 (13). – С. 154–158.

Биховський В. Фасад, вивіска, вітрина / В. Биховський // Соціалістичний Київ. – 1937. – № 2. – С. 29–31.

Білан М. С. Український стрій / М. С. Білан, Г. Г. Стельмашук. – Львів : Фенікс, 2000. – 328 с.

Білецька В. Українські сорочки, їх типи, еволюція й орнаментация / В. Білецька. – Київ, 1927. – 67 с.

Білецька В. Ю. Вишиті кожухи в Богодухівській окрузі на Харківщині / В. Ю. Білецька // Науковий збірник Харківської науково-дослідчої катедри історії української культури. – 1927. – Чис. 7. Етнологічно-краєзнавча секція. – Вип. 1. – С. 63–70.

Білик В. Орнаменти буття 02.03–16.04.16 [Електронний ресурс] / Володимир Білик // Центр Української культури та мистецтва. – 2016. – Режим доступу : <http://www.dolesko.com/spir.php?article1153>.

Білоус Л. Брокярівська вишивка в українському народному вбранні другої половини XIX – початку XX століть / Людмила Білоус // Народний костюм як виразник національної ідентичності: зб. наук. пр. / Людмила Білоус. – Київ : ТОВ «ХІК», 2008. – С. 38–48.

Білякович Л. Вплив західноєвропейських барокових тенденцій на формування української моди в XVII–XVIII століттях / Ліана Білякович // Українське мистецтвознавство. – 2008. – Вип. 8. – С. 191–199.

Біляшівський Б. М. Київське кустарне товариство / Б. М. Біляшівський, Ю. П. Лащук // Народна творчість та етнографія. – 1987. – № 4. – С. 39–44.

Богданов В. В. Из истории женского южно-великорусского костюма / В. В. Богданов // Этнографическое обозрение. – 1914. – № 1–2. – С. 127–154.

Бойко В. Вибійчані мотиви в сучасних тканинах / Василь Бойко // Народна творчість та етнографія. – 1967. – № 4. – С. 64–66.

Бойко В. М. Українська народна вишивка в сучасному одязі / В. М. Бойко // Народна творчість та етнографія. – 1966. – № 1. – С. 55–57.

Бойко В. М. Українські народні традиції в сучасному одязі / В. М. Бойко. – Київ : Реклама, 1970. – 136 с.

Бондаренко Г. Українська культура в контексті глобалізаційних викликів / Галина Бондаренко. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2014. – 226 с.

Бондаренко Л. Рассказ о жизни школы (из воспоминаний и бесед) при участии: Зои Тарасенко, Маргариты Шпанько, Юрия Супинского, Аллы Климкиной (Олесовой), Александры Смоляровой, Ирины Новобранцевой / Людмила Бондаренко // Киевский альбом. Исторический альманах. – 2013. – № 8. – С. 31–50.

Борисенко В. К. Сімейно-побутові звичаї та обряди трудящих Києва / Валентина Кирилівна Борисенко // Свята та обряди трудящих Києва / Валентина Кирилівна Борисенко. – Київ : Наукова думка, 1982. – С. 181–211.

Борисенко В. Малярська спадщина Тараса Шевченка в контексті візуальної антропології / Валентина Борисенко // Народна творчість та етнологія. – 2013. – № 3. – С. 48–51.

Борисенко В. Народний одяг українців та поляків Східного Поділля / Валентина Борисенко // Етнокультурні зв'язки українців та поляків Східного Поділля (кінець XIX – початок XX століття). Історико-етнологічне дослідження / Валентина Борисенко. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2014. – С. 66–103.

Борисенко В. Одяг / Валентина Борисенко // Культура повсякдення села Хижинці (1950–1960-і рр.) / Валентина Борисенко. – Київ : Дуліби, 2014. – С. 39–55.

Борисенко В. Розвиток української етнології від другої половини XIX ст. до сьогодні / Валентина Борисенко // Українська етнологія / Валентина Борисенко. – Київ : Либідь, 2007. – С. 77–92.

Борисенко В. Сімейна обрядовість українців XX – початку XXI століття / Валентина Борисенко. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2016. – 256 с.

Борисенко М. Житло та побут міського населення України у 20–30-х роках ХХ століття / Мирослав Борисенко. – Київ : Стило, 2013. – 270 с.

Босий О. Знакові функції тканини в звичаєво-обрядовій сфері українців (семантичні паралелі «крижмо» – «саван») / Олександр Босий // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. – 2000. – Вип. 4. – С. 114–117.

Босий О. Г. Священне ремесло Мокоші / Олександр Георгійович Босий. – Вінниця : ФОП Рогальська І. О., 2011. – 212 с.

Булгаков М. Белая гвардия / Михаил Булгаков // Избранные произведения : в 2 т. / Михаил Булгаков. – Киев : Дніпро, 1989. – С. 25–284.

Булгакова-Ситник Л. Борщівські сорочки з колекції Віри Матьковської / Людмила Булгакова-Ситник. – Львів : Укрпол, 2008. – 255 с.

Булгакова-Ситник Л. Подільська народна вишивка: Етнографічний аспект / Людмила Булгакова-Ситник. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2010. – 336 с.

Бутник-Сіверський Б. С. Українське радянське народне мистецтво / Борис Степанович Бутник-Сіверський. – Київ : НА УРСР ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 1966. – 222 с.

В Полтаві // Рада. – 1909. – № 146. – С. 3.

В Українському клубі // Рада. – 1908. – № 209. – С. 2.

Вадименко А. В. Експедиції 1965 року. Житло, одяг, сімейний побут / А. В. Вадименко // Народна творчість та етнографія. – 1966. – № 1. – С. 100–101.

Варивончик А. В. Про форми суспільної організації праці в галузі українського традиційного народного мистецтва вишивання / Анастасія Віталіївна Варивончик // Вісник КНУКіМ : зб. наук. пр. – 2012. – № 27. – С. 46–52.

Варивончик А. В. Традиційна народна вишивка як складова українського одягу (ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури» / Варивончик Анастасія Віталіївна. – Київ, 2011. – 19 с.

Васянович О. Вбрання околичної шляхти Житомирщини як етносоціальний маркер / Олександр Васянович // Дні нау-

ки історичного факультету. Матеріали IV Міжнародної наукової конференції молодих учених, присвяченої 20-річчю Незалежності України. – 2011. – Вип. 4. – Ч. 5. – С. 67–76.

Васянович О. Дружко коровай несе, намнеткою тресе (Жіночий одяг шляхти околиць села Мелені) / Олександр Васянович // Берегиня. – 2004. – № 1. – С. 67–76.

Верменич Я. Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення / Ярослава Верменич. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2011. – 306 с.

Верменич Я. Соціокультурні параметри урбаністичних процесів в Україні: теоретико-методологічні проблеми / Ярослава Верменич // Джерела локальної історії. Культурний побут городян XVIII – першої половини XX ст. : зб. наук. пр. / Ярослава Верменич. – Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2013. – С. 15–23.

Весільний одяг в українському стилі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=xgD88rhtlz8>.

Весільні сукні в українському стилі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://katalog-odejdu.com.ua/sykni/index.php?syknya=973>.

Визит Никиты Хрущева в Индонезию, 1960 год [Электронный ресурс]. – Режим доступа к ресурсу : <http://philologist.livejournal.com/7105455.html>.

Винниченко В. Краса і сила. Повісті та оповідання / Володимир Винниченко. – Київ : Дніпро, 1989. – 752 с.

Виставка «Благословенна Україна» [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу : <http://www.icc-kiev.gov.ua/uk/agenda/vistavka-blagoslovenna-ukrajina>.

Виставка виробів домашнього промислу у Києві // Рідний край. – 1906. – № 10. – С. 13–14.

Витоки [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу : https://www.youtube.com/watch?v=9QjCF71Y_E8.

Вишивала я узори... – Київ : Посредник, 1993. – 12 с.

Вишиванка на війні: воїни АТО вразили незвичним амплуа [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://24tv.ua/vishivanki_na_viynei_voyini_ato_vrazili_nezvichnim_amplua_n577049.

Вишиванка – одяг політичний [Електронний ресурс] // День. – 2012. – Режим доступу : <http://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/vishivanka-odyag-politichniy>.

Вишиванка. Організація і перший звіт [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=1Knhkn34y1o>.

Вишиванка-оберіг кожному солдату від жінок-Берегинь України [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/%D0%92%D0%B8%D1%88%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%B0-%D0%BE%D0%B1%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B3-%D0%BA%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%83-%D1%81%D0%BE%D0%BB%D0%B4%D0%B0%D1%82%D1%83-%D0%B2%D1%96%D0%B4-%D0%B6%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%BA-%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D0%BD%D1%8C-%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8-709746895741659/>.

Вишиванкова хода [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B8%D1%88%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%B0.

Вишивання // Крій та шиття. – Київ : Державне видавництво технічної літератури УРСР, 1960. – С. 556–642.

Відповіді редакції // Рідний край. – 1906. – № 38. – С. 16.

Відродження давнього українського шиття // Рідний край. – 1910. – № 44. – С. 13.

Візерунок для оздоблення одягу пропонує Михайло Покидаєць // Радянська жінка. – 1990. – № 3. – С. 16.

Вільшанська О. Повсякденне життя міст України кінця XIX – початку XX ст.: європейські впливи та українські національні особливості / Оксана Вільшанська. – Київ : НАН України, Ін-т історії України, 2009. – 171 с.

Вільшанська О. Л. Мода у повсякденному житті міського населення України кінця XIX – початку XX ст. / Оксана Леонідівна Вільшанська // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2007. – С. 309–322.

Віхрова Т. Еволюція традиційного народного вбрання кінця XIX – початку XX ст. За матеріалами Старобільського повіту Харківської губернії [Електронний ресурс] / Тетяна Віхрова. – Режим доступу : <http://www.ridnamoda.com.ua/?p=977>.

Возниця О. Вишивка мое життя / Ольга Возниця. – Дрогобич : Коло, 2006. – 175 с.

Волков Ф. К. Одежда / Ф. К. Волков // Украинский народ в его прошлом и настоящем / Ф. К. Волков. – Петроград : Типография т-ва «Общественная Польза», 1916. – Т. 2. – С. 543–595.

Воробей О. В. Народне вбрання Поділля: регіональна специфіка, трансформаційні процеси (XX – початок XXI ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.05 – етнологія / Воробей Ольга Вадимівна. – Київ, 2017. – 215 с.

Воропай О. Український народний одяг / Олекса Воропай // Звичаї нашого народу : етнографічний нарис / Олекса Воропай. – Київ : Оберіг, 1993. – С. 474–572.

Всеукраїнський перепис населення 2001. Розподіл населення м. Києва за місцем народження [Електронний ресурс] // Державний комітет статистики України. – Режим доступу : http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/migration/migration_1/select_61/?bottom=cens_db2&box=6.1W&k_t=80&p=0&rz=&rz_b=%20%20&n_page=1.

Галаган М. З моїх споминів / Микола Галаган. – Київ : Темпора, 2005. – 656 с.

Галан А. Будні советского журналіста / Анатолий Галан. – Буенос-Айрес : Перемога, 1956. – 210 с.

Галин М. Сторінки з минулого / Мартирій Галин // Хроніка 2000. – 2002. – № 51–52. – С. 195–225.

Галькевич Т. Український друкований плакат 1950–1964 років з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / Т. Галькевич, О. Донець. – Київ, 2014. – 424 с.

Гасюк О. Ю. Художнє вишивання : альбом / О. Ю. Гасюк, М. Г. Степан. – Київ : Вища школа, 1984. – 103 с.

Герасько М. Вбрання українців як явище традиційної культури / Марина Герасько // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. – 2014. – Вип. 44. – С. 30–36.

Георгій Гарас. Альбом. – Київ : Мистецтво, 1974. – 33 с.

Глушко М. Народний одяг українців (загальні аспекти виникнення і розвитку) / Михайло Глушко // Історія народної культури українців : навч. посіб. / Михайло Глушко. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. – С. 311–346.

Гнатенко В. Український національний скарб (До 200-річчя з дня народження Т. Шевченка) [Електронний ресурс] / В. Гнатенко // Шевченкознавчі студії. – 2012. – Вип. 15. – Режим доступу : nbuv.gov.ua/j-pdf/Shhs_2012_15_20.pdf.

ГО «Всеукраїнська академія автентики» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/avtentyka/>.

Головацкий Я. О костюмах или народном убранстве русинов или русских в Галичине и Северо-Восточной Венгрии / Яков Головацкий // Отечественные записки. – 1867. – Кн. 1. – С. 472–503.

Головацкий Я. О костюмах или народном убранстве русинов или русских в Галичине и Северо-Восточной Венгрии / Яков Головацкий // Отечественные записки. – 1867. – Кн. 2. – С. 810–844.

Головіна М. В. Сучасне оздоблення одягу / М. В. Головіна, В. М. Михайлець, А. М. Ямпольська. – Київ : Техніка, 1975. – 144 с.

Гончар К. Взаємодія народного та професійного декоративно-прикладного мистецтва в 1900–1990 рр. / Катерина Гончар // Художня культура. Актуальні проблеми. – 2013. – № 9. – С. 241–251.

Горленко В. Ф. З історії формування наукової методики народознавства (анкета Ф. О. Туманського) / В. Ф. Горленко // Народна творчість та етнографія. – 1980. – № 4. – С. 76–83.

Горобець В. Назви тканин та одягу в українських джерелах (за матеріалами XVIII ст.) / Василь Горобець // Народна творчість та етнографія. – 1972. – № 4. – С. 53–59.

Гошко Ю. Народний одяг / Ю. Гошко, Р. Сілецький // Етнографія України : навч. посіб. / Ю. Гошко, Р. Сілецький. – Львів : Світ, 2004. – С. 239–267.

Грибанова Т. М. Костюм до свята в дитячому садку : альбом / Т. М. Грибанова. – Київ : Радянська школа, 1984. – 10 с., 72 табл.

Григор'єв Г. У старому Києві. Спогади / Григорій Григор'єв. – Київ : Радянський письменник, 1961. – 360 с.

Гримич М. В. Метод, методика та методологія в сучасній етнологічній науці / М. В. Гримич // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. – 2006. – Вип. 21. – С. 5–9.

Грицик К. Стара Київська громада в українському національному русі у 60–90-х рр. XIX століття: погляд на проблему / Катерина Грицик // Мандрівець. – 2014. – № 6. – С. 22–28.

Грінченко Б. Твори / Борис Грінченко. – Київ : Молодь, 1970. – 555 с.

Громов Г. Методика этнографических экспедиций / Г. Громов. – Москва : Издательство Московского университета, 1966. – 108 с.

Гурбик А. Субкультура українського козацтва / Андрій Гурбик // Народна культура українців: життєвий цикл людини : історико-етнологічне дослідження : у 5 т. / Андрій Гурбик. – Київ : Дуліби, 2013. – Т. 4 : Зрілість. Чоловіки. Чоловіча субкультура. – С. 47–124.

Гургула І. Сьогочасне ткання і вишивка Буковини та Полісся / Ірина Гургула // Народна творчість та етнографія. – 1967. – № 4. – С. 102–103.

Гурошева Н. Символіка весільних головних уборів / Наталка Гурошева // Українці. Історико-етнографічна монографія : у 3 т. / Наталка Гурошева. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2005. – Т. 2. – С. 243–252.

Гурошева Н. Традиційний український дитячий одяг / Наталія Гурошева // Народна творчість та етнографія. – 1995. – № 1. – С. 77–82.

Давній народний одяг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/folkshirt/>.

Данилевский Г. П. Сочинения Г. П. Данилевскаго / Г. П. Данилевский. – Санкт-Петербург : Издание А. Ф. Маркса, 1901. – Т. 3 : Чумаки. Из путевых заметок 1856 г. о нравах и обычаях украинских чумаков. – 212 с.

Даниленко В. Оперативна інформація НКВС про українську інтелігенцію / Василь Даниленко // Ізидора, рідна сестра Лесі Українки: від сталінських таборів до еміграції / Василь Даниленко. – Київ : Смолоскип, 2011. – С. 71–194.

Даниленко В. Я. Дизайн України у світовому контексті художньо-проектної культури XX століття (національний та гло-

бальний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра мистецтвознавства : спец. 05.01.03 «Технічна естетика» / Даниленко Віктор Якович ; Львів. нац. акад. мист. – Львів, 2006. – 35 с.

Де ля Фліз Д. П. Альбом / Домінік П'єр Де ля Фліз. – Київ : НАНУ, ІУАД ім. М. Грушевського, ІР НБУ ім. В. Вернадського, кафедра української культури та етнографії ім. Гуцуляків Університету Альберта (Канада), 1996. – Т. 2. – 687 с.

Де ля Фліз Д. П. Альбом / Домінік П'єр Де ля Фліз. – Київ : НАНУ, ІУАД ім. М. Грушевського, ІР НБУ ім. В. Вернадського, кафедра української культури та етнографії ім. Гуцуляків Університету Альберта (Канада), 1996. – Т. 1. – 251 с.

Дейч О. Лицар української сцени / Олександр Дейч // Спогади про Миколу Садовського : збірник / Олександр Дейч. – Київ : Мистецтво, 1981. – С. 147–173.

Детские карнавальные костюмы / [Р. И. Поляновская, А. Н. Кременская, И. Н. Рудченко та ін.]. – Киев : Радянська школа, 1968. – 160 с.

Дизайн-студія Svitlo [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/homesvitlo/>.

Дідковський А. Спогади / Андрій Дідковський. – США : Ukrainski Wisti, 1961. – 82 с.

Для киян відкрилися курси української вишивки [Електронний ресурс] // Велика епоха. – Режим доступу : <http://www.epochtimes.com.ua/novyny-kyueva/dlya-kyuan-vidkrylysya-kursy-ukrayinskoyi-vyshyvky-122057>.

Дмитрук В. Етнофотографія в антропологічних перспективах: методи опрацювання приватних збірань / В. Дмитрук, О. Прігарін // Народнознавчі зошити. – 2015. – № 6. – С. 1420–1424.

Дмитрук В. В. Весільна фотографія як етнографічне джерело: на прикладі сімейних фотоальбомів мешканців Одеської області / В. В. Дмитрук // Вісник Харківського університету ім. В. Н. Каразіна. – 2014. – С. 79–87. – (Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки». Вип. 18).

До Полтавських днів // Рада. – 1909. – № 147. – С. 3.

Доповідь тов. П. П. Любченка на Надзвичайному XIV З'їзді Рад України про проект Конституції УРСР // Соціалістичний Київ. – 1937. – № 1. – С. 11–29.

Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 рр.) / Дмитро Дорошенко. – Київ : Темпора, 2007. – 272 с.

Драгоманів-Шишманова Л. Зі споминів про М. Драгоманова / Лідія Драгоманів-Шишманова // Михайло Драгоманов у спогадах / Ірина Антонович. – Київ : Либідь, 2012. – С. 287–303.

Дубов В. Біле та чорне життя Генсека [Електронний ресурс] / Вольт Дубов // Урядовий кур'єр. – 2011. – Режим доступу : <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/bile-i-chorne-zhittya-genseka/>.

Духовний лідер мусульман Донбасу на честь Курбан-байраму вдягнув вишиванку (фотофакт) [Електронний ресурс] // Еспресо. – 2014. – Режим доступу : http://espresso.tv/news/2014/10/04/dukhovnyy_lider_musulman_donbasu_nosyt_vyshyvanku.

Екельчик С. Человеческое тело и национальная мифология: некоторые мотивы украинского национального возрождения XIX века / Сергей Екельчик // Ab Imperio. – 2006. – № 3. – С. 23–54.

Етно Лавка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/%D0%95%D1%82%D0%BD%D0%BE-%D0%9B%D0%B0%D0%B2%D0%BA%D0%B0-206507506349980/?fref=fb&pnref=story>.

Етно-регіональна специфіка народного костюма // Народний костюм як виразник національної ідентичності : зб. наук. пр. – Київ : ТОВ «ХІК», 2008. – С. 112–216.

Етнохата [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://etnohata.com.ua/pro_nas.html.

Ефименко А. Старинная одежда и принадлежности домашнего быта слобожан / Александра Ефименко // Очерки, исследования и заметки / Александра Ефименко. – Санкт-Петербург : Книгопечатня Шмидта, 1905. – Т. 2. – С. 191–207.

Екельчик С. Українофіли. Світ українських патріотів другої половини XIX століття / Сергій Екельчик. – Київ : КІС, 2010. – 267 с.

Єфремов С. Щоденник. Про дні минулі (спогади) / Сергій Єфремов. – Київ : Темпора, 2011. – 792 с.

З бабусиної скрині // Радянська жінка. – 1991. – № 3. – С. 16.

З української старовини : альбом. – Київ : Мистецтво, 1991. – 316 с.

З хроніки українського життя Києва 1906–1914 рр. // Хроніка 2000. – Київ, 2002. – С. 256–290.

За месяц // Украинская жизнь. – 1913. – № 5. – С. 94–101.

Забашта Л. Горів для поезії / Любов Забашта // Отут я походив / Любов Забашта. – Київ : Задруга, 2012. – С. 84–94.

Забелло В. І. Людина і мода / В. І. Забелло. – Київ : Т-во «Знання» Української РСР, 1979. – 45 с.

Заглада Н. Відділ монографічного дослідження села (село Старосілля) / Надія Заглада ; Всеукраїнська академія наук, Провідник по Музеї антропології та етнології ім. Хв. Вовка. – Київ, 1930. – 80 с.

Заглада Н. В справі дослідження міської людності / Н. Заглада // Записки етнографічного товариства. – 1925. – Кн. 1. – С. 51–53.

Захарчук-Чугай Р. В. Народна вишивка Західної України XIX–XX ст. (проблеми традицій) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра мистецтвознавства : спец. 17.00.06 «Декоративне і прикладне мистецтво» / Захарчук-Чугай Раїса Володимирівна. – Львів, 1995. – 50 с.

Звичайна О. Миргородський ярмарок / Олена Звичайна. – Вінніпег : Тризуб, 1953. – 47 с.

Здоровега Н. Краса народного вбрання / Н. Здоровега, К. Матейко // Народна творчість та етнографія. – 1970. – № 1. – С. 30–39.

Зеленин Д. К. Одежда и обувь / Д. К. Зеленин // Восточнославянская этнография / Д. К. Зеленин ; пер. с нем. К. Д. Цивиной. – Москва : Наука, 1991. – С. 224–272.

Зимнее воскресенье // Мода. – 1972. – № 4. – С. 32–35.

Знаки 155 стародавніх українських вишивок. – Київ : Бібліотека журналу «Соняшник». – 70 с.

Зубрицький М. Верхня вовняна ноша україно-руського народу в Галичині / Михайло Зубрицький // Матеріали до українсько-руської етнології. – 1908. – Т. 10. – С. 69–104.

Иваница А. Домашний быт малоросса / А. Иваница // Этнографический сборник, издаваемый Императорским Русским Географическим обществом. – 1853. – № 1. – С. 337–371.

История Киева : в 3 т., 4 кн. – Киев : Наукова думка, 1984. – Т. 2 : Киев периода позднего феодализма и капитализма. – 464 с.

Іваневич Л. Регіонально-специфічні ознаки класифікації традиційних головних уборів українців Поділля (XIX – перша по-

ловини ХХ ст.) / Лілія Іваневич // Народознавчі зошити. – 2015. – № 4. – С. 850–859.

Іваневич Л. А. Узагальнена типологія традиційного комплексу вбрання українців Східного Поділля ХІХ – початку ХХ століття / Л. А. Іваневич // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Історія. – 2014. – Вип. 2. – С. 123–129.

Ісаєвич Я. Д. Культурна й побут міського населення Галичини ХVІІ–ХVІІІ ст. / Я. Д. Ісаєвич // Народна творчість та етнографія. – 1963. – № 4. – С. 91–94.

Каздоба К. Заметений шлях. Спогади про хресну дорогу розкуркулених / Кузьма Каздоба. – Мюнхен : Аделаїда, 1974. – 367 с.

Калашнікова Р. Зібрання творів образотворчого мистецтва з колекції І. І. Стешенко / Регіна Калашнікова // Пам'ятки України. – 2014. – № 10 (208). – С. 44–49.

Калениченко Л. Державний українській музей / Л. Калениченко // Соціалістичний Київ. – 1937. – № 5. – С. 17–23.

Калуцька Н. Олександр Кошиць. Мистецька діяльність у контексті музики ХХ сторіччя / Н. Калуцька, Л. Пархоменко. – Київ : Фенікс, 2012. – 416 с.

Каминская Н. М. Советский костюм (1917–1980 гг.) / Н. М. Каминская // История костюма / Н. М. Каминская. – Москва : Легпромбытиздат, 1986. – С. 147–158.

Кара-Васильєва Т. Вишивка / Тетяна Кара-Васильєва // Історія декоративного мистецтва України : у 5 т. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2011. – Т. 4. – С. 13–46.

Кара-Васильєва Т. Декоративне мистецтво України ХХ століття. У пошуках «великого стилю» / Т. Кара-Васильєва, З. Чегусова. – Київ : Либідь, 2005. – 280 с.

Кара-Васильєва Т. Історія української вишивки : альбом / Тетяна Кара-Васильєва. – Київ : Мистецтво, 2008. – 483 с.

Кара-Васильєва Т. Народне мистецтво і художники авангарду / Тетяна Кара-Васильєва // Народне мистецтво. – 2001. – № 3–4 (15–16). – С. 14–17.

Кара-Васильєва Т. Українська сорочка : альбом / Тетяна Кара-Васильєва. – Київ : ТОМІРІС, 1994. – 32 с.

Кара-Васильєва Т. В. Вишивка в оформленні одягу / Т. В. Кара-Васильєва // Народна творчість та етнографія. – 1978. – № 5. – С. 13–21.

Кара-Васильєва Т. В. Вишивка / Тетяна Валеріївна Кара-Васильєва // Історія декоративного мистецтва України : у 5 т. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2010. – Т. 1. – С. 13–47.

Кара-Васильєва Т. В. Художньо-образна структура полтавської вишивки / Т. В. Кара-Васильєва // Народна творчість та етнографія. – 1980. – № 4. – С. 16–24.

Карпенко О. Сорочка Марії Максимович / Ольга Карпенко // Народна творчість та етнологія. – 2012. – № 1. – С. 75–78.

Каталог изделий, вырабатываемых кустарями Полтавской губернии в земских учебных мастерских и продаваемых через земский склад. – Санкт-Петербург, 1912. – 48 с.

Катерина Білокур. Фотокнига. – Київ : ТОВ «Спалах», 2001. – 127 с.

Катерина Ющенко знялася для Elle [Електронний ресурс]. – 2006. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/politics/2915-katerina-yuschenko-znyalasya-dlya-elle.html>.

Киевский университет 1834–1984. – Киев : Вища школа, 1984. – 203 с.

Київський кустарний магазин // Рідний край. – 1910. – № 38. – С. 13.

Кікоть А. А. Костюм в українській культурі: гендерні репрезентації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра культурології : спец. 26.00.04 «Українська культура» / Кікоть Антоніна Андріївна. – Харків, 2010. – 22 с.

Кісь О. Творчість українських жінок-політв'язнів у ГУЛАГу / Оксана Кісь // Народна творчість та етнологія. – 2016. – № 3. – С. 51–59.

Кобченко К. Слухачки Київських вищих жіночих курсів: груповий портрет / Катерина Кобченко // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. – 2002. – Вип. 12. – С. 49–54.

Ковтун Л. Семантичний простір упестрених кольорів одягу «ряджених» у міфологічному вимірі М. Гоголя / Л. Ковтун // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство. – 2006. – № 10. – С. 12–15.

Кожолянюк Г. К. Етнографія Буковини. Матеріальна культура. – Чернівці : Золоті литаври, 1999. – 384 с.

Кожолянюк Я. Буковинський традиційний одяг / Я. Кожолянюк. – Чернівці ; Саскатун, 1994. – 260 с.

Колесник Г. Мамина сорочка / Ганна Колесник // Радянська жінка. – 1991. – № 6. – С. 24–25.

Колорит [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://e-koloryt.com.ua/ua/page/pro_nas-223/.

Коляструк О. Історія повсякденності як об'єкт історичного дослідження: історіографічний і методологічний аспекти / Ольга Коляструк. – Харків : Курсор, 2008. – 122 с.

Коляструк О. А. Документи особового походження як джерела з історії повсякденності / О. А. Коляструк // Український історичний журнал. – 2008. – № 2. – С. 145–153.

Кольбенгаєр Е. Взори вишивок домашнього промислу на Буковині. Зібрав, нарисовав і обробив інженер Еріх Кольбенгаєр в період з 1902 по 1912 / Еріх Кольбенгаєр. – Канада : Союз українців в Канаді, 1974. – 100 с.

Комарова Л. Д. Вишивка Київщини переджовтневого часу / Л. Д. Комарова // Народна творчість та етнографія. – 1963. – № 1. – С. 86–90.

Константинівська О. «Українські народні узори» – джерела наукових інтересів та творчих пошуків Ольги Косач-Кривинюк (За матеріалами колекції київського музею Лесі Українки) / Оксана Константинівська // IV науковий семінар «Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці XIX – на початку XX ст.», приурочений до дня народження Михайла Петровича Старицького. – Київ : МВДУК, 2010. – С. 198–209.

Константинівська О. Діяльність Олени Пчілки в Київському Українському Клубі / Оксана Константинівська // Матеріали VII–VIII наукових семінарів «Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці XIX – на початку XX ст.». – 2011. – С. 183–194.

Копач О. Вишивка / Олександра Копач // Мініатюри / Олександра Копач. – Торонто : Слово, 1988. – С. 77–79.

Корж О. Ю. Спогади / Олександр Юхимович Корж // Шуміти прощу листя / Олександр Юхимович Корж. – Київ : Рада, 2006. – С. 292–366.

Корнієнко В. Р. Сценічний український костюм – «обличчя» естрадної репрезентації української народної пісні / В. Р. Корнієнко // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – 2015. – № 4. – С. 125–129.

Корнієнко Т. Традиційний одяг Черкащини : каталог виставки / Тетяна Корнієнко. – Черкаси : Родовід, 1993. – 32 с.

Король Н. Народні традиції в моделюванні дитячого одягу: історичний досвід українських дизайнерів / Наталія Король // Вісник Львівської національної академії мистецтв. – 2015. – Вип. 26. – С. 198–209.

Косачева О. П. Украинский народный орнамент. Вышивки, ткани, писанки / О. П. Косачева. – Киев : С. В. Кульженко, 1876. – 23 с., 31 табл.

Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / Ольга Косач-Кривинюк. – Нью-Йорк : Українська вільна академія наук у США, 1970. – 927 с.

Косів В. Народний костюм як вияв української ідентичності у графічному дизайні УРСР та діаспори (1945–1989) / Василь Косів // Українська вільна академія наук у США. Новини з академії. – 2016. – Ч. 40. – С. 29–35.

Косміна О. Традиційне вбрання українців / Оксана Косміна. – Київ : Балтія-Друк, 2008. – Т. 2 : Полісся. Карпати. – 160 с.

Косміна О. Дівоче вбрання / Оксана Косміна // Народна культура українців: життєвий цикл людини : історико-етнологічне дослідження : у 5 т. / Оксана Косміна. – Київ : Дуліби, 2010. – Т. 2 : Молодь. Молодість. Молодіжна субкультура. – С. 20–31.

Косміна О. Жіноче вбрання кінця ХІХ – початку ХХ століття (до проблеми вікової градації традиційного одягу) / Оксана Косміна // Народна культура українців: життєвий цикл людини : історико-етнологічне дослідження : у 5 т. / Оксана Косміна. – Київ : Дуліби, 2012. – Т. 3 : Зрілість. Жіноцтво. Жіноча субкультура. – С. 116–125.

Косміна О. Іноетнічні запозичення та їх вплив на формування одягу українських міщан : (за матеріалами ХІV–ХVІ ст.) / Ока-

на Косміна // Народна творчість та етнографія. – 2005. – № 5. – С. 80–87.

Косміна О. Одяг заможних городян Гетьманщини XVIII ст. за писемними джерелами / Оксана Косміна // Збірник наукових праць. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – 2013. – С. 75–85.

Косміна О. Передумови формування символіки традиційного вбрання: давньоруський одяг / Оксана Косміна // Народознавчі зошити. – 2015. – № 4. – С. 830–840.

Косміна О. Регіональна символіка традиційного вбрання українців (до проблем класифікацій) / Оксана Косміна // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 23. – С. 18–23.

Косміна О. Соціальна символіка українського традиційного вбрання / Оксана Косміна // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. праць. – 2007. – Вип. 22. – С. 12–16.

Косміна О. Традиційне вбрання українців / Оксана Косміна. – Київ : Балтія-Друк, 2008. – Т. 1 : Лісостеп. Степ. – 160 с.

Косміна О. Традиційне вбрання / Оксана Косміна // Українська етнологія / Оксана Косміна. – Київ : Либідь, 2007. – С. 169–188.

Косміна О. Українське традиційне вбрання в сучасному урбаністичному середовищі (з досвіду етносоціологічного дослідження) / Оксана Косміна // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. – 2006. – Вип. 21. – С. 29–34.

Косміна О. Українське традиційне жіноче вбрання Київщини. Кінець XIX – початок XX ст. / Оксана Косміна. – Київ : Хрещатик, 1994. – 15 с.

Косміна О. Чоловіче традиційне вбрання кінця XIX – початку XX ст. / Оксана Косміна // Народна культура українців: життєвий цикл людини : історико-етнологічне дослідження : у 5 т. / Оксана Косміна. – Київ : Дуліби, 2013. – Т. 4 : Зрілість. Чоловіки. Чоловіча субкультура. – С. 125–134.

Косміна Т. Вбрання волинських міщан XIX ст. в колекціях Російського етнографічного музею (до проблеми спадкування історичних форм та взаємовпливів із сільським одягом) / Тамара Косміна // Збірник наукових праць. Інститут української

археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – 2013. – С. 381–392.

Косміна Т. В. Українське весільне вбрання. Етнографічні реконструкції (Комплект з 18 листівок з текстівками українською, російською та англійською мовами) / Т. В. Косміна, З. О. Васіна. – Київ : Мистецтво, 1989.

Костельна М. В. Творчість дизайнерів українських будинків моделей середини ХХ – початку ХХІ ст.: етнічний напрям : дис. ... канд. Мистецтвознавства : 17.00.17 / Костельна Марія Валентинівна. – Київ, 2016. – 219 с.

Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади : у 2 кн. / Григорій Костюк. – Едмонтон : Канадський інститут українських студій, Альбертський університет, 1987. – Кн. 1. – 744 с.

Костюкова В. М. Вишивальне мистецтво Київщини ХХ – початку ХХІ століття (типологія, стилістика, традиції та сучасна трансформація) : дис. ... канд. мистецтвознавства : спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури» / Костюкова Валентина Миколаївна. – Київ, 2016. – 227 с.

Коцан В. В. Традиційний народний одяг як прояв ідентичності етнографічних груп українців Закарпаття (ХІХ – першої половини ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.05 «Етнологія» / Коцан Василь Васильович. – Львів, 2013. – 20 с.

Коцюбинський М. М. Вироби селянок з Поділля на виставці в Чикаго / Михайло Михайлович Коцюбинський // Твори в трьох томах. Том 3 / Михайло Михайлович Коцюбинський. – Київ : Дніпро, 1965. – С. 21–23.

Кошелівець І. Розмови в дорозі до себе / Іван Кошелівець. – 1985. – 497 с.

Краткий каталог товаров. – Киев : Министерство местной промышленности УССР, 1967. – 44 с.

Кривавич Д. П. Український народний одяг ХVІІ – початку ХІХ ст. в акварелях Ю. Глаговського / Д. П. Кривавич, Г. Г. Стельмащук. – Київ : Наукова думка, 1981. – 272 с.

Кривинюк О. Українські народні узорі з Київщини, Полтавщини й Катеринославщини / Ольга Кривинюк. – Київ, 1928.

Крижановський Б. Вивчення народного мистецтва в етнологічних дослідках / Борис Крижановський // Етнографічний вісник. – 1927. – Т. 5. – Ч. 3. – С. 118–125.

Кримський А. Товариство Садовського в Москві / Агатангел Кримський // Твори : у 5 т. / Агатангел Кримський. – Київ : Наукова думка. – Т. 2. – С. 329–337.

Кулинич-Страхурська О. Мистецтво української вишивки / Олена Кулинич-Страхурська. – Львів : Місіонер, 2007. – 264 с.

Культурне обличчя столиці Радянської України // Соціалістичний Київ. – 1936. – № 3. – С. 3–9.

Кульчицький С. В. Україна крізь віки : у 15 т. / С. В. Кульчицький. – Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – Т. 11 : Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). – 335 с.

Курс Украинская народная вышивка [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://www.uspeh.net.ua/courses/Shkola_ark/rospis/ukr_vyshivka.html.

Кустарне Товариство // Рідний край. – 1907. – № 4. – С. 11.

Лавренюк О. О. Етнонаціональні особливості українського вбрання : дис. ... канд. мистецтвознавства : спец. 26.00.01 «Теорія й історія культури» / Лавренюк Ольга Олександрівна. – Київ, 2016. – 198 с.

Лагода О. М. Художньо-образні особливості костюма в дизайні одягу кінця XX – початку XXI століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.07 «Дизайн» / Лагода Оксана Миколаївна. – Харків, 2007. – 22 с.

Левчук В. Л. Червоними і чорними нитками / Валерія Львівна Левчук. – Київ : Реклама, 1986. – 16 с.

Лепкий Б. Народне вбрання / Богдан Лепкий // Наше життя. – 1989. – № 6. – С. 5–6.

Лесков Н. С. Печерские антики / Николай Семенович Лесков // Рассказы и повести / Николай Семенович Лесков. – Москва : Художественная литература, 1982. – С. 311–359.

Леся Українка. Твори : у 12 т. – Київ : Наукова думка, 1978. – Т. 10. – 542 с.

Леся Українка. Твори : у 5 т. – Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1956. – Т. 5 : Листи 1881–1913. – 863 с.

Липовецкий О. Политика пуганой вороны (По поводу нового украинского законопроекта) / О. Липовецкий // Украинская жизнь. – 1913. – № 9. – С. 5–22.

Лисенко М. В. Листи. – Київ : Музична Україна, 2004. – 680 с.

Лисенко О. Спогади про батька / Остап Лисенко. – Київ : Музична Україна, 1991. – 367 с.

Лисенко С. И. Очерки домашних промыслов и ремесел Полтавской губернии. Роменский уезд. Издание Полтавского Губернского Земства / С. И. Лисенко. – Одесса : «Славянская» типография Н. Хрисогелос, 1900. – 540 с.

Лисенко С. И. Очерки домашних промыслов и ремесел Полтавской губернии / С. И. Лисенко. – Полтава : Л. Т. Фришберг, 1904. – Вып. 3. Промыслы Лохвицкого уезда. Издание Полтавского Губернского Земства. – 194 с.

Литвинова П. Я. Южно-Русский Народный Орнамент / П. Я. Литвинова. – Киев, 1878. – Вып. 1 : Черниговская губ. Глуховской уезд. Узоры вышивания, тканья и рисования. – 13 с., 20 табл.

Литвинова П. Я. Южно-Русский Народный Орнамент. Черниговская губерния (уезды: Конотопский, Кролевецкий, Новгород-Северский и Стародубский) / П. Я. Литвинова. – Киев, 1902. – Вып. 2. – 19 с., 22 табл.

Лівицька М. На грані двох епох / Марія Лівицька. – Нью-Йорк : Комітет, 1972. – 355 с.

Лотоцький О. Сторінки минулого / Олександр Лотоцький. – Видання Української православної церкви в США, 1966. – 288 с.

Лукаш О. Стежками дитинства / Олена Лукаш. – Детройт : Українське видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1990. – 112 с.

Любченко А. Щоденник / Аркадій Любченко. – Торонто : Нові дні, 1951. – Кн. 1. – 152 с.

Лятуринська О. Вишивана сорочка / Оксана Лятуринська // Зібрані твори / Оксана Лятуринська. – Торонто : Організація українців Канади, 1983. – С. 591–595.

Мавріна К. П. Про зручний і красивий одяг / Клавдія Петрівна Мавріна. – Київ : Молодь, 1959. – 251 с.

Маерчик М. Одяг як знак (у звичаях і обрядах) / Марія Маерчик // Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз

українських обрядів родинного циклу / Марія Маєрчик. – Київ : Критика, 2011. – С. 137–214.

Майстер-клас. Як пошити українську сорочку. Фото. Відео [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://master-klas.blogspot.com/2013/07/blog-post.html>.

Майстерня вишивки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/groups/1567187976875466/>.

Майстри [Електронний ресурс] // Рукотвори. – Режим доступу : <http://rukotvory.com.ua/maystry/>.

Макогін Г. Народне вбрання як національний символ еволюції народного одягу в системі культури (друга половина XIX – початок XX ст.) / Ганна Макогін // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – 2011. – Вип. 23. – С. 59–64.

Макогін Г. Соціальні функції українського народного вбрання: аксіологічний аспект / Ганна Макогін // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ, 2012. – Вип. 24–25. – С. 105–110.

Максимович М. А. Дни и месяцы украинского селянина / М. А. Максимович // Собрание сочинений / М. А. Максимович. – Киев : Типография М. П. Фрица, 1877. – Т. 2. – С. 463–524.

Малинка О. Мої спогади про П. Я. Литвинову / Олександр Малинка // Етнографічний вісник. – 1928. – Кн. 7. – С. 204–206.

Маріуполь в українських прапорах та вишиванках [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=xUrHw7TI9Ks>.

Мартінова О. М. Традиційна вишивка черкаського регіону в сучасному проектуванні костюма / О. М. Мартінова, О. М. Лагода // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – 2008. – № 11. – С. 87–93.

Мартинюк О. Українська вишиванка вперше на обкладинці закордонного глянцевого журналу [Електронний ресурс] / Олена Мартинюк // Українська правда: Життя. – 2016. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/culture/2016/05/19/212565/>.

Мартос Б. Перші кроки Центральної Ради / Борис Мартос // Хроніка 2000. – 2002. – № 51. – С. 334–351.

Маслова Г. С. Народная одежда в восточнославянских традиционных обычаях и обрядах XIX – начала XX в. / Гали Семеновна Маслова. – Москва : Наука, 1984. – 216 с.

Матейко К. Український народний одяг : етнологічний словник / Катерина Матейко. – Київ : Наукова думка, 1996. – 196 с.

Матейко К. І. Використання в сучасному одязі елементів традиційного вбрання / К. І. Матейко, С. Й. Сидорович // Народна творчість та етнографія. – 1963. – № 2. – С. 14–20.

Матейко К. І. Український народний одяг / Катерина Іванівна Матейко. – Київ : Наукова думка, 1977. – 224 с.

Матюхіна О. А. Національний стиль в одязі як вираз національної самосвідомості / О. А. Матюхіна // Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія. – 2006. – № 1. – С. 142–148.

Мегамарш у вишиванках. Одеса. День конституції 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=kGwKuxK8Bbg>.

Мельник М. Т. Вишиванка в контексті моди XX – початку XXI століття / Мирослав Тарасович Мельник // Традиційна культура України XXI століття як складова культурної політики: сучасний стан, загрози, перспективи : зб. наук. пр. за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 21 жовтня 2016. – Київ, 2016. – С. 20–22.

МИД: Савченко можуть вернуть в Украину до лета [Электронный ресурс] // УкропNEWS. – 2016. – Режим доступа к ресурсу : http://ukropnews.com/news/MID_Savchenko_mogut_vernut_v_Ukrainu_do_leta_15991.html.

Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. – Київ : Музична Україна, 2003. – Т. 1. – 344 с.

Микола Хвильовий. Твори в п'ятьох томах. Том IV / Микола Хвильовий. – Нью-Йорк ; Балтімор ; Торонто : Українське видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1983. – 662 с.

Милорадович В. Житье-бытье лубенского крестьянина. Одежда / В. Милорадович // Киевская старина. – 1902. – № 10. – С. 62–91.

Миронов В. Міський костюм на Україні (кінець XIX – початок XX ст.) / Вадим Миронов // Народна творчість та етнографія. – 1971. – № 5. – С. 20–29.

Миронов В. Розвиток українського народного костюма за радянського часу / Вадим Миронов // Народна творчість та етнографія. – 1972. – № 2. – С. 18–28.

Миронов В. Український костюм. Комплект листівок / В. Миронов, А. Перепелиця. – Київ : Мистецтво, 1977.

Мицюк О. Українські хлопомани / Олександр Мицюк // Хроніка 2000. – 2002. – № 51. – С. 113–169.

Міжмузейний проект «Вікна» у Мистецькому Арсеналі (відео, фото) [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу : <http://honchar.org.ua/p/mizhmuzejnyj-proekt-vikna-u-mystetskomu-arsenali/>.

Міжнародний україно-шведський проект «Зерно» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://zerno.fashion/zagalna_prezentacija.pdf.

Мороз Р. Проти вітру. Спогади дружини українського політ'язня / Раїса Мороз. – Харків : Права людини, 2012. – 288 с.

Мотивы малороссийского орнамента. Издание Полтавского губернского земства. – 1907. – 20 табл.

На зимовій вулиці // Радянська жінка. – 1990. – № 1. – С. 16–17.

Нарбут О. Літня сукня з вишивкою. Щоденник вишивки. Сторінка 1 [Електронний ресурс] / Ольга Нарбут // Майстерня Прекраса / Prekrasa Studio. – 2016. – Режим доступу : <http://prekrasa-studio.blogspot.com/2016/06/1.html?spref=fb>.

Народний крій в сучасних матеріалах [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/events/621759601319825/>.

Народні мотиви в сучасному одязі // Краса і мода. Весна. – 1971. – С. 16–17.

Нарядна сукня // Краса і мода. Зима. – 1977. – С. 44–45.

Наумова Н. Тарас Шевченко. Одяг [Електронний ресурс] / Надія Наумова // Творча країна. – 2013. – Режим доступу : http://myza.com.ua/index.php?option=com_k2&view=item&id=243:%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%81-%D1%88%D0%B5%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%D0%BE%D0%B4%D1%8F%D0%B3&Itemid=38.

Нечипоренко С. Г. Українська вишивка / Сергій Григорович Нечипоренко. – Київ : Майстерня книги, 2010. – 160 с.

Нечуй-Левицький І. Ніч на Дніпрі / Іван Нечуй-Левицький // Рідний край. – 1906. – № 3. – С. 3–6.

Нечуй-Левицький І. С. Твори : у 2 т. / Іван Семенович Нечуй-Левицький. – Київ : Дніпро, 1977. – Т. 1. – 519 с.

Нечуй-Левицький І. С. Твори : у 2 т. / Іван Семенович Нечуй-Левицький. – Київ : Дніпро, 1977. – Т. 2. – 503 с.

Нидерле Л. Одежда и украшения / Л. Нидерле // Славянские древности / Л. Нидерле. – Москва : Издательство иностранной литературы, 1956. – С. 223–247.

Николаева Т. А. Украинская народная одежда: Среднее Поднепровье / Тамара Александровна Николаева. – Киев : Наукова думка, 1988. – 248 с.

Нікішенко Ю. І. Комплекс одягу міського населення як маловивчений аспект у дослідженнях костюма / Ю. І. Нікішенко // Наукові записки НаУКМА. Теорія та історія культури. – 2010. – Т. 101. – С. 53–59.

Нікішенко Ю. І. Орнамент як джерело дослідження етнічної культури України (на матеріалах ХІХ – початку ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 17.00.01 «Теорія та історія культури» / Нікішенко Юлія Ігорівна. – Київ, 2004. – 23 с.

Ніколаєва Т. Різновиди традиційного одягу / Тамара Ніколаєва // Українська минувшина : ілюстрований етнографічний довідник / Тамара Ніколаєва. – Київ : Либідь, 1993. – С. 110–132.

Ніколаєва Т. Історія українського костюма / Тамара Ніколаєва. – Київ : Либідь, 1996. – 176 с.

Ніколаєва Т. Принципи художнього оформлення народного жіночого одягу Середньої Наддніпрянщини / Тамара Ніколаєва // Народна творчість та етнографія. – 1972. – № 2. – С. 80–84.

Ніколаєва Т. Український костюм. Надія на ренесанс / Тамара Ніколаєва. – Київ : Дніпро, 2005. – 320 с.

Ніколаєва Т. О. Традиційний селянський одяг Київщини / Тамара Олександрівна Ніколаєва // Етнографія Києва і Київщини. Традиції й сучасність / Тамара Олександрівна Ніколаєва. – Київ : Наукова думка, 1986. – С. 83–128.

Обзор деятельности земств по кустарной промышленности. – Санкт-Петербург, 1913. – 440 с.

Одежда // Народы европейской части СССР. – Москва : Наука, 1964. – Т. 1. – С. 664–677.

Одежда // Статистическое описание Киевской губернии, изданное Тайным Советником, Сенатором Иваном Фундуклеем. – Санкт-Петербург : Типография Министерства внутренних дел, 1852. – Ч. 1. – С. 282–285.

Олена Пчілка. Українські взори / збирала Олена Пчілка (Ольга Косачова) ; Олена Пчілка. – Киев : Лит. С. В. Кульженко, 1902. – 15 лист.

Олена Пчілка. Золоті дні золотого дитячого віку... : автобіографічний нарис / Олена Пчілка. – Київ : Веселка, 2011. – 79 с.

Олена Пчілка. Полтавське свято в пам'ять Котляревського / Олена Пчілка // Рідний край. – 1906. – № 37. – С. 9–11.

Олена Пчілка. Твори / Олена Пчілка. – Київ : Дніпро, 1988. – 583 с.

Олена Пчілка. Українські узори / збирала Олена Пчілка (О. Косач) ; Олена Пчілка. – Київ : Друк.-лит С. В. Кульженка, 1912. – 12 табл.

Олена Пчілка. Українські узори / збирала Олена Пчілка (О. Косач) ; Олена Пчілка. – Новий Ульм : Вид-во «УВ», 1947. – 10 табл.

Олена Пчілка. Шевченківський вечір Київської «Просвіти» / Олена Пчілка // Рідний край. – 1910. – № 39. – С. 10–11.

Олена Пчілка. Шевченкові роковини (спогади) / Олена Пчілка // Рідний край. – 1907. – № 8. – С. 4–5.

Олійник М. В. Народная одежда в городской повседневности Киева как маркер религиозно-обрядовой культуры украинцев во второй половине XIX – начале XX в. / Марина Владимировна Олійник // Питанні мистецтвазнавства, етнології і фолькларистики. – 2016. – Вып. 20. – С. 526–532.

Олійник М. Вираження української ідентифікації в міському одязі (на прикладі життя родин Драгоманових і Косачів) / Марина Олійник // Народна творчість та етнологія. – 2014. – № 4. – С. 105–114.

Олійник М. Організаційно-виробничі заходи популяризації вбрання з українським маркером серед містян в кінці XIX – на початку XX ст. (на прикладі Києва та Полтави) / Марина Олійник //

Наукові записки з української історії : зб. наук. ст. – 2015. – Вип. 37. – С. 60–67.

Олійник М. Традиційний дитячий одяг українців в умовах міської культури в другій половині XIX – на початку XX століття (на прикладі Києва) / Марина Олійник // Матеріали до української етнології : зб. наук. пр. – 2015. – Вип. 14 (17) – С. 129–140.

Олійник М. Традиційний одяг українців у культурно-мистецьких практиках міського повсякдення в другій половині XIX – на початку XX ст. (за матеріалами м. Києва) / Марина Олійник // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. – 2015. – Вип. 46. – С. 22–30.

Олійник М. Український народний одяг в міському повсякденні 1920–1940-х рр.: соціально-економічний аспект (на матеріалах м. Києва) / Марина Олійник // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2015. – Вип. 44. – С. 208–211.

Олійник М. В. Український чоловічий одяг у побуті міської інтелігенції в другій половині XIX – першій половині XX століття / Марина Володимирівна Олійник // Народна творчість та етнологія. – 2015. – № 4. – С. 67–77.

Олійник С. Гарбуз / Степан Олійник // Твори : у 2 т. / Степан Олійник. – Київ : Дніпро, 1964. – Т. 2. – С. 252–258.

Орел Л. Ми просто йшли... / Л. Орел, Л. Яценко. – Ніжин : ТОВ «Гідромакс», 2010. – 320 с.

Орел Л. Народне мистецтво України на межі тисячоліть / Л. Орел, Л. Стогнота. – Київ : Автоексперт, 2007. – 248 с.

Орел Л. Сорочку білу вишню шовком... / Лідія Орел // Радянська жінка. – 1989. – № 10. – С. 31.

Осташко Т. Скоропадські. Родинний альбом : у 2 т. / Т. Осташко, Ю. Терещенко. – Київ : Темпора, 2014. – Т. 1. – 504 с.

Осташко Т. Скоропадські. Родинний альбом : у 2 т. / Т. Осташко, Ю. Терещенко. – Київ : Темпора, 2014. – Т. 2. – 496 с.

Павленко В. Орнаменти українського народного вишивання / В. Павленко, Л. Розенберг. – Харків : Книгоспілка, 1929. – 21 с.

Павлик Н. Мотиви використання різних типів одягу в житті Тараса Шевченка / Н. Павлик // Народний костюм як виразник

національної ідентичності : зб. наук. пр. за ред. д-ра мистецтвознавства М. Селівачова. – Київ : ТОВ «ХІК», 2008. – С. 98–101.

Павличко Д. Два кольори [Електронний ресурс] / Дмитро Павличко. – Режим доступу : <http://www.ukrclassic.com.ua/katalog/p/pavlichko-dmitro/1300-dmitro-pavlichko-dva-kolori>.

Павличко С. Роздуми про вуса, навіяні одним оповіданням Олекси Стороженка / Соломія Павличко // Теорія літератури / Соломія Павличко. – Київ : Основи, 2002. – С. 463–471.

Павло Тичина. Із щоденникових записів. – Київ : Радянський письменник, 1981. – 430 с.

Павловський В. Василь Григорович Кричевський. Життя і творчість / Вадим Павловський. – Нью-Йорк : Українська вільна академія у США, 1974. – 223 с.

Панас Ярмоленко. Портрет мого краю. – Київ : Родовід, 2006. – 104 с.

Партія веде // Соціалістичний Київ. – 1935. – № 5. – С. 2–4.

Парфанович С. У Києві в 1940 році / Софія Парфанович. – Аугсбург, 1950. – 69 с.

Паталеев О. В. Старий Київ: Зі спогадів Старого Грішника / Олександр Васильович Паталеев. – Київ : Либідь, 2008. – 432 с.

Перлаг М. Народні вишивки Закарпаття / Михайло Перлаг // Народна творчість та етнографія. – 1972. – № 4. – С. 46–49.

Підмогильний В. П. Місто: Роман та оповідання / Валер'ян Петрович Підмогильний. – Київ : Веселка, 1993. – 351 с.

План статистического описания губерний Киевского учебного округа: Киевской, Волынской, Подольской, Полтавской и Черниговской. – Киев : Университетская типография, 1851. – 59 с.

Плющ Л. У карнавалі історії / Леонід Плющ. – Нью-Йорк : Сучасність, 1982. – 373 с.

Подолінний А. Зеленеє жито... : вибрані твори / Анатолій Подолінний. – Вінниця : Державна картографічна фабрика, 2011. – 447 с.

Познанський Б. Одежда малороссов / Борис Познанський. – Москва : Типография Общ. Р. П. Книг, аренд. В. И. Вороновым, 1905. – 33 с.

Познанський Б. С. Воспоминания / Борис Станиславович Познанський // Украинская жизнь. – 1913. – № 3. – С. 15–24.

Познанский Б. С. Воспоминания / Борис Станиславович Познанский // Украинская жизнь. – 1913. – № 4. – С. 29–33.

Покотило Г. М. Народний одяг як історична пам'ять етносу / Г. М. Покотило, З. О. Тканко // Матеріали другої науково-практичної конференції, присвяченої 500-річчю М. Хмельницького. Культура Поділля: історія і сучасність. – 1993. – С. 156–158.

Поліщук Н. Ставлення українців до вишиванки – іконографіка соціологічного дослідження [Електронний ресурс] / Назарій Поліщук // Info-Light. – 2014. – Режим доступу : <http://infoflight.org.ua/content/stavlennya-ukrayinciv-do-vyshyvanky-infografika-sociologichnogo-doslidzhennya>.

Половцова Е. Золотошвейное производство / Екатерина Половцова // Кустарная промышленность России. Женские промыслы в очерках С. А. Давыдовой, Е. Н. Половцовой, К. И. Беренс и Е. О. Свицерской / Екатерина Половцова. – С. Петербург : Якорь, 1913. – С. 259–276.

Полонська-Василенко Н. Спогади / Наталія Полонська-Василенко. – Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 591 с.

Полтавський съезд деятелей по кустарной промышленности // Киевская старина. – 1901. – №12. – С. 175–176.

Пономар Л. Народний одяг (кінець XIX – середина XX ст.) / Людмила Пономар // Броварська минувшина. Кн. 2 / Людмила Пономар. – Бровари : Водограй, 2003. – С. 466–476.

Пономар Л. Збережена спадщина (Волинський краєзнавчий музей сьогодні) / Людмила Пономар // Народна творчість та етнологія. – 2014. – № 6. – С. 81–82.

Пономар Л. Знакові функції одягу в обрядовій культурі українців середини XX – початку XXI століття: появи локальних традицій (за матеріалами експедицій) / Людмила Пономар // Народна творчість та етнологія. – 2015. – № 1. – С. 32–38.

Пономар Л. Г. Народний одяг Правобережного Полісся середини XIX – середини XX століть (Історико-етнографічний атлас. Словник) / Людмила Григорівна Пономар. – Київ : Бізнесполіграф, 2015. – 267 с.

Пономар Л. Г. Сучасний контекст функціонування народного вбрання: традиції, новації та перспективи / Людмила Григорівна Пономар // Традиційна культура України ХХІ століття як складова культурної політики: сучасний стан, загрози, перспективи : зб. наук. пр. за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 21 жовтня 2016. – Київ, 2016. – С. 22–27.

Пономарьов А. Українська етнографія : курс лекцій / Анатолій Пономарьов. – Київ : Либідь, 1994. – 318 с.

Прилипка Я. Український народний одяг як джерело вивчення етнічної історії / Яків Прилипка // Народна творчість та етнографія. – 1971. – № 5. – С. 10–19.

Проект «Витоки» [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=tI9n5iW5PmI>.

Прокопів М. По п'ятдесятшість роках на Україні. Спогади з подорожі / Михайло Прокопів. – Нью-Йорк, 1964. – 64 с.

Резнік Й. Щастя, збудоване в Жовтні / Й. Резнік // Соціалістичний Київ. – 1936. – № 10. – С. 14–16.

Республиканский стандарт УССР. Изделия вышитые. РСТ УССР 1157-76. – Киев : Госплан УССР, 1976.

Ривош Я. Н. Время и вещи / Яков Наумович Ривош. – Москва : Искусство, 1990. – 304 с.

Риженко Я. Українське шитво / Я. Риженко. – Полтава : Полтавський державний музей ім. В. Г. Короленка, 1929. – 28 с.

Рильський Б. Мандрівка в молодість батька / Богдан Рильський. – Київ : Київська правда, 2004. – 144 с.

Рідний край. – 1910. – № 38. – С. 13.

Російські спецслужби фальсифікують нашу історію. Інтерв'ю з Сергієм Хрущовим [Електронний ресурс] // Експрес. – 2011. – Режим доступу : http://www.aratta-ukraine.com/text_ua.php?id=2202.

Русов О. Щоденники та спогади / Олександр Русов. – Чернігів : Десна Поліграф, 2011. – 320 с.

Русова С. Мемуари. Щоденник / Софія Русова. – Київ : Поліграфкнига, 2004. – 544 с.

Савчук А. Елементи шнурової орнаментики в сучасному вишиванні / Анатолій Савчук // Народна творчість та етнографія. – 1967. – № 4. – С. 53–58.

Савчук Б. Одяг (костюм) / Борис Савчук // Українська етнологія / Борис Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2004. – С. 386–396.

Саєнко Т. Використання здобутків українського народного мистецтва у громадському вихованні молодого покоління / Тетяна Саєнко // Вісник Львівського університету. – 2006. – Вип. 21. – Ч. 1. – С. 212–219.

Саксаганский П. К. Из прошлого украинского театра / Панас Карпович Саксаганский. – Москва : Искусство, 1938. – 167 с.

Світові зірки у вишиванках [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу : <http://www.ukrinform.ua/rubric-society/2019894-svitovi-zirki-u-visivankah.html>.

Селівачов М. Р. Декоративно-прикладне мистецтво України в Радянському мистецтвознавстві / Михайло Романович Селівачов. – Київ : Наукова думка, 1981. – 140 с.

Селівачов М. Р. Народне мистецтво і сучасність / Михайло Романович Селівачов. – Київ : Знання, 1980. – 48 с.

Семенова О. В. Розвиток шкіряного кустарного промислу українців Середньої Наддніпрянщини в кінці XIX – першій половині XX століття : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.05 «Етнологія» / Семенова Оксана Володимирівна. – Київ, 2016. – 190 с.

Семпликевич Н. А. Постепенное вымирание и начало возрождения народного узора в женских рукоделиях / Н. А. Семпликевич // Труды III-го Всероссийского съезда деятелей по кустарной промышленности в С.-Петербурге / Н. А. Семпликевич. – Санкт-Петербург, 1913. – Вып. 1. – Отд. 1. – С. 115–120.

Семчук Л. Вишивка в народному одязі Рожнятівщини та Долинщини / Леся Семчук // Народнознавчі зошити. – 2009. – № 5–6. – С. 792–800.

Серополко С. О. За місяць / С. О. Серополко // Українська життя. – 1913. – № 6. – С. 93–100.

Серополко С. О. За місяць / С. О. Серополко // Українська життя. – 1912. – № 5. – С. 70–87.

Серополко С. О. Из русской печати / С. О. Серополко // Украинская жизнь. – 1912. – № 5. – С. 88–96.

Синій Льон [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sl-shop.com/index.php?route=information/information&information_id=4.

Сільська фотографія Середньої Наддніпрянщини кінця XIX – XX ст. : колективна монографія / [М. П. Бабак, В. Ганченко, О. С. Найдено та ін.]. – Черкаси : Інтертехнології, 2014. – 720 с.

Скрипка Т. Родові гнізда Драгоманових-Косачів: їх устрій та культура / Тамара Скрипка. – Київ : Темпора, 2013. – 656 с.

Скрипник Г. Етнографічні аспекти творчості Тараса Шевченка / Ганна Скрипник // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. – 2000. – Вип. 4. – С. 4–12.

Скрипник Г. А. Етнографічні музеї України. Становлення і розвиток / Ганна Аркадіївна Скрипник. – Київ : Наукова думка, 1989. – 304 с.

Словник іншомовних слів. – Київ : Головна редакція української радянської енциклопедії, 1985. – 968 с.

Сорокина Л. М. Учитесь вышивать / Л. М. Сорокина. – Киев : Радянська школа, 1986. – 78 с.

Сорочук Л. Символи-обереги в елементах українського костюма як вияв художньої реалізації образного світу (на матеріалах фольклору) / Л. Сорочук // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство. – 2006. – № 10. – С. 45–46.

Спаська Є. Матеріали до історії промислової вишивки Київщини / Євгенія Спаська // Народознавчі та мистецтвознавчі праці Євгенії Спаської / Євгенія Спаська. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2015. – Ч. 1. – С. 129–161.

Спаська І. Пелагея Яковівна Литвинова (1833–1904) / Івга Спаська // Етнографічний вісник. – 1928. – Кн. 7. – С. 168–199.

Спілкування за вишивкою [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vyshyvanka.ucoz.ru/>.

Спогади про Панаса Саксаганського : збірник. – Київ : Мистецтво, 1984. – 190 с.

Стамеров К. К. Український костюм XV–XVII ст. / К. К. Стамеров // Нариси з історії костюмів / К. К. Стамеров. – Київ : Мистецтво, 1978. – Ч. 1. – С. 159–179.

Старицька-Черняхівська Л. Вибрані твори. Драматичні твори. Проза. Поезія. Мемуари / Людмила Старицька-Черняхівська. – Київ : Наукова думка, 2000. – 848 с.

Старовинний, автентичний український одяг [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/groups/1916709331895941/about/>.

Старовинні українські узори для вишивання хрестом. Магія візерунка. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. – 144 с.

Створено в Київському будинку моделей // Краса і мода. – 1969. – № 1. – С. 4–9.

Стельмашук Г. Головні убори українців / Галина Стельмашук. – Київ : Наукова думка, 1993. – 240 с.

Стельмашук Г. Давнє вбрання на Волині : етнографічно-мистецтвознавче дослідження / Галина Стельмашук. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. – 280 с.

Стельмашук Г. Одяг козацького народу / Галина Стельмашук // Україна – козацька держава. Ілюстрована історія українського козацтва у 5175 фотосвітлинах / Галина Стельмашук. – Київ : ПП «ЕММА», 2007. – С. 706–725.

Стельмашук Г. Українське народне вбрання / Галина Стельмашук. – Львів : Априорі, 2013. – 256 с.

Стельмашук Г. Українське національне вбрання / Галина Стельмашук // Українське народознавство / Галина Стельмашук. – Київ : Знання, 2006. – С. 465–518.

Степовой Н. Малорусская народная одежда. Козелецкий уезд / Н. Степовой // Киевская старина. – 1893. – № 12. – С. 444–450.

Степовой Н. Малорусская народная одежда. Нежинский уезд / Н. Степовой // Киевская старина. – 1893. – № 5. – С. 272–284.

Стороженко М. В. З мого життя / Микола Володимирович Стороженко. – Київ : Либідь, 2005. – 432 с.

Студія вишивки [Електронний ресурс] // Національний музей українського народного декоративного мистецтва. – Режим доступу : <http://www.ukrmuzey.com/studiyi/studiya-vishivki>.

Сувеніри – поштою // Народна творчість та етнографія. – 1978. – № 5. – С. 110.

Сулима Т. Дитяче свято в пам'ять Т. Шевченка / Тетяна Сулима // Молода Україна. – 1909. – № 3. – С. 3–8.

Сумцов М. Ф. Одежа / М. Ф. Сумцов // Слобожане. Історично-етнографічна розвідка / М. Ф. Сумцов. – Харків : «Союз» Харківського кредитового союзу кооператорів, 1918. – С. 131–137.

Сумцов Н. Ф. Бытовая сторона «Энеиды» И. П. Котляревского / Н. Ф. Сумцов // Из украинской старины / Н. Ф. Сумцов. – Харьков : Типография «Печатное дело», 1905. – С. 14–35.

Сумцов Н. Ф. Очерки народного быта (Из этнографической экскурсии по Ахтырскому уезду Харьковской губернии) / Н. Ф. Сумцов. – Харьков : Типо-литография «Печатное дело», 1902. – 57 с.

Сусак К. Р. Українське народне вишивання : навч. посіб. / К. Р. Сусак, Н. А. Стеф'юк. – Київ : Науковий світ, 2006. – 281 с.

Сушко В. Локальні варіації української традиційної культури Слобожанщини / Валентина Сушко // Народна творчість та етнологія. – 2015. – № 5. – С. 18–23.

Схеми для вишиванок безкоштовно [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/groups/shemyvyshivanok/permalink/1733158213633367/>.

Таболов Л. К вопросу о национальной культуре / Л. Таболов // Революция и культура. – 1928. – № 8. – С. 22–29.

Тарнашинська Л. Б. Плеяда нескорених: Алла Горська, Опанас Заливаха, Віктор Зарецький, Галина Севрук, Людмила Семіка. Бібліографічний нарис / Л. Б. Тарнашинська. – Київ : Національна парламентська бібліотека України, 2011. – 200 с.

Теревені // Рідний край. – 1910. – № 34. – С. 14–15.

Терещук Г. Евакуйовані вишиванки Слобожанщини – пам'ять про українське коріння [Електронний ресурс] / Галина Терещук // Радіо Свобода. – 2015. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/27435342.html>.

Терно В. Растрепанные воспоминания о странном детстве / Валентин Терно. – Киев : Кий, 2003. – 302 с.

Тимошенко С. Воспоминания / Сергей Тимошенко. – Киев : Наукова думка, 1993. – 424 с.

Тищенко-Сірій Ю. Участь В. К. Винниченка в революційному русі 1914–1916 рр. / Ю. Тищенко-Сірій // Володимир Винниченко. (Статті й матеріали) / Ю. Тищенко-Сірій. – Нью-Йорк : Українська вільна академія наук у США, 1953. – С. 42–56.

Тканко З. Моделювання костюма в Україні ХХ століття / З. Тканко, О. Коровицький. – Львів : Брати Сиротинські, 2000. – 96 с.

Тканко О. Д. Мистецтво костюма в Україні кінця ХХ – початку ХХІ століття: тенденції, школи, національна специфіка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.07 «Декоративне і прикладне мистецтво» / Тканко Ольга Дмитрівна. – Львів, 2009. – 19 с.

Ткаченко О. Ми відвідали Україну / Олександр Ткаченко. – Канада, 1991. – 115 с.

Толочко П. П. Українське радянське плахтове ткацтво / П. П. Толочко // Народна творчість та етнографія. – 1962. – № 2. – С. 101–106.

Традиційний жіночий одяг. Ч. 1 [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=oUmETIokXDs>.

Труш І. Враження з могили Шевченка / Іван Труш // Молода Україна. – 1901. – № 5. – С. 161–163.

У Чечні присяжні визнали Карпюка і Клиха винними [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2016. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2016/05/19/7108945/>.

Украинское народное искусство. – Москва ; Ленинград : Искусство, 1938. – 59 с.

Україна в типажах народних, краєвидах і архітектурі: художньо-етнографічна спадщина Юрія Павловича / НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2010. – 400 с.

Українське народне мистецтво. Вбрання. – Київ : Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1961. – 327 с.

Українське народне мистецтво. Тканини та вишивка – Київ: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1960. – 261 с.

Український модус *vestiendi* – спосіб зодягання : монографія. – Київ : Національний університет ім. Т. Шевченка, 2008. – 272 с.

Український народний одяг. – Торонто ; Філадельфія : Світова федерація Українських жіночих організацій, 1992. – 312 с.

Українські взори XVIII-го віку. – Санкт-Петербург : Видавництво П. Семенцова, 1909. – 7 с.

Ульянова Л. Сучасна українська вишивка / Лідія Ульянова // Народна творчість та етнографія. – 1970. – № 1. – С. 13–19.

Фабрика вишивки и текстиля Глория [Электронный ресурс]. – Режим доступа к ресурсу : <http://gloriya.prom.ua/>.

Філонич О. В. Формування творчої швейної майстерності майбутніх учителів технологій на засадах етнокультур України / О. В. Філонич // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки. – 2013. – № 3. – С. 146–150.

Форостівський Л. Київ під ворожими окупаціями / Леонтій Форостівський. – Буенос-Айрес : Видавництво Миколи Денисюка, 1952. – 79 с.

Хайкіс С. Наші нагадування Укркурупрові / С. Хайкіс // Соціалістичний Київ. – 1937. – № 6. – С. 29–30.

Ходак І. Данило Щербаківський про першу південноросійську кустарну виставку: стратегія дій / Ірина Ходак // Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 2. – С. 49–58.

Хома Н. М. Символізація політичної реальності: тіло й одяг як самоідентифікаційне вираження / Наталія Михайлівна Хома // Політичні інститути та процеси. – 2016. – Вип. 1. – С. 132–139.

Цимбалюк О. К. Етномистецькі традиції костюма в Україні середини XIX – XX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.06 «Декоративне і прикладне мистецтво» / Цимбалюк Олена Костянтинівна. – Львів, 2000. – 18 с.

Цимбалюк О. К. Становлення і розвиток журналів мод в Західній Україні (другої половини XIX – першої третини XX ст.) / О. К. Цимбалюк // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – 2011. – № 4. – С. 30–35.

Циренщиков А. Будівництво Києва стаханівські методи роботи / А. Циренщиков // Соціалістичний Київ. – 1936. – № 2. – С. 10–12.

Цівчинська А. Зоя – життя / Алла Цівчинська. – Нью-Йорк : Luna Printing Co, 1987. – 57 с.

Чебанюк О. Ю. Аматорське та самодіяльне мистецтво Києва / Олена Юріївна Чебанюк. – Київ : Головне управління культури і мистецтв, Київський міський центр народної творчості та культурологічних досліджень, 2006. – 64 с.

Червяк К. Дослідження похоронного обряду. (Похорон як весілля) / Корній Червяк // Етнографічний вісник. – 1927. – Т. 5. – Ч. 3. – С. 143–177.

Чикаленко Є. Спогади (1861–1907) / Євген Чикаленко. – Київ : Темпора, 2011. – 544 с.

Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917) / Євген Чикаленко. – Київ : Темпора, 2011. – 480 с.

Чистякова В. П. Семейная фотография второй половины XIX – начала XX в. в России: опыт этнологического и источниковедческого анализа : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.07 «Этнография, этнология, антропология» / Чистякова Вера Павловна. – Москва, 2012. – 26 с.

Чубинский П. П. Обзор данных о населении города Киева по однодневной переписи, произведенной 2 марта 1874 года / П. П. Чубинский // Записки Юго-Западного отдела Императорского русского географического общества / П. П. Чубинский. – Киев, 1875. – Т. 2. – С. 187–218.

Чубинский П. П. Одежда, пища и увеселения Малоруссов / П. П. Чубинский // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским / П. П. Чубинский. – Санкт-Петербург, 1872. – Т. 7. – С. 412–453.

Чухліб Т. Фольклорний стиль сучасного українського одягу / Т. Чухліб, Л. Скуратівська // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. – 2011. – С. 259–268.

Шевнюк О. Л. Історія костюма / Олена Леонідівна Шевнюк. – Київ : Знання, 2008. – 376 с.

Шептицька Т. Л. Національне вбрання як маркер історичної пам'яті народу й роду в українській літературі першої третини

ни ХХ ст. / Т. Л. Шептицька // Наукові записки Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». – 2010. – Вип. 122. – С. 99–103.

Шестакова О. Ганна Собачко (1883–1965). Мистецтво природи, або природа мистецтва. Історико-культурні дослідження Анатолія Заїки [Електронний ресурс] / Олена Шестакова. – Режим доступу : <http://be-inart.com/post/view/1032>.

Шестопалова Ю. А. Еволюція ідеалу краси в динаміці української моди (кінець ХІХ – початок ХХІ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.01. «Теорія та історія культури» / Шестопалова Юлія Анатоліївна. – Київ, 2007. – 23 с.

Ширяев С. Питання реконструкції зелених насаджень столиці / С. Ширяев // Соціалістичний Київ. – 1937. – № 5. – С. 30–32.

Шпилька О. Поїздка до Києва / О. Шпилька // І сміх, і горе... / О. Шпилька. – Німеччина : Українські вісті, 1959. – С. 19–22.

Шульгіна А. Н. Костюмы для художественной самодеятельности / А. Н. Шульгіна, Л. П. Томилина. – Москва : Профиздат, 1976. – 168 с.

Шульгіна А. Людмила Семикіна: костюм для душі [Електронний ресурс] / А. Шульгіна. – Режим доступу : http://www.ktm.ukma.edu.ua/show_content.php?id=1069.

Шухевич В. Гуцульська ноша / Володимир Шухевич // Матеріали до українсько-руської етнології. – 1899. – Т. 2. – С. 120–139.

Шухевич В. Звичайні заняття Гуцулів. Шитє / Володимир Шухевич // Матеріали до українсько-руської етнології. – 1901. – Т. 4. – С. 153–159.

Щербаківський В. Пам'яті Василя Григоровича Кричевського / Вадим Щербаківський. – Лондон : Українська видавнича спілка, 1958. – 55 с.

Щербій Г. Символіка народного костюма / Г. Щербій, Н. Гурошева // Українці : історико-етнографічна монографія : у 2 кн. / Г. Щербій, Н. Гурошева. – Опішне : 1999. – С. 97–120.

Щербій Г. Символіка народного костюма / Григорій Щербій // Українська минувшина : ілюстрований етнографічний довідник / Григорій Щербій. – Київ : Либідь, 1993. – С. 133–138.

Щербій Г. С. Сучасний одяг: проблеми використання традицій / Г. С. Щербій // Поділля : історико-етнографічне дослідження / Г. С. Щербій. – Київ : Доля, 1994. – С. 276–282.

Щибря В. В. Народний одяг Середньої Наддніпрянщини кінця XIX – початку XXI століття: локальні особливості, розвиток : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.05 – етнологія / Щибря Володимир Васильович. – Київ, 2017. – 189 с.

Эварницкий Д. И. Запорожье в остатках старины и преданиях народа / Д. И. Эварницкий // Запорожжя в залишках старовини і переказах народу. Ч. I; Ч. II / Д. И. Эварницкий. – Київ : Веселка, 1995. – С. 239–444.

Як відновити етнографічну українську орнаментику? [Електронний ресурс] // Good news. Добрі новини з України. – 2016. – Режим доступу : http://ukrainegoodnews.com/yak_vdnoviti_etnografchnu_ukransku_ornamentiku.html.

Яніна І. Вплив східної та західноєвропейської орнаментики на українське гаптування й вишивку XVII – XVIII століть / Ірина Яніна // Українське мистецтвознавство. – 2008. – Вип. 8. – С. 170–175.

Яновський Я. Торжество української соціалістичної культури / Я. Яновський // Соціалістичний Київ. – 1936. – № 3. – С. 10–13.

Ярон. Киев в восьмидесятих годах. Воспоминания старожила / Ярон. – Киев : Типография Акц. о-ва «Петр Барский в Киеве», 1910. – 212 с.

500-ліття Запорізького козацтва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/500-D0%BB%D1%96%D1%82%D1%82%D1%8F_%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B7%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%BA%D0%BE%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%82%D0%B2%D0%B0.

FOBERINI український бренд національного одягу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://foberini.com/uk/>.

Rulikowski E. Lud, charakter jego, ubiory, zwyczaje, wierzenia i podania / Edward Rulikowski // Opis powiatu Wasylkowskiego / Edward Rulikowski. – Warszawa : S. Orgelbranda, 1853. – S. 147–178.

RUTA [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rutashik.com/brend-ruta/avtorska-kramnicya-ruta/>.

Satenstein L. It's Vyshyvanka Day! [Електронний ресурс] / Liana Satenstein // VOGUE. – 2016. – Режим доступу : <http://www.vogue.com/13438019/ukraine-vyshyvanka-day-style/>.

Satenstein L. Your Favorite Bohemian Gard Is Actually Traditional Ukrainian Costume [Електронний ресурс] / Liana Satenstein // VOGUE. – 2015. – Режим доступу : <http://www.vogue.com/13257041/ukrainian-traditional-costumes-in-fashion/>.

The New York Times пропагує українські вишиванки [Електронний ресурс] // Lively Life. – 2016. – Режим доступу : <http://lovelylife.in.ua/zhyttya/moda/the-new-york-times-propaguye-ukrayinski-vyshyvanky.html>.

VARENYKY FASHION [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://varenykyfashion.com.ua/women>

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АНФРФ ІМФЕ – Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського Національної академії наук України

ІМФЕ – Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

КДІДПМД – Київський державний інститут декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука

МВДУК – Музей видатних діячів української культури

МЛУ – Музей Лесі Українки

ММЛ – Музей Миколи Лисенка

ММС – Музей Михайла Старицького

МНАП – Музей народної архітектури та побуту УРСР

МПС – Музей Панаса Саксаганського

НМНАПУ – Національний музей народної архітектури та побуту України

НМУНДМ – Національний музей українського народного декоративного мистецтва

НЦНК «Музей Івана Гончара» – Національний центр народної культури «Музей Івана Гончара»

ЦУКМ – Центр Української Культури та Мистецтва

ДОДАТКИ

Додаток А

Список світлин з музейних фондів

Архів Музею видатних діячів української культури
Музей Лесі Українки

МЛУ КН-2148, Фо-14. Косач Ольга Петрівна. Київ, 1912 р.

МЛУ КН-2166, Фо-32. Косач Ольга. Варшава, 1896 р.

МЛУ КН-2177, Фо-44. Кривинюк М. В., Осінський, Косач-Кривинюк О. П., Кривинюк М. (син).

МЛУ КН-2178, Фо-45. Косач Ізидора з Бронштейн Ольгою. Київ.

МЛУ КН-2213, Фо-69. Косач Ізидора. 1911 р.

МЛУ КН-2215, Фо-71. Великдень. Колодяжне, 1906 р.

МЛУ КН-2226, Фо-82. Косач Ізидора в дріжджовій лабораторії. Кишинів, 1912 р.

МЛУ КН-2251, Фо-107. Косач-Квітка Лариса. Єгипет, 1912 р.

МЛУ КН-2257, Фо-113. Косач Лариса та Михайло, Комарова Маргарита. Одеса, 1889 р.

МЛУ КН-2259, Фо-115. Групове фото, Гадяч, 1897 р.

МЛУ КН-2261, Фо-117. Макарова Антоніна. Гадяч, 1896 р.

МЛУ КН-2341, Фо-197. Євгенія Косач (Мільська).

МЛУ КН-2346, Фо-202. Косач Ольга Петрівна, початок 1880-х рр.

МЛУ КН-2412, Фо-282 Михайло Косач. Київ, кінець 1880-х рр.

МЛУ КН-2415, Фо-285. Косач-Кривинюк О., Кривинюк М., Косач О. П., Драгоманова А., Київ.

МЛУ КН-2393, Фо-263. Косач Лариса. Крим, Чукурлар, 1897 р.

- МЛУ КН-2395, Фо-265. Косач Ізидора. Київ, початок 1920 р.
 МЛУ КН-2398, Фо-268. Косач Микола. Київ, 1887 р.
 МЛУ КН-2428, Фо-298. Старицька Оксана, Косач Лариса, Косач Ольга. Ковель, 1896 р.
 МЛУ КН-2430, Фо-300. Косач Лариса. Київ, 1886 р.
 Музей Миколи Лисенка
 ММЛ КН-2801, Фо-38. Мартинович П. Д. 1880-ті рр.
 ММЛ КН-3986, Фо-131. Родина М. В. Лисенка і М. І. Самойловича в Лобачові, 1898 р.
 ММЛ КН-3995, Фо-140. Садовський М. К.
 ММЛ КН-3996, Фо-141. Садовський М. К.
 ММЛ КН-4009, Фо-154. Липська Л. у ролі Солохи, 1874 р.
 ММЛ КН-4010, Фо-155. Зикова та Левицька в ролях Оксани та Одарки. Харків, 1883 р.
 ММЛ КН-4064, Фо-209. Кропивницький М. Л. та Забузька Є. Київ, 1882 р.
 ММЛ КН-4065, Фо-210. Забузька Єлизавета.
 ММЛ КН-4095, Фо-240. Хор студентів Київського університету. Київ, початок ХХ ст.
 ММЛ КН-4133, Фо-278. М. В. Лисенко з учасниками концерту, присвяченому пам'яті Т. Г. Шевченка. Курськ, 1911 р.
 ММЛ КН-4403, Фо-548. Український концертний хор ім. М. В. Лисенка. 1920-21 рр.

Музей Михайла Старицького

- ММС Дф-79. Стешенко Ярослав у засланні з дружиною Мариною та матір'ю Оксаною. Уральськ, 1934 р.
 ММС КН-1040, Фо-177. В. Черняхівська, І. Стешенко, Я. Стешенко. Київ, 1910 р.
 ММС КН-1045, Фо-182. Старицька Л. М. Київ, 1882 р.
 ММС КН-1052, Фо-189. Старицька С. В. Київ, кінець 1860 р.
 ММС КН-1054, Фо-191. Драгоманова Ольга. Київ, 1855-56 р.
 ММС КН-1059, Фо-196. Старицький М. П. Єлісаветград.
 ММС КН-1064, Фо-201. Вихованці притулку загублених дітей із Західних областей України.

ММС КН-1065, Фо-202. Дитячий ранок в Українському клубі. Київ, 1909–10 р.

ММС КН-1073, Фо-210. Черняхівська В. О. 1925 р.

ММС КН-1099, Фо-236. Старицький М. П.

ММС КН-1094, Фо-231. Старицький М. П. Сімферополь, 1890–і рр.

ММС КН-1110. Фо-247. Старицький Ю. М. Київ, 1881–82 р.

ММС КН-1160, Фо-296. Аматорська дитяча вистава «Наталка-Полтавка» в маєтку Требінських, 1911 р.

ММС КН-1161, Фо-297. О. М. Стешенко з дочкою Орисею серед родини Самойловичів у їх маєтку, 1900 р.

ММС КН-1162, Фо-298. Оксана Михайлівна, Іван Матвійович Стешенко з Орисею, дружина Андрія Лисенка з сином Глібом. Знаменка, 1900 р.

ММС КН-1190, Фо-326. Викладачі та учні Музично-драматичної школи М. В. Лисенка. Київ, 1910 р.

ММС КН-1196, Фо-322. Старицька Оксана. Київ, 1896 р.

ММС КН-1201, Фо-337. Старицька Оксана. 1877–78 р.

ММС КН-1287, Фо-424. О. Черняхівський серед студентів.

ММС КН-1290, Фо-427. Василь Степаненко. Київ.

ММС КН-1291, Фо-428. Степаненко В. П. 1893 р.

ММС КН-1293, Фо-430. Степаненко В. П. у молоді роки.

ММС КН-1294, Фо-431. Степаненко В. П. з синами (на фоні природи).

ММС КН-1303, Фо-440. Дві невідомі в українських вишитих сорочках. Київ.

ММС КН-1314, Фо-451. Невідомий. Київ, 1889 р.

ММС КН-1321, Фо-458. А. В. Лисенко в народному строї. 1874 р.

ММС КН-1347, Фо-484. Старицька М. М. та Заньковецька М. К. З студентами музично-драматичного інституту ім. М. В. Лисенка.

ММС КН-1365, Фо-502. Олена Пчілка, Л. Старицька-Черняхівська, В. Черняхівська. Будинок відпочинку для вчених у Преображенні, 1927 р.

ММС КН-1381, Фо-518. Панас Саксаганський.

ММС КН-1390, Фо-527. Оксана та Ярослав Стешенки серед діячів української культури. Канів, 1918 р.

ММС КН-1407, Фо-544. Борис Грінченко.

ММС КН-1431, Фо-568. Невідомі: батько з сином.

ММС КН-1444, Фо-581. Полтава, 1903 р.

ММС КН-1539, Фо-687. Перша група «Березоля». Київ, 1923 р.

ММС КН-1545, Фо-693. Й. Гірняк, М. Крушельницький на Тарасовій горі. 1926 р.

ММС КН-1550, Фо-698. М. Куліш читає п'єсу для художнього складу театру «Березиль». Одеса, 1927 р.

ММС КН-1727, Фо-736. Лесь Курбас з матір'ю та акторами «Березиль». 1933 р.

ММС КН-1729, Фо-765. Група «Березоля» перед театром Соловцова. Київ, 1925 р.

ММС КН-1775, Фо-811. Група акторів театру «Березиль». Харків, 1929 р.

ММС КН-1903, Фо-939. Лисенко Ю. А. З онуком Миколою. 17.11.53.

ММС КН-2417, Фо-1512. Старицька Л. М. Київ, 1874 р.

ММС КН-2422, Фо-1517. Черняхівська Вероніка 1906 р.

ММС КН-2425, Фо-1520. Черняхівська Вероніка 1910 р.

ММС КН-2503/7, Фо-1534. М. Старицький. Середина 1870-х рр.

ММС КН-2503/10, Фо-1537. М. Старицький. Москва, 1887 р.

ММС КН-3195, Фо-2305. Діячі української культури на відкритті пам'ятнику І. Котляревському в Полтаві, 1903 р.

ММС КН-10944, РД-552. Зошит І. М. Стешенка з розрахунками та записами витрат. – 19 арк.

ММС КН-12789, Фо-2573. Видавництво «Вік» у Києві.

ММС КН-12790, Фо-2574. Члени Генерального секретаріату Центральної Ради. 1917 р.

Музей Панаса Саксаганського

МПС КН-48, Фн-3. Листівка «Типи и види Малороссії».

МПС КН-56, Фн-5. Листівка поштова. Марія Заньковецька, початок XX ст.

МПС КН-71, Фо-9. Актор Вільшанський М. З двома дівчатами біля старої криниці.

МПС КН-73, Фо-11. Актриса трупи Садовського в селі на фоні хати.

МПС КН-80, Фн-18. Актори трупи Саксаганського.

МПС КН-91, Фо-29. Селянин Титар Сергій у своєму дворі. Етнографічне фото.

МПС КН-92, Фо-30. Вулиця в селі на свято. Етнографічне фото.

МПС КН-93, Фо-31. Селяни під тином. Етнографічне фото.

МПС КН-96, Фн-34. Актор Вільшанський в молоді роки на березі річки.

МПС КН-97, Фо-35. Карпенко-Карий, Саксаганський з сином Петром, Росіна В., Садовський М., Тобілевич С. на відпочинку на р. Ворскла. 1898 р.

МПС КН-164, Фн-70. Саксаганський П. Г. у ролі Карася з вистави «Запорожець зв Дунаєм» С. Гулака-Артемовського. Одеса, 1915 р.

МПС КН-171, Фо-77. Саксаганський П. Г. серед рідних в своїй квартирі. Київ, 1937 р.

МПС КН-187, Фо-93. Художник Васильківський С. у труні. 1917 р.

МПС КН-188, Фо-94. Саксаганський П. Г. 1936 р.

МПС КН-189, Фо-95. Саксаганський П. Г. Ромни, 1922 р.

МПС КН-190, Фо-96. Саксаганський П. Г. і Волик Ф. П.

МПС КН-195, Фо-101. Саксаганський П. Г. за чаєм в родинному колі.

МПС КН-206, Фо-112. Саксаганська Н. М. Київ.

МПС КН-209, Фо-115. Саксаганський П. Г. серед друзів та рідних.

МПС КН-215, Фо-121. Саксаганський П. Г. серед рідних та знайомих.

МПС КН-216, Фо-122. Кремньова П. Миколаїв, 1897 р.

МПС КН-219, Фо-125. Попова Стеха. Мінськ, 1906 р.

МПС КН-220, Фн-126. Кремньов Микола. Миколаїв, 1897 р.

МПС КН-226, Фо-132. Дочка художника Уварова. Харків.

МПС КН-233, Фо-139. Саксаганський П. Г. на смертному одрі. Київ, 1940 р.

МПС КН-235, Фн-141. Левченко Н. М. серед знайомих і рідних.
МПС КН-238, Фн-144. Орел-Степняк М.
МПС КН-1256, Фн-231. Кольорова листівка «Дожидає мило-го». Артистка Петляш О.

Архів Літературно-меморіального музею Максима Рильського

МФ-37. Рильський М. Т.
МФ-44. Рильський М. Т.
МФ-50. Рильський М. Т.
МФ-53. Рильський М. Т.
МФ-272. Рильський М. Т. у товаристві.
МФ-275. Рильський М. Т. у товаристві.
МФ-302. Рильський М. Т. з художником.
МФ-309. Рильський М. Т. у товаристві приятелів.
МФ-310. Рильський М. Т. у товаристві приятелів. 1952 р.
МФ-407. Поїздка до Канева, 1961 р.
МФ-1093. Рильський М. Т. у товаристві.

Додаток Б

Список світлин із друкованих видань

Світлини з книжки Н. Калущої «Мистецька діяльність у контексті музики XX сторіччя»

Об'єднані хори студентів Університету і курсисток Вищих жіночих курсів по сенсаційному концертowi колядок і щедрівок на Різдвяних святах, 1913 р.

Українська Республіканська Капела. Концерти в Станіславі, квітень 1919 р.

Світлини з альбому Тамари Скрипки «Родові гнізда Драгоманових-Косачів: їх устрій та культура»

- М. П. Драгоманов, 1876–78 р. [с. 58].
 О. П. Драгоманова. Київ, 1967 р. [с. 63].
 О. П. Драгоманова. Київ, 1967 р. [с. 68].
 О. П. Косач. Київ, кінець 1960-х рр. [с. 70].
 О. П. Косач. Київ, 1875 р. [с. 73].
 О. П. Косач із дочкою Оксаною. Київ, початок осені 1882 р. [с. 77].
 О. П. Косач. Одеса, кінець 1880-х рр. [с. 79].
 О. П. Косач. Відень, 1891 р. [с. 80].
 О. Косач-Кривинюк, М. Кривинюк, О. П. Косач, А. Драгоманова. Київ. [с. 95].
 Редакція «Рідного краю». Полтава, 1905 р. [с. 96].
 Групове фото, Новоград-Волинський, 1870 р. [с. 113].
 М. Косач. Київ, 1876–1878 рр. [с. 124].
 Л. Косач, Київ, між 1876–1878 рр. [с. 154].
 Лариса та Михайло Косачі. 1881 р. [с. 155].
 Л. Косач. Київ, 1884 р. [с. 156].
 Лариса та Михайло Косачі. Київ, 1991 р. [с. 159].
 Л. Косач. Київ, 1891 р. [с. 163].
 Л. Косач в товаристві. Гадяч, 1898 р. [с. 173].
 О. Косач на руках у мамки Мотрі Дяченко. Київ, 1878 р. [с. 202].
 Ольга та Микола Косачі. Гадяч, 1896 р. [с. 205].
 Віра та Галина Комарови, Ольга Косач. Одеса, 1893 р. [с. 207].
 Українська студентська громада в Петербурзі. Початок 1900-х рр. [с. 223].
 О. Косач з нареченим М. Кривинюком у Запрудді. 1900 р. [с. 225].
 О. Косач-Кривинюк із сином Михайлом. Гадяч, 1906 р. [с. 229].
 О. Косач-Кривинюк із сином Михайлом. Гадяч, 1906 р. [с. 230].
 Ольга та Михайло Кривинюки з сином. Зелений Гай, 1906 р. [с. 231].
 Правління київської «Просвіти». Київ, 1910 р. [с. 234].
 М. Кривинюк, В. Кривинюк, О. Косач-Кривинюк, О. Миколайчук, М. В. Кривинюк, Київ, 1926 р. [с. 242].
 О. Косач, Київ, 1884 р. [с. 253].

- О. Косач, 1884 або 1886 р. [с. 254].
 О. Косач. Київ, 1887 р. [с. 255].
 О. Косач. Ковель, кінець 1890-х рр. [с. 256].
 І. Косач. Ковель, 1895 р. [с. 312].
 І. Косач і Н. Дробишева. Ковель, 1906 р. [с. 320].
 І. Косач. Київ, 1911 р. [с. 327].
 І. Косач-Борисова з Ю. Борисовим. Київ, початок 1910-х рр. [с. 333].
 Олеся Борисова. Місто Бар на Поділлі, 1919 р. [с. 336].
 М. Косач з сином Юрієм. Колодяжне, 1911 р. [с. 370].
 Фройляйн Амалия. Ковель, кінець 1890-х рр. [с. 376].
 Групове фото. Зелений Гай. [с. 405].
 Олеся Борисова. Зелений Гай, 1916 р. [с. 427].
 Олеся Борисова та Юрко Косач, Зелений Гай, 1917 р. [с. 436].
 М. В. Ковалевський з онуком Юрком Дагеном. Київ, 1890-ті рр. [с. 471].
 Б. Грінченко [с. 477].
 Антоніна Макарова. Гадяч, 1896 р. [с. 487].
 Марко Кропивницький [с. 488].
 Наталія Дорошенко. Катеринослав, початок 1900-х рр. [с. 492].
 М. Заньковецька. Катеринослав, початок 1900-х рр. [с. 493].

Світлини з альбому Т. Осташко та Ю. Терещенка «Скоропадські. Родинний альбом в 2-х томах» Том 1

Марія Василівна Дурново (уроджена Кочубей) на балу у великої княгині Марії Павлівни. Костюм «козачки», 1883 р. [с. 108].

Світлини з альбому Т. Осташко та Ю. Терещенка «Скоропадські. Родинний альбом в 2-х томах» Том 2

Єлизавета Павлівна Скоропадська в українському національному вбранні, 1922 р. [с. 119–121].

Олена Павлівна Скоропадська і Василь Олександрович Скоропис-Йолтуховський. Ванзее, 1924 р. [с. 115].

Вікторія (уроджена Чикаленко), Олександр і Василь Скорописи-Йолтуховські. [с. 213].

Весілля Марії Павлівни Скоропадської та Адама Йосиповича Монтрезора. Ванзее, 10 серпня 1927 р. [с. 228–229].

Його світлість Гетьман Павло Скоропадський. Гравюра Василя Масютина. 1933 р. [с. 306].

Зустріч гетьманича Данила Скоропадського з українською громадою Нью-Йорка, 1 жовтня 1953 р. [с. 428].

Ескіз портрета Данила Скоропадського роботи Віктора Цимбала, 1954 р. [с. 457].

Світлини з книжки Є. Чикаленка «Спогади (1861–1907)»

Євген Чикаленко [с. 397–401].

Марія Вікторівна Чикаленко із сином Іваном. 1905 р. [с. 414–416].

Марія Вікторівна Чикаленко з Вікторією [с. 416].

Марія Вікторівна Чикаленко з Левком [с. 417].

Ганна Чикаленко [с. 418, 422, 424].

Ганна Чикаленко з Юлею Садик [с. 419].

Ганна Чикаленко з подругою. 1902 р. [с. 420].

Ганна Чикаленко – студентка. 1909 р. [с. 425, 427].

Весільні фотографії Вікторії Чикаленко [с. 439].

Левко Чикаленко [с. 442–445, 447, 449, 451].

Левко Чикаленко з О. Шульгіним. 1911 р. [с. 453].

Петрусь Чикаленко із друзями [с. 461].

Петро Чикаленко. 1920-ті рр. [с. 467].

Петро Чикаленко із Марією Вікторівною та сім'єю. 1920-ті рр. [с. 467].

Петро Чикаленко у Кононівці [с. 468].

1903 р. Кононівка [с. 470].

1904 р. Кононівка [с. 471].

Ганна, Левко, Є. Чикаленко, Петрусь та інші [с. 479].

Ф. Матушевський гостює у Чикаленків. Кононівка [с. 480].

С. Єфремов в гостях у Чикаленків [с. 483].

Є. Чикаленко з дітьми та гостями. 1905 р. [с. 485].

Вікторія, Пертусь, Ганна, Івашко, Левко. Кононівка. 1905 р. [с. 487].
Марія Вікторівна, Івашко та гості. Кононівка [с. 490].
Петрусь (у вишиванці), Марія Вікторівна з гостями [с. 492–493].
Учасники аматорського театрального гуртка у Кононівці [с. 505–506].
Михайло Гаврилко [с. 525].
Редакція «Ради». 1910 р. [с. 532].
Члени видавництва «Вік» [с. 535].

Світлини з журналу «Киевский альбом. Исторический альманах» № 8

Випускники та викладацький колектив 57 школи м. Києва.
1939 р. [с. 35].
Директор школи 57 м. Києва Захар Калиникович Смоляров [с. 47].

Світлини з книжки Б. Рильського «Мандрівка в молодість батька»

Маленький Максим із матір'ю і братом Богданом серед
односельців. Романівка. 1902 р. Романівка.
М. Т. Рильський. Уфа. 1942 р.
М. Т. Рильський. Голосіїв.
М. Т. Рильський із собакою Лемкою. Голосіїв. Кінець 50-х рр.
М. Т. Рильський. Саратов. 1942 р.
М. Т. Рильський. Москва. 1959 р.
М. Т. Рильський слухає щедрувальників-студентів, серед яких
В. Стус. Голосіїв. 1961 р.

Світлини з альбому «Киевский университет 1834–1984»

Учасники художнього колективу в сценічних українських ко-
стюмах біля пам'ятника «На честь Великої жовтневої соціалістичної
революції» в м. Києві [с. 8].

Письменник К. Симонов біля студентів університету, які вдягнені в національні костюми. Київ, 1954 р. [с. 85].

Учасники мітингу «За мир», серед яких є студенти університету в сценічних народних костюмах [с. 158].

Фольклорно-етнографічний ансамбль «Веснянка» на міському конкурсі танцювальних колективів, який присвячений 1500-літтю Києва [с. 180, 181].

Фольклорне свято студентів-біологів [с. 182].

Світлини з книжки В. А. Баканова «Детство 50-х – 60-х. Воспоминания киевлянина»

Продаж музикальних платівок. Продавець вдягнена в українську блузку [с. 55].

Світлини з книжки О. В. Балабка «“Київ, Іринінська, Лифарям...” Повість за листами митця»

Рушник і сорочки родини Лифарів. Знімки О. Балабка, травень 2008 р.

Додаток В

Список предметів із фондів музеїв

Архів Музею видатних діячів української культури
Музей Лесі Українки
МЛУ КН-905, М-19. Сорочка, вишита Лесею Українкою для Михайла Кривинюка.

МЛУ КН-932, М-24. Крайка Лесі Українки. Кінець XIX ст.

МЛУ КН-933, М-25. Крайка Лесі Українки. Кінець XIX ст.

МЛУ КН-952, М-27. Вишивка роботи Лесі Українки. Уставка до чоловічої сорочки.

МЛУ КН-953, М-28. Вишивка роботи Лесі Українки.

МЛУ КН-8595, М-242. Стрічка, що належала Лесі Українці.
 МЛУ КН-8600, М-247. Стрічка Ольги Косач.
 МЛУ КН-8605, М-252. Бурштинове намисто Ізидори Косач.
 МЛУ КН-8592, М-239; КН-8593, М-240; КН-8594, М-241.

Зразки мережки Ольги Косач.

МЛУ КН-5610, ДП-18. Крайка. Кінець XIX ст.
 МЛУ КН-993, ДП-101/6. Сорочка вишита. Кінець XIX ст.
 МЛУ КН-993, Д-331. Керсетка. Кінець XIX ст.
 МЛУ КН-993, Д-1797. Спідниця. Кінець XIX ст.
 МЛУ КН-1052, ДП-100. Фартух. Кінець XIX ст.

Музей Михайла Старицького

ММС КН-3774, Т-139. Сорочка жіноча, полотно домоткане, гладь, прорізь, довжина 135 см. Кінець XIX – початок XX ст.

ММС КН-3780, Т-145. Крайка, вовна, ткацтво двобічне. Середина XX ст.

ММС КН-3781, Т-146. Пояс чоловічий, вовна, льон, ткацтво машинне. Середина XX ст.

ММС КН-3790, Т-155. Сорочка чоловіча, фрагмент. Полотно, нитки бавовняні, вишивка лічиальною гладдю.

ММС КН-3793, Т-158. Фрагмент чоловічої сорочки. Меморіальна річ.

Архів Літературно-меморіального музею Максима Рильського

МР-245, КВ-1696. Сорочка Рильського М. Т.

МР-246, КВ-1697. Сорочка Рильського М. Т.

МР-248. Кितिці до вишиваної сорочки Рильського М. Т.

МР-249. Кितिці до вишиваної сорочки Рильського М. Т.

МР-247, КВ-1698. Сорочка Рильського М. Т.

МР-266, КВ-1717. Краватка з вишитим орнаментом.

МР-267, КВ-1718. Краватка з вишитим орнаментом.

МР-406, КВ-1857. Солом'яний бриль.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	6
1.1. Історіографія проблеми	6
1.2. Характеристика джерел	46
1.3. Методологія дослідження	62
РОЗДІЛ 2. ТРАДИЦІЙНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ОДЯГ В УРБАНІСТИЧНИХ РЕАЛІЯХ КИЄВА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ	77
2.1. Механізми проникнення українського народного вбрання в середовище міста	77
2.2. Етапи розвитку одягу з українським маркером у міській повсякденності	130
РОЗДІЛ 3. УКРАЇНСЬКЕ ВБРАННЯ В МІСЬКОМУ ПОВУТІ КИЯН У XX – НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ	156
3.1. Функціонування національно маркованого одягу за радянських часів	156
3.2. Розвиток української ноші на етапі розбудови незалежної України	195
ВИСНОВКИ	249
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	255
Джерела	255
Література	258
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	298
ДОДАТКИ	299
Додаток А. Список світлин з музейних фондів	299
Додаток Б. Список світлин із друкованих видань	304
Додаток В. Список предметів із фондів музеїв	309

Наукове видання

МАРИНА ОЛІЙНИК

УКРАЇНСЬКИЙ ОДЯГ У СИСТЕМІ МІСЬКОЇ КУЛЬТУРИ КИЄВА

(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ –
ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)

Редактор-координатор

Олена Щербак

Редактор

Наталя Довгань

Комп'ютерна верстка та дизайн обкладинки

Людмила Настенко

*На обкладинці використано світлину з проекту Bezodnitsa project,
який популяризує традиційну українську культуру.*

Майстриня з виготовлення комплексу вбрання та модель Оленка Дідик.

Фотограф Андрій Кузьмін

Формат 60x84/16

Гарнітура Minion Pro. Ум. друк. арк. 18,05

Обл. вид. арк. 19,5

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології

ім. М. Т. Рильського НАН України

м. Київ

вул. Грушевського, 4